

**SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN
GAZELLERİNİN İNCELENMESİ**

Hakan YAMAN

**Doktora Tezi
Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY
2018
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FARS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Hakan YAMAN

SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN GAZELLERİNİN İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

ERZURUM – 2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

27/07/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum *Seyf-i Fergâni'nin Gazellerinin İncelenmesi*" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

27/07/2018

Hakan YAMAN

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY danışmanlığında, Hakan YAMAN tarafından hazırlanan bu çalışma 27 /07 /2018 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ATALAY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami ECE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Ayşe Hilal KALKANDELEN İmza:

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	XIV
ABSTRACT	XV
KISALTMALAR	XVI
ÖNSÖZ.....	XVII

GİRİŞ

SEYF-İ FERGÂNÎ, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

I. HAYATI	1
II. EDEBÎ KİŞİLİĞİ	4
III. DİVANI.....	32
A. Divanın Yazma Nüshaları ve Neşirleri	33
1. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575	33
2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171.....	36
3. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984.....	38
B. Divanın Neşirleri.....	38

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL VE EDEBÎ ÖZELLİKLER

1.1. VEZİN	43
1.1.2. Vezinler ve Oranları.....	43
1.2. KAFİYE	47
1.3. KULLANDIĞI SANATLARDAN ÖRNEKLER	50
1.3.1. Cinas veya Tecnis	50
1.3.1.1. Cinâs-ı Tam.....	50
1.3.1.2. Cinâs-ı Nâkıs	51
1.3.1.3. Cinâs-ı Zâid.....	52
1.3.1.4. Cinâs-ı Mutarraf.....	52
1.3.1.5. Cinâs-ı Muzâri / Cinâs-ı Müşâbih	53
1.3.1.6. Cinâs-ı Hattî	53
1.3.1.7. Cinâs-ı Mükerrer	54
1.3.2. Teşbih.....	55
1.3.2.1. Soyut / Somut Teşbih	55
1.3.2.2. Somut Teşbih	56

1.3.2.3. Soyut teşbih.....	56
1.3.2.4. Vehmî (Kuramsal) ve Hayâlî Teşbih	57
1.3.2.4.1. Teşbih-i Vehmî.....	57
1.3.2.4.2. Teşbih-i Hayâlî	57
1.3.2.5. Teşbih-i Müfret ve Mürekkeb	58
1.3.2.5.1. Teşbih-i Müfret.....	58
1.3.2.5.2. Teşbih-i Mürekkeb	58
1.3.2.6. Teşbih-i Meşrut veya Mukayyet	59
1.3.2.7. Teşbih-i Mutlak.....	60
1.3.2.8. Teşbih-i Tafzîl.....	61
1.3.2.9. Teşbih-i Cem.....	62
1.3.2.10. Teşbih-i Kinâye.....	62
1.3.3. Telmîh.....	63
1.3.4. İhâm	65
1.3.5. Mecâz.....	66
1.3.6. Tecrîd.....	67
1.3.7. İsti‘âre	67
1.3.8. Tezâd.....	68
1.3.9. Şibh-i İştikâk.....	69
1.3.10. Kalb.....	69
1.3.11. Kinâye.....	70
1.3.12. Mürâ‘ât-i Nazîr	70
1.3.13. Suâl ve Cevâp	71
1.3.14. Tecâhül-i Ârif	72
1.3.15. Tensîku’s-sıfât	72
1.3.16. İrsâl-i Mesel	73
1.3.17. Teşhis ve İntak	73
1.3.18. Leff ü Neşr-i Müretteb	74
1.3.19. Reddû’s-sadr ‘ale’l-‘acuz.....	75
1.3.20. İ‘nât veya Lüzûm Mâ-lâ Yelzem	75
1.3.21. İbdâ‘	76
1.3.22. İktibas.....	76

1.3.23. Tazmin	79
1.3.24. Müreddef.....	80

İKİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN GAZELLERİNİN İNCELENMESİ

DİN VE TASAVVUF

2.1. AKAİD	84
2.1.1. Allah (خدا، حق، رب، ایزد)	84
2.1.2. Peygamberler	87
2.1.2.1. Âdem (as) (آدم)	87
2.1.2.2. Nuh (as) (نوح).....	88
2.1.2.3. İbrahim (as) (ابراهيم)	89
2.1.2.4. Yakup (as) (يعقوب).....	91
2.1.2.5. Yusuf (as) (يوسف)	92
2.1.2.6. Eyüp (as) (ايوب).....	94
2.1.2.7. Mûsa (as) (كليم، موسى).....	95
2.1.2.8. Davud (as) (داود).....	96
2.1.2.9. Süleyman (as) (سليمان)	97
2.1.2.10. Zülkarneyn (ذوالقرنين).....	98
2.1.2.11. Yahya (as) (يحيى).....	99
2.1.2.12. İsa (as) (مسيح، عيسى)	100
2.1.2.13. Mustafa (sav) (مصطفى)	101
2.1.3. Melekler	103
2.1.3.1. Azrail (as) (بويحيى، ملك الموت).....	103
2.1.3.2. Cebrail (as) (جبريل).....	103
2.1.3.3. Malik (مالك)	104
2.1.3.4. Rıdvan (رضوان)	104
2.1.4. Kitaplar	105
2.1.4.1. Kur'ân (قرآن)	105
2.1.4.2. Zebur (زبور)	106
2.1.5. Kader ve Kaza (تقدير، قضا)	106
2.1.6. Ahiret ve İlgili Mefhumlar.....	107
2.1.6.1. Ahiret (آخرت، رستاخيز)	107

2.1.6.2. Cennet, Me'va Cenneti (بهشت، فردوس، چنان، مأوی).....	108
2.1.6.3. Cehennem (سقر، دوزخ).....	111
2.1.6.4. Huri (حوری).....	111
2.1.6.5. Kabir (لحد، گور).....	112
2.1.6.6. Kevser (كوثر).....	113
2.1.6.7. Kıyamet (قیامت).....	114
2.1.6.8. Sûr (صور).....	115
2.1.7. Ayet ve Hadisler	115
2.1.7.1. Bismillah (بسم الله)	116
2.1.7.2. Fatiha (فاتحه).....	116
2.1.7.3. La havle (لا حول).....	117
2.1.7.4. Limeni'l-mülk (لِمَنِ الْمُلْكُ)	118
2.1.7.5. Tevekkeltü 'alallah (توكلتُ على الله).....	118
2.1.7.6. Yedullah (يُدُ الله)	118
2.2. DİNÎ TERİMLER	119
2.2.1. Abdest (آبدست).....	119
2.2.2. Alevî (علوی).....	119
2.2.3. Arş (عرش).....	120
2.2.4. Ayet (آیت).....	121
2.2.5. Din (دین).....	121
2.2.6. Dua (دعا).....	122
2.2.7. Hacı (حاجی)	123
2.2.8. Hidayet (هدایت).....	123
2.2.9. Hristiyan (ترسا)	124
2.2.10. Hutbe (خطبه).....	125
2.2.11. İmam (امام).....	125
2.2.12. Kâbe (كعبه).....	125
2.2.13. Kible (كعبه، قبله)	127
2.2.14. Kul (بنده).....	128
2.2.15. Kurban (قربان)	129
2.2.16. Makam-ı Mahmûd (مقام محمود)	130
2.2.17. Melek (فرشته).....	130

2.3.18. Mezhep (مذهب).....	131
2.2.19. Miraç (معراج).....	132
2.2.20. Mü'min (مؤمن).....	133
2.2.21. Müslüman (مسلمان).....	133
2.2.22. Namaz (نماز).....	134
2.2.23. Oruç (روزه).....	134
2.2.24. Ruh (روح، جان).....	135
2.2.25. Şeytan (دییو).....	136
2.2.26. Tûbâ ağacı (طوبی).....	136
2.2.27. Zekât (زکات).....	137
2.2.28. Zemzem (زمزم).....	137
2.3. TASAVVUFÎ TERİMLER.....	138
3.2.1. Âbid (عابد).....	138
2.3.2. Akıl (عقل).....	138
2.3.3. Âşık (عاشق).....	141
2.3.4. Aşk (عشق).....	144
2.3.5. Ârif (عارف).....	147
2.3.6. Can (جان).....	148
2.3.7. Dergâh (درگاه).....	151
2.3.8. Derviş (درویش).....	152
2.3.9. Eşik (آستان).....	153
2.3.10. Fena (فنا، نیستی).....	154
2.3.11. Gönül, Kalp (دل).....	155
2.3.12. İki dünya, iki âlem (دو جهان، دو کون).....	157
2.3.13. Lâ-illâ (لا الا).....	158
2.3.14. Maşuk/Sevgili (یار، شاهد، معشوق).....	159
2.3.15. Münzevi (معتکف).....	161
2.3.16. Mürit (مرید).....	162
2.3.17. Rint (رند).....	162
2.3.18. Sâki (ساقی).....	163
2.3.19. Sûfî (صوفی).....	163
2.3.21. Zâhit (زاهد).....	164

2.3.22. Zikir (ذکر)	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM

3.1. ŞAHSİYETLER.....	167
3.1.1. Dinî Şahsiyetler.....	167
3.1.1.1. Ali (ra) Allah'ın aslanı (اسدالله).....	167
3.1.1.2. Hızır (خضر).....	168
3.1.1.3. Hüseyin (ra) (حسین)	169
3.1.1.4. Mani (مانی)	170
3.1.1.5. Sâmiri (سامری).....	171
3.1.1.6. Ashâb-ı Kehf (اصحاب كهف)	172
3.1.2. Tarihi ve Mitolojik Şahsiyetler	173
3.1.2.1. Ayaz (ایاز)	173
3.1.2.2. Âzer (آزر).....	173
3.1.2.3. Behram (بهرام)	174
3.1.2.4. Bîjen (بیژن).....	174
3.1.2.5. Cem (جم جمشید).....	175
3.1.2.6. Ferhat (فرهاد)	175
3.1.2.7. Hüsrev (خسرو)	177
3.1.2.8. İbn-i Sina (بو علی، سنا).....	178
3.1.2.9. İskender (سکندر).....	179
3.1.2.10. Kârûn (قارون).....	180
3.1.2.11. Leyla (لیلی)	181
3.1.2.12. Mecnun (مجنون)	182
3.1.2.13. Rüstem (رستم)	184
3.1.2.14. Şirin (شیرین).....	184
3.1.2.15. Vâmık (وامق)	185
3.1.3. Mutasavvıf Şahsiyetler ve Şairler	186
3.1.3.1. Attar (عطار)	186
3.1.3.2. Hallaç (حلاج)	186
3.1.3.3. Sa'dî (سعدی).....	188
3.1.3.4. Senâî (سنایی)	189

3.1.3.5. Enverî (انوری).....	190
3.1.3.6. Unsurî (عنصری).....	190
3.1.3.7. Lebîbî (لیبی).....	191
3.2. İNSAN TIPLERİ, MESLEKLER ve ÜNVANLAR	192
3.2.1. Bekçi (عسس، پاسبان، پرده دار).....	192
3.2.2. Hakan (خاقان).....	193
3.2.3. Rakip (رقیب).....	193
3.2.4. Sultan (سلطان، پادشاه).....	194
3.3. VÜCUT AKSAMİ İLE İLGİLİ UNSURLAR	195
3.3.1. Ağız (دهان).....	195
3.3.2. Alın (پیشانی).....	197
3.3.3. Ayak (پای).....	197
3.3.4. Baş (سر).....	198
3.3.5. Beden (بدن).....	200
3.3.6. Boyun (گردن).....	200
3.3.7. Ciğer (جگر).....	201
3.3.8. Damar (رگ).....	202
3.3.9. Deri (رق).....	202
3.3.10. Dil (زبان).....	203
3.3.11. Dudak (لب).....	204
3.3.12. Göz (چشم، دیده، بصر).....	205
3.3.13. Kalp (دل).....	206
3.3.14. Kaş (ابرو).....	207
3.3.15. Kirpik (مژه؛ مژگان).....	208
3.3.16. Kulak (گوش).....	209
3.3.17. Saç (موی، زلف).....	210
3.3.18. Yüz (روی).....	212
3.4. SÜS EŞYALARI	214
3.4.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler	214
3.4.1.1. Akik (عقیق).....	215
3.4.1.2. Bakır (مس).....	215
3.4.1.3. İnci (گوهر، در).....	216

3.4.1.4. Kehribar (كهرياء، بيجاده)	217
3.4.1.5. Sedef (صدف).....	218
3.4.1.6. Yakut (ياقوت، لعل)	218
3.4.2. Kokular	219
3.4.2.1. Misk (مشك).....	219
3.4.2.2. Tütsü (عود)	220
3.5. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYALAR	221
3.5.1. Balta (تبر).....	221
3.5.2. Buhurdan (مجمر)	221
3.5.3. Çekiç (مطرقه).....	222
3.5.4. Makas (گاز)	222
3.5.5. Mum (شمع).....	223
3.5.6. Sikke (سكه)	224
3.5.7. Sürme (سرمه، كحل)	225
3.6. MİLLETLER.....	226
3.6.1. Hint (هندو)	226
3.6.2. İsrâiloğulları (اسرائيليان).....	226
3.6.3. Tatar (تتار).....	227
3.6.4. Türk (ترك)	228
3.7. ÜLKELER	229
3.7.1. Çin (چين)	229
3.7.2. İran (ايران؛ عجم).....	230
3.7.3. Mısır (مصر).....	231
3.7.4. Türkistan (ترکستان).....	232
3.7.5. Yemen (يمن).....	232
3.8. ŞEHİRLER VE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ	233
3.8.1. Basra (بصره).....	233
3.8.2. Bedahşan (بدخشان)	234
3.8.3. Erran (أَران).....	234
3.8.4. Hâr (خوار).....	234
3.8.5. İsfahan (اصفهان).....	235
3.8.6. Medine (مدینه).....	235

3.8.7. Mekke (مکه).....	235
3.8.8. Rey (ری).....	236
3.8.9. Tebriz (تبریز).....	236
3.9. BÖLGELER.....	237
3.9.1. Fergâna (فرغانی).....	237
3.9.2. Hicaz (حجاز).....	238
3.9.3. Hoten (ختن).....	238
3.9.4. Rum (روم).....	239
3.10. NEHİRLER, DAĞLAR, DENİZLER VE VADİLER	240
3.10.1. Aden (عدن).....	240
3.10.2. Ceyhun (جیحون).....	240
3.10.3. Aras nehri (ارس).....	241
3.10.4. Eymen Vadisi (وادی ایمن).....	242
3.10.5. Nil (نیل).....	242
3.10.6. Tur (طور).....	242
3.10.7. Umman Denizi (بحر عمان).....	243
3.11. KALELER	244
3.11.1. Bireh (بیره).....	244
3.12. YİYECEK VE İÇECEKLER.....	244
3.12.1. Badem (بادام).....	244
3.12.2. Elma (سیب).....	245
3.12.3. Üzüm (انگور).....	245
3.12.4. Zeytin (زیتون).....	245
3.13. MUSİKİ VE İLGİLİ UNSURLAR.....	246
3.13.1. Çeng (چنگ).....	246
3.13.2. Ney (نی).....	247
3.12.3. Rebab (رباب).....	248
3.14. OYUN VE İLGİLİ UNSURLAR	248
3.14.1. Çevgân (چوگان).....	248
3.14.2. Satranç (شطرنج، نطع).....	249
3.14.3. Piyon (پیدق).....	250

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TABİAT-ÂLEM

4.1. KOZMİK ÂLEM.....	251
4.1.1. Dünya (دنیا، عالم)	251
4.1.2. Güneş (خورشید)	252
4.1.3. Ay (ماه).....	254
4.1.4. Felek (چرخ، گردون، فلک).....	256
4.1.5. Jüpiter (مشتری)	257
4.1.6. Venüs (زهره، ناهید).....	257
4.1.7. Merkür (عطارد).....	258
4.1.8. Ülker yıldızı (پروین)	258
4.1.9. Süha (سها).....	259
4.1.10. Gökyüzü (آسمان)	259
4.1.11. Yıldız (اختر)	260
4.1.12. Kutup (قطب).....	261
4.2. ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR	262
4.2.1. Sabah (صبح)	262
4.2.2. Gece (شب)	263
4.2.3. Nevruz (نوروز)	263
4.2.4. Mevsimler	264
4.2.4.1. İlkbahar (بهار).....	264
4.2.4.2. Kış (زمستان).....	265
4.2.4.3. Sonbahar (خزان).....	265
4.3. SU VE SU İLE İLGİLİ UNSURLAR	266
4.3.1. Su (آب)	266
4.3.2. Yağmur (باران)	266
4.3.3. Bulut (ابر)	267
4.3.4. Deniz (دریا)	268
4.3.5. Sel (سیل).....	269
4.3.6. Çiy (زاله)	269
4.3.7. Kırağı (شینم).....	270

4.4. HAVA İLE İLGİLİ MEFHURLAR	270
4.4.1. Rüzgâr (باد)	270
4.4.2. Saba (صبا)	271
4.4.3. Şimşek (برق)	272
4.5. HAYVANLAR	272
4.5.1. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	272
4.5.1.1. Aslan (شیر)	273
4.5.1.2. At (اسب).....	273
4.5.1.3. Ceylan (اهو).....	274
4.5.1.4. Deve (شتر).....	275
4.5.1.6. Eşek (خر).....	276
4.5.1.7. İnek (گاو)	277
4.5.1.8. Kedi (گربه).....	277
4.5.1.9. Koyun (گوسفند)	278
4.5.1.10. Köpek (سگ)	278
4.5.1.11. Kurt (گرگ).....	281
4.5.1.12. Öküz (گاو).....	281
4.5.1.14. Tavşan (خرگوش).....	282
4.5.2. Kuşlar.....	282
4.5.2.1. Atmaca (باز)	282
4.5.2.2. Baykuş (بوم)	283
4.5.2.3. Bülbül (بلبل).....	283
4.5.2.4. Çaylak kuşu (خاد)	285
4.5.2.5. Deve kuşu (شترمرغ)	285
4.5.2.6. Doğan, Şahin (باز).....	285
4.5.2.7. Güvercin (کبوتر).....	287
4.5.2.8. Horoz (خروس).....	287
4.5.2.9. Hüdhd (هدهد)	288
4.5.2.10. Karga (زاغ).....	288
4.5.2.11. Keklik, Dağ kekliği (کبک، کبک دری)	289
4.5.2.12. Kırlangıç (پرستو).....	290
4.5.2.13. Kumru (فاخته).....	291

4.5.2.14. Ördek (مرغابی)	291
4.5.2.15. Papağan (طوطی)	292
4.5.2.16. Tavus (طاوس).....	293
4.5.2.17. Turaç kuşu (دراج)	294
4.5.3. Deniz Hayvanları	294
4.5.3.1. Balık (ماهی)	294
4.5.4. Böcek ve Sürüngenler	295
4.5.4.1. Kelebek (پروانه)	295
4.5.4.2. Karınca (مور).....	296
4.5.4.3. Kurbağa (ضفدع).....	297
4.5.4.4. İpek böceği (کرم قز).....	298
4.5.4.5. Yılan (مار)	298
4.5.4.6. Çekirge (ملخ)	299
4.5.4.7. Sinek (مگس).....	299
4.5.4.8. Fare (موش).....	300
4.5.4.9. Akrep (عقرب، کژدم).....	301
4.5.4.10. Bal arısı (نحل، زنبور عسل).....	301
4.5.4.11. Eşek arısı (زنبور)	302
4.5.5. Efsanevî Hayvanlar.....	302
4.5.5.1. Anka (عنقا).....	302
4.5.5.2. Humâ (هما)	304
4.5.5.3. Döldül (دلدل).....	304
4.5.5.4. Simurg (سیمرغ)	305
4.5.5.5. Şebdiz (شیدیز)	306
4.6. BAĞ, BAHÇE VE İLGİLİ UNSURLAR	306
4.6.1. İrem (ارم)	306
4.6.2. Harman (خرمن).....	307
4.7. BİTKİLER	307
4.7.1. Ağaçlar.....	307
4.7.1.1. Bakam ağacı (بقم)	307
4.7.1.2. Çam (صنوبر)	308
4.7.1.3. Kavak (سپیدار)	308

4.7.1.4. Nar ağacı (نارون).....	308
4.7.2. Çiçekler.....	309
4.7.2.1. Gonca (غنچه)	309
4.7.2.2. Gül (گل).....	310
4.7.2.3. Lale (لاله).....	312
4.7.2.4. Menekşe (بنفشه).....	313
4.7.2.5. Nergis (نرگس)	313
4.7.2.6. Reyhan (ريحان)	314
4.7.2.7. Sümbül (سنبل).....	315
4.7.2.8. Yasemin (سمن).....	315
4.7.2.9. Zambak (سوسن).....	315
4.7.3. Meyveler	316
4.7.3.1. Meyve (میوه، ثمر).....	316
4.7.4. Diğer Bitkiler	316
4.7.4.1. Buğday (گندم).....	316
4.7.4.2. Fidan (نهال).....	316
4.7.4.3. Kimyon (زیره)	317
4.7.4.4. Safran (زعفران)	317
4.7.4.5. Üzerlik otu (سپند).....	318
SONUÇ	319
KAYNAKÇA	323
DİZİN	337
ÖZGEÇMİŞ	341

ÖZET

DOKTORA TEZİ

SEYF-İ FERGÂNÎ’NİN GAZELLERİNİN İNCELENMESİ

Hakan YAMAN

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

2018, Sayfa: 341

Jüri: Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

Prof. Dr. Selami ECE

Prof. Dr. Mehmet ATALAY

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Hilal KALKANDELEN

Seyf-i Fergânî, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Fergâna’ya dünyaya gelmiştir. Bir süre Tebriz’de kaldıktan sonra Anadolu’ya gelmiş ve Aksaray’da ikamet etmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu şehirde yaşayan ve bir iki şiir dışında zamanın hükümdarlarını, emirlerini ve devlet erkânını övmeyen mutasavvıf bir şairdir.

Kaside, kıta, gazel ve rubâî nazım türlerinden müteşekkil 10.277 beyitten oluşan bir divanı vardır.

Bu çalışma bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte, Seyf-i Fergânî’nin hayatı, edebî kişiliği ve divanı hakkında bilgi verilmiştir.

Divandaki 6811 beyitten oluşan gazeller; birinci bölümde, dil, vezin, vezin oranları, kafiye, redif ve edebî sanatlar açısından; ikinci bölümde, din ve tasavvuf; üçüncü bölümde toplum; dördüncü bölümde ise tabiat-âlem yönünden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Fergânî, gazel, din, tasavvuf, toplum, tabiat-âlem.

ABSTRACT

PhD DISSERTATION

THE ANALYSIS OF SEYF-İ FERGÂNÎ'S GHAZALS

Hakan YAMAN

Supervisor: Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

2018, Pages: 341

Jury: Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

Prof. Dr. Selami ECE

Prof. Dr. Mehmet ATALAY

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Assist. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

Seyf-i Fergani was born in Fergâna in the second quarter of the 13th century. After staying in Tebriz for a while, he came to Anatolia and he lived in Aksaray. Seyf who lived in this city until the end of his life and does not praise the rulers, viziers and statesman of the time except for one or two poems, is a mystic poet.

There is a divan consisting of 10,277 couplets composed of ode, verse, ghazal and rubâi poetry genres.

This study consists of an introduction and four chapters. In the introduction, information is given about the life, literary personality and divan of Seyf-i Fergânî.

The ghazels from 6811 couplets in the divan are investigated according to; language, meter, usage rate of meter, rhyme, epiphora and literary terms In the first chapter, religion and mysticism in the second chapter, society in the third chapter and nature-universe in the fourth chapter.

Key Words: Seyf-i Fergânî, ghazel, religion and mysticism, society and nature-universe.

KISALTMALAR

b. : Oğlu

C. : Cilt

Çev. : Çeviren, Tercüme eden

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

ed. : Editör

hş. : Hicrî Şemsi

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazret-i

m. : Mîladî

ö. : Ölüm tarihi

ra. : Radiyallahu anh (Allah ondan razı olsun)

S. : Sayı

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

vs. : Vesaire

ÖNSÖZ

İnsanlar, bazen yaşamış olduğu dönemdeki veya kendinden önceki dönemlerde yaşamış olan değerli kişilerden ve eserlerinden çeşitli sebeplerden dolayı çok geç haberdâr olabiliyor. Zaman içinde geçen sürede bu kişilerin boşlukları ve eksiklikleri, farkında olunsun ya da olunmasın bir şekilde hissediliyor. Kişi ve eserleri ortaya çıktığında, o boşluk ve eksiklik dolmuş ve tamamlanmış oluyor. Seyf-i Fergânî de bu şekilde kendinden geç haberdâr olunan Fars edebiyatı için önemli bir değerdir.

Seyf-i Fergânî ve Divan'ı, Ahmed Ateş tarafından tespit edilip bilim dünyasına tanıtılmıştır. Ahmed Ateş bu divanın yazma nüshasının mikrofilmlerini, Tahran'da bulunan Zebîhullah Safâ'ya bildirmiş ve söz konusu nüsha, bu bilim adamı tarafından Tahran'da neşredilmiştir. Nitekim kendisi neşrettiği divanın mukaddimesinde, Seyf-i Fergânî'nin Divan'ından Ahmed Ateş vasıtasıyla haberdâr olduğunu belirtmiştir.

Seyf-i Fergânî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığı üzere kendisi Fergânalıdır ve VII-VIII. (XIII-XIV.) yüzyıllarda yaşamış mutasavvıf şairlerdendir. Şiirlerinde Seyf ya da Seyf-i Fergânî mahlaslarını kullanan şairin kaleme aldığı tek eseri Divan'ıdır. Kaside, kıta, gazel ve rubâi nazım türlerinden müteşekkil Divan'ı, Zebîhullah Safâ tarafından neşredilmiştir. (*Divan-ı Seyf-i Fergânî*, Tahran 1341 hş.)

Bu çalışmada, Zebîhullah Safâ tarafından tashih edilip bir mukaddime eklenerek neşredilen Divan'ın Seyyid Muhammed Turâbî tarafından gözden geçirilip Firdevs yayınları tarafından yayınlanan ikinci baskısı (Tahran 1392 hş.) esas alınmıştır.

Bu çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Seyf-i Fergânî'nin hayatı, edebî kişiliği ve divanı hakkında bilgi verilmiştir. Divandaki gazeller; birinci bölümde, dil, vezin, vezin oranları, kafiye, redif ve edebî sanatlar yönünden; ikinci bölümde, din ve tasavvuf; üçüncü bölümde toplum; dördüncü bölümde ise tabiat-âlem açısından örnekler verilerek incelenmiştir.

Seyf-i Fergânî'nin Divan'ının tamamı 10.277 beyittir. Divanın 6811 beyitlik kısmını teşkil eden gazeller, önce tarafımızdan Farsçadan Türkçeye çevrildi. Daha sonra incelemeyi oluşturacak konu başlıkları, Din-Tasavvuf, Toplum ve Tabiat-Âlem olarak tespit edildi. Bu ana başlıklar altında birçok alt başlık ilgili konular açısından tasnif

edildi. Her başlığa uygun örnekler seçilerek şairin kullanım oranına göre ortalama beş örnek Türkçe çevirileriyle birlikte verildi. İnceleme yapılırken önce başlık hakkında kısa bilgi verildi; sonra genel olarak şiirde nasıl kullanıldığı hakkında bilgi verilerek, sonra şairin bu konuyu nasıl ele aldığı değerlendirildi.

İnceleme kısmında örnek olarak alınan beyitler, sayfa numarası verilmeden, gazel ve beyit numarası verilerek (242/8) şeklinde gösterilmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinden itibaren her aşamasında benden yardım, destek ve tecrübelerini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Veyis DEĞİR-MENÇAY'a sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erzurum-2018

Hakan YAMAN

GİRİŞ

SEYF-İ FERGÂNÎ, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

I. HAYATI

Seyf-i Fergânî'nin tam adı divanında geçmemektedir. Kaynaklarda, Seyfuddin Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî¹, Mevlana Seyfüddin Ebu'l- Mehâmid Muhammed el-Fergânî², Mevlana Ebu'l-Mehâmid Seyfüddin Muhammed-i Fergânî³ olarak geçmektedir.

İstanbul Üniversite Kütüphanesi F171 nolu nüshasını yazan ve muhtemelen şairle çağdaş olup kendisini tanıyan Muhammed b. Ali Aksarâyî, bu nüshada şairin tam adını “Seyfuddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî” olarak yazmıştır.⁴

Bu bilgilerden şairin adının “Muhammed”, lakabının “Seyfuddîn”, nisbesinin “Fergânî”, doğduğu şehrin de Fergâna olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde “Seyf” ve “Seyf-i Fergânî” mahlaslarını kullanmıştır.⁵

Şairin doğum tarihi tam olarak belli değildir. Başvurabileceğimiz tek kaynak olarak şairin divanı gözükmemektedir. Fakat divanda da şairin doğum tarihi ile ilgili doğrudan bir tarih bilgisi yer almamaktadır. Ancak çok kısıtlı sayıda olsa da divanda geçen kişi ve olaylardan yola çıkarak tahmini bir tarih aralığına ulaşmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Şair, Divan'ında hayatı ile ilgili üç önemli bilgi vermektedir. Bunlardan birincisi, altmış yaşını geçtiğini ifade ettiği bir beyittir:

مکن جوانی ازین بیش سیف فرغانی که پیری آمد و عمرت بحدّ ستین رفت

Seyf-i Fergânî bundan sonra gençlik taslama;

Çünkü yaşlılık geldi ve senin ömrün altmış sınırını aştı. (Kaside: 30/22)

¹ Sa'îd-i Nefîsî, *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârsî*, Tahran 1344 hş., II, 747; Ahmet Ateş, “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, *Belleten*, XXIII (91), 1959, 418.

² Zebihullah-i Safâ, *Târih-i Edebîyyat der İran*, Tahran 1371 hş., III/1, 623; İlham-e-yi Miftâh; Vehhâb-ı Velî, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Türkiyye*, Tahran 1374 hş., 137.

³ Nimet Yıldırım, “Seyf-i Fergânî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 27.

⁴ Ateş, 418.

⁵ Nefîsî, 747; Ateş, 418; Miftâh ve Velî, 137; Yıldırım, “Seyf-i Fergânî”, 27; Muhammed-i Mucevvezi ve Sara-yi Nezâmdost, Berresi-yi Mesâil-i İntikâdî der Eş'âr-i Seyfuddîn Muhammed Fergânî ve Destebend-i Ân Mesâil ber Esâs-ı Dîvân-ı Şair, *Sebk şinasi-yi Nazm u Nesr-i Fârsî*, S. 4, Y. 7, 1393 hş., 245.

İkincisi hicri 703 tarihini zikrettiği aşağıdaki şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته از هجرت روز نگفتم و لیل، مه رمضان بود

Hicretten 703 (yedi yüz üç) yıl geçmiş;

Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi (Kaside: 65/33)

Üçüncüsü ise Şeyh Necmeddin Erdebilî ve Şemseddin Veravî'nin Seyf'in kendisinden 705 (1305) yılında kendileri için gazel yazmasını istediklerini belirten aşağıdaki sözleridir:

در شهر سنه خمس وسبعمانه شیخ نجم الدین اردبیلی و شمس الدین وراوی بدین ضعیف
رسیدند والتماس این (دو) غزل کردند

“705 yılının aylarında Şeyh Necmeddin Erdebilî ve Şemseddin Veravî bendenize ulaştılar ve bu iki gazeli rica ettiler.”⁶

Zikredilen iki beyit ve cümleden de anlaşılacağı üzere şairin, muhtemelen 703 (1303) veya 705 (1305) yıllarında altmış yaş sınırlarını geçtiği ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiden yola çıkılarak Seyf'in 640 (1243) yılı ya da daha önceleri dünyaya gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Doğum yeri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Seyf-i Fergânî'nin, kullandığı mahlas ve künye dikkate alındığında ve tam adının bulunduğu nüsha kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Orta Asya'da Fergâna bölgesinde doğduğu söylenebilir.⁸

Seyf-i Fergânî, Moğol saldırısının meydana getirdiği karışıklık nedeniyle yurdunu terk ederek Anadolu'ya gelip yerleşmiştir.⁹ Fakat hangi tarihte Fergâna'dan ayrılıp

⁶ Seyf-i Fergânî, *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî*, Çâp-i Dovvom, (tsh. Zebihullah-i Safâ), İntişârât-i Firdovs, Tahran 1392 hş., 494.

⁷ Fergânî, 12; Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât Der Îrân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1371, III/1., 625, Hasan-ı Enûşe, (Ed.) *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI., -Anatoli ve Balkan-, İntişârât-i Teb' u Neşr, Tahran 1384, 483; Sa'îd-i Hamîdyân, “Tefavut reh ez Sa'dî ta Seyf-i Fergânî”, *Faslnâme-i Tahassusî-yi Zebân u Edebiyât-ı Farsî*, Sal-i Evvel, Şomare-yi Yek, 1393 hş., 162. İsmail Söylemez, *Seyf-i Fergânî Divanı Tahlili (Kaside, Kit'a ve Rubailer)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri Fars Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Ortak Doktora Programı, Kırıkkale, 2018, 15; Adnan Karaismailoğlu ve İsmail Söylemez, *Seyf-i Fergânî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti*, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 3 (1), Bahar 2017, 138.

⁸ N.Yıldırım, “Seyf-i Fergânî, *DİA*, XXXVII, 27; Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2013, 73.

⁹ Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, 73; Muhammed Emîr-i Meşhedî, Abullah Vâsık-ı Abbâsî ve Fâtîme-yi Sevâb, “Nakd u berresî-yi Teşbih der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî” *Funûn-i Edebî* (İlmî-Pejuhişî) Dânişgâh-i İsfahan, Sâl-i Pencom, Şomâre-yi do, Payiz ve Zemistan 1392 hş., 124.

Anadolu'ya geldiği belli değildir. Şair, ülkesinden Anadolu'ya gelmeden önce bir süre Tebriz'de ikamet etmiştir.¹⁰ Ancak Tebriz'de ne kadar kaldığı ve Tebriz'den doğrudan Anadolu'ya gelip gelmediği belli değildir.

Anadolu Selçukluların son dönemlerine ait oldukça fazla kaynak bulunmasına rağmen bunların hiçbirinde Seyf-i Fergânî hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹¹ Bu yüzden hayatı hakkında son derece kısıtlı bilgiye ulaşılmaktadır. Bunun en büyük sebebi dünyaya meyletmemesi ve bir iki şiir dışında zamanın hükümdarlarını, emirlerini ve devlet erkânını övmemesidir. Diğer sebepleri ise yaşadığı dönemin son derece karışık olması ve zamanın büyük kültür merkezi olan Konya yerine oldukça küçük bir yerleşim yeri olan Aksaray'da yaşamış olmasıdır.¹²

Tam tarihe erişilemese de Sadî-yi Şîrâzî'ye yakın ilgi duymasından ve onun için yazmış olduğu iki şiirden yola çıkarak 691 (1291) yılında vefat eden Sadî'nin ölümünden önceki yıllarda güçlü bir şair olduğu söylenebilir. Şiirlerinde "Gülistan" kelimesinin geçmesi ise bu şiirlerin Gülistan'ın yazılış tarihi olan 655'den (1257) sonra ve Sa'dî'nin ölüm tarihi olan 691'den (1292) önceki tarihlerde yazılmış olması gerekir. Şair, İlhanlılar'ın Anadolu naibi ve Kerim-i Aksarayî'nin hamisi Mucireddîn Emirşah'a hitaben bir manzume yazmıştır. Mucireddîn Emirşah 701 (1301-1302) yılında ölmüş olduğundan bu şiir bu tarihten önce söylenmiştir. İlhanlı hükümdarlarından Kazan Han'a 694-703 (1295-1304) gönderilmiş manzum iki mektubu da vardır.¹³

Seyf'in Divan'ındaki, "705 yılının aylarında Şeyh Necmeddin Erdebilî ve Şemseddin Veravî bendenize ulaştılar ve bu iki gazele nazire yazmamı rica ettiler."¹⁴ İfadesi, onun 705 (1305) yılında hayatta olduğunu göstermektedir.

Seyf-i Fergânî'nin vefatı hakkında da kesin bir tarih bulunmamaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F171 nolu, 749 (1349) tarihinde istinsah edilen Divan'ın müs-

10 Fergânî, 10; Mahîfar-i Seyyâre, "Fergânî", Encyclopaedia Iranica, IX, 256; Huseyn-i Berzger, Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş., I, 538; Muhammed Emîn-i Riyâhî, Zebân u Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i Osmânî, Tahran 1369 hş, 109.

¹¹ Safâ, *Târîh-i Edebîyât Der Îrân*, III/1, 623; Ateş, 424.

¹² Ateş, 415-416.

¹³ Ateş, 420-424.

¹⁴ Fergânî, 494.

tensihi Muhammed b. Ali Aksarâyî'nin Fergânî'ye rahmet dilemesi o tarihte hayatta olmadığını göstermektedir.¹⁵

Devrinin önde gelen şairlerinden olmasına rağmen dünyaya meyletmemesi ve zalim hükümdarlara övgüler yazmaktan kaçınması sebebiyle inzivada yaşadığı Aksaray'daki küçük bir hankâhta 705 (1305) yılından sonra vefat etmiştir.¹⁶

II. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Seyf-i Fergânî'nin eğitimi hakkında kaynaklarda ve kendi divanında bilgi bulunmamıştır. Fakat şairin vefatından sonra onun divanını istinsah eden Muhammed b. Ali Aksarâyî, şairi *âlim, zâhid, muttaki, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi* sıfatlarıyla zikretmektedir.¹⁷ Seyf'in divanında nerede, ne zaman ve hangi hocalardan ders aldığı geçmese de divanı onun iyi bir eğitim gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Yazmış olduğu ârifâne, âşıkâne, tasavvûfi ve nasihat içerikli şiirleri başta olmak üzere, ayet ve hadislerden iktibas yapması, peygamber kıssalarına telmîhte bulunması, arûz, kafiye ve edebî sanatlarla olan hâkimiyeti, bazen bir beytin bir mısraını Arapça yazması, başta Sa'dî olmak üzere Senâî, 'Attâr, Rûdekî, Hâkânî, 'Am'ak-i Buhârâyî, Enverî, Kemâleddîn-i İsmâ'îl, Humâm-i Tebrîzî gibi kendisinden önceki usta şairlerin şiirlerine cevap vermesi, nazire yazması ya da atıfta bulunması; özellikle de Sa'dî'ye yazmış olduğu şiirleri onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.

Seyf, şiirlerinde bazen bir mısrayı Farsça söylerken diğer mısrayı Arapça söylemiştir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere birinci mısralar Farsça iken ikinci mısralar Arapça'dır. Arapça Farsça mülemma şiir söyleyebilecek kadar Arapça bilgisinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

تیر دعای من بنشانه نمی رسد الرُّمُیْ قَدْ تَوَاتَرَ وَ السَّهْمُ لَا يُصِيبُ

Benim dua okum hedefe ulaşmıyor.

Arka arkaya oklar atıldı; ama hiçbirisi hedefe ulaşmadı. (74/11)

¹⁵ Fergânî, *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî*; Safâ, *Târîh-i Edebîyât Der İran*, III/I, 628.

¹⁶ N. Yıldırım, "Seyf-i Fergânî", 27; Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairler*, 73.

¹⁷ Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, III/I, 623; 'Alî Honerî-i İbrâhîmpûr, *Berresî ve Tahlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Humeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, Tahran 1392, 4.

من داعى توام باجابت اميدوار داعيك لا يُرَدُّ و راجيك لا يُخيب

Ben kabul edilmesini ümit ederek sana dua edim.

Sana dua eden reddedilmez ve sana ümitli olan ümitsiz dönmez. (74/12)

Fergânî, Arapça Farsça mülemma şiir söylemesinin yanında, çok fazla olmamakla birlikte şiirlerinde yer yer Arapça unsurlar ve terkipler kullanmaktadır. Ayet ve hadis alıntılarında ise doğrudan Arapça ifadeyi kullanan Seyf, şiirlerinin başına ilave ettiği notları da Arapça olarak yazmayı tercih etmiştir. Örnek olarak aşağıdaki cümle ve beyitler verilebilir:

كُتِبَ إِلَى الشَّيْخِ الْعَارِفِ سَعْدَى الشِّيرَازِ

Arif Şeyh Sa'dî-i Şirâzî'ye yazdı.

در شهر سنه خمس وسبعمانه شيخ نجم الدين اردبیلی و شمس الدين وراوى بدين ضعيف رسیدند
والتماس این (دو) غزل کردند

“705 yılının aylarında Şeyh Necmeddin Erdebilî ve Şemseddin Veravî bendenize ulaştılar ve bu iki gazeli rica ettiler.

همچو سوره بر سر جان تاج بسم الله نهد آیت عشق تو گر نازل شود در شان دل

Senin aşkının ayeti gönlün derinliğinde nazil olursa

Bismillah tacını canın başının üzerine sûre gibi koyar. (241/14)

بی کمال قوت عشق ای بسی لاجول گوی کو چو شیطان ماند و انسان بودنش امکان نداشت

Çokları aşkın gücünün eksikliğinde “La havle” der;

Çünkü o şeytan gibi kalır ve onun insan olması mümkün değildir. (46/11)

فاتحه این حدیث دارد یک رنگ ست جهت را بنور سبع مثانی

Bu sözün Fatiha'sı, altı ciheti

Tekrarlanan yedi nurla tek renge sahiptir (100/10)

Seyf, bir beytinde yazdığı şeylerin kendisine gayb âleminden yazdırıldığını, Allah tarafından verilen bir ilim olduğunu ifade eder. Diğer büyük şairler gibi O da mütevazî-

lik göstererek, kendinde olan her şeyin aslında Allah tarafından kendisine ihsan edildiğini; kendinde bir şeyin olmayıp Allah'ın lütuf ve ihsanıyla bu divanın ortaya çıktığını ifade eder.

سیف فرغانی اگر بد گفت و گر نیک از کرم
بشنو و عیبش مکن کز غیبش املی کرده اند

Seyf-i Fergânî, kötü söylediye de iyi (söylediye) de

Saygıyla dinle ve onu ayıplama; çünkü ona gaybtan yazdırmışlardır. (97/8)

Seyf, bazen kendisini ve şiirlerini över. Şiir söylemek isteyenlere “Şiir söyleyeceksen böyle söyle; çünkü bu güzelden daha iyisi yoktur.” diyerek kendisi gibi şiir söylenmesini ister.

کار خواهی کرد عاشق شو که به زین نیست کار
شعر خواهی گفت ازین سان گو که به زین نیک نیست

İş yapacaksan âşık ol; çünkü bundan daha iyi iş yoktur.

Şiir söyleyeceksen böyle söyle; çünkü bu güzelden daha iyisi yoktur. (51/10)

Seyf'in şiir söylemede bazen gelgitler yaşadığı görülmektedir. Almış olduğu terbiyenin kendisine şiir söylememesi gerektiğini; fakat sevgilinin şevkinin şiir söylemesini istediğini söyler.

ادبم گفت خمش باش و دگر شعر مگو
نتوانم که مرا شوق تو می گوید قل

Edebim “sessiz ol ve artık şiir söyleme” dedi.

Yapamıyorum; çünkü senin şevkin “söyle” diyor. (96/9)

Seyf, asıl ve tek sevgilinin Allah olduğunu anlatmaya çalışır. Buna ne kadar önem verdiğini de ilk gazelinde bu konudan bahsetmesiyle ortaya koymaktadır. Sevgiliyi genelde dünyevi sevgili olarak değil de, Allah Teâlâ'dan bahsederken kullanan Seyf için Allah arzusu olmayan gönül, ruhsuz bir beden gibidir.

مباد دل ز هوای تو یک زمان خالی
که بی هوای تو دل تن بود ز جان خالی

Gönül senin arzundan bir an bile boş olmasın.

Çünkü senin arzun olmaksızın gönül ruhsuz bir beden (gibi)dir. (1/1)

Seyf'in inzivaya çekildiği münzevi bir hayat yaşadığı ve *Ne zamana kadar bu şekilde huzur köşesinde münzevi kalacaksın?* diye sormasından kendisinin de bu inzivadan çıkmak istediği; fakat bu yaşama devam ettiği anlaşılmaktadır.

سیف فرغانی در کوی ملامت نه پای اینچنین مُعْتَكِفْ گنج سلامت تا چند

Seyf-i Fergânî kınama mahallesine ayak bas.

Ne zamana kadar bu şekilde huzur köşesinde münzevi kalacaksın? (220/11)

Seyf-i Fergânî, sevgili için sadece dünyayı değil, ahireti de terk ettiğini belirtir.

دنیا و آخرت را بهر تو ترک کردم بی تو درین چه راحت جز تو در آن چه خوشی

Dünya ve ahireti senin için terk ettim.

Sensiz burada nasıl olunur rahat; orada da nasıl olur güzellik. (42/9)

Seyf kendi şiirlerinin, Hz. Davud'un nağmeleri gibi olduğunu ve onun ezgilerini duyan gönül sahibinin, kendinden geçip ruhunu teslim edeceğini; fakat kuyunun kendi suyundan bir fayda görmediği gibi, bu şiirlerin de kendine bir fayda sağlamayacağını söyler. Ancak Seyf, şiirinin kötü gözleri kendinden uzak tutacağını düşünür. Kendi şiirlerini Senâî ve Attar'ın şiirlerine benzettir ve kendisinin şiirler söyleyip gittiğini; ama arkasında şiirlerini bıraktığını ifade eder.

بیچاره هیچ سود ندارد ز شعر خود از آب خویش فایده یی نیست چاه را

Zavallıya kendi şiirinin hiç faydası yoktur.

Kuyu kendi suyundan fayda görmez. (207/14)

ز مزمه شعر سیف نغمه داودیست نفحه صور دلست صوت مزامیر او

Seyf'in şiirinin terennümü Davudî bir nağmedir,

Onun ezgilerinin sesi, gönül suruna üfürmektir; yani onun ezgilerini duyan gönül (sahibi) kendinden geçer, ruhunu teslim eder. (4/13)

ز من این شعر دارد چشم بد دور مگس راند همی از روی خر گوش

Bu şiir kötü gözü benden uzaklaştırır.

Eşeğin yüzünden sineği kulak kovar. (296/9)

سیف فرغانی سخنها گفت و رفت شعر از وی ماند و سحر از سامری

Seyf-i Fergânî sözler söyledi ve gitti.

Ondan şiirler kaldı; Sâmîrî'den ise sihir. (243/13)

سیف فرغانی سنایی شد بشعر و، نظم اوست نافه مشکى که از وی بوی عطار آمدست

Seyf-i Fergânî şiirde Senâî oldu ve onun şiiri

Kendisinden Attar'ın kokusunun geldiği mis kokulu göbektir. (541/13)

Seyf'in divanında intihal yada iktibas sayılabilecek şiirlerin olmaması da önemli bir özelliğidir. Kendisinin de bundan son derece çekindiği görülmektedir. Dostlarının arzusu üzerine, yalnız ilk iki beytini hatırladıkları bir gazeli tamamlayıp, bu gazeli Divan'ına alınca bu iki beytin kendisine ait olmadığını özellikle belirtir.¹⁸ Bu kadar hassas bir düşünceye sahip olan bir şairin başkalarından şiirler alıp kendininmiş gibi göstermeyeceği ortadadır.

Seyf-i Fergânî'nin en önemli özelliği, bir methiye şairi olmamasıdır. Saray şairlerinin aksine şahları, padişahları, vezirleri veya zamanın diğer ileri gelenleri övmekten kaçınmış olmasıdır. Çok sınırlı sayıda övgü içerikli şiir yazan Seyf, kendisinin bir medhiye şairi olmadığını ifade ederek, diğer şairlere de methiye yazmamalarını tavsiye etmiştir. Bir diğer özelliği ise şiirlerinde sosyal eleştiriye yer vermesi ve dönemin sosyal yapısına yönelik veriler sunmasıdır.¹⁹

از ثنای امرا نیک نگهدار زبان گرچه رنگین سخنی نقش مکن دیواری

Emirleri övmekten dilini iyice sakın

Her ne kadar sözün renkli olsa da her duvarı boyama! (Kaside: 12/9)

مدح مخلوق مکن تا سختت راست شود کآب از همرهی سنگ رود ناهموار

¹⁸ Fergânî, 215.

¹⁹ Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, III/I, 635.; Pervîn-i Hidâyetî, *Nakd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâ ve Târîh, Tahran 1385, 7; Muhammed-i Mucevvezi ve Sârâ-i Nizamdost, "Berresî-yi Mesâil-i İntikâdî Der Eşâr-i Seyfuddîn Muhammed Fergânî ve Destebendî-yi An Mesâil Ber Esâs-ı Dîvân-ı Şâ'ir", *Faslnâme-yi Tahasusî-yi Sebksînâsî-yi Nazm u Nesr-i Fârsî*, Sâl-i Heftom, Şomâre-yi Çeharrom, Zemistân 1393 hş., 245.

Halkı övme ki sözün doğru olsun

Zira su taşın yoldaşlığından dolayı eğri büğrü akar (Kaside: 33/74)

Seyf, saraylara muhtaç bir görüntü vermekten sakınmıştır. Seyf'in bu hassasiyetini Gâzân Han'a yazdığı ve matla beyti ile bir beyti aşağıda verilen kasidede görmek mümkündür. Seyf, İlhanlı hükümdarlarından Gâzân Han, Müslüman olunca ona gönderdiği tebrik ve nasihat içerikli kasidede kimseyi övecek bir şair olmadığını, sadece nimet hakkı için, öğüt verdiğini, *kimsenin, iyiliğinin ve kötülüğünün peşinde olmadığını* ifade etmiştir.²⁰

ای صبا گر سوی تبریز افتدت روزی گذر سوی درگاه شه عادل رسان از ما خبر

Ey Saba birgün Tebriz'e yolun düşerse

Adil Şah'ın dergahına bizden haber ulaştır. (Kaside: 81/1)

من نیم شاعر که مدح کس کنم مر شاه را از برای حق نعمت پند دادم این قدر

Ben kimseyi methededen bir şair değilim.

Şaha hak için öğüt verdim o kadar (Kaside: 81/43)

Seyf'in kasideleri tasavvufî ve genel manada ahlakî şiirlerden oluşmaktadır. Bu şiirlerin en önemli özelliklerinden birisi, Anadolu'nun o zamanki sıkıntılarını şâirâne bir ifade ile anlatmasıdır. Bunlar rüşvet alan kadılar, kendini sûfî gibi gösteren; ama sûfilikle alakası olmayan kişiler, dini ihmal eden medrese alimleri, domuz gibi rakeden derişler aleyhinde yazılmıştır. Mesela bir kadı ve medrese âlimi hakkında şunları söyler:

ایا قاضی حیلست گر، حرام آشام رشوت خور که بی دینی است دین تو و بی شرعی شعار تو

Ey hile yapan, haram yiyen, rüşvet alan kadı!

Dinsizliktir senin dinin ve şeriatsızlıktır senin şiarın.

ای بدستار و بجبه گشته اندر دین امام ترک دنیا کن که نبود جبه و دستار دین

ای لقب گشته فلان الدین والدنیا ترا ننگ دنیایی و از نام تو دارد عار دین

²⁰ Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, III/I, 631

بحث و تکرار از برای دین بود در مدرسه وز تو آنجا فوت شد ای عالم مختار دین

Ey sarık ve cübbe ile dinde imam olan!
 Dünyayı terket; çünkü cübbe ve sarık din değildir.
 Ey lakabı filan el-Din ve'l-Dünya olan!
 Dünyanın utancısın ve din adından utanç duyar.
 Medresede araştırma ve tekrar din içindir.
 Ey seçilmiş âlim! Din orada senden dolayı öldü. (Kaside: 114/2-3;14)

Seyf, devletin maaşını alanlar hakkında da *kedi gibi kase yalamış, köpek gibi murdar yemiş* olduklarını ifade eder. Bundan yiyenleri dane yiyen fareye benzetir ve sonunda ise yılan gibi başlarının ezileceğini söyler.

گر کسی از نعمت این منعمان ادرار خورد همچو گربه کاسه لیسید و چو سگ مردار خورد
 همچو مارش سر همی کوبند امروز ای پسر هر که روزی دانه‌یی چون موش ازین انبار خورد

*Birisi bu nimet sahiplerinin nimetinden gelir sağlarsa
 Kedi gibi kâse yakamış, köpek gibi murdar yemiş olur.
 Ey oğul! Bir gün bu ambardan fare gibi dane yiyenin başını
 Bugün yılan gibi ezerler. (Kaside: 94/1-2)*

Devletin maaşını alanlar hakkında beyitleri içeren kasidesinin sonunda manidâr bir beyit dikkat çekmektedir. Seyf, kendisinin de bu maaştan çaresiz kalarak yediğinden ve bunu günah olarak görmesinden olsa gerek ki bu günahından tövbe ettiğinden söz eder.

یارب این ساعت چو تایب از گنه مستغفرست سیف فرغانی که این ادرار از ناچار خورد

*Allah'ım, bu aylığı çaresizlikten dolayı yemiş olan Seyf-i Fergânî
 Şimdi tövbe edenler gibi günahının bağışlanmasını diliyor. (Kaside: 94/14)*

Fergânî'nin şiirlerinde en çok eleştirdiği; halka zulmeden hükümdarlar, emirler ve bunların yakınlarıdır. Yaşadığı dönemdeki devlet erkanı hakkında kaydadeğer bilgiler aktaran Seyf, muhtaç insanlardan aldıkları ile büyük bir servet kazanmış olan emirleri isim zikretmeden hicveder.

بعدل چون نکند ملک را بهشت صفت اگر چه حور بود ز اهل دوزخست امیر
 تو ای امیر اگر خواجه غلامانی تو بنده ای و ترا از خدای نیست گزیر
 ز تو منازل ملکست ممثلی از خوف ز تو قواعد دین نیست ایمن از تغییر
 کمر ز زر کنی از سیمهای محتاجان بسا که کیسه تهی گردد از چنین توفیر!

Emir adalet ile ülkeyi cennet gibi yapmazsa

Huri de olsa cehennem ehlindendir.

Ey Emir! Sen kulların efendisi olsan da

Sen de bir kulsun ve Allah'tan kaçamazsın.

Senden dolayı ülkedeki evler korkuyla doludur.

Senden dolayı dinin kaideleri değişmekten güvende değildir.

Yoksulların gümüşlerinden altın kemer yapıyorsun

Böyle kazançtan birçok keseler boşalacaktır. (Kaside: 62/2-3;5;9)

Yine haksızlık yapan ve zulmeden bir emirden şu şekilde bahseder:

ای که اندر ملک گفتی می نهم قانون عدل	ظلم کردی ای اشارات همه بیرون عدل
این امیرانی که بیماران حرص اند و طمع	همچو صحت از مرض دورند از قانون عدل
دست چون شمشیرشان هر ساعتی در پای ظلم	دست چون شمشیرشان هر ساعتی در پای ظلم
ز آن همی ترسم که ناگه سقف بر فرش افکند	خانه دین را که بس باریک شد استون عدل
آب عدل و دست احسان شوید از روی زمین	چرک ظلم این عوانان را بیک صابون عدل
گرچه عدل و دین نمی دانی ولی می دان که هست	راستی معنی دین و نیکویی مضمون عدل
حاکمی عادل همی باید که دندان برکند	مار ظلم این عقارب را بیک افسون عدل
سیف فرغانی چو پیدا گشت بوم شوم ظلم	راست چون عنقا نهان شد طایر میمون عدل

Ey ülkede adalet kanunu getiriyorum diyen!

Ey fermanlarının tamamı kanun dışı olan, zulmettin.

Hırs ve tamah hastası olan bu emirler,

Sağlığın hastalıktan uzak olması gibi adalet kanunundan uzaktırlar.

Din evinin damının ansızın yıkılacağından korkarım.

Çünkü adalet sütunları çok çürüdü.

Adalet suyu ve ihsan eli bu bekçilerin zulmünün kirini

Bir adalet sabunuyla yeryüzünden temizleyecekler.

Gerçi adalet ve dini bilmiyorsun; fakat bil ki,

Dinin manası doğruluk, adaletin içeriği iyiliktir.

Adil bir hâkim gerekir ki

Bu akreplerin zulüm yılanlarının dişlerini adalet sihri ile söksün.

Seyf-i Fergânî zulmün uğursuz baykuşu ortaya çıkınca

Adaletin uğurlu kuşu anka gibi gizlendi. (Kaside: 95/1-4;8-9;11;19)

Seyf, bazen zalim kimseleri korkutmak için dünya nimetlerinin, makam, mevki, şan ve şöhretin gelip geçici olduğundan ve ölümün sonunda herkesi yakalayacağından bahseder.

هم رونق زمان شما نیز بگذرد
بر دولت آشیان شما نیز بگذرد
بر باغ و بوستان شما نیز بگذرد
بر حلق و بر دهان شما نیز بگذرد
این تیزی سنان شما نیز بگذرد
بیداد ظالمان شما نیز بگذرد
این عو و سگان شما نیز بگذرد
گرد سم خران شما نیز بگذرد

هم مرگ بر جهان شما نیز بگذرد
وین بوم محنت از پی آن تا کند خراب
باد خزان نکبت ایام ناگهان
آب اجل که هست گلوگیر خاص و عام
ای تیغتان چو نیزه برای ستم دراز
چون داد عادلان بجهان در بقا نکرد
در مملکت چو غرش شیران گذشت و رفت
آن کس که اسب داشت غبارش فرو نشست

Ölüm sizin cihanınızın üzerinden de geçecek

Sizin zamanınızın parlaklığı da geçecektir.

Bu sıkıntı baykuşu yıkmak için

sizin devlet yuvanızın üzerinden de geçecektir.

Günlerin sıkıntısı sonbahar rüzgarı gibi

Ansızın sizin bağ ve bahçelerinizin üzerinden esecektir.

Herkesin boğazına tıkanan ecel suyu,

Sizin de ağzınıza ve boğazınıza tıkanacaktır.

Ey zulüm yapmak için kılıçları mızraklar gibi uzatılmış olan sizler!

Sizin de mızraklarınızın sivriliği geçecek.

Adil olanların adalaeti dünyada ebedi olarak kalmadığı gibi

Sizin de zalimlerinizin adaletsizliği geçecektir.

Ülkede aslanların kükremesinin geçip gittiği gibi

Köpeklerinizin bu havlamaları da geçecektir.

Atı olanların kaldırdıkları toz yatıştı.

Eşeklerinizin tırnaklarınızın tozu da geçecektir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Seyf, medhiye şairi değildir. Zamanın sultan, emir ve ileri gelenlerini övmekten kaçınan birisidir. Zaten divanında sayılı kişi için yazdığı şiirleri vardır. Onlar da karşılığında maddi bir beklenti olmayan geneli nasihat içerikli şiirlerdir. Seyf'in bu bağlamda kendisine şiir yazmış olduğu kişilerden birisi Gazan Han'dır. Ona yazdığı iki manzum mektubu vardır. Bu mektupların içeriğini anlamak adına aşağıda örnek beyitler verilmiştir:

سوی درگاه شه عادل رسان از ما خبر
کای همه ایام تو میمون تراز روز ظفر
ملک سلطانان ندیده چون تو شاهی دادگر
نیکویی در صورت تو همچو نور اندر قمر
ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر
اندرین کشور نمانده از مسلمانی اثر
خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در
لقمه می خواهند چون سایل نگهبانان زر
کشته خواهر را برادر خورده مادر را پسر
چون سگان گرسنه افتاده اندر یکدگر
هیچ دلسوزی نباشد مرده را بر نوحه گر
خون دل سر بر رگ جان می زند چون نیشتر
گر کسی ظالمان خانه سوز و کافران پرده در

ای صبا گر سوی تبریز افتدت روزی گذر
پادشاه وقت غازان را اگر بینی بگو
اصل چنگزخان نزاده چون تو فرعی پاک دین
مردمی در سیرت تو همچو گوهر در صدف
کندرین ایام ای خاقان کسری معدلت
تو مسلمان گشته و از نامسلمان حاکمان
عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خرقه می پوشند چون مسکین خداوندان مال
قحط از آن سان گشته مستولی که بهر قوت روز
مردم تشنه جگر از زندگانی گشته سیر
ظالمان مرده دل و مظلومان نوحه کنا
ظالمان خون ریز چون فساد وزیشان خلق را
هتک استار مسلمانان چنین تا کی کنند

اشکم گورست و پهلوی لحد بر پشت خاک خواهد که اندر مأمنی سازد مقرر

*Ey Saba! Birgün Tebriz'e yolun düşerse,
Adil Şah'ın dergahına bizden haber ulaştır.
Zamanın hükümdarı Gazan han'ı görürsen O'na şöyle söyle:
Ey bütün günleri zafer gününden daha uğurlu olan!
Cengiz Han soyu senin gibi temiz dinli dal meydana getirmemiştir,
Sultanların ülkesi senin gibi adaletli bir padişah görmemiştir.
Sedef içindeki inci gibi hareketlerinde insanlık,
Aydaki nur gibi yüzünde güzellik vardır.
Ey Kisra gibi adaletli Hakan bugün Anadolu'da
Hacac'ın zulmü hakimdir; Ömer'in adaleti değil.
Sen Müslüman oldun; ama Müslüman olmayan hakimleden dolayı
Bu ülkede Müslümanlıktan eser kalmamıştır.
Ârifler, yersiz ve elbisesiz; âlimler, ekmeksiz ve susuz;
Hankâh, halısız ve çatısız; medrese, damsız ve kapısız.
Mal sahipleri zavallılar gibi hırka giyiyorlar.
Altın biriktirenler dilenci gibi lokma istiyorlar.
Kıtlık memleketi öyle sardı ki, günlük azık için
Kardeş, kız kardeşi; anne, oğlunu öldürmüş.
Ciğeri yanık kişiler yaşamaktan bıkmış bir halde,
Aç köpekler gibi birbirlerine düşmüşler.
Zalimleri kalpleri ölmüş, zavallı mazlumlar feryat ediyorlar.
Ölünün inleyene kalbi hiç yanmıyor.
Zalimler kan alıcılar gibi kan döküyorlar ve onlardan dolayı halkın
Gönül kanını neşter gibi can damarına vuruyor.
Ev yakan zalimler ve perde yırtan kafirler,
Müslümanların perdelerini ne zamana böyle parçalayacaklar?
Birisi güvenli bir yerde oturmak isterse,
Mezarın içi ve toprağın üzerindeki leahdin yanı (güvenlidir). (Kaside: 81/1)*

Seyf, bu manzumesinde özellikle kendisinin birilerini öven bir şair olmadığını, şaha hak için öğüt verdiğini vurgular.

من نیم شاعر که مدح کس کنم مر شاه را از برای حق نعمت پند دادم این قدر

Ben kimseyi methededen bir şair değilim.

Şaha hak için öğüt verdim o kadar (Kaside: 81/43)

Gazan Han'a göndermiş olduğu ikinci manzum mektup ise şu beyitlerle başlar:

ای صبا بادم من کن نفسی همراهی	بسوی شاه بر از من سخنی گر خواهی
قدوه و عمده شاهان جهان غازان را	از پریشانی این ملک بده آگاهی
گو درین مصر که فرعون درو صد بیشست	نان عزیزست که شد یوسف گندم چاهی

Ey Saba! Benim ruhumla bir an yol arkadaşlığı yap.

İstersen, şaha benden bir söz götür.

Cihan padişahlarının önderi ve dayanağı Gazan'a

Bu ülkenin perişanlığı hakkında bilgi ver.

Şöyle söyle: içinde yüzden fazla Firavun bulunan bu ülkede

Ekmek değerlidir; çünkü Yusuf (gibi olan) buğday kuyuya düşmüştür. (Kaside: 76/1-3)

Seyf'in kendisine şiir yazmış olduğu kişilerden ikincisi Cüveynî'dir. Cüveynî, Hülâgu Han tarafından 661 (1263)'te sahibdivanlığa getirilen ve Âbâkâ Han döneminde de bu görevine devam eden birisidir. Karamanoğulları'nın desteğiyle başlayan Cimri (Alâeddin Siyavuş) ayaklanmasını bastırmak, Moğollar'a ait gelirleri gözden geçirmek, yıkılan yerleri onarmak, güvenlik ve huzuru sağlamak üzere, Âbâkâ tarafından 676 (1277)'de büyük yetkilerle Anadolu'ya gönderilmiştir.²¹

Divanın gazeller bölümünde 502 nolu gazelin başına ilave edilen

و این غزل را به دستور کبیر صاحب شهید شمس الدین صاحب دیوان و به کمال الدین اسمعیل نسبت می کنند

Bu gazeli Sâhib-i Şehîd Şemseddîn Sâhibdîvân'ın büyük emriyle yazıyorum.

²¹ Tahsin Yazıcı, "Cüveynî, Şemseddin" *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 145-146.

ibaresinde de memduhun adı açık bir şekilde anılmaktadır.²² Divanın 119 nolu kasidesinin başında bulunan

كَتَبَ إِلَى (الْخِدْمَةِ) الصَّاحِبِ الشَّهِيدِ طَابَ ثَرَاهُ

Şehîd vezir için yazdı, kabri iyi ve temiz olsun!

ibaresindeki “sâhibi’ş-şehîd” ifadesinden murad Şemseddîn Muhammed Sahibdîvân Cüveynî’dir.²³

Seyf’in kendisine şiir yazdığı üçüncü kişi ise Kerîmeddîn İsmâ‘îl el-Bekrî’dir. Fergânî’nin şiirinde doğrudan ismi geçmeyen ancak şiirlerinden Şairin Aksaray’da yaşadığı dönemde, yardım ve desteklerini aldığı, kendisine hamilik eden bir kişi olduğu anlaşılan Kerîmeddîn İsmâ‘îl el-Bekrî hakkında divanda bir mersiye bulunmaktadır. Mersiyeden, *Bekrî’nin yedi ay boyunca işkence gördüğü, çektiği sıkıntılar itibariyle Aksaray’ın onun için Kerbelâ’ya dönüştüğü* ifade edilmektedir. Divanda doğrudan ismi geçmez ancak 46 nolu kasidenin başında yer alan

و لَهُ قَالَ فِي مَرْتَبَةِ الشَّهِيدِ كَرِيمِ الدِّينِ إِسْمَاعِيلَ الْبَكْرِي نَوَّرَ اللَّهُ حُفْرَتَهُ وَ مَرْقَدَهُ

şeklindeki ifadede anılmaktadır. Anılan şiirin matla beyti şu şekildedir:

ای بوده همتم همه طول بقای تو همت اثر نکرد و بدیدم فقای تو

Ey himmetimin tamamını senin varlığına harcadığım!

Himmet etkilemedi ve senin yok oluşunu gördüm. (Kaside: 46/1)

Seyf-i Fergânî’nin döneminin şairlerini yakından takip ettiği görülmektedir. Kendisinden önceki ve kendi dönemindeki birçok şairin divanından haberdar olduğu, bu divanları okuduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde bazı şairlere atıfta bulunmuş ve şiirlerine nazireler yazmıştır.

Seyf-i Fergânî’nin başta Sa‘dî-yi Şirâzî olmak üzere kendisinden önce yahut kendisiyle aynı dönemde yaşamış şairlerden birçok kişinin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmının ismi şiirlerinde açıkça geçerken, bir kısmının şiirlerine nazire yazmış ve bir kısmının da şiirlerinden iktibaslar yapmıştır.

²² Fergânî, 494.

²³ Fergânî, Panzdeh.

Seyf'in gazellerinden bazıları Sa'dî, Humâm-i Tebrîzî ve diğer şairlere cevaben kaleme alınmıştır. İlginç olan şudur ki Seyf'in yaşadığı yer olan Aksaray, Konya'ya son derece yakın bir yer olmasına ve Mevlânâ ile aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen şiirleri arasında Mevlânâ'ya herhangi bir cevap yahut atıf yoktur.²⁴

Seyf-i Fergânî'nin şairlerin divanlarına ulaşma imkânına sahip olduğu, onların şiirlerini okuduğu görülebilmektedir. Değerlendirmeler doğrultusunda Seyf-i Fergânî'nin, başta Sa'dî olmak üzere Senâî, 'Attâr, Rûdekî, Hâkânî, 'Am'ak-i Buhârâyî, Enverî, Kemâleddîn-i İsmâ'îl, Humâm-i Tebrîzî gibi şairlerin şiirlerinden etkilendiği ancak şiir yazarken kendi yol ve uslubunu bulduğu anlaşılmaktadır.

Seyf-i Fergânî kendisinden önceki usta şairlere cevap verebilen, nazire yazabilen usta bir şairdi. Şiirlerinde atıfta bulunduğu ve şiirlerine nazireler yazdığı şairlerden hareketle Fergânî'nin hangi şiirleri okuduğu, kimlerin etkisinde kaldığı da anlaşılabilmektedir.

Seyf-i Fergânî, divanında yer alan 56 numaralı kasidesinde büyük sûfî 'Attâr'a (ö. 1220) olan saygısını ve sevgisini dile getirmektedir.

'Attâr, tasavvûfî gazellerdeki ustalığıyla meşhur olan mutasavvıf şairdir. 1142-1145 yılları arasında Nişabur'da dünyaya geldi. Klasik nazım şekillerinin birçoğunu kullanan Attar'ın asıl ustalığı, tasavvufî gazellerindedir. O, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dâhil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlana aşabilmiştir.²⁵

'Attâr'a olan sevgisini ifade eden kasidesinde şairin,

جانم ز سر کون به سودا در اوقات²⁶

Canım varlığın sırrından dolayı sevdaya düştü.

mısraını aynen alarak

جانم ز سر کون به سودا در اوقات

²⁴ Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, III/I, 632.

²⁵ Muhammed Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, Be Tashih-i Edward G. Browne, Ba Mukaddime-yi Muhammed Kazvîni ve Tashihât-ı Cedîd u Hevâşî u Ta'likât-i Sa'id Nefîsî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1389 hş., 669; Safâ, *Gencîne-yi Sohen*, 204; M. Nazif Şahinoğlu, "Attar", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 95-96.

²⁶ Ferîduddîn Muhammed 'Attâr-ı Nişâbüri, *Divân-ı Attâr*, Çâp-ı Heştom, Şerh-i Ahvâl-i Bedî'üzzaman-i Furûzânfer, İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1390 hş., 91.

Canım varlığın sırrından sevdaya düştü. (56/36)

mısra ile biten 36 beyitlik kendi kasidesini kaleme almıştır. Fergânî bu kasidede, Attâr'a olan saygısını sunmakta ve kendisinin ancak "*Attâr'ın çadırından süzülen bir damla olabileceğini*" ifade etmektedir. Bu kasidesinden örnek beyitler:

بیچاره سیف در غمت ای پادشاه حسن	چون ناتوان بدست توانا در اوفتاد
هر سوی حمله برد بیوی ظفر بسی	مانند لشکری که بهیجا در اوفتاد
این قطره بیست از خم عطار آنکه گفت	جانم ز سر کون بسودا در اوفتاد

Ey güzellik padişahı! Zavallı Seyf senin gamında

Güçlünün eline düşmüş bir güçsüz gibidir.

Savaşa girmiş bir ordu gibi

Zafer kokusuyla birçok kez her yöne saldırdı.

Bu, canım varlığın sırrından sevdaya düştü diyen

Attâr'ın çadırından bir damladır. (Kaside: 56/34-36)

Rûdekî (ö. 934), Fergânî'nin nazire yazdığı en eski şairdir. *Peder-i şî'r-i fârsî* (Farsça şiirin babası) ve şairlerin sultanı olarak anılan; Şehîd-i Belhî, Dakîkî, Unsûrî gibi birçok şairin kendisini övdüğü Rûdekî, Farsça şiir yazan ilk kişi olmasa da Farsça şiiri olgunlaştıran ilk isim olarak anılmaktadır.²⁷

Seyf-i Fergânî Divanı'nda yer alan 71 numaralı kaside Rûdekî'nin ünlü şiiri olan,

بوی جوی مولیان آید همی

Mûliyân ırmağının kokusu geliyor

şeklinde başlayan şiirine yazdığı naziredir. Seyf, Rûdekî'nin şiirine cevaben aynı redifle 50 beyitlik bir kaside kaleme almıştır.

Seyf-i Fergânî'nin nazire yazdığı Rûdekî'nin kasidesinin matla beyti şu şekildedir:

بوی جوی مولیان آید همی	یاد یار مهربان آید همی

²⁷ Avfî, 388; Bedî'üzzaman-i Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Hârezmî, Tahran 1380, 18.

*Mûliyân ırmağının kokusu geliyor.
Şefkatli dostun hatırası geliyor.*

Fergânî, Rûdekî'nin matla beytinin her iki mısramı da şiirinin ilerleyen bölümlerinde aynen iktibas ederek kullanmakta ve bu büyük şaire saygısını sunmaktadır.

Seyf-i Fergânî'nin kasidesi şu şekilde başlamaktadır:

نام تو چون بر زبان آید همی آب حیوان در دهان آید همی

*Senin adın dile geldiğinde
Hayat suyu ağza geliyor. (Kaside: 71/1)*

Fergânî'nin nazire yazdığı şairlerden bir diğeri Senâî'dir. Senâî, Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu, üst düzey bir arif ve Farsça'nın usta şairlerinden olan İranlı mutasavvıf şairidir. 1071-1072 yılında Gazne'de dünyaya gelmiştir. İran'ın ilk ünlü mutasavvıf şairi sayılır. Senâî'den sonra gelen Ferîdüddin Attar, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir. Evhadüddin-i Enverî ve Hakanî-i Şîrvani, Senâî'ye büyük bir hoca gözü ile bakmış. Mevlânâ onu bir önder saymıştır.²⁸

Seyf-i Fergânî'nin, Senâî'ye olan saygısını ifade etmek için kaleme aldığı kaside divanda 64 numaralı kasidedir. Senâî'ye ait bir mısra olan

چون سخن زان زلف و رخ گویی مگو از کفر و دین²⁹

O yanak ve zülüfe dair konuştuğunda din ve küfürden bahsetme.

mısramı makta beyitinde kullanırken, “Senâî'nin olduğu yerde kimseye söz düşmez” diyerek ünlü şaire saygısını sunmaktadır.

سیف فرغانی سنائی وار ازین پس نزد ما چون سخن زان زلف و رخ گویی مگو از کفر و دین

*Ey Seyf-i Fergânî bundan böyle bizim yanımızda Senâî gibi
O yanak ve zülüfe dair konuştuğunda din ve küfürden bahsetme! (Kaside: 64/33)*

²⁸ Seyyid Ziyâeddîn-i Seccâdî, *Mukaddeme-yi ber Mebâni-yi 'İrfân ve Tasavvuf*, Çâp-ı Sevvom, Tahran 1373 hş, 117-118; Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, 260; Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân-ı Hekîm Senâî*, Hicdeh-Bist; Saime İnal Savi, “Senâî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 502-503.

²⁹ Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân-ı Hekîm Senâî*, 289.

Kasidenin matla beyti şöyledir:

ای جمالت آیتی از صنع رب العالمین باد بر روی تو از ایزد هزاران آفرین

Ey güzelliği âlemlerin rabbinin sanatından bir ayet olan!

Senin yüzün için Allah'tan binlerce tebrik olsun. (Kaside: 64/1)

Emiru'ş-şu'arâ Ebu'n-Necib Şehâbeddîn 'Am'ak-i Buhârâyî (ö. 543/1159), Seyf-i Fergânî'nin nazire yazdığı şairlerdendir. Mâverâünnehir bölgesinin önemli şairlerinden olup hicrî altıncı yüzyılın başlarında yaşamıştır.³⁰

Seyf-i Fergânî'nin 'Am'ak-i Buhârâyî'ye nazire olarak kaleme aldığı şiiri, divanındaki 34 beyitlik 36 numaralı kasidedir. Kasidenin matla beyti aşağıda verilmiştir:

گفتند ماه خور که چو پیدا شد آن نگار ما در حنای عزل گرفتیم دست کار

Ay ve güneş dediler ki o güzel ortaya çıktığında

Biz işin görülmesinden çekildik. (Kaside: 36/1)

Kemâleddîn İsmâ'îl bin Cemâleddîn Muhammed bin 'Abdurrezzâk-i İsfahânî (ö. 635/1238), Fergânî'nin cevaben kaside yazdığı şairlerdendir. Kendisi de bir şair olan Cemâleddîn-i İsfahânî'nin oğludur. Moğollar döneminde yaşamış Farsça kaside söyleyen son büyük şairdir.³¹

Seyf-i Fergânî'nin divanında Kemâleddîn-i İsmâ'îl'e cevaben yazılmış 70 ve 73 numaralı iki kaside bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî'nin 70 nolu kasidesinin matla beyti şöyledir:

زهی از نور روی تو چراغ آسمان روشن تو روشن کرده ای او را و او کرده جهان روشن

Senin yüzünün aydınlığından gökyüzünün kandilinin aydınlanması ne güzel!

Sen aydınlatmışsın onu; o da aydınlatmış dünyayı. (Kaside: 70/1)

Kemâleddîn-i İsmâ'îl'e cevaben yazdığı 73 nolu kasidesinin matla beyti aşağıda verilmiş:

³⁰ Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, 237.

³¹ Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi İran*, İntişârât-ı Beyn'el-milelî-yi Hedy, Tahran 1375 hş., 348; Abdu'r-resul Hayyampur, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Telâye, Tahran 1393, 866.

ای دل بنه سر و مکش از کوی یار پای بیرون ز کوی دوست منه زینهار پای

Ey gönül! Baş koy ve sevgilinin mahallesinden ayak çekme!
Sevgilinin mahallesinden dışarı adım atma sakın! (Kaside: 73/1)

Seyf-i Fergâni'nin nazire yazdığı şairlerden bir diğeri ise Enverî'dir. Enverî, İran edebiyatının en büyük kaside şairidir. Horasan'ın Deşt-i Haveran vilayetine bağlı Ebi-verd ilçesinin Bedene köyünde doğdu. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enverî, hayal gücü geniş, edebi sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir. Şiirde kullandığı dil genellikle konuşma diline yakın ve akıcıdır. Ancak çeşitli bilim dallarındaki geniş bilgisi sebebiyle başka şairlere oranla şiirlerinde daha çok Arapça kelime ve cümlelere yer verdiğinden bunları anlamak oldukça güçtür.³²

Şair, bir yerde Enverî'yi ismen anmaktadır. Bu beyitte şair kendi şairliğini Enverî'nin şairliğiyle kıyaslamakta ve kendisini daha üstün görmektedir.

وصف ماه روی تو هرگز نگوید همچو من انوری گر آفتاب و گر فلک باشد اثیر

*Enverî güneş, felek de esir olsa bile,
Senin ay yüzünün övgüsünü asla benim gibi yapamaz. (470/14)*

Ayrıca Seyf-i Fergâni, divanında yer alan 10 numaralı kasideyi ünlü şair Enverî'ye nazire olarak kaleme almıştır. Fergâni, bu kasidesinde Enverî'nin kasidesinin matla beytinin ilk mısraını aynen almış ve kendi kasidesini de aynı kafiyeyle kaleme almıştır. Enverî'nin kasidesinin matla beytinin ilk mısraı şudur:

ای بر سر کُتاب ترا منصب شاهی³³

Ey kâtiplerin başında şahlık makamı olan!

Seyf-i Fergâni'nin kasidesinde şu şekilde geçmektedir:

حق است که گویند همه کاتب او را کای بر سر کُتاب ترا منصب شاهی

Ey kâtiplerin başında şahlık makamı olan!

³² Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, 332-333; Muhammed b. Muhammed-i Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, Ba Mukaddime-yi Sa'îd-i Nefîsî, Be İhtimâm-ı Pervîz-i Bâbâyî, intişârât-ı Nigâh, Tahran 1389 hş., 42-49; Abdulkadir Karahan, "Enverî", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 267-268.

³³ Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, 379.

Bütün kâtiplerin onun için söylediği doğrudur.(Kaside: 10/12)

Son olarak Fergânî, divanının gazeller bölümünde bir yerde hiçbir açıklama yapmaksızın, Enverî'nin bir gazelinin bir beytinin ilk mısraını hiçbir değişikliğe gitmeden olduğu gibi alarak, beytinin ilk mısraı olarak kullanmıştır. Enverî'nin gazelinin matla beyti:

ای دوست تر از جانم زین بیش مرنجانم

مگذر ز وفاداری مگذار برین سانم³⁴

Ey canımdan daha sevgili olan! bundan böyle beni incitme!

Vefadar olmayı bırakma! Bu şekilde beni bırakma!

Seyf'in gazelinin matla beyti:

ای دوستر از جانم زین بیش مرنجانم گر زخم زنی شاید بر دیده گریانم

Benim ağlayan gözüümü yaralasan da (zaten yaralıyorsun)

Ey canımdan daha sevgili olan, bundan sonra beni incitme! (167/1)

Seyf-i Fergânî'nin divanında geçen şairlerden bir diğeri de, Humâm-i Tebrîzî'dir. Humâm-i Tebrîzî olarak meşhur olan Hâce Humâmuddîn 'Alâ-i Tebrîzî (ö. 1314), İlhanlılar döneminde yaşamış İran'ın ünlü isimlerinden, büyük şeyhlerinden ve döneminin ünlü şairlerinden birisidir.

Fergânî, Rıdvan'ın olduğu yerin cennet gibi olduğunu söyler. Bunu anlatırken kendisine, sen de diğerleri gibi söyle diyerek Humam-ı Tebrîzî'ye ait olan “*Ev bu gece cennet gibidir; çünkü Rıdvan buradadır.*” mısrasını zikreder. Rıdvan ve cenneti bir arada kullanan şair, Rıdvan'ın, yıkıntı olan bu dünyaya yerleşmeyenlere cenneti müjdelediğini söyler.

خانه امشب چو بهشتت که رضوان اینجاست

سیف فرغانی تو نیز بگو چون دگران

Seyf-i Fergânî sen de diğerleri gibi söyle.

Ev bu gece cennet gibidir; çünkü Rıdvan buradadır. (35/13)

³⁴ Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, 464.

Kaynaklarda Seyf-i Fergânî'nin Tebriz'de bulunduğu süre içinde, Cüveynî'nin yanındayken Humâm ile tanıştıkları ve birlikte zaman geçirdikleri anlatılır. Humâm'ın şiirlerini bilen Seyf, onun şiirinden bir mısraı aynen iktibasla şiirinde kullanmıştır.

کای خداوند تو برگیرش اگر خود بمثل در میان من و معشوق همام است حجاب

Ben ile Humâm'ın sevgilisi arasında perde var ise

Ey Allah'ım, sen onu kaldır! (128/16)

Hâkânî-i Şîrvânî, (ö. 1199) Efdalüddîn Bedîl (İbrâhîm) b. Alî İranlı kaside şairidir. 1126'da Gence'de doğdu. Bir şiirinde, babasının kendisine Bedîl adını verdiğini kaydederse de adı bütün tezkirelerde İbrâhîm olarak geçer. Hâkânî İran edebiyatının büyük şairlerinden kabul edilir. Şiire yenilikler getiren Hâkânî, şiirlerini yüksek insanî duyguların yanı sıra döneminin ilmî verilerine yaptığı telmihlerle de süsler. Eşya ve olaylar arasındaki ilişkileri en güzel teşbih ve istiarelerle dile getirir. Özellikle mersiye-lerindeki duyguları daha samimi ve içtendir. Hâkânî, hikmetli sözlerinde Senâî'yi andırmakla birlikte diğer konularda daha ziyade Unsurî'ye benzer.³⁵

Fergânî, şiirlerinde Hâkânî'nin adını iki kere zikretmektedir. Şair, Şîrvânî olan Hâkânî'nin bir süre memleketinden ayrı kalmasına göndermede bulunarak kendi gurbetliğini onun gurbetine benzetmektedir. Diğer beyitte ise Hâkânî'nin övgü şiirleri yazmasını eleştirerek kendisiyle kıyaslama yapmakta ve onun gibi övgü şiirleri yazmadığını belirtmektedir.

Seyf, kasidesini Hâkânî ile aynı vezin, aynı kafiye ve aynı redifle kaleme almıştır. Seyf'in 79 beyitten oluşan kasidesi Divan'daki 78 numaralı kasidedir.

Seyf-i Fergânî, bir kasidesinde kendisini Hâkânî'ye; Anadolu'yu da Şîrvân'a benzetir ve gurbetten sıkıldığını ima ederek Tebriz'e geri dönmek için Allah'a dua eder. Bu bağlamda Hâkânî şiirinde geçer.

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم بتبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن
نگفتم همچو خاقانی ثنای هیچ خاقانی تو از گنج عطای خود ز خاقان بی نیازم کن

³⁵ Hâkânî-yi Şîrvânî, *Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî*, Çâp-ı Dehhom, Be Kûşîş-i Seyyid Ziyâeddîn-i Seccâdî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1391 hş., şeş-yâzdeh; Tahsin Yazıcı, "Hâkânî-yi Şîrvânî" *DİA*, İstanbul 1997, XV, 168-169.

Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'dır bana

Ey Allah'ım! Tebriz'e at, Şîrvân'a muhtaç etme beni.

Hâkânî'nin yaptığı gibi hiçbir hakani övmedim

Sen kendi bağış hazinenden ver, hakana muhtaç etme beni. (Kaside: 78/18-19)

Seyf-i Fergânî'nin 63 numaralı kasidesinde Hâkânî'nin ismi geçmez; fakat O'nun bir mısraını kendi kasidesinin son beytinde zikreder.

Zikredilen kasidenin son beyti şudur:

از بندگانت نعمت خود وامگیر از آنک
نارود محتسبت درین تنگنای خاک

Kölelerinden kendi nimetini borç al!

Çünkü ülkenin bu sıkıntısında sıkıntı savaşı vardır.

Seyf-i Fergânî'nin divanında, ismi ve şiirleri en çok geçen şair Sa'dî-yi Şîrâzî'dir. Muşerrefuddîn Muslih b. 'Abdullâh Sa'dî-yi Şîrâzî (ö. 1291), XIII. asrın başlarında Şîraz'da doğmuştur. Henüz yaşadığı dönemde büyük bir üne ulaşan şairin eserleri erken dönemden itibaren birçok dile tercüme edilmiştir, eserlerine şerhler yazılmıştır, eserleri yakın döneme kadar medreselerde okutulmuştur.³⁶ Seyf-i Fergânî, aynı dönemde yaşadığı Sa'dî'yi sözün ustası olarak anmakta ve kendisine derin bir saygı duymaktadır.

Seyf-i Fergânî'nin divanında, dönemin büyük şairi olan Sa'dî-i Şîrâzî için yazmış olduğu şiirlerin bulunması, Fars Edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Sa'dî ile iletişim halinde olduğunu gösterir.

Safâ'ya göre Seyf, Sa'dî'ye dört şiir yazmıştır. Bunlardan birincisi on dokuz beyit³⁷, ikincisi on yedi beyit³⁸, üçüncüsü yirmi sekiz beyit³⁹, dördüncüsü ise yirmi bir beyitlik⁴⁰ manzumelerdir. Ancak Ahmet Ateş, üçüncü ve dördüncü şiirlerin Sa'dî tarafından Seyf'e cevap olarak yazıldığını söylemektedir. Bunlara delil olarak da;

³⁶ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 11; Zebîhullah-i Safâ, *Gencîne-yi Sohen*, Çap-ı Heftom, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1391 hş., IV, 92.

³⁷ *Fergânî*, 108-109.

³⁸ *Fergânî*, 109-110.

³⁹ *Fergânî*, 110-111.

⁴⁰ *Fergânî*, 111-112.

سوی سیف فرغانی آن مخلص خود چو دانا خطابی بنادان فرستم

*O muhlis Seyf-i Fergânî tarafına
Cahillikle âlim gibi bir hitap gönderirim.*

İlk olarak bu beyitten yola çıkarak bu beytin başka bir şaire ait olduğunu ifade eder. İkinci olarak birinci şiirin “firistaden” redifli olmasına mükabil bunun da “firistem” redifli olmasının bu şiirin birincisine cevap niteliğinde olduğunu düşünür. Son olarak bu şiirin son derece sağlam bir üsluba sahip olduğunu, böyle bir şiiri de ancak Sa’di gibi birisinin yazabileceğini savunur.⁴¹

Safâ, bu şiirler hakkında Seyf-i Fergânî’in şiirlerinin içeriğiyle bu şiirleri kıyaslar ve diğer iki şiiriyle mukayese ederek bu iki şiirinde de Seyf-i Fergânî’ye ait olduğu tahmininde bulunur.⁴²

Kanaatimizce Safâ’nın görüşü daha doğrudur. Çünkü muhteva ve şekil olarak Seyf’in Sadî’ye yazdığı diğer şiirlerle örtüşmektedir.

Bu iki şiirin matla beyitlerini vermemiz içeriği anlamamız açısından yeterli olacaktır.

بجای سخن گر بتو جان فرستم چنان دان که زیره بکرمان فرستم

*Söz yerine sana can göndersem
Öyle bil ki Kirman’a kimyon gönderirim*

بسی نماند ز اشعار عاشقانه تو که شاه بیت سخنها شود فسانه تو

*Senin âşıkâne şiirlerinden çok kalmadı;
Çünkü sözlerin şah beyti senin efsanendir.*

Seyf, birinci şiirinin başında şöyle yazmıştır:

کَتَبَ إِلَى الشَّيْخِ الْعَارِفِ سَعْدَى الشِّيرَازِ

Arif Şeyh Sa’dî-i Şirâzî’ye yazdı.

Sa’dî’ye yazdığı ilk şiirinden örnek beyitler:

⁴¹ Ateş, 421-422.

⁴² Fergânî, 110.

نمی دانم که چون باشد بمعدن زر فرستادن
شبی بی فکر این نقطه بگفتم در ثنای تو
مرا از غایت شوق نیامد در دل این معنی
مرا آهن در آتش بود از شوق، ندانستم
سعادت می کند سعی که با شیرازم اندازد
اگر با یکدیگر ما را نیفتد قرب جسمانی
سراسر حامل اخلاص ازین سان نکته ها دارم
در آن حضرت که چون خاکست زر خشک سلطانی

بدریا قطره آوردن بکان گوهر فرستادن
ولیکن روزها کردم تأمل در فرستادن
که آب پارگین نتوان سوی کوثر فرستادن
که مس از ابلهی باشد بکان زر فرستادن
ولکن خاک را نتوان بگردون بر فرستادن
نباشد کم ز پیغامی بیکدیگر فرستادن
ز سلطان سخن دستور و از چاکر فرستادن
گدایی را اجازت کن بشعر تر فرستادن

*Bilmiyorum ki madene altın göndermek
Denize damla getirmek, maden ocağına inci göndermek nasıl olur?
Bir gece düşünmeden seni övmek için şunları söyledim;
Fakat günlerce göndermeyi erteledim.
Bu mana, senin şevkinden dolayı gönlüme gelmedi;
Çünkü Kevser'e atık su gönderilemez.
Benim demirim senin arzundan dolayı ateşteydi;
Altın madenine bakır göndermenin cahillik olduğunu bilemedim.
Saadet beni Şiraz'a atmak için çabılıyor;
Fakat toprak gökyüzüne gönderilemez ki!
Gerçi birbirimizle bedenlen yakın değiliz; ama
Birbirimize haber göndermekle bir şey eksilmez.
Bunun gibi tamamen ihlas dolu sözlerim vardır!
Söz sultanından izin; kuldan ise göndermek.
Sultanın saf altınının toprak gibi olduğu o huzura
Bir fakirin yeni şiir göndermesine izin ver.*

İkinci şiirinden birkaç beyit:

طوطی نطق را زبان بگرفت	مدح سعدی نگفته بیتی چند
چون سکندر همه جهان بگرفت	سخن او که هست آب حیات
بسختن جای دیگران بگرفت	دیگری جای او نگیرد و او
همه آفاق گلستان بگرفت	بلبل طبع او صفیری زد

Sa'dî'yi övmeye birkaç beyit söylememişim ki

*Konuşma papağanının dili tutuldu.
Hayat suyu gibi olan onun sözü
İskender gibi bütün dünyayı fethetti.
Başkaları onun yerini tutmaz;
Ama o, sözde başkalarının yerini tuttu.
Onun tabiat bülbülü bir ıslık çaldı
Gül bahçesinin (Gülistan) bütün ufuklarını sardı.*

Seyf, Sa'dî'ye yazdığı şiirlerin yanında onun şiirlerinden de tazminde bulunmuştur. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, genelde ikinci mısralar Sa'dî'nindir:

چنان افتاده عشقت شدم جانا که چون سعدی ز دستم بر نمی آید که یکدم بی تو بنشینم⁴³

*Ey sevgili! Senin aşkına öyle düşmüşüm ki Sa'dî gibi
Benim elimden bir an bile sensiz oturmak gelmiyor. (173/11)*

روی بنمای و مپندار که من چون سعدی دوست دارم که بیوشی رخ همچون قمرت⁴⁴

*Yüzünü göster; çünkü sanma ki ben Sa'dî gibi
Senin ay gibi olan yüzünü gizlemenı severim. (219/10)*

گرم از در فراز آیی بیا ای جان که چون سعدی بر آنم گر تو باز آیی که در پایت کشم جانی⁴⁵

*Ey can! Benim kapımdan girersen, gel; çünkü Sa'dî gibi
Geri dönersen senin ayağına bir can vermeyi istiyorum" (232/15)*

چون روا باشد که سعدی گویدت سرو بستانی تو یامه یا پری⁴⁶

*Nasıl reva olur ki Sa'dî sana şöyle der:
Bahçenin servisisin. Sen ya aysın ya da perisin. (242/13)*

چو سعدی سیف فرغانی مدام از شوق می گوید نه چندان آرزومندم که وصفش در بیان آید⁴⁷

⁴³ Sa'dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, Ba İhtimam-i Muhammed Ali-yi Furûğî, Çâp-ı Panzdehom, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1389 hş., 568.

⁴⁴ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 424.

⁴⁵ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 639.

⁴⁶ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 617.

⁴⁷ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 515.

Seyf-i Fergânî, Sa'dî gibi coşkudan sürekli şöyle der:

Onu vasfetmeye o kadar da istekli değilim. (515/12)

سعدی زنده دل از بهر تو حق بود که گفت هرگز آن دل بنمیرد که تو جانش باشی⁴⁸

Senin için haktır ki neşeli Sa'dî şöyle dedi:

Senin kendisinin canı olduğun o gönül asla ölmez. (539/12)

سعدی از قدر تو غافل بود آن ساعت که گفت این تویی یا سرو بستانی برفتار آمدست⁴⁹

Sa'dî senin değerinden habersizdir, o an şöyle dedi:

Bu sensin ya da hareket eden bahçenin servisidir. (542/12)

بی‌هوش شدم چو از در تو باد آمد و بوی عنبر آورد⁵⁰

Kapından rüzgâr gelip

Kokunu getirdiği zaman akılsız oldum. (203/11)

Seyf, Sa'dî'ye kasideler söylemesi ve şiirlerinden tazminde bulunmasına rağmen, bazen de kendisini Sa'dî'den daha üstün görür. Aşağıdaki örnekte Sa'dî'nin sevgili tanımını “Bahçenin servisisin. Sen ya aysın ya da perisin.” diye yaptığını belirttikten sonra, bunun Sa'dî tarafından nasıl uygun görüldüğünü sorar kendine ve hemen devamında da kendisinin sevgili için ne dediğini söyler.

چون روا باشد که سعدی گویدت سرو بستانی تو یامه یا پری⁵¹
سیف فرغانی همی گوید ترا هر که هست از هر چه گوید برتری

Nasıl reva olur ki Sa'dî sana şöyle der:

“Bahçenin servisisin. Sen ya aysın ya da perisin”.

Seyf-i Fergânî ise senin için şöyle der:

Var olan herkesten ve söylenilen her şeyden daha üstünsün. (242/13-14)

⁴⁸ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 628.

⁴⁹ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 433.

⁵⁰ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 476.

⁵¹ Şîrâzî, *Külliyât-i Sa'dî*, 617.

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Horasan üslubu özellikleri görülmektedir. Seyf'in şiir üslubuna geçmeden önce kısaca şiir üslupları hakkında bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Çünkü bu bilgiler ışığında, Seyf'in şiirini daha rahat konumlandırabiliriz.

İran'da bölgelere göre üç farklı şiir üslubu oluşmuş ve bu bölgelerin adlarıyla anılmıştır . Bunlardan Horasan'da gelişen ve “sebk-i Horasânî” denilen üslubun başlıca özellikleri; mantıklı ve gerçekçi duyguların akıcı ve sade bir ifade tarzıyla anlatılması, Horasan lehçesinin eski sözcüklerinin korunması, anlamı zorlaştıracak kadar Arapça kelime kullanımının olmaması, şiirin içtimai, siyasi, askeri vb gibi hayatla ilgili konularda olmasıdır. Başlıca temsilcileri Rudekî, Dakîkî, Ferruhî, Abdullah-ı Ensarî gibi şairlerdir. İkinci gazel üslubu, “Sebk-i Irakî” diye bilinen Irak üslubudur Gazelin kaside den tam anlamıyla bağımsızlığını kazandığı bu üslup ile yazılan gazelerde dilin çekiciliği, lirik unsurlar, hayal gücü ve edebî sanatlar ön plana çıktığı gibi dinî ve tasavvufî terimlere de yer verilmiş; böylece gazelin içeriği ve kapsamı genişlemiştir. İran şiirinde üçüncü gazel üslubu, “Sebk-i Hindî” denilen Hint üslubudur. Bu üslupta aşk veya ona benzer bir olay karşısında duygulara değil akla önem verilmiştir. Şair beytini, hayal ve mazmunları aklın kontrolü altında yerleştirmek suretiyle meydana getirmiştir. Baba Figânî gazele Hint üslubunu kazandırmış, başta Sâib-i Tebrîzî olmak üzere birçok şair onun etkisi altında kalmıştır . Örfî-yi Şîrâzî, Feyzi-yi Hindî ve Nâzîrî gibi şairler bu üslubun başlıca temsilcileri arasında yer alır.⁵²

Seyf'in bazen anlamı zorlaştıran kullanımları olmasına rağmen oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullandığı, sözü ve düşünceleri akıcı bir üslup içinde ifade ettiği görülmektedir. Arapça kelimeler kullanmakla birlikte dili zorlaştıran ve anlamı zorlayacak derecede Arapça kelime kullanımı olduğu söylenemez. Seyf'in şiiri hayatla ilgilidir. Yani siyasi, içtimai, idarî vs. alanlarla ilgilidir.

Seyf'in kendisinin de Fergânâlı olması O'nun bu üslubu tercih etme sebebi olabilir. Seyf'in şiirinde bu ekolü kullanmasının tek nedeni Seyf'in Fergânâ'lı olması ya da gurbette içine kapanık münzevi bir hayat geçirmesi olmamıştır. Çünkü divanındaki bazı kullanımlar bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Örneğin, divanında defalarca خواستن fiilini Semerkand lehçesinin etkisiyle elifsiz olarak خوستن şeklinde yaz-

⁵² Haluk İpekten, “Gazel”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 441.

dığı görülmektedir. Bu kullanım sonucunda divanda, defalarca خواهی، خواه، خوهم، خوهد، خوهه kullanımları görülmektedir. Bu kullanımlara örnek olarak şu beyitler verilebilir:

بخود نظر کن اگر می خواهی که جان بینی
 بجان که آنچه ز جان خوشترست آن بینی

Canı görmek istiyorsan kendine bak.

Canım üzerine yemin ederim ki candan daha güzel olanı görürsün. (210/1)

گر دلت او را خوهد تن را چه عزت جان بده
ور ز قدرش آگهی زر را چه قیمت سر بباز

Gönlün onu isterse, bedenine ne değeri var; can ver.

Onun değerinden haberin varsa, altının ne kıymeti var; baş ver. (93/9)

نه عاشق کند مکی دنیا طلب نه بهرام شمشیر چوبین خواهد

Ne âşık dünya mülkünü ister.

Ne de Behram tahtadan kılıcı ister. (159/8)

جو خسرو اگر می خوهی ملک وصل جو فرهاد آن کن که شیرین خوهد

Hüsrev gibi kavuşma mülkünü istiyorsan

Ferhat'ın Şirin'i istediği gibi iste! (159/6)

عاشق چه کند ملک جهان بی تو که خسرو
بی صحبت شیرین نخوهد ملکِ عجم را

Âşık sensiz cihan mülkünü ne yapsın?

Çünkü Hüsrev, Şirin'in muhabbeti olmadan İran saltanatını istemez. (140/10)

گر دست رس خواهید بچوگان زلفِ دوست
خود را در افکنید بمیدان عشق یار

Eğer ulaşmak istiyorsan, sevgilinin zülfünün çevgeniyle

Kendini sevgilinin aşkının meydanına at. (101/6)

حسن کو جلوۂ خود میکند اندر مہ و خور
 ہر نفس صورت او جان خوہد از پیکر تو

Güneş ve ayda kendi cilvesini gösteren güzelliğin sureti

Her an senin bedeninden can ister. (95/10

سیف فرغانی ناگاه در آید ز درت سگ چو دریافت گشاده نخود دستوری

*Seyf-i Fergânî birden senin kapından içeri girdi.
Köpek açık (kapıyı) fark ettiğinde izin istemez. (418/9)*

چو من بوم (را) کی کند عشق صید که شهباز کبک نگارین خوهد

*Aşk benim gibi baykuşu nasıl avlar;
Çünkü doğan sevgili gibi güzel olan keklik ister. (159/11)*

ازو او را خوه ای مسکین چو او داری همه داری ز دریا دُر طلب زیرا ز جو حاصل شود ماهی

*Ey zavallı! Onu O'ndan iste; O'na sahip olduğunda her şeye sahip olursun.
Denizden inci iste; çünkü balık ırmaktan çıkar. (409/7)*

Seyf'in şiirlerinde kelimelerin başına Horasan bölgesi özelliklerinden olan, elifin eklenmesiyle **شکسته اشکسته، ستاره، استاره** şeklindeki yazımlar sıklıkla görülmektedir.

مرا از پی روز وصل خود ای مه همه شب چو استاره بیدار داری

*Ey ay! Kendi kavuşma günün için
Her gece yıldız gibi beni uyanık tuttun. (352/7)*

ای چو دینار درست از دل اشکسته ما همچو سکه ز درم محو نگرده اثر

*Ey bizim kırılmış gönlümüzde gerçek dinar gibi olan!
Sikke gibi senin izini yok edemez dirhemden. (219/8)*

کی کفو باشد ماه را استاره یی چون مثل باشد لعل را بیجاده یی

*Bir yıldız nasıl denk olur aya?
Bir kehribar nasıl benzer yakuta? (214/4)*

هیچ کس نیست ز خوبان جهان همچون تو هرگز استاره بخورشید نباشد مانند

*Dünya güzellerinden senin gibi hiç kimse yoktur.
Yıldız asla güneşle aynı olamaz. (268/2)*

Seyf'in gazellerinde Allah; Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. İbrahim ve diğer peygamberler; Cebrail, Azrail gibi büyük melekler; Kur'ân, Zebur gibi kutsal kitaplar; kader ve kaza, ahiret, kabir, kıyamet, cennet, cehennem, kevser, huri gibi gayb âlemi ile ilgili terimler; namaz, oruç, zekât, hac, kurban, abdest vb. dinî terimler; âşık, maşuk, mürit, dergâh, zikir, aşk, gönül vb. tasavvûfî terimler; Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hızır vb. dinî şahsiyetler; Sa'dî, Hallaç, Senâî gibi mutasavvıf şahsiyetler; Ayaz, Âzer, Rüstem, Bijen, Ferhat, Şirin, Kârûn, Cem, Behram gibi tarihi ve mitolojik kişiler; Hint, Tatar, Türk vb. milletler; Çin, İran, Mısır, Yemen gibi ülkeler; Basra, Bedahşan, Mekke, Medine, Rey, Tebriz vb. şehirler; Fergâna, Hicaz, Rum gibi bölgeler; Ceyhun, Nil, Umman, Tur gibi nehir, deniz ve dağlar; Güneş, Dünya, Ay, Jüpiter, Venüs, Merkür, Ülker, Süha gibi kozmik âlemlle ilgili unsurlar; aslan, at, deve, koyun, şebdiz, düldül, tavşan, atmaca, şahin, tavus, papağan, kelebek, karınca vb. hayvanlar; gül, lale, nergis, sümbül, zambak gibi çiçekler; badem, elma, üzüm, zeytin, buğday gibi yiyecekler geçmektedir.

Fergânî'nin bilinen tek eseri Farsça şiirlerinin yer aldığı kaside, kıta, gazel ve rubai nazım türlerinden oluşan Divan'ıdır.

Seyf-i Fergânî'nin divanında; 6811 beyitlik 582 gazel, 3401 beyitlik 121 kaside, 46 beyitlik 23 rubai ve 19 beyitlik 4 kıta olmak üzere toplam 10277 beyitlik 730 manzume vardır.

Fergânî, şiirlerini arûz ölçüsüyle söylemiş ve kullanım oranlarına göre sırasıyla remel (237), hezec (148), muzârî (124), müctes (104), hafif (57), mütekârib (28), münserih (17), recez (11) ve seri' (4) olmak üzere toplam dokuz bahirden yararlanmıştır. Vezin ve oranları ayrı bir bölümde işlendiği için burada detaylı bilgi verilmemiştir.

Seyf-i Fergânî, şiir yazarken şiirdeki ahenge de önem vermektedir. Şiirdeki ahengi sağlamak için kullanacağı vezin ve bahirleri özenle seçmiş, kafiye ve redif kullanımında da oldukça titiz davranmıştır. Bazen redif kullanımındaki ısrarı nedeniyle anlamı oldukça zorlamıştır. Seyf, Farsça şiirde gelenekselleşen bahirleri kullanmayı tercih ederek çok kullanılmayan ve pek bilinmeyen bahir ve vezinleri tercih etmemiştir.

III. DİVANİ

Seyf-i Fergânî'nin Divan'ı; genel olarak dinî ve tasavvufî şiirleri içine alan ve çok yüksek bir seciye ve ruha delalet eden kaside, kıt'a rubai ve gazel nazım şekillerinden

meydana gelen, sırf edebiyat bakımından son derece kıymetli olduğu gibi, XIV. asrın başlarında Anadolu halkının ıstıraplarını gerçekten yüksek bir şiir ifadesi ile dile getiren bir eserdir.⁵³

Divan'ı; dinî, tasavvufî ve sosyal eleştiri ifade eden şiirler içeren, yazıldığı dönemle ilgili veriler sunan bir içeriğe sahiptir. Fergânî'nin gazellerinde dinî, tasavvufî, ahlakî ve nasihat içerikli şiirlerin bulunduğu ve bunların oldukça fazla bir kısmının aşk mevzularına dair şiirler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kasideleri ise genellikle, nasihat içerikli şiirlerden oluşan, dönemin sıkıntılarıyla ilgili eleştiriler ve şikâyetleri dile getiren şiirlerdir. Bu kasidelerin çok az bir kısmını da, sayılı sayıdaki kişiyi övmek için yazdığı kasideler oluşturmaktadır.

A. Divanın Yazma Nüshaları ve Neşirleri

1. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575

Divanın eldeki ilk nüshası, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde bulunan 1575 no-lu nüshadır. Şairin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu bu nüsha, Ahmed Ateş, talebeleri ve asistanı olan Nihad Çetin, Anadolu kütüphanelerinde yaptıkları araştırmaları esnasında, 1954 yılında tespit edilmiştir. Bu nüshada çizilmiş, silinmiş, kenara ilave edilmiş, çizilip düzeltilmiş beyitler çokça görülmektedir. Bu düzeltmelerin fazlalığı gözönünde bulundurulursa, bu nüshanın yazıldıktan sonra müellif tarafından kontrol edildiği ve düzeltildiği kuvvetle muhtemeldir. Nüshanın sonlarına doğru noktalar eksik konulmuş, neredeyse bütün harfler birbirine birleştirilmiştir.

Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Söz başları kırmızı mürekkepli, ortası şemseli, miklebi kopmuş, meşin bir cilt içinde 375 varak, sarı, saman renginde ve pembe renklerde kalınca kâğıtlar kullanılmıştır. 24x18 ebadında ve 15 satırlıdır.

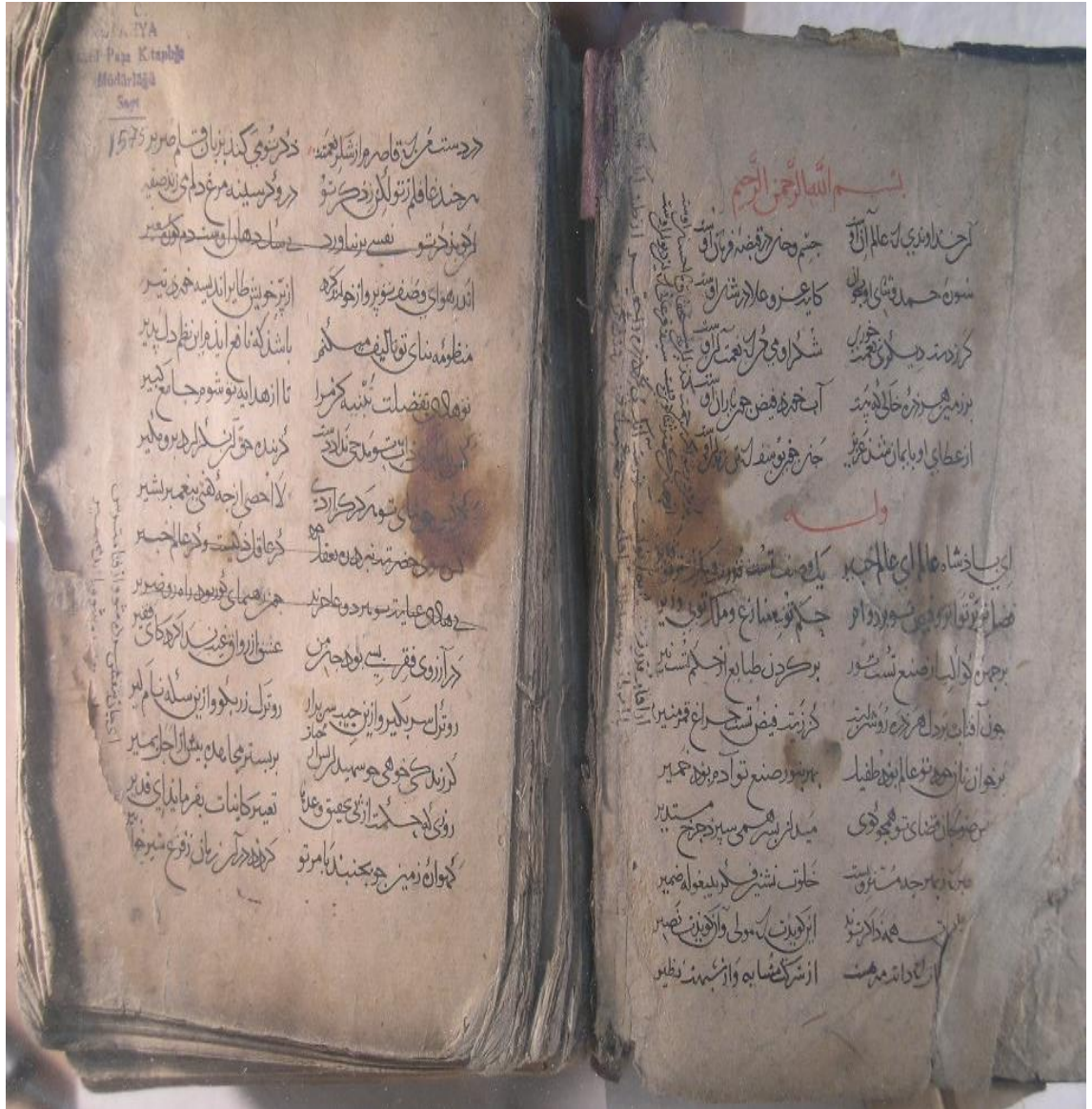
Şiirler, alfabetik sırayla dizilmemişlerdir. Divanda istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak varak 372b'de şu kayıt vardır:

كُتِبَ فِي شَوَّالِ سَنَةِ خَمْسِينَ وَ سَبْعِمِائَةٍ

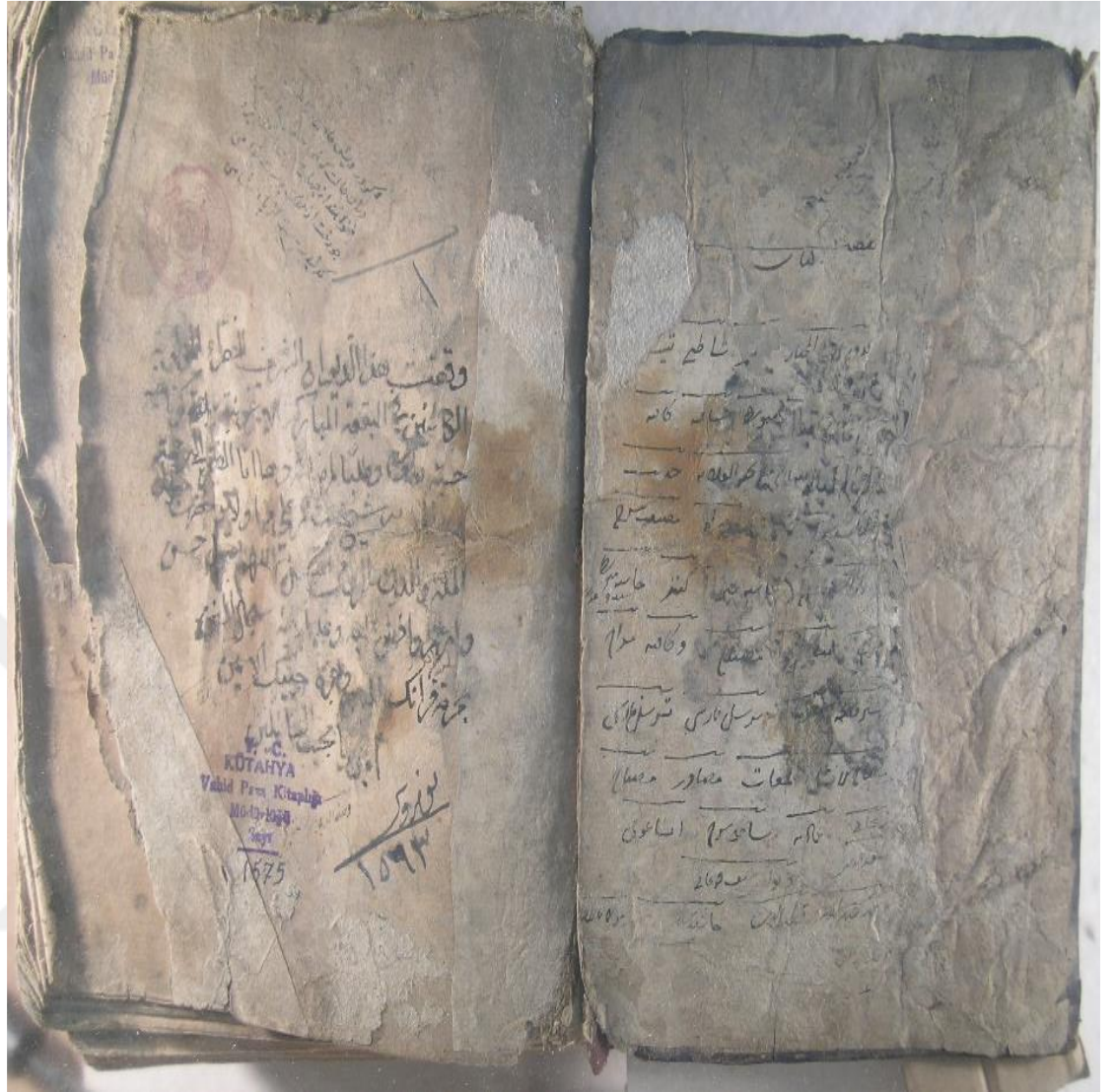
Yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı.

Bu kayıttan nüshanın 750 (1349) yılında okunduğu; sonuç olarak da bu tarihten önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

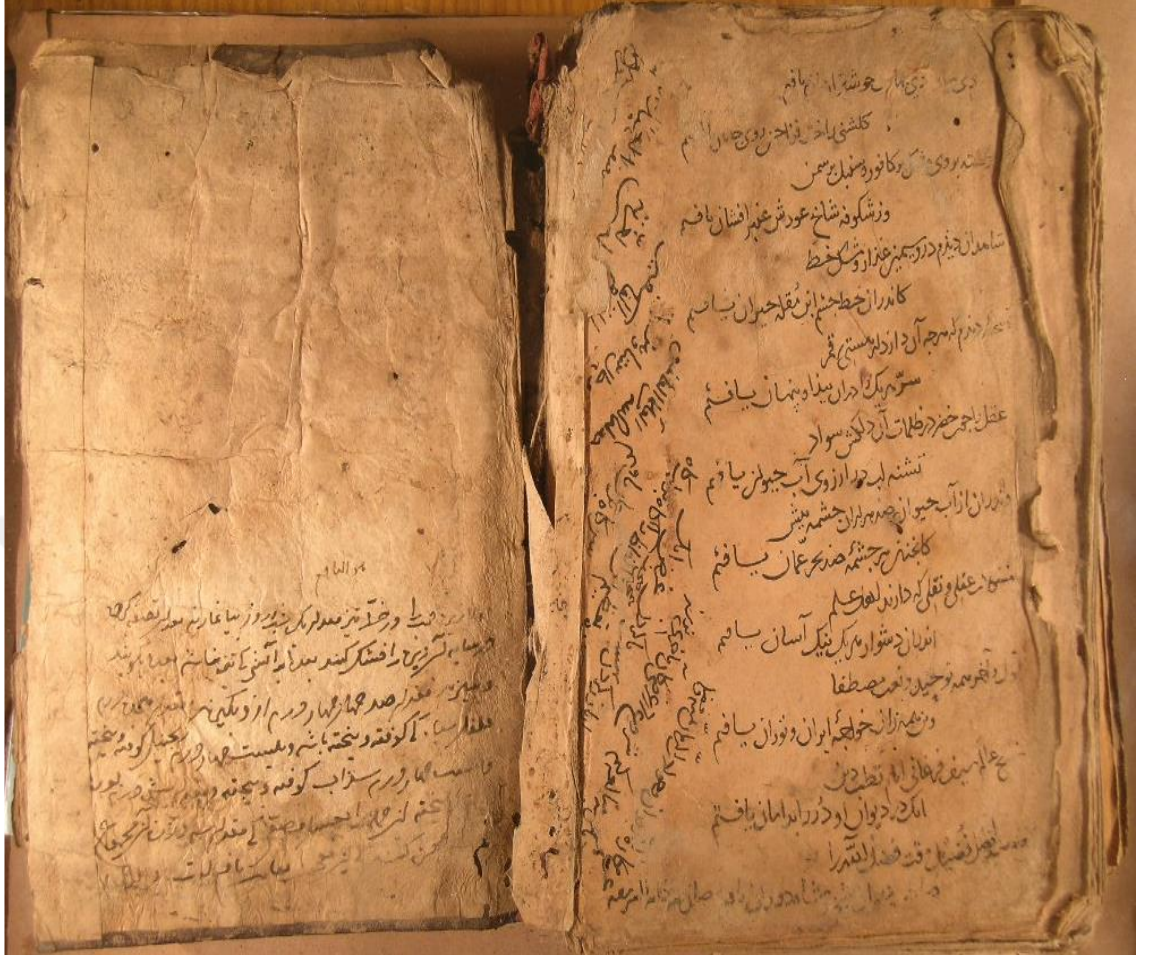
⁵³ Ateş, 415.

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi, Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi, Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

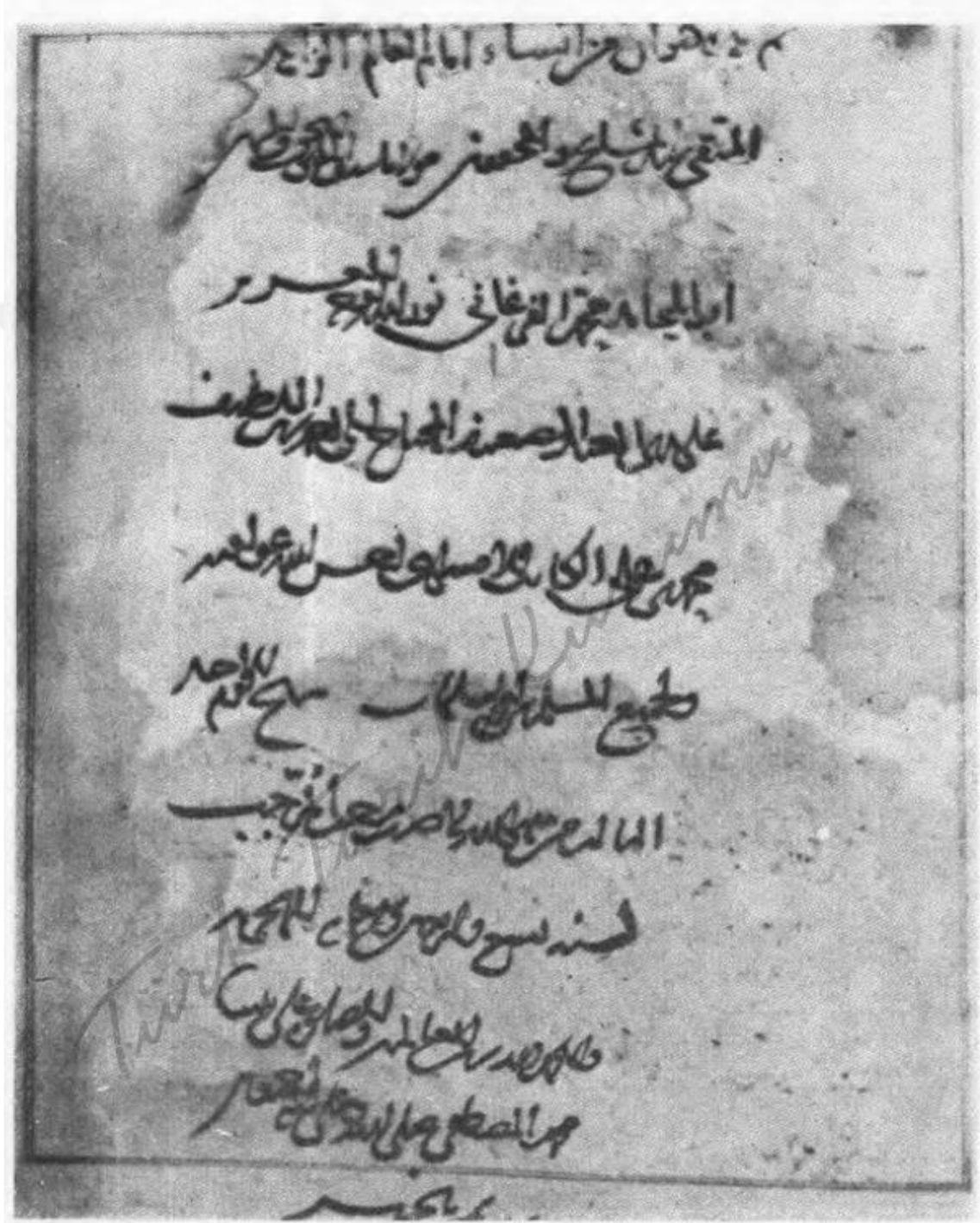
2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171

Divanın ikinci nüshası, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi F171 nolu kayıta bulunmaktadır. Bu nüshanın özellikleri şunlardır: Yeni yapılmış kırmızı meşin bir cild içinde, 368 varak, 25x17.5 ebadında, az saykallı kalın kâğıt, çift çizgi halinde kırmızı mürekkeple cedvel; 15 satırlı Anadolu neshi, kahverengi mürekkep, söz başları kırmızı mürekkeplidir. Bu nüshada istinsah kaydı bulunmaktadır.

İstinsah kaydı şu şekildedir:

تم هذه دیوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف الله والحق و الدين ابو المحامد محمد الفرغانى نور الله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقسرائى بتاريخ يوم الاحد اثالث من..... رجب..... لسنه تسع و اربعين و سبعماية الهجرية

Bu nüshada kasideler ve gazeller karışık olup, kafiyelerine göre alfabetik sıralama yapılmamıştır. Birçok şiirde mahlas beyti yoktur. Atlamalar vardır. Şiirlerde bazı eksik kısımlar vardır; ancak eksik kısımlar nüshanın başka yerlerinde bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî Divanı, İstanbul Üniversitesi, F 171 nolu nüshanın istinsah kaydı.

3. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984

Divanın üçüncü nüshası ise Topkapı Sarayı müzesi Revan Köşkü kütüphanesindeki 984 nolu kayıta bulunmaktadır. Nüshanın özellikleri şu şekildedir: Şemseli, kah-verengi, meşin, yıpranmış bir cild içinde 361 varak, 22.5x18 ebadında 15 satırlıdır. Yıldız cedvel içinde, kusursuz talik yazı, bütün başlıklar yaldızlı, kâğıdı saman rengi, saykallı ve kalındır.

Nüshanın istinsah kaydı şu şekildedir:

كتب العبد المذنب المحتاج الى رحمة ربه الكريم الغنى محمد بدخشى الحسنى ... فى سنة 904 اربع و تسعمائة الهجرية

Yine başka bir sayfada da tezhipli olarak yazılmış olan şu kayıt vardır:

ديوان سيف فرغانى مشتمل بر بدائع معانى برسم مطالعة السلطان العظيم ... ابوالنصر بايزيد خان بن محمد خان ...

Bu kayıttan anlaşıldığı üzere, nüsha Fatih'in oğlu sultan Bayezid'in hususi kütüphanesi için yazılmıştır.

Bu nüshada, kütüphane için yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, yıldız ve mavi zeminli bir başlık ve bunun ortasında kûfî yazı ile bir besmele bulunmaktadır. Bu nüshada şiirler; kasideler, gazeller, kıtalar ve rubailer şeklinde tasnif edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.

B. Divanın Neşirleri

Seyf-i Fergânî Divanı, matbu olarak ilk defa Zebîhullâh Safâ tarafından 1341 (1962)'de Tahran'da yayımlanmıştır. Safâ, divanın bu neşrini üniversite nüshasını esas alarak 1341-1344 (1962-1965) yılları arasında gerçekleştirmiştir. Nitekim Safâ da divanın önsözünde, anılan divandan Ahmed Ateş vasıtasıyla haberdar olduğunu, yine onun aracılığıyla mikrofilmlerine ulaştığını ve divanın birinci baskısını Üniversite nüshasının mikrofilmlerini esas alarak neşrettiğini söylemektedir. Safâ, Revan Köşkü nüshasını ancak 1344 (1965) yılında Ankara'da görev yapan Muhammed Emîn-i Riyâhî'nin temin ederek kendisine gönderdiğini ifade eder. Sonraki yıllarda Almanya'da bulunduğu sırada kendisini Lübeck'te ziyaret eden Seyyid Muhammed-i Torâbî ile birlikte matbu nüshayı Revan Köşkü nüshası ile karşılaştırarak gerekli düzeltmeleri yaptıklarını ve bu düzeltme esnasında Üniversite nüshasındaki mevcut eksiklikleri Revan Köşkü nüshasından istifadeyle tamamladığını ifade eder. Divanın düzeltilmiş hali 1364 (1985) yılında

Firdevs yayınları tarafından yayımlandı. Divan'ın son baskısı da 1391 (2012) yılında Torâbî'nin yeniden gözden geçirmesiyle Firdevs Yayınları tarafından Tahran'da yayımlanmıştır.⁵⁵

Bu çalışmada, Zebîhullah Safa tarafından tashih edilip kendi el yazısıyla yazdığı bir mukaddime eklenerek neşredilen Divan'ın Seyyid Muhammed Turâbî tarafından gözden geçirilip Firdevs yayınları tarafından 1392 (2013) yılında Tahran'da yayımlanan ikinci baskısı esas alınmıştır.

⁵⁵ Safâ, *Târih-i Edebiyât Der Îrân*, 630; Fergânî, 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL VE EDEBÎ ÖZELLİKLER

Divanı'ndaki 582 gazeliyle Seyf-i Fergânî'ye bir gazel şairi demek mümkündür. Siirlerinde, aruzun bahirlerini ustaca kullanması ve fazla vezin kusurlarına düşmemesi onun şiir diline hâkimiyetinin bir göstergesidir.

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Horasan üslubu özellikleri görülmektedir. Seyf'in bazen anlamı zorlaştıran kullanımları olmasına rağmen oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullandığı, sözü ve düşünceleri akıcı bir üslup içinde ifade ettiği görülmektedir. Arapça kelimeler kullanmakla birlikte dili zorlaştıran ve anlamı zorlayacak derecede Arapça kelime kullanımı olduğu söylenemez. Seyf'in şiiri hayatla ilgilidir. Yani siyasi, içtimai, idarî vs. alanlarla ilgilidir.

Seyf'in kendisinin de Fergânâlı olması O'nun bu üslubu tercih etme sebebi olabilir. Seyf'in şiirinde bu ekolü kullanmasının tek nedeni Seyf'in Fergânâ'lı olması ya da gurbette içine kapanık münzevi bir hayat geçirmesi olmamıştır. Çünkü divanındaki bazı kullanımlar bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Örneğin, divanında defalarca خواستن fiilini Semerkand lehçesinin etkisiyle elifsiz olarak خوستن şeklinde yazdığı görülmektedir. Bu kullanım sonucunda divanda, defalarca خوهيد، خوهی، خوهم، خودد، خودد، خودد kullanımları görülmektedir. Bu kullanımlara örnek olarak şu beyitler verilebilir:

بخود نظر کن اگر می خوهی که جان بینی بجان که آنچه ز جان خوشترست آن بینی

Canı görmek istiyorsan kendine bak.

Canım üzerine yemin ederim ki candan daha güzel olanı görürsün. (210/1)

گر دلت او را خوهد تن را چه عزت جان بده ور ز قدرش آگهی زر را چه قیمت سر بباز

Gönlün onu isterse, beden ne değeri var; can ver.

Onun değerinden haberin varsa, altının ne kıymeti var; baş ver. (93/9)

نه عاشق کند ملک دنیا طلب نه بهرام شمشیر چوبین خوهد

Ne âşık dünya mülkünü ister.

Ne de Behram tahtadan kılıcı ister. (159/8)

چو خسرو اگر می خوهی ملک وصل چو فرهاد آن کن که شیرین خوهد

Hüsrev gibi kavuşma mülkünü istiyorsan

Ferhat'ın Şirin'i istediği gibi iste! (159/6)

عاشق چه کند ملک جهان بی تو که خسرو بی صحبت شیرین نخوهد ملک عجم را

Âşık sensiz cihan mülkünü ne yapsın?

Çünkü Hüsrev, Şirin'in muhabbeti olmadan İran saltanatını istemez. (140/10)

گر دست رس خوهید بچوگان زلف دوست خود را در افگنید بمیدان عشق یار

Eğer ulaşmak istiyorsan, sevgilinin zülfünün çevgeniyle

Kendini sevgilinin aşkının meydanına at. (101/6)

Ayrıca şairin Horasan lehçesinin eski sözcüklerini kullandığının diğer en açık örneği ise, Seyfî'nin şiirlerinde kelimelerin başına elifin eklenmesiyle، استاره، ستاره، اشکسته، اشکسته şeklindeki yazımların sıklıkla görülmesidir.

مرا از پی روز وصل خود ای مه همه شب چو استاره بیدار داری

Ey ay! Kendi kavuşma günün için

Her gece yıldız gibi beni uyanık tuttun. (352/7)

ای چو دینار درست از دل اشکسته ما همچو سکه ز درم محو نگرده اثر

Ey bizim kırılmış gönlümüzde gerçek dinar gibi olan!

Sikke gibi senin izini yok edemez dirhemden. (219/8)

کی کفو باشد ماه را استاره یی چون مثل باشد لعل را بیجاده یی

Bir yıldız nasıl denk olur aya?

Bir kehribar nasıl benzer yakuta? (214/4)

هیچ کس نیست ز خوبان جهان همچون تو هرگز استاره بخورشید نباشد مانند

Dünya güzellerinden senin gibi hiç kimse yoktur.

Yıldız asla güneşle aynı olamaz. (268/2)

Fergânî şiiirlerinde, bazen anlamı zorlayan kullanımları olsa da, genel olarak sade ve akıcı bir üslup kullanmıştır. Anlatmak istediği fikri, akıcı bir üslup içerisinde fesahat ve belagat kurallarına uygun olarak şiiirinde işlemiştir. Şiiirlerini dokuz bahir ile söyleyen Seyf, seçtiği bahirlerle, şiiirine sade ve akıcı üslubunu pekiştiren bir de ahenk katmıştır.

Seyf-i Fergânî'nin Dîvânı'nda, sadece şiiirlerde âhengi sağlamakla kalmayıp; anlatımı pekiştirerek, etkili bir biçimde sunulmasına yardım eden iktibas ve telmihlere de rastlanmaktadır. Seyf, ayet ve hadislerden iktibas yapıp, peygamber kıssalarına telmîhte bulunarak anlatımını daha da güçlü hale getirmiştir.

Divanı'nda kasîde, kıt'a, gazel ve rubâî gibi farklı nazım şekillerini kullanarak tek düzelikten sıyrılan Seyf şiiirlerinde, yerine göre ârifâne, âşıkâne, tasavvûfî içerikli gazeller yazarken yerine göre nasihat içerikli gazeller kaleme almıştır. Seyf'in kasideleri ise tasavvufî ve genel manada ahlakî şiiirlerden oluşmaktadır. Bu şiiirlerin en önemli özelliklerinden birisi, Anadolu'nun o zamanki sıkıntılarını şâirâne bir ifade ile anlatmasıdır. Seyf'in şiiirlerinde, akıcı ve söz sanatlarıyla zenginleştirilmiş bir anlatım hâkimdir.

Çok fazla olmamakla birlikte şiiirlerinde yer yer Arapça unsurlar ve terkipler kullanılmaktadır. Ayet ve hadislerden alıntılar yapan Seyf, bu alıntılarda doğrudan Arapça ifadeleri kullanmıştır. Şiiirlerinin başına ilave ettiği notları da Arapça olarak yazmayı tercih etmiştir.

1.1. VEZİN

Tek tek ele alınan ve ritmin genel kurallarına bağlanan çeşitli mısraların incelenmesini kapsar, kuralları açıklar ve şairin bu mısraları gruplandırma tarzını inceler. Şiirin ayrılmaz ve zorunlu bir parçası olan vezin, uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin dağılımına dayanan mısraların incelenmesine uygulanan ölçüdür.⁵⁶

1.1.2. Vezinler ve Oranları

Kullanım Niceliğine Göre Bahirler ve Vezinleri:

⁵⁶ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kafiye* (2. Baskı), Atatürk Üniversitesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2012, 5.

Divanda mevcut olup ele alınan manzumeler; 6811 beyitlik 582 gazel, 3401 beyitlik 121 kaside, 46 beyitlik 23 rubai ve 19 beyitlik 4 kıtadan oluşmaktadır. Fergânî, zikredilen manzumeleri remel, hezec, muzârî, müctes, hafîf, mütekârib, münserih, recez, seri‘ olmak üzere toplam 9 bahirde söylemiştir.

1. Remel Bahri

Seyf-i Fergânî'nin en çok kullandığı bahirdir. 237 manzumesini bu bahirde söylemiştir. Bunlar divanındaki manzumelerin yüzde 32.46'sını oluşturmaktadır. Bahrin 7 vezni kullanılmıştır. Bunlar:

1. Remel-i müsemmen-i mahzûf (102 manzume):
Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün/ fâilün
2. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i eslem (73 manzume):
Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / fe'lün
3. Remel-i müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (34 manzume):
Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün
4. Remel-i müseddes-i mahzûf (25 manzume):
Fâilâtün / fâilâtün / fâilün
5. Remel-i müsemmen-i meşkûl (1 manzume):
Feilâtü / fâilâtün / feilâtü / fâilâtün
6. Remel-i müsemmen-i salim (1 manzume)
Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün
7. Remel-i müseddes-i mahbûn-i eslem (1 manzume)
Feilâtün / feilâtün / fe'lât

2. Hezec Bahri

Seyf-i Fergânî'nin, remel bahrinden sonra en çok kullandığı bahir olup Fergânî, 148 manzumede bu bahirden yararlanmıştır. Manzumelerin yüzde 20.27'sini kapsayan bu bahrin 8 veznine yer verilmiştir. Bunlar:

1. Hezec-i müseddes-i mahzûf (41 manzume):
Mefâilün / mefâilün / feûlün
2. Hezec-i müsemmen-i sâlim (37 manzume):
Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün

3. Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-i mahzûf (24 manzume):

Mefûlû / Mefâilûn / feûlûn

4. Hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mecbûb (12 manzume)

Mefulû / mefâilû / mefâilû / feul

5. Hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i ebter (11 manzume)

Mefulû / mefâilû / mefâilûn / fe‘

6. Hezec-i müsemmen-i ahreb (12 manzume):

Mefûlû / mefâilûn / mefûlû / mefâilûn

7. Hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (7 manzume):

Mefûlû / mefâilû / mefâilû / feûlûn

8. Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbuz (4 manzume):

Mefulû / mefâilûn / mefâilûn

3. Muzâri‘ Bahri

Fergânî, 124 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 3 vezninden faydalanmıştır. Bu da, divandaki manzumelerin yüzde 16.98’sini oluşturmaktadır. Bunlar:

1. Muzâri‘-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (100 manzume):

Mefûlû / fâilâtû / mefâilû / fâilûn

2. Muzâri‘-i müsemmen-i ahreb (23 manzume):

Mefûlû / fâilâtûn / mefûlû / fâilâtûn

3. Muzâri‘-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf (1 manzume):

Mefûlû / fâilâtû / mefâilû / fâilâtûn

4. Müctes Bahri

Fergânî, 104 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 3 veznini kullanmıştır. Bu da, divandaki manzumelerin yüzde 14.24’ünü oluşturmaktadır. Bu bahrin şu vezinlerini kullanmıştır:

1. Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i eslem (72 manzume):

Mefâilûn / feilâtûn / mefâilûn / fe‘lûn

2. Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (29 manzume):

Mefâilûn / feilâtûn / mefâilûn / feilûn

3. Müctes-i müsemmen-i mahbûn (3 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilâtün

5. Hafif Bahri

57 manzume bu bahirde söylenmiştir ve divandaki manzumelerin yüzde 7.80'ini teşkil etmektedir. Bu bahrin 2 vezninden faydalanmıştır. Faydalandığı vezinler şunlardır:

1. Hafif-i müseddes-i mahbûn-i eslem (32 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / fe'lün

2. Hafif-i müseddes-i mahbûn-i mahzûf (25 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / feilün

6. Mütekârib Bahri

Fergânî, 28 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 2 veznini kullanmıştır. Bu da divandaki manzumelerin yüzde 3.83'ünü oluşturmaktadır. Bu bahrin şu vezinlerini kullanmıştır:

1. Mütekârib-i müsemmen-i mahzûf (20 manzume):

Feûlün / feûlün / feûlün / feûl

2. Mütekârib-i müsemmen-i sâlim (8 manzume):

Feûlün / feûlün / feûlün / feûlün

7. Münserih Bahri

17 manzume bu bahirde söylenmiş olup divandaki manzumelerin yüzde 2.32'sini teşkil etmektedir. Bu bahrin 3 vezninden faydalanılmıştır. Faydalanılan vezinler şunlardır:

1. Münserih-i müsemmen-i matvî-yi menhûr (10 manzume):

Müfteilün / fâilâtü / müfteilün / fe'

2. Münserih-i müsemmen-i matvî-yi mekşûf (5 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

3. Münserih-i müsemmen-i matvî-yi meksûf (2 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

8. Recez Bahri

11 manzumede bu bahirden istifade edilmiş ve 3 vezninden faydalanılmıştır. Bu da divandaki manzumelerin yüzde 1.50'sini karşılamaktadır. Bunlar:

1. Recez-i müsemmen-i sâlim (8 manzume)

Müstefilün / müstefilün / müstefilün / müstefilün

2. Recez-i müseddes-i sâlim (2 manzume)

Müstefilün / müstefilün / müstefilün

3. Recez-i müsemmen-i matvî-yi mahbûn (1 manzume)

Müfteilün / mefâilün / müfteilün / mefâilün

9. Seri' Bahri

Seyf-i Fergânî'nin divanında en az faydalandığı bahirdir. Sadece 4 manzumede bu bahri kullanmıştır. Bu da divandaki manzumelerin yüzde 0.54'lük kısmını kapsamaktadır. Kullanılan tek vezin de şudur:

1. Seri'-i müseddes-i matvî-yi mekşûf (4 manzume)

Müfteilün / müfteilün / fâilün

1.2. KAFİYE

Kafiye, mısraların sonunda en son asıl harfi aynı olan farklı kelimelere denir.⁵⁷

Seyf Fergânî, şiirlerinde bir iki yer dışında genellikle kafiye kurallarına riayet etmiştir.

Kafiye kusurlarından örnekler:

1. İkfâ

Revi harflerinin farklı olmasıdır.⁵⁸ Örnekler:

⁵⁷ Abbâs Mahiyâr, 'Arûz-i Fârisî Şiveyi Nov Berâyi Âmûziş-i 'Arûz ve Kâfiye, İntişârât-i Katre, Tahran 1378 hş, 271; Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 111.

رسید عشق و ز اغیار گشت صافی دل پیمبر آمد و شد کعبه از بتان خالی
صفیر مرغ دلم ذکر تست در همه حال چو ماهی ارچه بود کام از زبان خالی

Aşk geldi ve gönül yabancılıktan arındı;

Peygamber geldi ve Kâbe putlardan kurtuldu.

Her ne kadar bir balık gibi isteğimi dilimle söyleyemesem de

Gönül kuşum öterek her an seni zikretmektedir. (1/7-8)

Manzumede (خالی) kelimeleri redif olup بتان ve زبان kafiye kelimelerinde (revi) harfi, “ن” harfi, “ا” ridf-i aslî harfidir. Fakat زبان kelimesindeki “ن” aslî harf ve “ا” ridf-i aslî harfi iken, بتان kelimesindeki “ان” çoğul ekidir. “ان” harfleri kafiye kelimelerinde kelimenin asıl harfleri olması gerekirdi.

2. Şaygan

(ان؛ ات؛ ين) çoğul eklerine sahip olan ya da (ان) etken ortağ yapım ekine sahip olan kelimelerin kafiye yapıldığı yerlerde olan kafiye kusurudur.

طوطی خوش سخن منم، از من شکری از آن لبان دریغ مدار
لب نوشینت آب حیوانست آب از تشنگان دریغ مدار

Hoş sohbet papağan benim;

O dudaklardan bir şekeri benden esirgeme.

Senin bal gibi dudağın hayat suyudur.

Susamışlardan suyu esirgeme.

“ان” çoğul ekine sahip olan (لبان، تشنگان) kelimeleriyle kafiye yapılmıştır.

REDİF

Mısra yada beyit sonlarında kafiye den sonra, aynı anlamda aynen tekrar edilen kelime veya kelimelere redif denir.⁵⁹

⁵⁸ Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri* (Divan-ı Hakîkî), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2004, 91; Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, Aktif Yayınevi, Ankara 2014, 127.

⁵⁹ Muhammed Rıza Şefî'î-yi Kedkenî, *Mûsîkî-yi Şi'r*, Çâp-ı Sîzdehom, Tahran 1391, 123; Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kafiye*, 123.

Şair, şiirlerinin çoğunu redifli söylemiştir. Bunlar:

خالی، لب، باز، فارغند، دل، را، دادن، نگذارد، شده، نساختی، دارم، نداشت، نیست، من، تو،
رنگ، چند، دیده، هست، نیست، هیچ، بودن، دریغ، گل، گرفت، مگس، خویش، شود، کرد، دست،
مکن، خواهد، شمع، جان، رفتن، خورشید، شکر، آراسته، نکوی، آمد...

Bazen iki kelimeden redif yapmıştır:

آمد باز، روی تو، چون گنجد، نمی رود، نیست، عشق یار، شود روزی، خورشید و ماه،
دارد دلم، من باشد، باشد چنین، دریغ مدار، خواهد بود، چه بود، شرط نیست، گل کند، نتوان
یافتن، خوش کند، آمده بود، دریغ نیست، آب چشم...

Bazen de üç kelimeden redif yapmıştır:

چه قدر دارد، بر دست بست، نتوان داد ز دست، از آن تست...

1.3. KULLANDIĞI SANATLARDAN ÖRNEKLER

Şairin estetiği, kullandığı edebî sanatlardan oluşur. Bu konudaki şahsî tasarrufları, edebî sanatlar arasındaki tercihleri ve bunları kullanış şekline bağlı olarak, tercih edilen sanatların nasıl bir fikrî ve ruhî faaliyetin sonucu olduğu ortaya çıkar ve bize şair hakkında önemli ölçüde bilgi verir.⁶⁰

Seyf-i Fergânî, divanında birçok sanata yer vermiştir. Bu sanatları ustaca kullanmasından onun lafzî ve manevî sanatlara hâkim olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.3.1. Cinas veya Tecnis

Sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi” anlamında masdar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı, yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Buna tecnis de denir.⁶¹ Birçok çeşidi vardır.

1.3.1.1. Cinâs-ı Tam

Kelimelerin imla ve telaffuz bakımından birbirine tam olarak uyuşmasıdır. Yani harfler ve harekelerde aynı manada farklı iki kelimenin getirilmesidir.⁶²

در زیر بام چرخ مجوی آستان دوست بالای عرش دان در ایوان عشق یار

Sevgilinin eşiğini felek çatısının altında arama.

Sevgilinin aşk eyvanının kapısını arşın üzerinde bil. (101/8)

Bu beyitte imla ve telaffuzları aynı olan در kelimeleri, ilk mısradaki –de, –da anlamında edat, ikinci mısradaki ise kapı anlamında isimdir.

⁶⁰ Cemal Kurnaz, Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı: Mehmed Çavuşoğlu, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 2011, S. 8, 75.

⁶¹ Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, el-Mu‘cem Fî Me‘âyir-i Eş‘âri’l-‘acem, Ba Kuşîş-i Sîrûs-i Şemîsâ, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1373 hş., 301; Celaluddîn-i Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, Tahran 1373 hş., 49; Hulusi Kılıç ve Kâzım Yetiş, “Cinas” *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 12; Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler (4. Baskı)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, 233.

⁶² Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 68; Kılıç ve Yetiş, 13; Tekin, 233.

1.3.1.2. Cinâs-ı Nâkıs

Cinaslı kelimelerin harflerinin aynı, harekelerinin farklı olmasıdır. Burada farklılık başta, ortada ve sonda olabilir.⁶³ Örnekler:

چو دست و روی بشووی و در نماز شوی دل از دو کون بشو تا محلّ راز شوی

*Elini ve yüzünü yıkayıp namaza durunca,
Gönlünü, sır yeri oluncaya kadar iki dünyadan temizle. (266/1)*

Bu beyitte harfleri aynı, harekeleri farklı olan شوی kelimelerinden ilki “yıkamak” anlamındaki شستن fiilinin geniş zaman gövdesi olan شوی (şûy) iken, ikincisi “olmak” anlamındaki شدن fiilinin geniş zaman gövdesi olan شو (şev/šov) dir.

حدیث عشق در گفتن نیاید چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

*Aşk olayı söylemeye gelmez.
Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)*

چون صدف گر در میان دارد دُرّ مهرش دلت ز آب چشم چون گهر پر کن کنار خویش را

*Senin gönlün, içinde sedef gibi onun sevgi incisine sahipse
Kendi kucağını mücevher gibi gözyaşıyla doldur. (307/10)*

Bu beyitlerdeki harfleri aynı, harekeleri farklı olan دُرّ “inci” anlamında isim, در ise -de, -da anlamında edattır.

از سکه مهر او مهر ار چو درم گیری از نقد تو هر یک جو دینار شود روزی

*Gümüş para gibi onun sevgi sikkesiyle mühürlensen
Senin değerinden dolayı her bir arpa, altın olur bir gün. (138/7)*

Yukarıdaki beyitteki مهر kelimeleri, harfleri aynı, harekeleri farklı olup ilki “sevgi”, ikincisi “mühür” anlamındadır.

⁶³ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 302; Humayî, 50; Kılıç ve Yetiş, 13; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 69.

1.3.1.3. Cinâs-ı Zâid

Aynı cins iki kelimedenden birinin diğerinden bir ya da daha fazla harfe sahip olmasıdır. Bu fazla harf (zait) kelimenin başında, ortasında ve sonunda olabilir. Buna cinas-ı müzeyyel de denir.⁶⁴

آیت حسن تو در نسخ مه و مهر چنان محکم افتاد که حکمش نپذیرد تغییر

Senin güzellik ayetin ay ve güneşin hükmünü kaldırmada

Öyle manası açık oldu ki onun hükmü yorum kabul etmez. (148/9)

Aynı cins iki kelimedenden biri olan محکم kelimesi حکم kelimesinden bir harf fazladır.

خون همی خورد و غم عشق ترا می پرورد دل که بر خوان تکلف جگری بریان داشت

Gösteriş sofrasında kebab olmuş bir ciğere sahip olan gönül,

Kan içiyor ve senin aşk gamını besliyor. (274/7)

Beyitteki aynı cins iki kelime olan خوان kelimesi خون kelimesinden bir harf fazladır.

1.3.1.4. Cinâs-ı Mutarraf

Cinaslı kelimelerin sadece son harflerinin farklı olmasıdır. Örnekler:

حسن رخ دوست جهان خوش کند یاد لب یار دهان خوش کند

Sevgilinin yüzünün güzelliği dünyayı güzelleştirir.

Sevgilinin dudağının hatırası ağız tatlılaştırır. (537/1)

Beyitte یاد ve یار cinaslı kelimelerin sadece son harfleri farklıdır.

⁶⁴ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 302; Humayî, 51; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 70.

1.3.1.5. Cinâs-ı Muzâri / Cinâs-ı Müşâbih

İmla ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerde, değişik olan harfin başta veya ortada bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle cinaslı iki kelimenin baş veya orta harfinin farklı olmasıdır. Aynı cins kelimelerin son harfinin farklı olmasına cinâs-ı muzâri ve lâhık da denilir.⁶⁵

گر عاشقی بمیلِ سَهَر در دو چشم کش کَلَمِ هر سحر از سرمه دان شب

Âşıksan uykusuzluk miliyle her seher vakti

Kelam sürmesini gecenin sürmeliğinden iki gözüne çek. (217/3)

Yukarıdaki beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen سَهَر ve سحر cinaslı kelimelerin sadece orta harfleri farklıdır.

بشعر وصفِ جمال تو خواستم کردن ولی جلال توام عقده بر زبان انداخت

Şiirle senin cemalinin vasfını yapmak istedim.

Fakat senin celalin benim dilime düğüm attı. (205/10)

Bu beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen جمال ve جلال kelimelerinin sadece ortadaki harfleri farklıdır.

ای بقال و قیل عالم بی خبر از عشق تو هر که معلومش تو باشی فارغست از قال و قیل

Ey âlemin dedikodusuyla senin aşkından habersiz olan!

Seni tanıyan kimse dedikodudan kurtulur. (461/2)

Yukarıdaki beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen قیل ve قال kelimelerinin sadece orta harfleri farklıdır.

1.3.1.6. Cinâs-ı Hattî

Yazılıştta aynı, telaffuz ve noktalamada farklı kelimelerin oluşturduğu cinastır. Buna cinâs-ı musahhaf veya müzâraa ve müşâkale sanatı da denir.⁶⁶

⁶⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 72-73.

⁶⁶ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 305; Humayî, 56; Kılıç ve Yetiş, 14; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 73; Tekin, 234.

صفیر مرغ دلم ذکر تست در همه حال چو ماهی ارچه بود کامم از زبان خالی

*Her ne kadar bir balık gibi isteğimi dilimle söyleyemesem de
Gönül kuşumun ötüşü her durumda senin zikrindir (seni anmaktır).*

Bu beyitte, yazılışta aynı, noktalamada farklı olan **حال** ve **خال** kelimelerinde cinas-ı hattî sanatı vardır.

ز خون دل روان کردست جویی سیف فرغانی ندانم تا چو سیل این جو چه سنگ آرد سبویش را

*Seyf-i Fergânî gönül kanından bir nehir akıttı.
Sel gibi bu nehrin, onun testisine nasıl bir taş getireceğini bilmiyorum. (26/10)*

Beyitte; yazılışta aynı, noktalamada farklı olan **جو** ve **چو** kelimelerinde cinas-ı hattî sanatı vardır.

1.3.1.7. Cinâs-ı Mükerrer

Yan yana bulunan iki kelimedden birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşmasıdır.⁶⁷

کبر با اهل محبت ناز با اهل نیاز کار معشوقان بود گر عاشقی چندین مناز

*Muhabbet ehline karşı büyükmek; niyaz ehline nazlanmak
Maşukların işidir. Eğer âşıkısan, o kadar kibirlenme! (93/1)*

Bu beyitte, iki kelimedden birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşan **ناز** ve **مناز** kullanılmıştır.

آن دلارامی که آرامی نباشد با منش کرد شام عاشقان چون صبح روی روشنش

*Benimle huzurlu olmayan sevgilinin aydınlık yüzü
Âşıkların gecesini sabah gibi yaptı. (211/1)*

Bu beyitte, yan yana bulunan **آرامی** ve **دلارامی** iki kelimedden birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşmaktadır.

⁶⁷ Tekin, 234.

1.3.2. Teşbîh

Bir şeyin bir şeye veya bir kimsenin bir kimseye benzetilmesidir. Teşbîhte benze-yene müşebbeh, benzetilene müşebbehün bih, onlar arasındaki ortak sığata benzeme yönü, benzeme anlamı gösteren kelimeye de benzetme edatı denir.⁶⁸ Teşbîhin çeşitleri ve örnekler:

1.3.2.1. Soyut / Somut Teşbih

Teşbihin bir tarafının soyut bir tarafının somut olmasıdır.⁶⁹ Örnek:

و آن سدره منتهای قدّ تو مرطوبی را بزیر ظلّ دارد

*Senin sidre-i müntehâ gibi olan boyunun,
Tûbâ ağacının altında gölgesi vardır. (169/3)*

Bu beyitte geçen “Sidre-i müntehâ” soyut; “boy” ise somuttur.

عشق سلطان غیورست و چو ملکی گیرد اندر آن مملکت از غیر اثر نگذارد

*Aşk gayretli sultandır ve bir memleketi aldığında
O memlekette izden başka bir şey bırakmaz. (24/2)*

Bu beyitte geçen “aşk” soyut; “sultan” ise somuttur.

عشق در جان سیف فرغانیست چون در اجزای خاک ماء معین

*Seyf-i Fergânî’nin gönlünde aşk,
Toprak parçalarındaki akan su gibidir. (121/13)*

Bu beyitte geçen “aşk” soyut; “su” ise somuttur.

هر که جویای تو بود همه روز همه شبهای او بود معراج

*Bütün gün boyunca seni aramakta olan kişinin
Bütün geceleri miraç (gibi) olur. (110/3)*

⁶⁸ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 306; Humayî, 227; M. Orhan Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, 98; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 139.

⁶⁹ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 140

Bu beyitte geçen “miraç” soyut; “gece” ise somuttur.

1.3.2.2. Somut Teşbih

Benzeyen ve benzetilenin her iki tarafının beş duyu organıyla algılanıp anlaşılır olmasıdır.⁷⁰ Örnek:

تو ساکنی چو کعبه و عاشق چو حاجیان بسیار سعی کرده بتو در نمی رسد

*Sen Kâbe gibi mesken tutmuşsun; âşık ise hacılar gibi
Çok çalışıp çabalıyor; ama sana ulaşamıyor. (77/8)*

Yukarıdaki beyitte geçen “âşık” ve “hacı” her ikisi de somuttur.

بهر بادی مکن پُرچین چو روی آب پیشانی کزین سان موج انده را دلی باید چو دریایی

*Her rüzgârda alnını suyun yüzü gibi kırış kırış yapma;
Çünkü böyle bir sıkıntı dalgası için deniz gibi gönül gerekir. (13/3)*

Yukarıdaki beyitte geçen “alın” ve “suyun yüzü” her ikisi de somuttur.

1.3.2.3. Soyut teşbih

Teşbihin her iki tarafının soyut yani mücerret olmasıdır.⁷¹ Örnekler:

عشق نمازِ دلست مسجد او کوی دوست ترکِ دو عالم شناس اول تکییر او

*Aşk gönül namazıdır, onun mescidi sevgilinin mahallesidir.
Onun ilk tekbirinin tanımı iki âlemi terk etmektir.*

Bu beyitte geçen “aşk” ve “namaz”, her ikisi de soyuttur. Dış duylardan biriyle anlaşılabilir.

⁷⁰ Humayî, 230; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 139.

⁷¹ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 139.

1.3.2.4. Vehmî (Kuramsal) ve Hayâlî Teşbîh

1.3.2.4.1. Teşbîh-i Vehmî

Benzetilenin görülen bir varlık değil, şair veya yazarın hayalindeki kuramsal bir varlık olmasıdır.⁷² Örnekler:

سیف فرغانی تو نیز بگو چون دگران خانه امشب چو بهشتست که رضوان اینجاست

Seyf-i Fergânî sen de diğerleri gibi söyle:

Ev bu gece cennet gibidir; çünkü Rıdvan buradadır. (35/13)

عالم حسن تو مانند بهشتست که هست اندر آن خطّه به ارواح صور پوشیده

Senin güzellik âlemin cennet gibidir;

Çünkü o ülkede ruhlara suretler giydirilmiştir. (284/5)

گشت روی زمین چو صحن بهشت از رخ خوب یار حورسرسشت

Yeryüzü huri yaradılışlı sevgilinin yüzünden

Cennet sofrası gibi oldu. (269/1)

و آن سدره منتهای قَدْ تو مرطوبی را بزیر ظلّ دارد

Senin sidre-i müntehâ gibi olan boyunun,

Tûbâ ağacının altında gölgesi vardır. (169/3)

Yukarıdaki beyitlerde geçen “Cennet, Huri, Sidre-i müntehâ ve Tûbâ ağacı” görülen varlıklar değildir.

1.3.2.4.2. Teşbîh-i Hayâlî

Benzetilenin hayali yani sanal bir varlık olmasıdır.⁷³ Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;

⁷² Humayî, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 140.

⁷³ Humayî, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 141.

Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)

Bu beyitte geçen *şiir incisinin iki denizi* hayali yani sanal bir varlıktır.

1.3.2.5. Teşbîh-i Müfret ve Mürekkeb

Teşbih müfret ve mürekkeb yani tekil ve bileşik olma bakımından iki türdür.

1.3.2.5.1. Teşbîh-i Müfret

Teşbihin her iki tarafının benzeyen ve benzetilenin müfret/tekil olmasıdır. Yani bir şeyi tek bir şeye benzetmektir. Yüzün güle benzetilmesi gibi.⁷⁴ Örnekler:

بهشت بی تو مرا دوزخیست، از بر من مرو که خانه بهشتیست پر ز حور از تو

Cennet, sensiz cehennemdir bana.

Benim yanımdan gitme; çünkü ev senden dolayı hurilerle dolu cennettir. (428/3)

Yukarıdaki beyitte geçen “ev” ve “cennet” her ikisi de tekildir.

1.3.2.5.2. Teşbîh-i Mürekkeb

Teşbihin her iki tarafının benzeyen ve benzetilenin bileşik olmasıdır. Yani teşbihin iki tarafının iki ya da daha fazla olmasıdır.⁷⁵

ما چون ستاره ایم و تو خورشید و نور ما از نور روی تست، ز ما بر متاب روی

Biz yıldız gibiyiz; sen güneş. Bizim ışığımız senin yüzünün nurundandır.

Bizden yüzünü çevirme. (179/4)

Beyitte biz, yıldıza; sen ise, güneşe benzetilmiştir. Yani birden fazla benzetme vardır.

تو خورشیدی ز من پنهان و من با اشک چون باران گهی چون ابر می گریم گهی چون برق می خندم

Sen benden gizli bir güneşsin ve ben yağmur gibi gözyaşıyla,

⁷⁴ Humayî, 234; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 141.

⁷⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 141.

Bazen bulut gibi ağlarım; bazen şimşek gibi gülerim. (201/4)

Beyitte güneşe, yağmura, buluta ve şimşeğe benzetmeler yapılmıştır. Birden fazla benzetme vardır.

تو همچو جان لطیفی و من همچو تن کثیف ای جان ترا چه بود که با تن نساختی

Sen ruh gibi güzelsin, bense beden gibi kirliyim.

Ey ruh! Sana ne oldu ki bedenle birlikte değilsin? (41/2)

Yukarıda geçen beyitte önce sen, ruha; sonra ise ben, bedene benzetilmiştir. Yani birden fazla benzetme vardır.

1.3.2.6. Teşbîh-i Meşrut veya Mukayyet

Teşbîhte şartın bulunmasıdır.⁷⁶ Örnekler:

ای تو سلطان ملک عالم خویش ور سالیمن دیو خود باشی
یابی اندر میان خاتم خویش همچو انگشت خود یدالله را

Ey kendi âleminin mülkünün sultanı olan sen!

Kendi devinin Süleyman'ı olursan,

Kendi yüzüğünün ortasında kendi parmağın gibi

“Yedullah”ı (Allah'ın elini) bulursun. (200/6-7)

Beyitte, *kendi devinin Süleyman'ı olursan* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

خضر شوی در بقا و دانش و آنگاه آب در اجزای تو کند حیوانی

Ebedilik ve bilgide Hızır (gibi) olursan

İşte o zaman su, senin bütün zerrene hayat verir. (100/6)

Bu beyitte, *ebedilik ve bilgide Hızır (gibi) olursan* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

⁷⁶ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 308; Humayî, 235; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 142.

دوست ننهاندی نهال عشق خود در باغ جان در سفال تن اگر برنامدی ریحان دل

*Gönül reyhanı beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı
Sevgili kendi aşk fidanını can bağında dikmezdi. (241/10)*

Bu beyitte, *gönül reyhanı beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

1.3.2.7. Teşbih-i Mutlak

Benzeyen, benzetilen, benzeme edatı ve benzetme yönünün açık ve belli olduğu, bir kayıt ve şartın bulunmadığı benzetmedir. Fars Edebiyatında teşbih türlerinin en basit ve sade olanı, dolayısıyla en çok kullanılanıdır.⁷⁷ Örnekler:

چو ابراهیم اگر مردی بتِ آزر شکن، تا کی چو صورت بینِ بی معنی پرستی نقشِ مانی را

*Adamsan İbrahim gibi Azer'in putunu kır; ne zamana kadar
Manasız zahiri gören gibi Mani'nin resmine taparsın. (208/7)*

تو : benzeyen

ابراهیم : benzetilen

چو : benzetme edatı

مردی : benzeme yönü

Beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünde oluşan dört unsur açık ve bellidir.

حزینم چو یعقوب و آگه نیی ز سوز دل و چشمِ گریان من

*Ben Yakup gibi üzgünüm. Sen habersizsin
Gönül yangınımdan ve ağlayan gözlerimden benim. (56/6)*

من : benzeyen

یعقوب : benzetilen

چو : benzetme edatı

⁷⁷ Humayî, 235; Veyis Değirmençay, "Teşbih" *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 556.

حزین: benzeme yönü

Beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünde oluşan dört unsur açık ve bellidir.

تو رو نمودی و مشغول شد بغم عاشق بلا بیامد و منسوب شد بصبر ایوب

Sen yüzünü gösterdin, âşık üzüntüyle meşgul oldu.

Bela geldi, (o) Eyüp gibi sabretti. (405/5)

او : benzeyen

ایوب: benzetilen

چو: benzetme edatı

صبر: benzeme yönü

Bu beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünden oluşan dört unsur açık ve bellidir.

1.3.2.8. Teşbîh-i Tafzîl

Bir şeyi bir şeye benzetmek, sonra benzetileni benzeyenden üstün tutmaktır.⁷⁸ Örnekler:

در سمن با آن طراوت حسن این رخسار نیست در شکر با آن حلاوت ذوق این گفتار نیست

O canlılığıyla yaseminde bu yüzün güzelliği yoktur.

O tatlılığıyla şekerde bu sözün lezzeti yoktur. (71/1)

Yasemine benzetilen sevgilinin yüzü, sonra daha üstün tutulmuştur. Şekere benzetilen sözün şekerden daha tatlı olduğu söylenmiştir.

ماهی، اگرچه مه را بر روی گل نروید جانی، اگرچه جان را صورت چنین نباشد

Sen aysın; gerçi ayın yüzünde gül bitmez.

Sen cansın; gerçi canın yüzü böyle olmaz. (58/2)

⁷⁸ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 310; Humayî, 236; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 144.

Sevgili, önce aya benzetilmiş; fakat sonra *gerçi ayın yüzünde gül bitmez* denilerek aydan daha üstün tutulmuştur. Cansın denilmiş; ama *gerçi canın yüzü böyle olmaz* denilerek candan daha üstün tutulmuştur.

1.3.2.9. Teşbîh-i Cem

Bir şeyi birkaç şeye benzetmektir.⁷⁹ Örnekler:

کردست قدم چون کمان، رویم برنگ زعفران آن ماه روی سرو قد آن سرو قد ماه رو

O servi boylu ay yüzlü; o ay yüzlü servi boylu

Benim boyumu yay gibi ve yüzümü safran rengi yapmış. (107/2)

Sevgilinin, servi ve aya benzetilmesiyle bir şey, birden fazla şeye benzetilmiştir.

لب چون غنچه را بابل نوا کرد جو گل بشکفت و خندان کرد مارا

Bülbül gonca gibi dudağını rehin verdi.

Gül gibi açtı ve bizi güldürdü. (124/5)

Bülbülün; önce goncaya, sonra güle benzetilmesiyle bir şey birden fazla şeye benzetilmiştir.

1.3.2.10. Teşbîh-i Kinâye

Benzetme edatını atıp benzeyeni benzetilen yerinde zikretmektir. Buna kinaye-i mutlak da denir.⁸⁰ Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;

Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)

Yukarıdaki beyitte geçen inci, şiirden kinayedir.

⁷⁹ Humayî, 237; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 144.

⁸⁰ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, 308; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 148.

دوست را با سیف فرغانی هر آن کو دید گفت کان مروارید دارد بحر عمان در کنار

Sevgiliyi Seyf-i Fergânî ile gören herkes

“*Umman Denizi ’nin yanında inci madeni vardır.*” dedi. (94/16)

Buradaki inci madeni, Seyf’in kendinden kinayedir.

در بوستان که خلعت سبز از بهار یافت لاله نمونه یی زد و گل برگ آل تست

Bahçede yeşil kefenini bahardan bulan lale,

Senin kırmızı iki gül yaprağından bir numunedir. (88/5)

Bu beyitte geçen *kırmızı iki gül yaprağı* sevgilinin dudaklarından kinayedir.

دهنت هست لیک پیدا نیست چون خبر شاید از نهان دادن

Senin ağzın var; ama belli değildir!

Gizli olandan haber vermek nasıl mümkündür? (12/6)

ز وصف آن دهان من در شگفتم که مردم چون سخن گویند بر هیچ

Ben o ağzın vasfından dolayı hayret ettim.

Çünkü insanlar hiç hakkında nasıl söz söylerler? (358/5)

Yukarıdaki beyitlerde geçen *gizli olan/hiç* ağızdan kinayedir.

1.3.3. Telmîh

Şairin ya da yazarın söz içinde bilinen bir olaya, bir hikâyeye, bir kişiye; ayete, hadise veya meşhur bir şiire; yaygın bir fıkra, nükte, atasözü ve benzeri şeylere işaret etmesidir.⁸¹

Seyf, birçok yerde bu sanatı kullanmıştır. Bunlardan birkaçı:

Seyf, Hz Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicretine telmihte bulunur.

در مکه گر قریش ترا قصد کرده اند یک شهر چون مدینه پُر انصار از آن تست

Mekke’de Kureyş (kabilesi) sana kastetmişlerse de (üzülme)

⁸¹ Humayî, 328; İsmail Durmuş, “Telmih”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 407; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 112.

Ensarla dolu Medine gibi bir şehir senindir. (99/4)

Yusuf'u görünce meyve yerine ellerini kesen Mısırlı kadınlara telmihte bulunur.

مجلسی پر ز عزیزان زلیخا مهرند دست دل خسته که آن یوسفِ کنعان اینجاست

*Güneş (gibi parlayan) Züleyha'nın azizleriyle dolu bir meclis,
O Kenanlı Yusuf burada olduğu için gönül elleri yaralanmış. (35/5)*

Hz. Mûsa'nın asasıyla taş vurup taşın on iki yerinden su fişkırması olayına telmihte bulunur.

عشق چو آتش تو از طبع بنده هر دم همچون عصای موسی آب از حجر گشاده

*Aşk, senin ateşin gibi kulun tabiatından her an
Mûsa'nın asası gibi taştan su çıkarmış. (76/13)*

Hz. Mûsa'nın Allah Teâlâ ile konuşmasına telmihte bulunur.

چو سایل بر سر آن کونه بهر نان همی آیم چو موسی بر سر طور از پی دیدار می گردم

*Dilenci gibi o mahallenin başına ekmek için gelmiyorum.
Mûsa gibi Tur dağının başında görüşmek için dolaşıyorum. (490/4)*

Hz. Musa'nın yed-i beyza mucizesine telmihte bulunur.

بدستار و بدُرّاعه نباشد قیمتِ عارف که عزّت ز آستین بُود یدِ بیضای موسی را

*Ârîfin değeri sarık ve cübbeyle ölçülmez;
Çünkü Mûsa'nın beyaz elinin kıymeti yeninden dolayı değildir. (208/6)*

Nuh tufanına telmihte bulunur.

بحر مّواجست عشق و در میان بحر صبر کشتی نوحست و ما را هست طوفان در کنار

*Aşk, dalgalı denizdir. Sabır, denizin ortasındaki
Nuh'un gemisidir. Tufan, bizim yanımızdadır. (94/13)*

Yusuf peygamberden ayrı kalan Yakup peygamberin gözlerinin kör olması olayına telmihte bulunur.

بحسن یوسفی و ز آب دیده چون یعقوب کسی که بی تو بماند ضریر خواهد بود

*Güzellikte Yusuf'sun. Sensiz kalan kişi
Gözyaşından dolayı Yakup gibi kör olacak. (256/4)*

Hz. İsa'nın nefesiyle insanları iyileştirmesine telmihte bulunur.

آنکه مردم را بدم کردی چو عیسی تندرست چشم بیمار تو دید از عشق تو بیمار شد

*İsa gibi, nefesiyle insanları iyileştiren,
Senin hasta gözünü gördü; senin aşkından hasta oldu. (49/5)*

Aşağıdaki beyitte geçen “در دعا مُجیب” (*dualara cevap veren*) ibaresinde Mü'min suresi 60. ayette⁸² geçen “أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ” (*bana dua edin, icabet edeyim*) cümlesine mana itibariyle telmih vardır.

این بنده از وصال تو محروم بهر چیست او در طلب مُجَدِّ و تویی در دعا مُجیب

*Bu kul sana kavuşmaktan niçin mahrumdur.
O istemede gayretli; sen duada kabul edensin. (74/10)*

1.3.4. İhâm

Uzak ve yakın iki anlamı bulunan bir kelimenin diğer anlamıyla birlikte asıl olarak uzak anlamının kastedilmesidir. Buna tahyil, tevhim ve tevriye de denir.⁸³

Aşağıdaki beyitte “müşteri” kelimesinde îhâm sanatı vardır. Kelime hem “Jüpiter” hem de “satın alıcı, müşteri” anlamlarına gelir. Bu iki anlam ile de düşünüldüğü zaman beyitte mana çıkar. “*Jüpiter senin için ortaya çıktığında*” ya da “*Bir güneş sana müşteri olduğunda*” diye düşünüldüğünde her iki şekilde de mana çıkmaktadır.

بامه دولت قران کرد اخترت چون ترا شد آفتابی مشتری

Jüpiter senin için ortaya çıktığında (Bir güneş sana müşteri olduğunda)

⁸² Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.” (Mü'min: 40/60)

⁸³ Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, 311; Muhammed Emîr-i Meşhedî ve Muhammed Rızâ-yi Meşhedî, *İhâm Der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî*, 290; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 98; Mermer ve Koç Keskin, 44.

Senin yıldızın şans ayıyla aynı burçta geldi. (243/6)

Seyf, Makam-ı Mahmud’u tevriyeli olarak; ilk olarak Sultan Mahmud’un makamı anlamında; ikinci olarak da Peygamber Efendimizin şefaati edeceği makam olan “Makam-ı Mahmud” anlamında kullanır.

قدمت در مقام محمودیست خویش تن بنده آياز مکن

Senin ayağın “Makam-ı Mahmud”dadır.

Kendini Ayaz’ın kölesi yapma. (437/7)

Aşağıdaki beyitte, cemal ve celal kelimelerinde îhâm sanatı vardır. Hem kelime anlamları olan “güzellik”, “azamet, öfke, kızgınlık” hem de Allah’ın isimleri olarak tevriyeli kullanılmıştır.

بشعر وصف جمال تو خواستم کردن ولی جلال توام عقده بر زبان انداخت

Şiirle senin cemalinin vasfını yapmak istedim.

Fakat senin celalin benim dilime düğüm attı. (205/10)

1.3.5. Mecâz

Gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkibi ifade eden belâgat terimidir.⁸⁴ Örnekler:

مرغ دل بر آتش سودای تو کردم کباب زآنکه شد چشم جگرخوار ترا دندان مژه

Gönül kuşunu senin sevdâ ateşinde kebab yaptım;

Çünkü kirpik, senin ciğer yiyen gözünün dişi oldu. (579/4)

Yukarıdaki beyitte geçen سودا kelimesinin gerçek anlamı “kara”, mecâz anlamı ise “aşk, sevdâ”dır. Mecâz anlamıyla kullanılmıştır.

⁸⁴ İsmail Durmuş, “Mecâz”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 217; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 151.

1.3.6. Tecrîd

Şairin kendini soyut bir kişi kabul ederek kendine hitap etmesidir. Bu sanat genelde gazellerin son beyitlerinde bulunur.⁸⁵ Örnekler:

Şair, aşağıdaki örneklerde Seyf-i Fergânî diyerek kendine seslenmiş ve tecrîd sanatı yapmıştır.

کنون ای سیف فرغانی که پایت خسته شد در ره برو بار سر از گردن بیفکن تا بیاسایی

Ey ayağı yolda yorulmuş Seyf-i Fergânî!

Şimdi git ve başındaki yükünü at da rahatlayasın. (19/13)

جهان ای سیف فرغانی خرابست منه رخت اندرین ویران و می رو

Ey Seyf-i Fergânî! Dünya yıkıntıdır.

Bu yıkıntıya yerleşme ve git. (244/18)

1.3.7. İsti'âre

Kelime anlamı olarak “birinden bir şeyi ödünç almak” anlamındadır. Bir kelimeyi gerçek anlamı ile mecazî anlamı arasında benzerlik ilgisi olması şartıyla, gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Şairin benzeyen ve benzetilenden birisini kullanarak diğerini kasdetmesidir.⁸⁶ Örnekler:

من بوصف لب لعش شکر افشان کردم لیک آن لعل شکر بار بدستم نامد

Ben onun yakut dudağının vafşında şeker saçtım;

Fakat o şeker yüklü yakut (dudak) elime gelmedi. (415/10)

Yukarıda sevgilinin dudağı kırmızılık bakımından yakuta benzetilmiş, sonra da dudak zikredilmeyip yerine yakut kullanılmıştır.

⁸⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 111.

⁸⁶ Mahmud-i Futûhî, *Belâgat-i Tasvîr*, İntişârât-i Sohen, Tahran 1385 hş, 92; İsmail Durmuş, İskender Pala, “İstiare” *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 315; Soysal, 52; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 167; Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (2. Baskı)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, 49.

گه خنده شیرین تو گاهی سخن تو در پسته تنگ تو شکر تعبیه کرده

*Bazen senin tatlı gülüşün, bazen de senin söziün
Senin fıstık gibi olan dar ağzına şeker koymuş. (73/2)*

Ağız küçüklüğü, konuşurken açılıp kapanması ve tadı bakımından fıstığa benzetilmiştir.

آهوی جان بنده چراگاه خویش یافت بر برگ گل چو مشک بیفشاند سنبُلش

*Onun sümbülü (andıran saç) gül yaprağında mis saçtığında
Benim can ceylanım kendi otağını buldu. (262/6)*

Bu beyitte, sevgilinin saç zikredilmeden sümbül kullanılmıştır. Sümbül, saçtan istiaaredir.

1.3.8. Tezâd

Sözde birbirine zıt kelimeleri bir arada kullanmaktır.⁸⁷ Örnekler:

عاشق که سیر گشت ز خود گر چه گرسنه است کونین لقمه یی شد و او در دهان نکرد

*Kendi tok olan âşık her ne kadar aç olsa da
İki dünya bir lokma oldu; ama o ağzına almadı. (206/7)*

پناه و جز عشاقند در دنیا خلاق را بجز بیدار نتواند که پاس خفتگان دارد

*Dünyada insanların sığınağı ve güvenli yeri âşıklardır ancak.
Uyanıklardan başkası uyuyanları koruyamaz. (581/11)*

Yukarıdaki beyitlerde geçen **خفتگان**، **بیدار**، **گرسنه**، **سیر** kelimelerinde tezaad sanatı vardır.

⁸⁷ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 99.

1.3.9. Şibh-i İştikâk

Bir cümlede veya beyitte aynı kökten veya aynı kökten olmayan, fakat görünüşte aynı köktenmiş gibi birbirine yakın ve benzer olan türemiş kelimeler kullanmaktır.⁸⁸

Örnekler:

گرم ز صحبتِ جانان بآستین رانند نهاده ام سر خدمت بر آستان چه کنم

*Eğer beni sevgilinin sohbetinden kovarlarsa
Hizmet başımı eşiğe koymuşum; ne yapayım! (48/2)*

سیف فرغانی ترا عاشق نشاید گفت از آنک جان فروشانند عشاق و تویی جانان فروش

*Seyf-i Fergânî sana âşık denilemez;
Çünkü âşıklar canlarını satıyorlar; sense cananı satıyorsun. (87/16)*

تو اگر عاشقی ای دل نظر از جان بر گیر خود بجان تو نباشد طمعى جانان را

*Ey gönül! Sen âşıksan, candan ümidini kes.
Senin canınla sevgilinin arzusu birlikte olmaz. (125/2)*

Bu beyitlerde geçen birbirine yakın ve benzer türemiş kelimeler olan آستین، Bu beyitlerde geçen birbirine yakın ve benzer türemiş kelimeler olan آستان، جان، جانان

1.3.10. Kalb

Sözde harfleri kısmen veya tamamen birbirinin tersi olan kelime veya ibareler kullanmaktır. Buna maktûb ve cinâs-ı kalb de denir.⁸⁹

علم بی عشق هیچ سود نکرد عملِ مُبَدَّع ثواب نداشت

*Aşksız ilim hiç fayda sağlamadı
Bid'at ehlinin amelinde sevap yoktu. (465/10)*

⁸⁸ Humayî, 61; Soysal, 61; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 75.

⁸⁹ İsmail Durmuş, “Kalb”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 232; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 76.

حسن رویت کرد اندر صفحهای گل عمل همچو اوراق کتب پر علم شد اجزای گل

*Senin yüzünün güzelliği gülün sayfalarında iş yaptı;
Gülün parçaları kitapların yaprakları gibi ilimle doldu. (405/7)*

Bu beyitlerde, harfleri kısmen birbirinin tersi olan **علم** ve **عمل** kelimeleri kullanılmıştır.

1.3.11. Kinâye

Uzak ve yakın iki anlamı olan kelimenin uzak anlamının kastedilmesidir.⁹⁰ Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

*Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;
Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)*

حدیث عشق در گفتن نیاید چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

*Aşk olayı söylemeye gelmez.
Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)*

Bu beyitlerde geçen “inci” şiirden ve aşktan kinayedir.

1.3.12. Mürâ‘ât-i Nazîr

Sözde aynı tür (gül, lale; güneş, ay, yıldız; dudak, göz, ağız), benzerlik (göz-nergis; boy-servi; ağız-gonca), mülâzemet (mum-kelebek; ok-yay; Leyla-Mecnun) gibi anlam bakımından birbiriyle uygun olan kelimeleri bir arada getirmektir. Buna tenâsüb, telfik, tevfiik de denir.⁹¹ Örnekler:

تو رو نمودی و کردند عاشقان افغان چو گل شکفت برآرند بلبان آواز

⁹⁰ Humayî, 255-256; Soysal, 64; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 160-161.

⁹¹ Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, 331; Humayî, 257; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 95.

*Sen yüzünü gösterdin ve âşıklar feryat ettiler.
Gül açınca bülbüller ses çıkarırlar. (580/5)*

Beyitte گل، بلبل kelimeleri arasında mülâzemet yani bir arada bulunma, birlikte olma yönünden mürâ'ât-i nazîr sanatı vardır.

با چشم خوش دلکش تو نسبت نرگس چون نسبت چشمست بیماری و مستی

*Senin çekici güzel gözünün nergise nispeti
Gözün hastalığa ve sarhoşluğa nispeti gibidir. (349/2)*

Beyitte نرگس ve چشم kelimelerin arasında benzerlik yönünden mürâ'ât-i nazîr sanatı vardır.

اگر خورشید و مه نبود برین گردون مینایی تو از رو پرده بر گیر و همی کن عالم آرایی

*Eğer güneş ve ay, bu mavi gökyüzünde olmazsa
Sen yüzünden perdeyi kaldır ve dünyayı süsle. (18/1)*

Beyitte خورشید ve مه kelimelerinin arasında aynı türden olma yönünden mürâ'ât-i nazîr sanatı vardır.

1.3.13. Suâl ve Cevâp

Şairin muhatabıyla konuşması veya kendisiyle muhatabı ya da iki kişi arasındaki konuşmayı soru-cevap şeklinde yapmasıdır.⁹² Örnekler:

گفتمت کامم بده، گفتی بطنز من بدادم گر تو بتوانی گرفت

*Sana arzumu ver dedim. Alaylı bir şekilde şöyle cevap verdin:
Sen alabilseydin, ben verdim. (111/8)*

بی تو گفتم چون کنم؟ گر عاشقی گفتا بمیر پیش از این دشوار بود، این کار آسان کرد و رفت

*Sensiz nasıl yaparım diye sordum. Şöyle cevap verdi: Âşıksan öl!
Bundan önce zordu. Bu işi kolaylaştırdı ve gitti. (258/7)*

⁹² Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, 331-332; Humayî, 315; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 120.

Şair, bu beyitlerde muhatabıyla konuşmasını soru-cevap şeklinde yapmıştır.

1.3.14. Tecâhül-i Ârif

Şiir ve nesirde bilinen bir hususun bir nükteye bağlı olarak bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir.⁹³ Örnekler:

دو چشمم خیره شد در وی ندانم نگارستان فردوس است یا رو

Benim iki gözüüm ona şaşırıp kaldı.

Bilmiyorum cennet köşkü müdür, yoksa onun yüzü mü? (108/2)

که باشم من چو از تو باز ماندم چه باشد حال تن چون شد ز جان دور

Senden geride kaldığımda ben kim olurum?

Ruhdan uzak olunca bedeninin durumu nasıl olur? (429/6)

بی مدد تو کجا نور دهد شب بماه ورنه بروز آفتاب از تو منور شود

Senin yardımın olmadan gece ayla nasıl aydınlanır?

Yoksa güneş gündüzü, senden mi aydınlatıyor. (136/2)

Yukarıdaki beyitlerde geçen “*Bilmiyorum cennet köşkü müdür yoksa onun yüzü mü? Ruhdan uzak olunca bedeninin durumu nasıl olur? Yoksa güneş gündüzü senden mi aydınlatıyor?*” cümlelerinde şair bildiği halde bilmiyormuş gibi davranır.

1.3.15. Tensîku’s-sıfât

Bir kimsenin veya bir şeyin sıfatlarını peş peşe zikretmektir.⁹⁴ Örnekler:

کردست قدم چون کمان، رویم برنگ زعفران آن ماه روی سرو قد آن سرو قد ماه رو

O servi boylu ay yüzlü; o ay yüzlü servi boylu

Benim boyumu yay gibi ve yüzümü safran rengi yapmış. (107/2)

⁹³ Meliha Y. Sarıkaya, “Tecâhül-i Ârif” *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 108.

⁹⁴ Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, 334; Soysal, 51; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 110.

Bu beyitte **روی ماه** ve **سرو قد** olarak geçen sevgilinin sıfatları peş peşe zikredilmiştir.

1.3.16. İrsâl-i Mesel

Şiirde veya nesirde bir fikri, bir görüşü ispat etmek, açıklamak, söze kuvvet ve güzellik katmak amacıyla söz arasında atasözü, vecize, hikmetli sözler, deliller ve misaller getirmektir. Buna îrâd-ı mesel de denir.⁹⁵ Örnekler:

مقیم خاکِ کوی او به یک جو بر نمی گیرد بهشتِ هشت شادروان و نقد چار جویش را

Onun mahallesinin toprağında yaşayan

Sekiz kapılı cennete ve onun dört nehrine bir arpa kadar değer vermez. (26/4)

بیچاره هیچ سود ندارد ز شعر خود از آب خویش فایده یی نیست چاه را

Zavallıya kendi şiirinin hiç faydası yoktur.

Kuyu kendi suyundan fayda görmez. (207/14)

Bu beyitlerde geçen *bir arpa kadar değer vermek* ve *kuyuya kendi suyundan hiçbir fayda yoktur* hikmetli sözleriyle anlatım kuvvetlendirilmiştir.

1.3.17. Teşhis ve İntak

Teşhis kişileştirme, intak konuşurma demektir. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkları, insan gibi düşünüp konuşurmaya intak, kişileştirmeye teşhis denir.⁹⁶ Örnekler:

بس سیه کاسه است دنیا گرد خوان او مگرد کو نمک در شوربا و چاشنی در نان نداشت

Dünya çok cimridir. Onun sofrasının çevresinde dolaşma.

Çünkü onun çorbasında tuzu ve ekmeğinin tadı yoktur. (46/6)

⁹⁵ İsmail Durmuş, “İrsâl-i Mesel” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 450; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 111.

⁹⁶ Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay, *Edebiyat Lügati*, Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1994, 318.

شـرم دارد آفتـاب از روی تـو ماهِ نو در حسرت از ابروی تـو

*Güneş senin yüzünden utanır,
Hilal senin kaşından dolayı hasrettedir. (363/1)*

اگر خورشید رخسار تو ببیند در آن رخساره حیران باز ماند

*Güneş senin yüzünü görse
O yüz karşısında şaşırıp kalır. (434/5)*

Cimri olmak, utanmak ve şaşırmak insana ait özelliklerdir. Şair, bu beyitlerde geçen *dünya çok cimridir, güneş senin yüzünden utanır, o yüz karşısında şaşırıp kalır* diyerek insana yani canlıya ait özellikleri cansız varlıklara yüklemiştir.

1.3.18. Leff ü Neşr-i Müretteb

Sözde önce birkaç kelimeyi zikretmek, sonra onlarla ilgili bulunan kelime veya cümleler getirmeye leff ü neşr denir. Önce zikredilen kelime ve terkiplerle onlarla ilgili olarak getirilen kelimelerin aynı sırayı takip etmesine ise leff ü neşr-i müretteb denir.⁹⁷ Örnekler:

گر میانـت در زر و یاقوت گیرم چون کمر خدمتی نبُود که آن جز خاک و این جز سنگ نیست

*Senin beline altın ve yakutu kemer gibi bağlasam bir hizmet olmaz;
Çünkü o, topraktan ve bu, taştan başka bir şey değildir. (51/5)*

Bu beyitte şair, ilk mısrada altın ve yakuttan bahsetmiş, ikinci mısrada ise bunlarla alakalı olarak altının topraktan, yakutun da taştan olduğu açıklamalarında bulunmuştur. Görüldüğü üzere önce gelenlerle, onlarla ilgili gelen kelimeler aynı sırayı takip etmiştir.

روی چو ماهِ خویش (و) دل و جان عاشقان دشوار می نمایی و آسان همی بـری

*Ay gibi olan yüzün, âşıkların gönlü ve canı,
Zor gösteriyorsun; ama kolay götürüyorsun. (394/2)*

⁹⁷ Humayî, 279; Soysal, 67; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 102.

Beyitte şair, ilk mısradaki sevgilinin yüzü ve âşıkların gönlü ve canından bahsetmiştir. İkinci mısradaki ise bunlarla ilgili olduğunu belirtmeden ilgili cümleleri getirmiştir.

1.3.19. Reddû's-sadr 'ale'l-'acuz

Beytin veya cümlelerin başında (sadr) getirilen kelimenin, beytin veya cümlelerin sonunda (acuz) tekrar edilmesidir.⁹⁸ Örnekler:

دل نمیرد تا ابد گر عشق باشد جان دل تن چو جان پابنده گردد گر برد فرمان دل

Gönlün ruhu aşk olursa gönül sonsuza kadar ölmez.

Gönül itaat ederse beden ruh gibi ebedi olur. (241/1)

دوست می دارد ترا مسکین دلم عیب نتوان کردنش جان دوستست

Benim zavallı gönlüm seni seviyor.

O ayıplanamaz; samimi dosttur. (397/4)

Yukarıdaki beyitlerde beytin başında getirilen دل ve دوست kelimeleri, beytin sonunda tekrar edilmiştir.

1.3.20. İ'nât veya Lüzûm Mâ-lâ Yelzem

Zorunlu olmadığı halde bir harf veya kelimenin beyitte veya şiirde kullanılmasıdır. Buna iltizâm da denir.⁹⁹

دوست سلطان و دل ولایت اوست خرم آن دل که در حمایت اوست

Sevgili, sultan; gönül, onun ülkesidir.

O gönül mutludur; çünkü onun himayesindedir. (64/1)

Yukarıda geçen (ولایت، حمایت) kafiye kelimelerinde elif-i te'sîs ve dahîl harflerine (ی، ا) riayet edilmiştir.

⁹⁸ Humayî, 70; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 78.

⁹⁹ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 82.

1.3.21. İbdâ‘

Nazım veya nesir cümlesinde birkaç bedî‘ sanatı bir arada getirmektir.¹⁰⁰ Örnekler:

چو زیر برگ بنفشه گل سپید بود بزیر موی چو شعر سیاه حریر تنش

*Siyah kıl gibi olan saçlarının altındaki ipek gibi bedeni
Beyaz çiçeğin menekşe yaprağının altında olması gibidir. (287/7)*

Seyf, bu beyitte şu sanatları kullanmıştır:

- Somut Teşbîh: Bir şeyi, bir şeye benzetirken her iki tarafın somut anlaşılır olmasıdır. “حریر تنش” (ipek gibi beden). “موی چو شعر سیاه” (Siyah kıl gibi saç).
- Mürâât-i nazîr: Sözde anlam bakımından birbiriyle uygun olan aynı tür kelimeler (حریر، شعر؛ تن، موی؛ برگ، بنفشه، گل) bir arada zikredilmiştir.
- Tezâd: birbirine zıt kelimeler kullanılmıştır (سپید، سیاه).

1.3.22. İktibas

İktibas; lügatte, “ateş yakmak üzere bir yerden kor almaktır, alınan kora da kabs denir.” Ödünç almak, ilim almak, faydalanmak manalarına da gelen iktibas, ıstılahî olarak “Alıntı, nesir ya da nazım olsun sözün, Kur’ân’dan veya hadisten bir şey içermesidir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰¹ İktibasta şart, ayet ya da hadis olduğunu belirtmeden sözün aynen ya da kısmen getirilmesidir.¹⁰² Örnekler:

Seyf, Hud suresi 56. ayette¹⁰³ geçen “Allah’a dayandım” anlamındaki “تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ” (Tevekkeltü ‘alallah)ı iktibas ederek şiirinde kullanır.

روی از خلق بگردان که بحق راه اینست سِرِّ و معنی تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ اینست

Yüzünü insanlardan çevir; çünkü Allah’a (giden) yol budur.

¹⁰⁰ Humayî, 313-314; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 121.

¹⁰¹ Selami Ece, “İktibas”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2002, 39-53, 40.

¹⁰² Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 68.

¹⁰³ “Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır.” (Hûd: 11/56)

“Tevekkeltü ‘alallah’ın sırrı ve manası budur. (39/1)

Seyf, aşağıdaki beyitte Kur’ân-ı Kerîm’in Bakara suresi 138. ayetinde¹⁰⁴ geçen “Allah’ın boyası” anlamındaki “صِبْغَةَ اللَّهِ” (Sıbgatallah)ı iktibas etmiştir.

ایا دنیا ز تو گلشن بعشق تست جان در تن رخ پر نور تو روشن بنور صِبْغَةَ اللَّهِ

Ey senden dolayı gül bahçesi olan dünya! Can bedende senin aşkınla durur.

Senin nurlu yüziün Allah’ın boyasının ışıyla parlaktır. (409/3)

Aşağıdaki beyitte, Kur’ân-ı Kerîm’in Zümer suresi 69. ayetinde¹⁰⁵ geçen “Yeryüzü aydınlanır.” anlamındaki “أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ” (Eşrakati’l-arz) cümlesi iktibas edilmiştir.

چو ماهِ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بر جهان تابد در آسمان و زمین نور و نار چون گنجد

Yeri aydınlatan ay dünyayı aydınlatınca

Gökyüzüne ve yeryüzüne nur ve ateş nasıl sığar? (31/4)

Aşağıdaki beyitte geçen “Lâ Havle”nin asıl söyleniş şekli, “Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh’tır.”¹⁰⁶ Kur’ân-ı Kerim’de ise “Lâ Kuvvete İllâ Billâh”¹⁰⁷ şeklinde geçmektedir. Peygamberimizin “Cennet’in hazinelerinden bir hazinedir.”¹⁰⁸ dediği zikir ve duâ cümlesidir.

Seyf, “Lâ Havle velâ Kuvvete İllâ Billâh” hadisinin “لاحول” (Lâ Havle) kısmını iktibas ederek kullanmıştır.

بی کمال قوت عشق ای بسی لاحول گوی کو چو شیطان ماند و انسان بودنش امکان نداشت

Çokları aşkın gücünün eksikliğinde “La havle” der;

Çünkü o şeytan gibi kalır ve onun insan olması mümkün değildir. (46/11)

¹⁰⁴ Allah’ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O’na kulluk ederiz (deyin). (Bakara: 2/138)

¹⁰⁵ Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanır. (Zümer: 39/69)

¹⁰⁶ Buharî, Ezan, 7; Müslim, Salât, 12.

¹⁰⁷ Kehf: 18/39.

¹⁰⁸ Tirmizî, Davât, 57, 119.

Seyf, aşağıdaki beyitte Kur’ân-ı Kerîm’in Mü’min suresi 16. ayetinde¹⁰⁹ geçen “Mülk (hükümrânlık) kimindir.” anlamındaki “لَمَنِ الْمُلْكُ” (Limeni’l-mülk) cümlesini iktibas etmiştir.

در درون خراب من بنگر لمن الملك بشنو از غم خویش

Benim yıkılmış kalbime bak!

Kendi gamından “Limeni’l-mülk”ü işit! (200/2)

Kur’ân-ı Kerîm’in Saff suresinin 8. ayetinden¹¹⁰ iktibas yoluyla “Allah’ın nuru” anlamındaki “نورالله” (Nurullah)’ı şiirinde kullanmıştır.

خطیست بر رخ تو از مداد نورالله نه از حروف مرکب چو خط پیشانی

Senin yüzünde “nurullah” kaleminin hatı vardır.

Alın yazısı gibi birleşik harflerden değildir. (170/2)

Fetih suresi 10. ayette¹¹¹ geçen “Allah’ın eli” anlamındaki “يَدَالله” (Yedullah)’ı iktibas ederek şiirinde kullanmıştır.

ور سالیمن دیو خود باشی ای تو سلطان ملک عالم خویش

همچو انگشت خود يدالله را یابی اندر میان خاتم خویش

Ey kendi âleminin mülkünün sultanı olan sen!

Kendi devinin Süleyman’ı olursan,

Kendi yüzüğünün ortasında kendi parmağın gibi

“Yedullah”ı (Allah’ın elini) bulursun. (200/6-7)

¹⁰⁹ O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. Bugün hükümrânlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah’ındır. (Mü’min: 40/16)

¹¹⁰ Onlar ağızlarıyla Allah’ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır. (Saff: 61/8)

¹¹¹ Sana biât edenler ancak Allah’a biât etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir. (Fetih: 48/10)

1.3.23. Tazmin

Şairin, başka şairlerden örnek olarak kendi şiiri içinde bir mısra, bir ya da birkaç beyit getirmesi, meşhur şiirleri kendi şiiri içinde zikretmesidir. Zikredilen şiir meşhur değilse, şairin isminin belirtilmesi gerekir.¹¹²

Seyf, Sa‘dî’nin şiirlerinden tazminde bulunmuştur. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere ikinci mısralar Sa‘dî’nindir:

چنان افتاده عشقت شدم جانا که چون سعدی ز دستم بر نمی آید که یکدم بی تو بنشینم

Ey sevgili! Senin aşkına öyle düşmüşüm ki Sa‘dî gibi

Benim elimden bir an bile sensiz oturmak gelmiyor. (173/11)

روی بنمای و مپندار که من چون سعدی دوست دارم که بپوشی رخ همچون قمرت

Yüzünü göster; çünkü sanma ki ben Sa‘dî gibi

Senin ay gibi olan yüzünü gizlemeyi severim. (219/10)

گرم از در فراز آیی بیا ای جان که چون سعدی بر آنم گر تو باز آیی که در پایت کشم جانی

Ey can! Benim kapımdan girersen, gel; çünkü Sa‘dî gibi

Geri dönersen senin ayağına bir can vermeyi istiyorum” (232/15)

چون روا باشد که سعدی گویدت سرو بستانی تو یامه یا پری

Nasıl reva olur ki Sa‘dî sana şöyle der:

Bahçenin servisisin. Sen ya aysın ya da perisin. (242/13)

چو سعدی سیف فرغانی مدام از شوق می گوید نه چندان آرزومندم که وصفش در بیان آید

Seyf-i Fergânî, Sa‘dî gibi coşkudan sürekli şöyle der:

Onu vasfetmeye o kadar da istekli değilim. (515/12)

سعدی زنده دل از بهر تو حق بود که گفت هرگز آن دل بنمیرد که تو جانش باشی

Senin için haktır ki neşeli Sa‘dî şöyle dedi:

¹¹² Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 115.

Senin kendisinin canı olduğun o gönül, asla ölmez. (539/12)

سعدی از قدر تو غافل بود آن ساعت که گفت
این تویی یا سرو بستانی برقرار آمدست

Sa'dî senin değerinden habersizdir, o an şöyle dedi:

Bu sensin ya da hareket eden bahçenin servisidir. (542/12)

1.3.24. Müreddef

Mısra veya beyit sonlarında kafiye sonları aynı anlamda tekrar edilen kelime ya da kelimelere redif, redife sahip olan şiire müreddef denir.¹¹³ Örnekler:

نسیم صبح پنداری ز کوی یار می آید
بجانها مژده می آرد که آن دلدار می آید

Sevgilinin mahallesinden geleni sabah nesimi sanırsın.

Canlara sevgilinin geleceği müjdesini getiriyor. (408/1)

حـدیثِ عشق در گفـتن نیاید
چنین دُرّ هیچ در سـفـتن نیاید

Aşk olayı söylemeye gelmez.

Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)

¹¹³ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 89.

İKİNCİ BÖLÜM

SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN GAZELLERİNİN İNCELENMESİ

Gazel kelimesi sözlükte “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek”¹¹⁴, “sevgilinin güzelliğini medh ederek kendisine takılma, bu şekilde şiir söyleyerek sevgili ile ilgilenme”,¹¹⁵ gibi anlamlara gelir. Bir edebiyat terimi olarak gazel, ilk beyti kendi arasında, diğer beyitlerin ilk mısraı serbest, ikinci mısraı ilk beyitle kafiyeli ve bütün beyitleri aynı vezinde olmak üzere genellikle beş beyit ile on iki beyit arasında şiirlerin yazıldığı bir nazım biçiminin adıdır.¹¹⁶ Gazelin iki mısraı kafiyeli olan ilk beytine “matla”, matladan sonra gelen beytine “hüsn-i matla”, son beytine “makta” ve maktadan önceki beytine de “hüsn-i makta” denir. Gazelin en güzel beytine “şah beyit” veya “beytül-gazel” adı verilir. “Tahallus” denilen makta beytinde mahlas söylenir. Mahlasın anlamının da göz önünde bulundurularak kullanılması haline “hüsn- i tahallus” adı verilir.¹¹⁷ Şairlerin bazen mahlas beytinden sonra gazellerini bitirmeyip bir ya da birkaç beyit daha ekledikleri gazellere “müzeyyel gazel”, Arapça, Farsça ve Türkçe’den ikisi veya üçüyle karışık surette söylenmiş gazellere “mülemma gazel” denir. Matladan sonra gelen beyitlerin mısra ortalarının baştaki ilk mısra ile kafiyelendiği gazellere “musammat gazel”, bunların mısra ortalarındaki kafiyelerine “iç kafiye” adı verilir.¹¹⁸

Gazelin esas konusu aşk ve sevgili, sevgilinin güzelliği, ona duyulan hasret ve bundan dolayı çekilen üzüntüdür. Sevgiliyle bağlantılı olarak ayrıca şaraptan ve tabiat güzelliklerinden de söz edilir. Bunun yanı sıra bir düşüncenin, bir hayat görüşünün, bahttan yakınma gibi başka konuların da işlendiği olur. Gazelde öncelikle beyit güzelliğine önem verilir. Her beytin kendi içinde bir anlam bütünlüğü vardır. Bütünüyle belirli bir konuyu işleyen gazeller “yekahenk”, bütün beyitleri aynı güzellik ve kuvvette söylenen gazeller “yek avaz” adını alır. Bir şairin gazeline her beytin önüne iki mısra eklenerek terbi‘, üç mısra eklenerek tahmis ve daha çok sayıda mısra eklenerek sırasıyla tesdis, tesmî‘, tesmîn, tetsî‘ ve ta‘şîr yapılmıştır. Bunlardan en çok kullanılanları tahmis ve

¹¹⁴ Sîrûs-i Şemîsa, *Seyr-i Gazel Der Şi‘r-i Fârsî (Ez Âgâz Tâ İmrûz)*, Çâp-ı Sevvom, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1370 hş. 11.

¹¹⁵ Şemseddîn-i Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (Nşr. Ahmed Cevdet), İkdâm Matbaası, İstanbul 1317 hş., 966.

¹¹⁶ Enverî, *Ferheng-i bozorg-i Sohen*, VI, 5176; Enverî, *Ferheng-i rûz-i Sohen*, 846; Muhammed-i Şerîfî, *Ferheng-i Edebiyât-ı Fârsî*, Çâp-ı Çehârrom, İntişârât-ı Mu‘în, Tahran 1390 hş., 1056-1057.

¹¹⁷ Fatîma-yi ‘Âlî, “*Seyr-i Gazel Der Şi‘r-i Fârsî*”, *Faslname-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran, 96; İpekten, “Gazel”, 441.

¹¹⁸ Şerîfî, 1056-1057.

tesdîs şekilleridir. Gazel söylemeye “tegazzül”, başka bir şairin gazeline aynı vezin ve kafiye de benzer bir gazel söylemeye “tanzîr etme” ya da “cevap verme”, bu gazele de “nazîre” denir. Hemen her şairin çok sayıda nazîresi vardır.¹¹⁹

Dünya zevklerinden söz eden gazellere rindane gazel, doğrudan sevgilinin güzelliğinden ve ona duyulan arzudan bahseden gazellere şûhâne gazel, tasavvufî düşüncenin hâkim olduğu gazellere sûfiyâne gazel denir.

Arap şirinde gazel oldukça erken bir dönem sayılan Cahiliye devrinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Cahiliye şiirinde bu geleneği başlatan kişinin İmru’l-Kays (ö. 565) olduğu söylenir. Sevgilisi Uneyza ile yaşadığı aşkı çekinmeden ifade etmiştir.¹²⁰

Arap edebiyatında ilk olarak gazel, bir nazım şekli olmayıp kasidelerin başında aşktan, sevgiliden söz eden bölümlere verilen addır ve “nesîb” karşılığında kullanılmıştır. Daha sonraları şairin aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere uzun yahut kısa olsun gazel denilmiştir. İran’ın islamiyet’i kabulünden sonra gazel, Arap şiirinin etkisi altında oluşan yeni İran edebiyatında lirik şiirin en beğenilen şekillerinden biri olmuştur.¹²¹

Fars edebiyatında Mahmud Verrâk-ı Herevî (ö. 895), Hanzala-yi Badgîsî (ö. 895) ve Firûz-ı Maşrîkî (ö. 869)’nin elimizde bulunan dağınık şiirlerine baktığımızda içerik olarak gazele benzeyen beyitlere rastlanmaktadır.¹²²

Eldeki bilgilere göre Farsça yazılan ilk gazel olarak, önce Şehid-i Belhî’nin (ö. 936) sonra da Rûdekî’nin (ö. 940) manzumeleridir. Gazneliler döneminde tegazzül sahasında tanınmış kişi Sultan Mahmud’un en gözde şairi, Ferrûhî-yi Sistânî’dir. (ö.1037)¹²³

XI. yüzyılın tegazzül söyleyen şairlerinden biri de Gazne sarayının melikü’ş-şu’arâ’sı ve Fars edebiyatının büyük kaside şairlerinden biri olan Unsurî’dir (ö.1039).

¹¹⁹ Dâryûş-i Sabûr, *Âfâk-ı Gazal-i Fârsî*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1384 hş., 133-138; İpekten “Gazel”, 442; Tekin, 437.

¹²⁰ Meymenet-i Mîrsâdikî, *Vâjenâme-yi Hüner-i Şâ’irî*, Neşr-i Kitâb-ı Nehvâz, Tahran 1376 hş., 209; Armutlu, 57.

¹²¹ Şemîsa, *Seyr-i Gazel Der Şi’r-i Fârsî (Ez Âgâz Tâ İmrûz)*, 39; Restigâr-i Fesâ’î, *Envâ’-ı Şi’r-i Fârsî*, İntişârât-ı Nevîd, Şîrâz 1372, 581; Tekin, 438.

¹²² Fesâ’î, 34; Esedî-yi Tûsî, *Lugât-i Furs* (tsh. Fethullah-i Muctebâî, Ali Eşref Sâdikî), İntişârât-ı Harezmi, Tahran 1365 hş., 34; Rızâ Kulî Hân-i Hidâyet, *Mecma’u’l-Fusahâ*, (yay. Muzâhir-i Musaffâ), Tahran 1336, I/ 946.

¹²³ Şemîsa, *Seyr-i Gazel Der Şi’r-i Fârsî (Ez Âgâz Tâ İmrûz)*, 55; Hüseyin-i Rezmcû, *Envâ’-ı Edebî*, Meşhed 1372 hş., 27; ‘Âli, 101.

Kasidelerinin birçoğuna tegazzül ile başlayan şairlerden biri de Menuçihri'dir (ö.1040). Zevk ve eğlenceye düşkün bir şair olarak tanınan Menuçihri, tegazzüllerinde aşk, ayrılıktan şikâyet, sıkıntı, ıstırap, eziyet gibi duyguları işlemiştir. XII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Hakânî (ö. 1199), Enverî (ö. 1189) ve Zâhir-i Faryâbî (ö. 1201) gibi kaside söyleyen usta şairler de gazele yöneldiler.

Yeni İran şiirinde de ilk dönemlerde kasidelerin nesb veya teşbîb kısmını oluşturan gazel, İran edebiyatına kaside içinde yer alan bu şekliyle Rudekî (ö. 940) ile girmiş, Enverî (ö. 1189) ve Unsurî (ö. 1139) ile devam etmiştir. Senâî-yi Gaznevî ile XII. yüzyılda tür boyutundan, nazım şekli boyutuna ulaşmış; böylece gazel, bir nazım şekli olarak Fars şiirindeki yerini almış oldu.

Gazelin hem tür hem de nazım şekli olarak ortaya çıkışında Senâî (ö.1140)'nin yeri oldukça önemlidir. Gerek mana, gerekse şekil yönüyle gazelin oluşumunu eyleme geçirerek başlatan Senâî'dir. Senâî, fiili olarak gazel yazan, gazellerinin maktasında mahlasını söyleyen ilk şairdir. Senâî'nin gazelleri onun hayat çizgisine paralel olarak iki gruba ayrılır. Birinci grup gazelleri âşıkane'dir. Senâî bu tür gazelleri, saray şairi ve eğlenceye düşkün bir şair olarak söylemiştir. Bu gazelerde Ferrûhî ve Unsûrînin etkisi görülür. Senâî'nin âşıkane gazelleri Sa'dî (ö.1290) ile doruk noktasına ulaştığını söylemek mümkündür. İkinci grup gazelleri, şairin hal değişikliğinin manevi olgunluğunun dönemi olan ve de saray hayatını terk ettiği yaşamının ikinci devresinde yazılmıştır. Bu gazellerin tamamı tasavvufî olduğu için arifâne gazel olarak adlandırılmıştır. Senâî'nin bu tür gazelleri Hakanî (ö.1199), Nizâmî ve Attar (ö.1221)'ın elinde olgunlaştı. Hz.Mevlânâ (ö.1273) da mükemmel boyuta ulaşmıştır.¹²⁴

Ferîdüddîn-i Attar ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi sûfî şairler gazellerinde ilahi güzellik ve ilahi aşk konularını işlediler. Onlardan sonra gelen Hafız-ı Şîrâzî ise gazellerinde rindce hayal kurmaya, felsefî ve ahlakî düşüncelere de yer vererek türün konusunu genişletti.¹²⁵

İranda yetişen gazel şairleri içinde Sa'dî (ö. 1292)'nin de bilhassa önemli bir yeri vardır. Sa'dî'nin duygu ve düşüncelerini ifade etmede kaside yerine gazeli tercih etme-

¹²⁴ Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, 255-260; 'Âli, 105- 108; Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân-ı Hekîm Senâî*, Be Kûşîş-i Mezâhir-i Musaffâ ve Şâhruh-i Hikmet, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1389 hş., Pencâh u se.

¹²⁵ Ferîduddîn Muhammed Attâr-ı Nîşâbü'rî, *Divân-ı Attâr*, Çâp-ı Heştom, Şerh-i Ahvâl-i Bedî'üz zaman Furûzânfer, İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1390 hş., 21; 'Âli, 109.

siyle Sadî'den önceki dönemlerde, kasideden sonra ikinci sırada yer alan gazel, Sadî'den sonra ilk sırayı almıştır. Sa'dî gazellerinde sağlam bir dil kullanmış olup kendisinden önceki şairlerin mazmun ve manalarını taklit etmeyerek kendisi yeni mazmunlar bulmuştur.¹²⁶

DİN VE TASAVVUF

Bu bölüm, akaid, dinî terimler ve tasavvûfî terimler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

2.1. AKAİD

Akaid, “dügümlemek” manasındaki akd kökünden türemiş bulunan akide kelimesinin çoğuludur. Akide “gönülden bağlanılan şey” anlamına gelir; bir terim olarak da İslam dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümleri manasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden İlme de akaid ilmi denilmiştir.¹²⁷ Kısaca, iman esaslarından kısa ve özet olarak bahseden bir ilimdir.

Akaid kısmında Seyf-i Fergânî gazellerinde; Allah, peygamberler, melekler, kitaplar, kader ve kaza, ahiret vb. akidelere yer vermiştir.

2.1.1. Allah (خدا، حق، رب، ایزد)

Allah, Yüce Yaratıcı'nın özel ismidir. Bu isim O'nun Kemal, Cemal ve Celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder.¹²⁸ Yüce Yaratıcı'nın en büyük ve en muazzam ismi olan Allah ismi, O'nun bütün isimlerinin anlamlarını kendinde toplar.¹²⁹ Sıfatları ve fiilleri kâmil olan vacibü'l-vücut'un ismidir.¹³⁰ İnsanlar Allah'ın zatını, hakikat ve mahiyetini bilemezler. O'nu eserleri ve eserlerinin delalet ettiği sıfatları ve isimleriyle tanıyabilirler. Allah'ın eserleri isimlerine, isimleri sıfatlarına, sıfatları da zatına delalet eder.¹³¹ Kur'ân-ı Kerîm'de “Al-

¹²⁶ İpekten “Gazel”, 441.

¹²⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Akaid” *DİA*, İstanbul 1989, II, 212.

¹²⁸ İsmail Karagöz (haz.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, 23.

¹²⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2002, 37.

¹³⁰ Seyyid Cafer-i Seccadî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, 42.

¹³¹ Karagöz, 23.

lah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır; diridir, kayyumdur.”¹³² “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. O’ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹³³ ayetlerinde ve başka birçok ayette Allah’tan bahsedilmektedir.

Edebiyatta, Allah’ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları, bunların çeşitli tecellileri, O’nun yüceliği ve övgüsü konu edilir.¹³⁴ Allah, İslamî inançlara uygun olarak çok vasıflarıyla zikredilir. Ayrıca Kur’ân ve hadislerden iktibaslar yoluyla da O’nun tecellilerinden ve sıfatlarından bahsedilir.¹³⁵

Allah’ın isimlerinin tecellisinin tezahürünün açıkça ortada olduğunu söyleyen Seyf, bunu görebilmek için kör olmamak gerektiğini anlatırken “*Senin ismin ortadadır, ama herkes senden gafil. Evet! Körlerin meclisinde ay ışığının ne değeri vardır?*” der. Allah’ın gözükmediğini; ama O’nun her an meydanda olduğunu ve belli bir yerde olmadığını; ama O’nun her yerde hazır olduğunu söyler. Allah Teâlâ’nın Nakkaş-ı Ezel sıfatından bahseder. Varlık âlemi yüce Yaratan’ın nakışlarıyla doludur. Bu nakışları takip eden ve okuyabilenler olduğu sürece de Allah Teâlâ gizli kalmaz. “*Kapı perdenin arkasında kaldığı sürece gözükmez*” diyen Seyf, perde kaldırıldığında kapı gözükür, demek ister. Yani varlık âlemindeki nakışların üzerindeki perdeyi aralarsak o nakışların gerçek sahibi olan Nakkaş-ı Ezel olan Allah ortaya çıkacaktır. O nakşın işlendiği yer de zaten başka nakış kabul etmez. Çünkü o öyle bir nakıştır ki onun üstünde bir işleme yapılamaz. Allah’a giden yolun, istenilen şeyin insanlardan değil; Allah’tan istemekten geçtiğini söyler. Derdi de, şifasını da veren Allah olduğu için Allah’tan tekrar Allah’a sığınmak gerektiğini söyleyen şair; Allah’ı arayanlara, fakirlere hizmetçi olmalarını; midenin kölesi olanlara da Allah’a köle olmalarını söyler. Seyf, sevgilide Allah’ın sanatını görür. Görünüşte sevgilinin yüzüne bakar. Aslında orada Allah’ı görmektedir. Seyf’in isteği Allah’a kavuşmaktır. Bu isteğe de O’ndan başka kimsenin uygun olmadığı görüşündendir. Dünyanın sevgiliden dolayı gül bahçesi gibi olduğunu söyler; sevgilinin güzelliğini de Allah’ın boyasıyla boyanmasına bağlar. Herkesin Allah’tan bir şey istediğini, asıl isteğin Allah’ı istemek olduğunu vurgular. Aşkların sonunda Allah’a

¹³² Âl-i İmrân: 3/2.

¹³³ Âl-i İmrân: 3/18.

¹³⁴ Dia, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 499.

¹³⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, 21.

ulaşması gerektiğini, Allah'a ulaşmayan aşkların haşır meydanında kişiyi sıkıntıya sokacağını söyler.

تو در میان نه و ذکر تو در میان همه تو در مکان نه و نبود ز تو مکان خالی

Sen ortada değilsin (gözükmiyorsun); ama senin zikrin her an ortadadır.

Sen mekândan münezzehsin; ama mekân senden yoksun değildir. (2/2)

نام تو در میان و همه غافل از تو آری مهتاب در مجالس کوران چه قدر دارد

Senin ismin ortadadır; ama herkes senden gafil. Evet!

Körlerin meclisinde ay ışığının ne değeri vardır! (15/3)

روی از خلق بگردان که بحق راه اینست سِرِّ و معنی توگلت علی الله اینست

Yüzünü insanlardan çevir! Çünkü Allah'a (giden) yol budur.

"Tevekkeltü 'alallah¹³⁶"ın sırrı ve manası budur. (39/1)

من از درد تو ای درمان دله‌ها بی‌ارب آمدم از یارب خویش

Ey gönüllerin şifası! Ben senin derdinden dolayı

Allah'tan tekrar Allah'a sığındım. (65/11)

ای خداجوی برو چاکر درویشان باش وی شکم بنده برو بندگی سلطان کن

Ey Allah'ı arayan! Git; fakirlerin hizmetçisi ol!

Ve ey midenin kölesi! Git; sultanın köleliğini yap! (79/6)

بی جواز عشق فردا در سیاستگاه حشر طاعتت محتاج آمرزش بود همچون گناه

Uygunsuz aşk yarın haşır meydanında

Senin ibadetin günah gibi Allah'ın bağışlamasına muhtaç olur. (215/9)

گر کسی را حسد آید که ترا می نگرَم من نه در روی تو، در صنع خدا می نگرَم

Sana bakıyorum diye birisi kıskanırsa

¹³⁶ "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır." (Hûd: 11/56)

Ben senin yüzüne değil; Allah'ın sanatına bakıyorum. (298/1)

با چنین نقش که دارد ز تو دیوار وجود نشوی از پس هر پرده چو در پوشیده

Varlık duvarında senden bu kadar nakış olduğu için

Her perdenin arkasındaki kapı gibi gizli kalmazsın. (284/10)

از خدا وصل اوست حاجت من حاجت من جز او روا که کند

Benim Allah'tan isteğim ona kavuşmadır.

Benim isteğime ondan başka kim icabet eder? (370/3)

ایا دنیا ز تو گلشن بعشق تست جان در تن رخ پر نور تو روشن بنور صِبْغَةِ اللَّهِی

Ey senden dolayı gül bahçesi olan dünya! Can bedende senin aşkınla durur.

Senin nurlu yüzün Allah'ın boyasının ışıyla parlaktır. (409/3)

سیف فرغانی هر کس که تو بینی چیزی از خدا خواهد واین قوم خدا می خواهند

Seyf-i Fergânî senin gördüğün herkes

Allah'tan bir şey istiyor; bu topluluk ise Allah'ı istiyor. (500/12)

2.1.2. Peygamberler

2.1.2.1. Âdem (as) (آدم)

Âdem, semavi kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamberdir.¹³⁷ Ondan önce yaratılmış melek ve cin adını taşıyan iki varlık vardı.¹³⁸ Allah, Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve oluverdi.¹³⁹ Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Allah, Âdem'i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman meleklerle, "Âdem'e secde edin!" diye emretmiş, bütün melekler bu emre uymuşlar; ancak İblis kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını dolayısıyla ondan üstün olduğunu ileri sürerek emre karşı gelmiş ve bu yüzden lanetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Allah'tan kıyamete kadar,

¹³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Âdem", *DİA*, İstanbul 1988, I, 358.

¹³⁸ Eriş, 49.

¹³⁹ Âl-i İmrân: 3/59.

düşmanı olan Âdem soyunu doğru yoldan ayırmak, kendi cemaatini çağıltmak için mühlet istemiş, Allah da ona bu fırsatı vermiştir.¹⁴⁰

Edebiyatta Âdem, çamurdan yaratılması, meleklerin kendisine secde etmesi, Eza-zil'in secdeye yanaşmaması ve şeytan oluşu, yasak meyveden yemesi, Cennet'ten kovulması ve oradaki hayatı özlemesi vs. ile başta telmîh olmak üzere birçok sanat ile anılmıştır.¹⁴¹

Seyf, Âdem'i seçilmiş peygamber olması yönüyle şiirine dâhil eder. Şeytanın Allah'ın Âdem'i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman “Âdem'e secde edin!” emrine karşı gelerek lanetlenip Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmasına telmîhte bulunur ve Âdem'in seçilmiş; şeytanın ise lanetlenmiş olduğundan söz eder.

کس نمی داند که اندر کارگاه حکم دوست آدم از چه مجتبی و ابلیس ملعون می شود

*Hiç kimse bilmiyor ki sevgilinin hüküm yerinde
Âdem neden seçilmiş ve iblis lanetlenmiş oluyor. (432/10)*

برای عشق تو فرزند دل زاد ز حوای تن و از آدم جان

*Beden Havva'sından ve can Âdem'inden
Senin aşkın için gönül çocuğu doğdu. (522/6)*

2.1.2.2. Nuh (as) (نوح)

Nuh peygamber, ulü'l azm olan beş büyük peygamberin ilkidir. Kendisine inanan kavmi tufanla cezalandırıldığından ona nisbetle Nuh Tufanı diye anılmaktadır. Nuh Tufanı'ndan dolayı insanlığın ikinci atası olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da kaç sene yaşadığı bildirilen tek peygamberdir.¹⁴² Yüce Allah şöyle buyuruyor: Andolsun, biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.¹⁴³

¹⁴⁰ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 360.

¹⁴¹ Pala, 7.

¹⁴² Abdurrazzâ-yi 'Alevî, *Ferheng-i Mesnevî Tavzih ve Ma'ni-yi Lugât be Kâr refte Der Mesnevî-i Ma'nevî*, Tahran 1389 hş. 775; Eriş, 67-79.

¹⁴³ Ankebut: 29/14.

Seyf, aşkı dalgalı bir denize; sabrı da o dalgalı denizin ortasındaki Nuh'un gemisine benzetir. Nuh'un gemisine binenler, Allah'ın koruması altında oldukları için tufandan emindirler. Dalgalı bir deniz gibi olan aşk yolculuğunda sabra sarılan kişi, Nuh'un gemisi gibi, güvende olur. Başka bir yerde de aşkı Nuh'un gemisine; dünyayı da tufandan dolayı suyla dolmuş denize benzetmektedir. Tufanla karşı karşıya kalmış olan yeryüzünde Nuh'un gemisi gibi güvenli olan aşk gemisine binen, tufandan korkmaz. Nuh tufanındaki gemi herhangi bir gemi değildir. Yaradan'ın Nuh peygambere binmesini emrettiği gemidir. Her gemi Nuh'un gemisi olamaz. Nuh tufanındaki geminin yeri bir başkadır. Her şair aşkı açıklamaya çalışır; ama açıklamadaki yeri, Nuh'un gemisiyle diğer gemiler arasındaki fark gibidir. Yani aşkı açıklamak her şairin işi değildir.

بحر مّواجست عشق و در میان بحر صبر کشتی نوحست و ما را هست طوفان در کنار

*Aşk, dalgalı denizdir. Sabır, denizin ortasındaki
Nuh'un gemisidir. Tufan, bizim yanımızdadır. (94/13)*

گر ز طوفان بلا دریا شود روی زمین کشتی نوحست عشق ایشان ز طوفان فارغند

*Bela tufanından dolayı yeryüzü deniz olursa,
Aşk Nuh'un gemisidir; onlar (âşıklar) tufandan uzaktırlar. (6/11)*

کی شرح حال عشق کند هر سخنوری کی دستکار نوح بود هر سفینه یی

*Her şair aşkı nasıl açıklar?
Her gemi Nuh'un yaptığı gemi gibi nasıl olur? (185/4)*

2.1.2.3. İbrahim (as) (ابراهيم)

İbrahim Peygamber, Nemrud'un ve Babil'in sapıklığının ve azgınlığının artması üzerine Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildi.¹⁴⁴ İbrahim Peygamberin babası, kral Nemrud'un putlarının bakıcısı ve idarecisi olan Târah (Âzer) idi.¹⁴⁵ Nemrud'dan korkan babası, onu putperestliğe çevirmeye çalışmıştı. O ise tam aksine, putların bulunduğu binaya gidip putları parça parça etti. Bunun üzerine Nemrud, İbrahim

¹⁴⁴ Eriş, 101.

¹⁴⁵ Zehrâ-yi Hanlerî Kiyâ, *Ferheng-i Edebiyat-ı Fârsî-yi Derî*, İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1348 hş., 8.

Peygamberi zindanda yedi yıl hapsedti. Daha sonra O’nu öldürmeye karar veren Nemrud, büyük bir ateş yaktırttı. Mancınıkla İbrahim Peygamberi ateşe attılar. O zaman Allah tarafından Enbiya suresi 69. ayette “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol.” buyruldu. Nemrud, O’nun kül haline gelmiş olduğunu düşünerek geldiğinde O’nun ateşin içinde oturduğunu gördü. Bu mucizeyi görenlerden bazıları Allah’a iman ettiler.¹⁴⁶ İbrahim peygamber, yüz yetmiş beş ya da iki yüz yaşında Kudüs’te vefat etmiştir.

Şairler, O’nu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul ettiklerinden anlatmak istediklerini Hz. İbrahim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar. Telmîh, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Doğumu ve doğumuyla ilgili olaylar, Allah’ın emri üzerine oğluyla birlikte Kâbe’yi inşa etmesi, babası Azer’in putları ve putları kırması, oğlu İsmail’i kurban etmeye teşebbüsü sebebiyle kurban ve sünnet olmayı başlatan kişi olması, mancınıkla ateşe atılması, ateşin O’nu yakmaması, gibi olaylar telmîh yoluyla zikredilmiştir.¹⁴⁷

Seyf, Hz. İbrahim’in babası Azer’in yaptığı putları kırmasına telmîhte bulunarak “*Erkeksen Hz. İbrahim gibi sen de kendi putlarını kır.*” der ve ne zamana kadar suretlere tapacağını sorgular.

چو ابراهيم اگر مردی بتِ آزر شکن، تا کی
چو صورت بین بی معنی پرستی نقش مانى را

*Adamsan İbrahim gibi Azer’in putunu kır; ne zamana kadar
Manasız zahiri gören gibi Mani’nin resmine taparsın? (208/7)*

گرم خبر نکند از مقام ابراهيم
دلیل را شتر و کعبه را حجر دانم

*Bana makam-ı İbrahim’den haber vermezlerse
Delilini deve ve Kâbe’yi taş bilirim.*

¹⁴⁶ ‘Alevî, 36; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi I-II* (19. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, 141-160.

¹⁴⁷ Şerîfî, 32; Mustafa Uzun, “İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 273.

2.1.2.4. Yakup (as) (يعقوب)

İshak Peygamberin oğlu, Yusuf Peygamberin babasıdır.¹⁴⁸ Kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya atmalarından sonra, onun hasretiyle Beytü'l-ahzen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri âmâ olmuştur. Yıllar sonra oğlundan gelen gömlekle gözleri açılmıştır.¹⁴⁹ Yakup Peygamber, yüz kırk yedi yaşında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁵⁰

Edebiyatta, sevgili uğruna kör olmak, sevilenin kokusunu uzaklardan almak, mâşuğa ait bir parçayı bile hasretle beklemek gibi özelliklerine çokça temas edilir. Ayrıca "Beytü-l Hazen" diye adlandırılan Yakup'un evi de şiirde en sık işlenen unsurlardan olmuştur.¹⁵¹

Sevgiliyi Yusuf'a, âşığı Yakup'a benzeten Seyf, Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılarak babasından ayrı kalmasına telmîhte bulunur. Sevgilinin, Yakup gibi ağlayan ve üzgün olan âşıktan haberi olmadığını belirtir; âşığın hüzünler kulübesinde olduğunu ve kör olacağını; ama sonunda gömleğin kokusuyla tekrar göreceğini söyler.

يوسف عهدى و منم بى تو همچو يعقوب كز پسر دور است

Zamanın Yusuf'un. Ben sensiz

Oğlundan uzak düşmüş Yakup gibiyim. (27/7)

حزینم چو يعقوب و آگه نیی ز سوز دل و چشم گریان من

Ben Yakup gibi üzgünüm. Sen habersizsin

Gönül yangınımdan ve ağlayan gözlerimden benim. (56/6)

تو چو يوسف شده بر تخت عزیزى بجمال من چو يعقوب درین کلبه احزان تا چند

Sen Yusuf gibi güzellikte azizlik tahtına oturmuşsun;

Ben Yakup gibi bu hüzünler kulübesinde ne zamana kadar oturacağım? (62/6)

¹⁴⁸ Şerîfî, 1522; Eriş, 151-152.

¹⁴⁹ Pala, 478.

¹⁵⁰ Eriş, 158.

¹⁵¹ Şerîfî, 1523; Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan, Dini Kişilikler*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000, 171.

بحسن يوسفی و ز آب دیده چون یعقوب کسی که بی تو بماند ضریر خواهد بود

*Güzellikte Yusuf'sun. Sensiz kalan kişi
Gözyaşından dolayı Yakup gibi kör olacak. (256/4)*

ز هجر يوسف یعقوب چشم پوشیده بیوی پیراهن آخر بصیر خواهد بود

*Yusuf'un ayrılığından dolayı gözü kapanan Yakup
Sonunda gömleğin kokusuyla görecek. (256/5)*

2.1.2.5. Yusuf (as) (یوسف)

Hız. Yusuf İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş olup Hız. Yakup'un oğludur. Kendisini kıskanan kardeşleri O'nu kuyuya atarlar. Yakup Peygamber çok üzülür. Oradan geçen bir kafilé onu bulur ve Mısır'a götürüp satarlar. Sonra Mısır azizi köle olarak satın alır. Ergenlik çağına gelen Yusuf'un güzelliğı karşısında azizin karısı Züleyha, onun nefsinden murat almak ister. Yusuf bu çetin imtihanı geçer; ama yine de zindana atılır.¹⁵² Züleyha onu eleştiren kadınlara Yusuf'un güzelliğini göstermek için evinde bir ziyafet vererek şehirdeki kadınları davet eder ve portakal soymaları için sofralara bıçak koydurur. Ardından Yûsuf'a en güzel elbisesini giyerek misafirlerin karşısına çıkmasını emreder. Yûsuf'u gören kadınlar hayranlıklarından portakal yerine ellerini keserler.¹⁵³ Hapiste iki kişinin rüyasını tabir eder. Daha sonra da kralın rüyasını tabir eder. Yusuf'un düzgün karakterli ve dürüst birisi olduğunu gören kral, onu danışmanı yapıp ülke yönetiminde en üst makamlara getirir. Yıllar sonra kardeşleri ve babasıyla buluşan Yusuf, yüz yirmi yaşında vefat eder.¹⁵⁴

Seyf, sevgilinin güzelliğini Yusuf'un güzelliğine, âşığın sevgisini de Züleyha'nın sevgisine benzetir. Başka bir yerde de âşıkları Yakup'a benzetir. Yusuf'u görünce meyve yerine ellerini kesen Mısırlı kadınlara telmîhte bulunarak sevgiliyi Yusuf'a ve âşıkların gönlünü de kesilen ellere benzetir. Yusuf'un kardeşlerinin O'na kurdukları tuzağa; Yakup'un Yusuf'un ayrılığında kendine yaptığı ve içinde devamlı ağladığı hüznler

¹⁵² Eriş, 160-165.

¹⁵³ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf" *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 2.

¹⁵⁴ Şerîfî, 1530; Eriş, 165-175.

evine; Yusuf'un o kadar sıkıntı ve dert çektikten sonra Mısır azizi olmasına telmîhte bulunur.

عزیز مصر اگر ما را ملامت گر بود، شاید تو حسن یوسفی داری و من مهر زلیخایی

Mısır azizi bizi kınarsa yaraşır.

Sen Yusuf'un güzelliğine sahipsin, ben ise Züleyha'nın sevgisine. (18/10)

جان من بی تو ز تن در زحمتست رنج یوسف از برادر می کشد

Benim ruhum sensiz bedende sıkıntıdadır.

Yusuf'un kardeşlerinden sıkıntı çektiği (gibi). (29/2)

مجلسی پر ز عزیزان زلیخا مهرند دست دل خسته که آن یوسف کنعان اینجاست

Güneş (gibi güzel) Züleyha'nın azizleriyle dolu bir meclis,

O Kenanlı Yusuf burada olduğu için gönül elleri yaralanmış. (35/5)

یوسف حسنی و در هر طرفی چون یعقوب از برای تو بسی عاشق گریان اینجاست

Güzelliğin Yusuf'usun ve her tarafta Yakup gibi

Senin için ağlayan birçok âşık vardır. (36/7)

که در هوای تو این عاشق زلیخا مهر برای گید چو یوسف برادران دارد

Çünkü senin arzunda güneş (gibi güzel) Züleyha'nın bu âşığa

Tuzak kuracak Yusuf gibi kardeşleri vardır. (235/8)

یوسف خندان که رویش ملک مصر حسن داشت خانه بر یعقوب گریان بیت احزان کرد و رفت

Yüzünden Mısır memleketinin güzellik sahibi olduğu gülen Yusuf

Ağlayan Yakup'a evi hüüzünler evi yaptı ve gitti. (258/3)

گرچه در عشق بسی رنج کشیدی ز آغاز رو که چون قصه یوسف شود انجامت خوش

Her ne kadar başlangıçta aşkta çok sıkıntı çeksen de devam et;

Çünkü senin sonun Yusuf'un kıssası gibi güzel olur. (354/7)

2.1.2.6. Eyüp (as) (ایوب)

Eyüp Peygamber, Yakup Peygamber zamanında peygamberlik yapmış ve onun kızı ile evlenmiştir. Annesi Lut Peygamberin kızı idi. Dini, İbrahim Peygamberin tevhid dini idi. Maddi durumu oldukça iyi olan Eyüp Peygamber, çok merhametli ve sabırlıydı. Zamanındaki zorba ve zalim krallara yumuşak davrandığı, onları uyarmadığı ve marufu emretmediği rivayet edilir. Bu yüzden Yüce Allah, ona, “İbtilaya hazırlan.” diye vahyetmiştir. Bunun üzerine Eyüp Peygamberin bütün serveti yok olur. Evleri yıkılır ve bütün oğulları ölür. Çiçek veya cüzzam hastalığına tutulur, dili şişer, ayakları kendisini taşıyamaz hale gelir. Ailesi ona küser ve yanına zevcesinden başka pek gelen olmaz. Fakat o, bunlara rağmen Allah’a şükreder, ibadete devam eder, uğradığı bela ve sıkıntılara sabreder. Eyüp Peygamber, dua etmesini isteyen zevcesine “yetmiş yıl nimetler içinde yaşadık. Bırak da yetmiş yıl ibtila içinde bulunalım” der ve dua etmez. Bu şekilde on sekiz yıl geçer. İbadet edemeyecek kadar bitkin ve hasta düşen Eyüp Peygamber sonunda dua eder. Duası kabul edilir. Allah’tan gelen vahiyle ayağını yere vurur ve yerden çıkan suyla şifa bulur. Bundan sonra yetmiş yıl daha yaşayıp vefat eder.¹⁵⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de “Eyüp’ü de hatırla. Hani o, Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmişti.”¹⁵⁶ ayetinde ve diğer bazı ayetlerde Eyüp Peygamber geçmektedir.

Edebiyatta “Eyüp sabrı” olarak sabır ve sabırlık dolayısıyla çok anılır. Allah, insanlara sabır örneği olsun diye Eyüp Peygamberi yaşatmıştır.¹⁵⁷

Seyf, sıkıntı ve dert çeken âşığı, malını mülkünü kaybeden, evlatları vefat eden, hastalanan; ama sabreden Eyüp Peygambere benzettir. Şaire göre sevgilinin güzel yüzünü görüp de böyle bir güzellikten uzakta kaldığı için sıkıntı ve belaya giriftar olan; ama sabreden âşık, sabır timsali olan Eyüp Peygamber ve O’nun gibi sabredenler topluluğuna dâhil olmuştur. Âşıkları Allah’tan gelen her şeye sabır gösteren Eyüp nebiye benzetir.

ایوب وار دل ز پی نعمت وصال
بر محنت فراق تو خود را صبور یافت

ایوب وار دل ز پی نعمت وصال

Gönül, Eyüp gibi kavuşma nimetinin peşinde

¹⁵⁵ Köksal, 305-320.

¹⁵⁶ Enbiya: 21/83.

¹⁵⁷ Şerîfî, 237; Pala,144.

Senin ayrılık sıkıntında kendini sabırlı buldu. (240/5)

تو رو نمودی و مشغول شد بغم عاشق بلا بیامد و منسوب شد بصبر ایوب

Sen yüzünü gösterdin, âşık üzüntüyle meşgul oldu.

Bela geldi, (o) Eyüp gibi sabretti. (405/5)

حزن یعقوبشان بود زیرا هر یک ایوب صد بلای تواند

Onlarda Yakup'un hüznü vardır.

Çünkü her biri senin yüz belalı Eyüp'ündür. (519/2)

2.1.2.7. Mûsa (as) (کلیم، موسی)

Mûsâ, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerdendir. "Ulû'l-azm" adı verilen altı büyük peygamberden biridir. Mısır'ın firavunu olan Velîd bin Mus'ab zamanında dünyaya gelmiştir.¹⁵⁸ Allah Teâlâ ile konuştuğu için kendisine kelimullah denmiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'a göre büyük peygamber olan Mûsa, İsrailoğullarına gönderilmiş ve kendisine Tevrat indirilmiştir.¹⁵⁹ Mûsa Peygamberin birçok mucizesi vardır. Bunlar; elindeki asanın yılan olması, Yed-i Beyza (ışık saçan el) mucizesi, asasıyla taşa vurduğunda taştan on iki kaynağın fışkırması...¹⁶⁰ vb. şeklinde sıralanabilir.

Seyf, Hz. Mûsa'nın asasıyla taşa vurup taşın on iki yerinden su fışkırması olayına telmîhte bulunur. Asanın Hz. Mûsa'da anlam kazandığını, sonrasında insanlara bu asanın yakışmadığını söyler. Sevgiliye kavuşma isteğini, Hz. Mûsa'nın Allah'ı görme arzusuna benzetir. Hz. Mûsa'nın Allah Teâlâ'nın rüyetinin tecellisine mazhar olmasına telmîhte bulunarak Hz. Mûsa'ya gösterilen bu mucize sayesinde nasıl ki Hz Mûsa diğer insanlardan farklı oldu ve Tur Dağı da diğer dağlardan farklı bir konuma geldiyse, aşkın tecelli ettiği yerde de âşığın, Hz. Mûsa ve Tur Dağı gibi diğer insanlardan farklı bir konuma geldiğini söyler. Sevgilinin mahallesini Tur Dağı'na, kendisini de Hz Mûsa'ya benzetir; sevgilisinin mahallesinde dilenci gibi dolaşmasını Hz. Mûsa'nın Tur Dağı'nda görüşme için dolaşmasıyla bir tutar.

¹⁵⁸ Hanlerî Kiyâ, 489.

¹⁵⁹ Şerîfî, 1363; Ömer Faruk Harman, "Mûsâ" *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 207.

¹⁶⁰ Ebu'l-Hasan En-Nedvî, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamberlerin Hayatı*, Risale Yayınları, İstanbul 2008,

عشق چو آتش تو از طبع بنده هر دم همچون عصای موسی آب از حجر گشاده

Aşk, senin ateşin gibi kulun tabiatından her an

Mûsa'nın asası gibi taştan su çıkarmış. (76/13)

مرا روی تو محبوبست همچون مال قارون را مرا وصل تو مطلوبست چون دیدار موسی را

Benim için senin yüzün Kârun'un malı gibi sevilendir.

Benim için sana kavuşma Mûsa'nın (Allah'la) görüşmesi gibi istenilendir. (194/3)

نه دست خلق را شاید عصایی که از موسی عمران باز ماند

İnsanların eline İmran oğlu Mûsa'dan

Kalan asa yakışmaz. (434/8)

چو سایل بر سر آن کو نه بهر نان همی آیم چو موسی بر سر طور از پی دیدار می گردم

Dilenci gibi o mahallenin başına ekmek için gelmiyorum.

Mûsa gibi Tur dağının başında görüşmek için dolaşıyorum. (490/4)

عشق بر هر که تجلی کند آن کس همه جای بکرامت چو کلیم و بشرف طور شود

Aşkın tecelli ettiği kişi her yerde

Keramette Kelîm gibi, şerefte Tûr Dağı gibi olur. (582/9)

2.1.2.8. Davud (as) (داود)

Yehudâ kabilesi ve İsrailoğullarının peygamberidir. Peygamberliği ve sultanlığı şahsında toplamıştır. Kendisine dört semavi kitaptan biri olan Zebur indirilmiştir.¹⁶¹ Zebur, nasihat ve ilâhî neşidelerden ibaret olup din hükümleri ile ilgili olmadığı için Davud, Mûsa Peygamberin şeriatı ile hükmetmiştir. Davud, sesinin güzelliğiyle meşhurdur. O, Zebur'u okurken herkes susup dinlermiş; hatta o kadar etkiliymiş ki dinlerken ruhunu teslim edenler bile olurmuş. Bu yüzden gür ve kalın sese Dâvudî ses denilmektedir.¹⁶²

¹⁶¹ "Dâvûd'a da Zebûr'u verdik." (İsra: 17/55)

¹⁶² Şerîfî, 620; Pala, 108.

Seyf, şiirinin akıcılığını ve ahengini anlatmak için şiirini Davud’un nağmesine benzetmiştir. Nasıl ki Davud Zebur’u okuduğunda ruhunu teslim edenler olmuşsa şairin şiirleri okunduğunda da ruhunu teslim edenler olur.

زمزمه شعر سيف نغمه داوديست نفحه صور دلست صوت مزامير او

Seyf’in şiirinin terennümü Davudî bir nağmedir,

Onun ezgilerinin sesi, gönül suruna üfürmektir; yani onun ezgilerini duyan gönül (sahibi) kendinden geçer, ruhunu teslim eder. (4/13)

2.1.2.9. Süleyman (as) (سليمان)

Süleyman’ın babası Davud Peygamberdir. Soyu İbrahim Peygambere dayanır. Kudüs yakınlarındaki Gazze’de dünyaya geldi.¹⁶³ Babası Dâvûd’un vefatından sonra, krallıkla birlikte peygamberlik de verildi. Süleyman kendisinden başka hiç kimseye lâyük olmayan bir mülk ve saltanat vermesini Rabbinden dilemişti. Yüce Allah duasını kabul etti.¹⁶⁴

Süleyman’ın üzerinde İsm-i Azam yazılı mühürlü bir yüzüğü varmış. Süleyman insanların, cinlerin, devlerin, vahşi hayvanların ve kuşların kendisine itaat etmesi için bu yüzüğe “ism-i azamı” yazmıştır. Bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğermiş.¹⁶⁵ Süleyman Peygamber bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye girerken çıkarır ve Âsaf adlı vezirine veya hanımına emanet edermiş. Yine bir gün bu yüzüğü hanımına emanet etmiş. Süleyman Peygamber dışarıdayken bir cin onun kılığına girip hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman’ı sahtekârlıkla suçlamışlar ve saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü alan dev ise onun yerine geçip icraata başlamış.¹⁶⁶

Sevgilinin kapısında verilen küçük bir yer bile âşık için çok önemlidir. Seyf bunun önemini anlatırken “*Süleyman’ın mülkü bile olsa o küçük yerle değiştirilmez*” der. Sevgiliye kavuşma hevesine sahip olan âşığı, Süleyman’ın yüzüğü elde etmiş olan deve benzetir. Süleyman’ın yüzüğü kaybetmesinden sonra memleketin karıştığını; bu yüzden

¹⁶³ ‘Alevî, 410; Eriş, 265

¹⁶⁴ Sâd: 38/35

¹⁶⁵ Hanlerî Kiyâ, 275.

¹⁶⁶ Pala, 411.

ondan yüzüğü tekrar bulmasını ister. Yüzük bulunduğunda hükmünün geçerli olacağını belirtip Süleyman'dan sonra kimsenin bu yüzüğe sahip olmadığını söyler.

جای موری که مرا دست دهد بر در تو بهمه ملک سلیمان نتوان داد ز دست

*Senin kapında elime geçen karıncanın makamını
Süleyman'ın bütün mülküne değişmem. (78/7)*

هوای چون تو پری روی در سر چو منی بدست دیو بوّد خاتم سلیمانی

*Senin gibi bir peri yüzlünün hevesinin benim gibi birisinin başında olması;
Süleyman'ın yüzüğünün devin elinde olması gibidir. (170/14)*

مملکت شوریده شد بر جنّ و انس ای سلیمان باز یاب انگشتری

*Memleket cinleri ve insanları perişan etti.
Ey Süleyman! Yüzüğü tekrar bul! (243/2)*

هست امیدم که دگر باره به یمن خاتم باز در ملک شود حکم سلیمان تازه

*Tekrar yüzüğün uğuruyla Süleyman'ın hükmünün
Ülkede geçerli olacağına ümidim vardır. (420/10)*

کسی را دست آن خاتم نباشد کز انگشت سلیمان باز ماند

*Kimsenin elinde Süleyman'ın parmağından
Kalan yüzük yoktur. (434/9)*

2.1.2.10. Zülkarneyn (ذوالقرنین)

Zülkarneyn Kur'ân-ı Kerîm'de hayatı anlatılan peygamber veya salih bir kuldur.¹⁶⁷ Genelde bir beyitte Zülkarneyn söz konusu edilecekse *âb-ı hayât araması* yönüyle ele alınır.¹⁶⁸ Hz Ali'ye göre; Zülkarneyn ne bir nebi ne de bir kraldır. Fakat Allah'ın sâlih bir kuludur ki O, Allah'ı sevmiş, Allah da onu sevmiştir.¹⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkar-

¹⁶⁷ 'Alevî, 340; Pala, 236-237

¹⁶⁸ Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, 254.

¹⁶⁹ Köksal, 285-286.

neyn'in yeryüzünde fesat çıkaran Yecüc ve Mecüc'ü engellemek için bir set yapması anlatılır.¹⁷⁰

Yecüc ve Mecüc, bir zamanlar bir ya da iki kavmin özel ismi olsa da soyu sopu belirsiz, din ve millet tanımaz, kozmopolit bir insan topluluğudur, ortaya çıkışları kıyametin alamet ve işaretlerindendir. Yeryüzünü karıştıracaklar ve bozgunculuk çıkaracaklardır.¹⁷¹

Edebiyatta; âb-ı hayat araması, Hızır ile olan yakınlığı, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı set yapması, yolculukları, ordusunun çokluğu vb. gibi yönleriyle ele alınır.¹⁷²

Seyf, hayat suyunu bulan ve ölümsüz olan Hızır ile Yecüc ve Mecüc'den rahatsız olan bir topluluğun isteği üzerine Zülkarneyn tarafından yapılan seti kastederek, nasıl ki uzun ömür denince Hızır; set denince Zülkarneyn akla geliyorsa, sevgilinin dudağı denince de akla hayat suyunun geldiğini ve onun insana ölümsüzlüğü bahşeden hayat suyu gibi olduğunu söyler.

كنون بلعل تو آب حيوه نسبت يافت چو طول عمر بخضر و چو سد به ذوالقرنين

*Ömrün uzunluğu Hızır'la ve setin de Zülkarneyn ile ilgisi olduğu gibi
Şimdi senin yakut dudağın hayat suyu gibi oldu. (55/6)*

2.1.2.11. Yahya (as) (يحيى)

Zekeriya'nın oğlu olup, İsa'dan altı ay önce dünyaya geldi. Kendisine Yahya ismi Allah tarafından verildi. Mûsa'nın şeriatı ile amel eden peygamberlerin sonuncusudur.¹⁷³

Zamanın Galile ve Perea bölgesinin yöneticisi Herod Antipas'ın, Yahudi hukukuna göre meşru sayılmayan kardeşinin hanımı Herodias (ya da kardeşinin kızı) ile evlenmesinin Yahya Peygamber tarafından eleştirilmesi onu öfkelenmiştir. Bunun üzerine Yahya'yı tutuklatıp hapse attırmış, daha sonra da başını kestirmek suretiyle idam ettirmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Kehf: 18/93-97.

¹⁷¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dinin Kur'an Dili Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, V, 577.

¹⁷² Pala, 237

¹⁷³ Eriş, 309.

¹⁷⁴ Mahmut Aydın, "Yahyâ" *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 233.

Seyf, âşığın gönlünü kırmayı mülkü harap etmeye, Yahya Peygamberi öldürmek için Kudüs'ü kuşatmaya benzetir.

خراب گشتن ملکست دل شکستن عاشق حصار کردن قُدس است بهر گشتن یحیی

Âşığın gönlünü kırmak mülkü harabetmektir.

Yahya'yı öldürmek için Kudüs'ü kuşatmak (gibi)dir. (439/6)

2.1.2.12. İsa (as) (مسیح، عیسی)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İsa, resullerin en büyükleri olan beş ulü'l-azm peygamberden biridir. On beş surede, doksan üç ayette ismi veya bir sıfatı ile zikredilmekte, ağırlıklı olarak Âl-i İmran, Maide ve Meryem surelerinde doğumunun müjdelenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevi hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişiyle ilgili olarak bilgi verilmektedir.¹⁷⁵

Seyf, Hz. İsa'nın nefesiyle insanları iyileştirmesi mucizesine çokça değinir. Âşıkların ahını, sevgilinin dudağını, sevgiliye kavuşmayı İsa'nın nefesine benzetir. Hz. İsa'nın eşekle Kudüs'e girişine telmîhte bulunarak; gökyüzünde o kadar yüksek bir mer-tebeye sahipken yeryüzünde neden eşeğe bindiğini sorgular. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine de telmîhte bulunur; O'nun yükselmesinin Kârun'nun batması anlamına geldiğini ifade eder.

آنکه مردم را بدم کردی چو عیسی تندرست چشم بیمار تو دید از عشق تو بیمار شد

İsa gibi, nefesiyle insanları iyileştiren,

Senin hasta gözünü gördü; senin aşkından hasta oldu. (49/5)

ز آه عشاق تو مرده زنده می گردد مگر تعبیه در وی دم احیای عیسی کرده اند

Ölü, senin âşıklarının ahıyla hayat buluyor.

Yoksa ona İsa'nın hayat veren nefesini mi koymuşlar? (97/7)

بغمزه کشت و آنگاهم دگر بار بلب چون مرغ عیسی جانور کرد

Bakışıyla öldürdü. Sonra tekrar bana dudağıyla

¹⁷⁵ 'Alevî, 521; Ömer Faruk Harman, "İsâ" DİA, İstanbul 2000, XXII, 469.

İsa'nın kuşu gibi hayat verdi. (120/7)

ز فرقتِ تو چو مرده است سیفِ فرغانی توی بوصلِ خود این مرده را مسیحا تو

Seyf-i Fergânî senin ayrılığından dolayı ölü gibidir.

Kavuşmanla bu ölmüşün Mesih'i sensin; sen! (123/11)

دلِ مرده کند زنده احادیثِ تو، پندارم لبِ تو در نفس دارد دمِ احیای عیسی را

Senin sözlerin ölmüş gönlü canlandırır. Nefes bakımından senin dudağının

İsa'nın hayat veren nefesi olduğunu düşünüyorum. (194/5)

ز زنده دلِ بریاید رخِ تو چون زرِ رنگین بمرده روحِ بیخشد لبِ تو چون دمِ عیسی

Altın renkli olan senin yüzün canlıdan gönül çalar.

İsa'nın nefesi gibi olan senin dudağın ölüye ruh bağışlar. (439/7)

هر که را عشقِ تو بیمار کند همچو مسیح نَفَسِ او سببِ صَحَّتِ رنجور شود

Senin aşkının hasta ettiği herkesin nefesi

Mesih gibi hastanın sıhhat bulmasına vesile olur. (582/10)

چو بر آسمان اسبِ یابد مسیح چرا بر زمین خرِ سواری کند

Mesih, gökyüzünde atı bulmasına rağmen

Neden yeryüzünde eşeğe biner! (67/3)

گر کند عاشقِ بسوی پستی دنیا نظر رفعِ عیسی در حقِ او خَسَفِ قارون می شود

Âşık, dünyanın alçaklığına bakarsa

İsa'nın yükselmesi onun hakkında Kârun'un yere batması gibidir. (432/8)

2.1.2.13. Mustafa (sav) (مصطفی)

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in adıdır. Peygamberimizin soyu Hz. İbrahim'e dayanır. Babasının adı Abdullah, annesininki de Âmine'dir. Dünyaya gelmeden babası vefat eden peygamberimiz, altı yaşında annesini kaybetmiştir. Bundan sonra dedesi Abdulmuttalib; onun ölümünden sonra da Ebu Talib Hz. Muhammed'in bakımını üstlenmiştir. Ticaretle geçimini sağlayan Hz. Muhammed'e kırk yaşında peygamberlik

gelmiş; kendisine Kur’ân-ı Kerîm indirilmiş ve yirmi üç yıl peygamberlik yapmıştır. O; hem peygamber, hem devlet adamı, hem ordu komutanı, hem de aile reisidir. Yaşantısıyla, sözüyle ve davranışıyla insanlığa örnek olmuştur.¹⁷⁶ Kurân-ı Kerîm’de Bakara: 2/252, Hud: 11/2, Enbiya: 21/119, Furkan: 25/56, Yasin: 36/2-4, Fetih: 48/8 vb. gibi birçok ayette Hz Muhammed’den bahsedilmektedir. “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”¹⁷⁷ kutsi hadisi peygamber efendimize Yüce Yaratan’ın verdiği değeri anlatmaya yeterli olsa gerek. O bir tarafa bütün kâinat bir tarafa... O olmasaydı, bu âlem de olmayacaktı.¹⁷⁸

Edebiyatta, şairler O’nun hakkında naatlar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebî esere konu olmuştur. Her Müslümanın O’nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dinî ve tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir.¹⁷⁹

Mekke ve Medine’nin peygamberimizle övündüğünü belirten Seyf, Hristiyanların cahillik edip Hz. İsa’ya Allah dediklerini, dinden çıktıklarını; bu yüzden Hz. Muhammed’in ilmiyle amel edilmesi gerektiğini söyler. Sonra peygamber efendimizin getirdiği dinin hak dini olduğunu, “*Hak Mustafa’nın geldiği yerde ortaya çıktı*” cümlesiyle dile getirir.

بدان که در دو جهان کعبه دل عشاق بدوست فخر کند چون بمصطفیٰ حرمین

Bil ki, iki dünyada âşıkların gönül Kâbe’si,

Mekke ve Medine’nin Mustafa (ile övündüğü) gibi, sevgiliyle övünür. (55/9)

برو علم پیمبر را مسلمان وار تابع شو که ترسایان ز جهل خود خدا گفتند عیسی را

Git ve Müslümanlar gibi Peygamber’in ilmine tabi ol.

Çünkü Hristiyanlar kendi cahilliklerinden dolayı İsa’ya Allah dediler. (208/5)

¹⁷⁶ Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, Erzurum 2004, 153; Cahit Eriş, *Kur’an’da İsmi Geçen Peygamberler Hayat Hikayeleri ve Mucizeleri*, Gülhane Yayınları, İstanbul 2014, 338-350.

¹⁷⁷ İsmail b. Muhammed Aclûnî el-Cerrâhî, *Keşfu’l-Hafâ ve Muzilü’l-ilbâs Amme İştihara Mine’l-ehâdîsi ‘Ala Elsineti’n-nâs*, I-II, Şam 1351 hş, II, 164.

¹⁷⁸ Bedî’üzzaman-i Furûzânfer, *Ehâdîs u Kasas-ı Mesnevi*, (ter. ve tanzim: Hüseyin-i Davudî) İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1390 hş., 484-485.

¹⁷⁹ Şerîfî, 1274; Pala, 331.

بنور عشق توان دید دم بدم رخ دوست که حق پدید شد آنجا که مصطفی آمد

*Aşk nuruyla sevgilinin yüzü anbean görülebilir.
Çünkü hak, Mustafa'nın geldiği yerde ortaya çıktı. (577/2)*

2.1.3. Melekler

2.1.3.1. Azrail (as) (بویحیی، ملک الموت)

Azrail, dört büyük melekten birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Azrail ismi geçmemektedir. De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”¹⁸⁰ ayetinde olduğu gibi “ölüm meleği” olarak geçmektedir.¹⁸¹

Edebiyatta ölüm meleği ve Ebu Yahya ismiyle de geçmektedir.

Seyf, aşk kılıcıyla ve sevgilinin üzüntüsüyle ölen kişinin canını, Azrail'in almaya cesaret edemeyeceğini söyler.

دگر مردار بویحیی نگر دم اگر گِردم بتیغ عشق بسم

*Aşk kılıcıyla öldürülsem,
Artık Ebu Yahya (Azrail) 'in ölüsü olmam. (139/4)*

ز آن شهیدان که بشمشیر غمش گشته شدند مَلِکُ الْمَوْتِ نیارست که جان بستاند

*Onun gam kılıcıyla öldürülen şehitlerin
Canını almaya cesaret edemez ölüm meleği (Azrail). (267/2)*

2.1.3.2. Cebrail (as) (جبریل)

Cebrâil Hz. Peygamber'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta da büyük meleklerden olan Cebrâil; Kur'ân-ı Kerîm'de Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resul şeklinde beş değişik isimle anılır.¹⁸²

¹⁸⁰ Secde: 32/11.

¹⁸¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Azrâil” *DİA*, İstanbul 1991, IV, 351.

¹⁸² Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 202.

Şiirlerde, melekler içinde en çok onun adına rastlanır. Miraç'ta peygamberimizi Arş'a dek götürmesi, kanatları vasıtasıyla uçuşu, vahiy getirmesi, Meryem'i nefesiyle gebe bırakması vb. gibi özellikleriyle ele alınır.¹⁸³

Seyf, gönlün sevgiliden başka bir yerde olmaması gerektiğini anlatırken durumun önemini daha etkili bir şekilde vurgulamak için Cebrail'i zikrederek “*Bu emanet için Cebrail dahi emin değildir.*” der. Hz. İsa hakkında “*Cebrail'in büyük kanadının üzerine oturan*” diyerek “*Seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim.*”¹⁸⁴ ayetine telmîhte bulunur.

آلا بعشق جانان مسپار سیف دل را کز بهر این امانت جبریل امین نباشد

Seyf, sevgilinin aşkından başkasına gönül verme;

Çünkü bu emanet için Cebrail dahi emin değildir. (58/11)

آنک بر شهپر جبریل نشیند چو مسیح کفو عیسی بود او را چه غم خر دارد

Mesih gibi Cebrail'in büyük kanadının üzerine oturan,

İsa gibi olur; onun eşek derdi olmaz. (182/8)

2.1.3.3. Malik (مالک)

Cehennem bekçisidir. Cehennemlikleri korkutan ve on dokuz grup oldukları açıklanan görevlilere genel olarak “hazin” adı verilmiştir.¹⁸⁵

Seyf'in şiirinde de cehennemden sorumlu melek olarak konu edilir.

گر بدوزخشان بری در حبس مالک خرّمند ور بجنّتشان بری از باغ رضوان فارغند

Onları cehenneme götürsen Malik'in hapsinde mutludurlar.

Onları cennete götürsen Rıdvan'ın bahçesinden habersizdirler. (6/9)

2.1.3.4. Rıdvan (رضوان)

Rıdvan, cennetin kapıcısı büyük melektir.¹⁸⁶

¹⁸³ Şerîfî, 460; Pala, 84.

¹⁸⁴ Maide: 5/110

¹⁸⁵ M. Sait Özervarlı, “Melek” *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 40.

Seyf, Rıdvan'ın olduğu yerin cennet gibi olduğunu; Rıdvan'ın, yıkıntı olan bu dünyaya yerleşmeyenlere cenneti müjdelediğini söyler.

سیف فرغانی تو نیز بگو چون دگران خانه امشب چو بهشتست که رضوان اینجاست

Seyf-i Fergânî sen de diğerleri gibi söyle:

Ev bu gece cennet gibidir; çünkü Rıdvan buradadır. (35/13)

منه رخت اندرین ویران که در خلد برین رضوان بشارت می دهد هر دم بتو فردوس اعلی را

Bu yıkıntıda konaklama; çünkü Rıdvan yüce cennette

Her an sana ulu Firdevs cennetini müjdelemekte. (208/2)

2.1.4. Kitaplar

2.1.4.1. Kur'ân (قرآن)

Hiz. Peygamber'e gönderilen son semavi kitap olan Kur'ân, Allah'ın kalamı ve O'nun sıfatıdır.¹⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in "Şüphe yok ki, Kur'ân'ı sana elbette biz indirdik biz!"¹⁸⁸ Böylece biz sana Arapça bir Kur'ân vahyettik.¹⁸⁹ ayetlerinde ve başka birçok ayetinde Kur'ân'dan bahsedilmektedir.

Edebiyatta şiirin kaynakları arasında Kur'ân-ı Kerîm önemli bir yer tutar. Şairler birçok ayeti hem lafız hem de mana olarak iktibas ederler. Ayrıca telmîh yoluyla da işaret ederler.

Seyf, Kur'ân'ı, indiği yere göre ayetlerin isimlendirmesi olan Mekkî ve Medenî olması yönünden ele alır. Bunu da âşık ve maşuğun arasında, sen ben diye bir şey olmadığı anlatırken kullanır.

عاشقان از جناب معشوقند گر حجازی بوند و گریمنی
همچو قرآن که چون فرود آمد گویی آن هست مکی آن مدنی

İster Hicazlı olsunlar ister Yemenli

¹⁸⁶ Veyis Değirmençay, *İmâmüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, Kurtuba Yayınları, İstanbul 2013, 276.

¹⁸⁷ Uludağ, 221.

¹⁸⁸ İnsan: 76/23.

¹⁸⁹ Şûrâ: 42/7.

Âşıklar maşuğun dergâhındandırılar.

Kur'ân gibi, indiği zaman

Dersin ki o Mekkîdir, o Medenîdir. (309/6-7)

2.1.4.2. Zebur (زبور)

Hız. Davud'a indirilen mukaddes kitabın adıdır. Tasavvufta fiillerin tecellilerine Zebur denir.¹⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de de "Dâvûd'a da Zebur'u verdik."¹⁹¹ ayeti vb. ayetlerde Zebur'dan bahsedilmektedir.

Şiirde Hız. Davud ve onun güzel sesiyle Zebur'dan bahsedilir. Bazen şairin kendi şiirini okuması da bu özelliklerle ele alınır.¹⁹²

Seyf, Zebur'da Allah'ın güzelliğinin anlatıldığını söyler.

موسى مناقب تو در الواح خویش خواند داود وصف حسن تو اندر زبور یافت

Mûsa, kendi levhalarında senin menkıbelerini anlattı.

Davud Zebur'da senin güzelliğini tarif etti. (240/8)

2.1.5. Kader ve Kaza (تقدير، قضا)

Allah'ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere kader ve kaza kelimeleri kullanılır. Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesine kader denir. Kaza ise Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesidir¹⁹³ Levh-i Mahfuz'da yazılı olanların vücut bulmadan evvelki haline kader; ortaya çıkmasına da kaza denir. Kader ve kazaya inanmak imanın şartlarından¹⁹⁴ Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilir ne de öne geçebilir.¹⁹⁵ Hiçbir ümmet, kendi ecelinin önüne geçemez, onu geciktiremez de.¹⁹⁶ ayetlerinden de anlaşıldığı gibi Allah'ın takdiri dışında bir şey gerçekleşemez.

¹⁹⁰ Cebecioğlu, 723.

¹⁹¹ İsrâ: 17/55

¹⁹² Şerîfî, 620; Pala, 489.

¹⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader" *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 58; Seccadî, 271.

¹⁹⁴ Pala, 247.

¹⁹⁵ A'râf: 7/34.

¹⁹⁶ Mü'min: 23/43.

Seyf'e göre kader, teslim olmaktır, kaderle mücadele edilmez. Ne kadar tedbir al-san da Allah olmasını istemedikçe faydasız kalır. Allah'ın kaderi o kadar adaletle mu-male eder ki, senin canına kasdetse bile adaletinden şüphe etme; senden nimetini kesse bile şikâyet etme! Tam tersine bütün sıkıntıları kabul et! Kaderin güzelliği bir yerde bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca Seyf, alın yazısını anlatırken Saff suresi 8. ayette¹⁹⁷ geçen "Allah'ın nuru" anlamındaki "Nurullah" da geçmektedir. Seyf, Kur'an-ı Kerim'in Saff suresinin 8. ayetinden iktibas yoluyla "Allah'ın nuru" anlamındaki "تورالله" (Nurullah)ı da şiirinde kullanmıştır.

چاره تسليم است با تقدیر نتوان پنجه کرد دست تدبیرم چو اندر کار تو بی کار شد

Çare teslimdedir. Kaderle mücadele edilemez.

Benim tedbir elim, senin işinde faydasız kaldı. (49/7)

ور بجان قصدت کند می بین قضا را جمله عدل ور ز تو نعمت بُرد می رو بلا را پیش باز

Senin canına kastedse bile kaderi tamamen adalet bil!

Senden nimeti kesse bile tekrar belanın önüne git! (93/10)

حسن قضات بر طبق روی نیکوان در پسته طوطیان شکر بار ساخته

Senin güzellerin yüzündeki güzel yazgın,

Papağanları tatlı dilli yapmış. (443/8)

خطیست بر رخ تو از مداد نورالله نه از حروف مرکب چو خط پیشانی

Senin yüzünde "nurullah" kaleminden bir hat vardır.

Alın yazısı gibi birleşik harflerden değildir. (170/2)

2.1.6. Ahiret ve İlgili Mefhumlar

2.1.6.1. Ahiret (رستاخیز، آخرت)

Âhiret, evvelin zıddı, son manasındaki âhir kelimesinin müennesidir. Terim olarak "dünya hayatından sonra başlayıp ebediyyen devam edecek ölüm sonrası hayat" anla-

¹⁹⁷ Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır. (Saff: 61/8)

mına gelir.¹⁹⁸ Ahiret inancı, Allah'ın varlığını kabul eden, hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcuttur. Fakat ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir.¹⁹⁹ “Ahiret hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler.”²⁰⁰ ayetinde ve başka birçok ayette Ahiret günü Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir.

Edebiyatta dâr-ı beka (ebedilik yurdu) adıyla, dâr-ı fena’nın (yok olma yurdu); ukba adıyla da dünyanın zıddı olarak ve çoğunlukla dünya ile birlikte kullanılır.²⁰¹

Seyf, dünya ve ahireti bir arada kullanır. Sevgili için sadece dünyayı değil, ahireti de terk ettiğini belirtir ve bu dünyada ölen insanların ahirette ölü olarak kalmayacaklarını söyler.

دنیا و آخرت را بهر تو ترک کردم بی تو درین چه راحت جز تو در آن چه خوشی

Dünya ve ahireti senin için terk ettim.

Sensiz burada ne rahat; sen olmadan orada ne güzellik (vardır). (42/9)

بعهد حسن تو شد زنده سیف فرغانی که مرده خفته نماند بروز رستاخیز

Seyf-i Fergânî senin güzellik çağında canlandı;

Çünkü ölü ahiret gününde uyuyup kalmaz. (50/8)

2.1.6.2. Cennet, Me’va Cenneti (بهشت، فردوس، جنان، مأوی)

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer olan cennet, ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur’ân-ı Kerîm’de, muhtelif hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alır. İslâm edebiyatında ebedî saadetle ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye

¹⁹⁸ Ayşe Hilal Kalkandelen, “Attâr’ın İlâhînâme’sinde Âhiret”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Aralık 2017, 2 (48), 195-213, 199.

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, “Âhiret” *DİA*, İstanbul 1988, I, 543.

²⁰⁰ Neml: 27/66.

²⁰¹ Şerîfî, 14; Pala, 12.

yer verilmiştir.²⁰² Kur’ân-ı Kerîm’de “İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras verilen cennettir.”²⁰³ ayetinde ve başka ayetlerde cennet ve özellikleri anlatılmaktadır.

Me’va Cenneti hakkında ise bazı âlimler “Cennetü’l-me’va” tamlamasını “müttakilerin veya şehidlerin ruhlarının varacakları cennet” anlamında, müstakil bir isim olarak düşünmüştür. Fakat İslâm âlimleri arasındaki hâkim kanaate göre, burada geçen, “sığınılacak, barınılacak yer” anlamındaki me’va kelimesi cenneti nitelemektedir.²⁰⁴

Edebiyatta cennet; sevgilinin sarayı, bahçesi, mahallesi, yurdu kısaca onun bulunduğu yerdir. İlkbahar cennetten bir kesittir. Güzel yerler cennete benzetilir. Tasavvufî edebiyatta, Allah’ın cemalinin cennette görüleceği hususu bir özlem olmaktan çıkar.²⁰⁵

Seyf, sevgilinin yüzünü kapısı açılmış cennete ve cennet köşküne benzetir. Sevgilinin mahallesinde yaşayanların sekiz kapılı cennete ve onun dört nehrine bir arpa kadar değer vermediklerini, nasıl ki cennete giremeyenler Allah’ı görmeye layık değilse, sevgiliye âşık olmayan kişinin de ona kavuşmaya uygun olmayacağını; cennete bedenlen gidileceğini; ama ruhun daha ön planda olduğunu, herkesin ibadet edip karşılığında cenneti arzuladığını; ama âşığın cennete girse de tek amacının sevgiliyle görüşmek olduğunu, sevgilinin üzüntüsüne sahip olan âşığın cennet bahçelerine bakmayacağını, cenneti verseler de sevgilinin kapısından ayrılmayacağını; sevgilinin olduğu yerin, cennet olduğunu; onun olmadığı cennetin ise âşık için cehennem hükmünde olduğunu söyler. Seyf, sevgilinin mahallesini Me’va Cenneti’yle bir tutar. Sevgilinin mahallesinde olanların Me’va cennetini istemediklerini söyler.

مقیم خاکِ کوی او به یک جو بر نمی گیرد بهشتِ هشت شادروان و نقد چار جوبش را

Onun mahallesinin toprağında yaşayan

Sekiz kapılı cennete ve onun dört nehrine bir arpa kadar değer vermez. (26/4)

هر که عاشق نیست از وصلت نیابد بهره‌یی هر که او نبود بهشتی لایق دیدار نیست

Âşık olmayan kimse sana kavuşamaz.

²⁰² M. Süreyya Şahin, “Cennet” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 374-376.

²⁰³ Zührûf: 43/72.

²⁰⁴ Karaman vd., V, 195.

²⁰⁵ Şerîfî, 328; Pala, 88.

Cennetlik olmayan kişi görüşmeye layık değildir. (71/11)

روی ترا نگویم مه ز آنکه هست رویت گلزار نو شکفته فردوس در گشاده

Senin yüzüne ay diyemem; çünkü senin yüzün

Yeni çiçekler açmış gül bahçesi; kapısı açılmış cennettir. (76/9)

روضه مأوی نمی خواهند و نخلستان خلد بینوایانی که در کوی تو مأوی کرده اند

Senin mahallende Mava cenneti yapan yoksullar

Me'va bahçesi ve cennet ağaçlığını istemiyorlar. (97/2)

نیکوان را بر بدن غالب بود اوصاف روح بر بهشتی گرچه تن دارد ولی جان غالبست

İyilerin bedeninde ruhun vasıfları galiptir.

Gerçi cennette beden vardır; ama ruh galiptir. (105/2)

دو چشمم خیره شد در وی ندانم نگارستان فردوس است یا رو

Benim iki gözüüm ona şaşıp kaldı.

Bilmiyorum cennet köşkü müdür, yoksa onun yüzü mü? (108/2)

نگرانی نبود سوی گلستان بهشت بی دلی را که بود خار غمت دامن گیر

Eteği üzüntü dikenine takılan âşık

Cennetin gül bahçesine bakmaz. (148/3)

گر در بهشت جای دهنم بآخرت مقصود من از و نبود جز لقای یار

Bana cennette bir yer verseler de

Ahirette benim amacım sevgiliyle görüşmekten başka bir şey değildir. (270/12)

کلید هشت بهشت ار بمن دهد رضوان نه مردم ار بگذارم در سرای ترا

Rıdvan sekiz cennetin anahtarını bana verse bile

Senin sarayının kapısını bırakırsam adam değilim! (395/3)

بهشت بی تو مرا دوزخیست، از بر من مرو که خانه بهشتیست پر ز حور از تو

Cennet, sensiz cehennemdir bana.

Benim yanımdan gitme; çünkü ev senden dolayı hurilerle dolu cennettir. (428/3)

زحمتی دیده همه بر طمع راحتِ نفس طاعتی کرده و فردوس جزا می خواهند

Herkes kendi rahatını düşünmekten sıkıntı çekmiş.

İbadet etmişler ve karşılığında cennet istiyorlar. (500/6)

قومی نشستہ اند برای چنان و حور بر خیز تا ز حور و چنان نیز بگذریم

Bir topluluk cennet ve huri için oturmuşlar.

Kalk huriyi de cenneti de terk edelim! (563/4)

2.1.6.3. Cehennem (سقر، دوزخ)

Cehennem, ahiretteki azap yurduudur. Edebiyatta âşığın çektiği ayrılık acısıdır. Ateş olması ve yakma özelliğiyle çok kullanılır. Sevgilinin öfkesi, cehennemden bir işaret verir.²⁰⁶

Seyf, cehennemi ahirette azap görülecek yer olması sebebiyle genel anlamıyla şiirine konu eder.

سیف فرغانی اگر مرد بود بنشیند پس هر پرده که در پیش سقرها دارد

Seyf-i Fergânî adamsa

Cehennemlerin önünde olan her perdenin arkasında oturur. (91/13)

ایمن ز بیم دوزخ و آزاد از بهشت حیران حسن دلبر و سکران عشق یار

Cehennem korkusundan güvende; cennette özgür;

Sevgilinin güzelliğinin şaşkınlığı; sevgilinin aşkının sarhoşudur. (101/11)

2.1.6.4. Huri (حوری)

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bir tabirdir.²⁰⁷

Seyf huriyi; yüzünün güzelliği, cennet süsü olmaları ve kendilerinin süs ihtiyacı duymamaları yönleriyle ele alır. Sevgiliden huri isteyenlere şaşırdığını; sevgiliden sade-

²⁰⁶ Şerîfî, 651-652; Pala, 85-86.

²⁰⁷ Bekir Topaloğlu, "Huri", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 387.

ce sevgilinin istenmesi gerektiğini söyler. Bazen âşığı, bazen de maşuğu huriye benzer. Âşığın iki dünyanın gösterişinden sakındığını anlatırken hurinin süse ihtiyaç duymadığı gibi onun da gösterişe ihtiyaç duymadığını ifade eder. Huri gibi güzel olan sevgiliden yüzünü açmasını ister. Bu sayede yeryüzünün cennet sofrası gibi olacağını ufukların ise süsleneceğini düşünür.

عاشق از آرایش گونین باشد بَرَحْدَر حوری از آرایش مَشَاطِه باشد بی نیاز

Âşık, iki dünyanın gösterişinden sakınır.

Huri süsleyicinin süsüne ihtiyaç duymaz. (93/2)

گشت روی زمین چو صحنِ بهشت از رخ خوبِ یار حورسِ رشیت

Yeryüzü huri yaradılışlı sevgilinin yüzünden

Cennet sofrası gibi oldu. (269/1)

پرده از روی بر انداز دمی تا آفاق بتو آراسته گردد چو بهشت از حوری

Cennetin hurilerle süslendiği gibi ufukların da seninle süslenmesi için

Örtüyü yüzünden bir an fırlat! (417/8)

ز آن جماعت که ز تو طالبِ حورند و قُصور در شگفتم که ز تو جز تو چرا می خواهند

Senden huri ve saraylar isteyen o cemaate şaşırdım;

Çünkü senden, senden başka bir şeyi neden istiyorlar? (500/5)

2.1.6.5. Kabir (کَافِر)

Kabir, ölünün gömüldüğü yerdir. Ölümle mahşerdeki diriliş arasındaki insanların yaşayacağı berzah hayatını ifade eder. Birçok hadiste; kabrin yapısı, şekli, kabir suali ve azabı gibi uhrevî hayatla ilgili açıklamalara yer verilmektedir.²⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de "O gün insanlar hakka çağıran o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür."²⁰⁹ ayetinde ve başka ayetlerde kabirden bahsedilir.

²⁰⁸ Kürşat Demirci, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 33.

²⁰⁹ Kaf: 50/42.

Seyf, bütün insanların hayattayken bile sevgiliden habersiz oldukları için uykuda olduklarını; ama sevgilinin aşkını ve hevesini içinde taşıyan kişinin kabre de konulsa uyumayacağını söyler.

کشته عشقت نمیرد در مصاف مرده شوقت نخسبد در احد

Senin aşkının ölüsü savaşta ölmez!
Senin şevkinin ölüsü kabirde uyumaz! (271/5)

در خواب غفلتند همه خلق و آن فقیر در گور هم نخفت که بیدار عشق شد

Bütün insanlar gaflet uykusundadırlar; fakat o fakir
Aşk uyanığı olduğu için kabirde de uyumadı. (411/3)

2.1.6.6. Kevser (کوثر)

Bol nimet, ilim ve büyük şeref, hayır ve bereket, iki cihanın şerefi ve cennette bir nehrin adıdır. Hz Peygamberin oğlu Kâsım vefat edince, müşrikler O'na "ebter", yani nesli kesik demişlerdi. Allah resulünün adı geçtiği zaman böyle düşünenlere kevser suresi asıl nesli kesik olanların kendileri olduğunu bildirmektedir. Kevser havuzu ise Hz. Peygamber'e verilen cennet havuzunun adıdır.²¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de "Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik."²¹¹ ayetinde geçen Kevser, cennette bir nehrin özel ismidir. Bu mana Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet edilmiştir: "Kevser, Rabbimin cennette bana verdiği bir nehir." Bazı rivayetlerde bir havuzdur ki, çok hayır (hayr-ı kesir) ondadır. Ümmetim kıyamet günü varıp ondan içecekler.²¹²

Edebiyatta sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Âb-ı Kevser ve Şarab-ı Kevser tamlamalarıyla da kullanılır.²¹³

Seyf, gönlünü sevgiliye kaptıran ve ona ulaşamayan âşığı, Kevser suyuna ulaşamayan susamışa benzetir. "Âşık sevgilinin mahallesinden cehenneme gidildiğini görse bile onu, Kevser havuzunun sızıntısı sayar" der. Sevgilinin busesini Kevser'e benzetir ve buseye ulaşan kişiyi Kevser'e ulaşmış olarak görür.

²¹⁰ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, (3. Baskı) İşâret Yayınları, İstanbul 2005, 258.

²¹¹ Kevser: 108/1.

²¹² Yazır, X,

²¹³ Şerîfî, 1186; Pala, 268.

دل شد ز دست و دست بدلبیر نمی رسد مرده بجان و تشنه بکوثر نمی رسد

*Gönül elden gitti ve el sevgiliye ulaşmıyor.
Ölü, cana; susamış, Kevser'e ulaşmıyor. (77/1)*

گر سوی دوزخ برند از سر کوی تو خاک قطره ماء حمیم رشحه کوثر شود

*Senin mahallenden cehenneme doğru toprak götürseler
Dostların suyunun damlası Kevser'in damlası olur. (136/7)*

چو با کسی تو به یک بوسه در میان آیی کنار حور و لب کوثرش بدست افتد

*Sen bir öpücükle birisiyle ortaya çıkınca
Hurinin kucacı ve Kevser kıyısı, onun eline geçer. (416/2)*

2.1.6.7. Kıyamet (قیامت)

İnsanın bir defaya mahsus olmak üzere içinde bulunduğu dünya hayatı sonludur. Kıyamet, evrenin ve insanın fani olduğunu kabul eden dinlerde, dünya hayatının sona erişini ifade etmektedir.²¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de "Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir."²¹⁵ ayetinde ve başka birçok ayette kıyamet konusu işlenmektedir.

Seyf'e göre cennet ve cehenneme gitmenin ve sevgiliye kavuşmanın tek yolu kıyametin kopmasıdır. Sadece kıyamet koptuğunda cennet ya da cehenneme girilebilir; sevgiliye doğru gidilebilir. Bu yüzden şair, sevgiliye kavuşmak için kıyametin kopmasını istemektedir.

کاشکی امروز برخیزد قیامت تاروند دیگران سوی بهشت و دوزخ و ما سوی دوست

*Keşke bugün birilerinin cennet veya cehenneme doğru gitmeleri;
Bizim de sevgiliye doğru gitmemiz için kıyamet kopsa. (147/5)*

²¹⁴ Bekir Topaloğlu, "Kıyamet" *DİA*, Ankara 2002, XXV, 516.

²¹⁵ Hacc: 7/27.

2.1.6.8. Sûr (صور)

Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre sûr, gerçek anlamda bir boynuz, boru veya bo-razan; üfürme ise ona üflenince korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkarılmasıdır. Sûra üflenişin ilki, asıl kıyameti başlatan kozmik olayı ifade etmektedir. İkinci üfleniş ise bütün insanların ve Allah'ın murat ettiği diğer canlıların yeniden dirilip Hu-zur-ı İlâhîye çıkmalarını hazırlar.²¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de "Bu, sûra üfürüleceği gün ger-çekleşir ve siz bölük bölük gelirsiniz."²¹⁷ ayetinde ve başka ayetlerde²¹⁸ sûr hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Seyf, sevgilinin aşkına sahip olmayan insanların gönlünün ölü olduğunu, bu in-sanların sûra üflenmesiyle dirileceğini; ama âşığın ise sevgili ile hayat bulacağını söy-ler.

عاشق بتو زنده گردد ای دوست نی چون دگران بنفخه صور

Ey sevgili! Âşık seninle hayat bulur.

Diğerleri gibi sûra üflenmesiyle değil. (187/6)

نفس اگر زنده بود نفخه عشقش نکشد ور دلی مرده بود زنده بدین صور شود

Nefis canlı olursa onun aşkının üflemesi öldürmez.

Bir gönül ölü olursa bu sûr ile canlanır. (582/4)

2.1.7. Ayet ve Hadisler

Ayet, Allah'ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamında, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm surelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terimdir.²¹⁹

Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terimdir. "Eski" anlamındaki kadimin zıddı olan hadis kelimesi (çoğulu ehâdis) tahdîs masdarın-dan isim olup "haber" manasına gelir. İnsana uyanırken veya uykuda duyurulmak, ya-

²¹⁶ Adil Bebek, "Sûr" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 533-534.

²¹⁷ Nebe: 78/18.

²¹⁸ Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Neml 27/87; Yâsîn 36/51; Zümer 39/68.

²¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, Abdurrahman Çetin, "Ayet", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 242.

hut vahyedilmek suretiyle iletilen her söze, ayrıca anlatılan kıssaya ve yapılan konuşmaya da hadis denmektedir.²²⁰

Divandaki gazellerde 5 ayet 1 hadis vardır. Bunlar:

2.1.7.1. Bismillah (بسم الله)

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin başında bulunan besmele cümlelerinin, mushaflarda ilk defa toplanmasından itibaren yazılagelmiş, Hanefî fıkıhçılara göre; her sûrenin başında sûrenin âyet sayılarına dahil olmayan ayrı bir âyet; İmam Şâfiî'ye göre başında bulunduğu sûreden bir âyettir.²²¹

Seyf, sevgilinin aşkını ayete benzetir ve aşk ayeti gönle nâzil olursa, canın Bismillah tacını sure gibi başa koyacağını ifade eder.

همچو سوره بر سر جان تاج بسم الله نهدي آیت عشق تو گر نازل شود در شان دل

Senin aşkının ayeti gönlün derinliğinde nazil olursa

Bismillah tacını canın başının üzerine sûre gibi koyar. (241/14)

2.1.7.2. Fatiha (فاتحه)

Mekke döneminde inmiş yedi âyetten oluşan, “başlangıç” anlamına “Fâtiha” adını alan Kur'ân-ı Kerim'in ilk sûresidir. Sûrenin ayrıca, “Ümmü'l-Kitab” (Kitab'ın özü, aslı, temeli) “es-Seb'ul-Mesânî” (Tekrarlanan yedi âyet), “el-Esâs”, “el-Vâfiye”, “el-Kâfiye”, “el-Kenz”, “eş-Şifâ”, “eş-Şükr” ve “es-Salât” gibi başka adları da vardır. Kur'ân'ın içerdiği esaslar öz olarak Fâtiha'da vardır. Zira övgü ve yüceltmeye lâyık bir tek Allah'ın varlığı, onun hâkimiyeti, tek mabut oluşu, kulluğun ancak O'na yapıp O'ndan yardım isteneceği, bu sûrede özlü bir şekilde ifade edilir. Fâtiha sûresi, aynı zamanda baştan başa eşsiz güzellikte bir dua, bir yakarıştır.²²²

²²⁰ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 27.

²²¹ Karaman vd., I, 58-59.

²²² Karaman vd., I, 53-55.

Seyf, Fatiha'yı Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sûre olması ve sonunda "âmin" denmesi yönüyle ele alır. Ayrıca "سبع مثانی" yi, Kur'ân'ı Kerîm'in Hicr Suresi 87. ayettinden²²³ iktibas ederek kullanmıştır.

از پی فاتحه وصل دعایی گفتم تا برین ختم شود فاتحه را آمین کن

Kavuşma Fatiha'sı için dua ettim.

Fatiha okunup tamamlanınca "âmin" de. (573/11)

فاتحه این حدیث دارد یک رنگ ست جهت را بنور سبع مثانی

Bu sözün Fatiha'sı, altı ciheti

Tekrarlanan yedi nurla tek renge sahiptir (100/10)

2.1.7.3. La havle (لا حول)

"Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh,"²²⁴ Hz. Peygamberin "Cennet'in hazinelerinden bir hazinedir"²²⁵ dediği zikir ve dua cümlesidir.

Seyf, "Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh" hadisinin "لا حول" (Lâ Havle) kısmını iktibas ederek kullanmıştır.

بی کمال قوت عشق ای بسی لاحول گوی کو چو شیطان ماند و انسان بودنش امکان نداشت

Çokları aşkın gücünün eksikliğinde "La havle" der;

Çünkü o şeytan gibi kalır ve onun insan olması mümkün değildir. (46/11)

غیر ترا چو دیو بلاحول را ندیم تو چون پری ترقیه و افسون نیامدی

Senden başkasını şeytan gibi "La havle" ile kovdum.

Sen peri gibi büyüye ve sihire gelmedin. (272/5)

²²³ Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik.

²²⁴ Buharî, Ezan, 7; Müslim, Salât, 12.

²²⁵ Tirmizî, Daavât, 57.

2.1.7.4. Limeni'l-mülk (لِمَنِ الْمُلْكُ)

Seyf, Kur'ân-ı Kerîm'in Mü'min suresi 16. ayetinde geçen "Mülk (hükümlerlik) kimindir?" anlamındaki "لِمَنِ الْمُلْكُ" (Limeni'l-mülk)ü²²⁶ iktibas ederek şiirine konu eder.

در درون خراب من بنگر لِمَنِ الْمُلْكُ بشنو از غم خویش

Benim yıkılmış kalbime bak.

Kendi üzüntünden dolayı "Limeni'l-mülk" ü işit. (200/2)

2.1.7.5. Tevekkeltü 'alallah (تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ)

Seyf, Hûd suresi 56. ayette geçen "Allah'a dayandım" anlamındaki "تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ" (Tevekkeltü 'alallah)²²⁷ cümlesini iktibas ederek şiirinde kullanır.

روی از خلق بگردان که بحق راه اینست سِرِّ و معنی توکلت علی الله اینست

Yüzünü insanlardan çevir; çünkü Allah'a (giden) yol budur.

"Tevekkeltü 'alallah"ın sırrı ve manası budur. (39/1)

2.1.7.6. Yedullah (يَدُ اللَّهِ)

Seyf, Fetih suresi 10. ayette geçen "Allah'ın eli" anlamındaki "يَدُ اللَّهِ" (Yedullah)²²⁸ iktibas ederek şiirinde kullanır.

ای تو سلطان ملک عالم خویش ور سلیمان دیو خود باشی

یابی اندر میان خاتم خویش همچو انگشت خود یدالله را

Ey kendi âleminin mülkünün sultanı olan sen!

Kendi devinin Süleyman'ı olursan,

Kendi yüzüğünün ortasında kendi parmağın gibi

²²⁶ O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün hükümlerlik kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır. (Mü'min: 40/16)

²²⁷ Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır. (Hûd: 11/56)

²²⁸ "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih: 48/10)

“Yedullah”ı bulursun. (200/6-7)

2.2. DİNÎ TERİMLER

Seyf-i Fergânî şiirinde; Müslüman, namaz, zekât, oruç, kurban, abdest vb. dinî terimleri sıkça konu etmiştir. Bunlar:

2.2.1. Abdest (آبدست)

Farsça “el suyu” anlamına gelen abdest, belirli ibadetlerin ifasının ön şartı olan ve kendisi de ibadet mahiyetinde görülen bir çeşit temizliktir. Kulun belli ibadetlere manen ve ruhen hazırlanmasına ve bu ibadetlerden azami verim elde etmesine yardımcı olan vasıta ibadettir.²²⁹

Seyf, sevgilinin mahallesini mescide; aşkı, namaza ve âşığın gençlik dönemindeki gözyaşını da abdeste benzetir ve nasıl ki abdest almadan namaz kılınamazsa âşığın da gözyaşı dökmeden sevgilinin mahallesine girip aşk namazına duramayacağını ve namazı terk ederse sevgiliye kavuşamayacağını söyler..

عشق نماز دلست مسجد او کوی دوست ترک دو عالم شناس اول تکبیر او
هست وضوش آب چشم روز جوانیش وقت فوت شود وصل دوست از تو بتأخیر او

Aşk gönül namazıdır, onun mescidi sevgilinin mahallesidir.

Onun ilk tekbirinin tanımı iki âlemi terketmektir.

Abdesti, gençlik zamanında dökülen gözyaşlarıdır.

Onu geciktirirsen dosta kavuşman imkânsız olur. (4/4)

2.2.2. Alevî (علوی)

H. Ali’ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasi gruplar için kullanılan bir terimdir. H. Ali’ye mensup, onun soyundan gelen, onu seven sayan kimse demek olan Alevî kavramı, H. Muhammed’in vefatından sonra H. Ali’yi ve onun soyundan gelenleri imam kabul edenler için gündeme gelmiştir.²³⁰ Ayrıca Ali taraftarı yani Şia

²²⁹ H. Yunus Apaydın; M. Âkif Aydın; Ali Bardakoğlu ve Mustafa Çağrı, *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, I, 195.

²³⁰ Karagöz, 20.

olanlara da Alevî denmiştir. İran'ın bazı bölgelerinde Hz Ali hakkında aşırı muhabbet besleyenler de kendilerine Alevî derler.²³¹

Seyf alevîyi, Hz Ali'nin soyundan gelen anlamıyla şiirinde işler.

علوی سبط مصطفی باشد گر حسینی بود و گر حسنی
گر چه گویند خلق سلمان را پارسوی و اویس را قرنی

İster Hüseyinî olsun ister Hasanî olsun

Alevî, Mustafa'nın (sav) torunudur;

Gerçi insanlar Selman için İranlı,

Üveys için Karenli derler. (309/8-9)

2.2.3. Arş (عرش)

Arş, bütün evreni çevreleyen ve insan aklının sınırlarının ve düşünme gücünün dışında ve gerçekliği ilahî bilgiye havale edilmiş olan yüksek bir atmosferdir ki gökler, cennet, sidre ve kürsî hep bunun altında kabul edilir. Hadislerde ve ayetlerde arşla ilgili şu bilgiler yer alır: Allah mahlûkatın miktarlarını, semavat ve arzı yaratmadan elli bin sene evvel, Arş'ı da su üzerinde iken yazdı.²³² Semaları ve arzı altı günde yaratan, muhakkak ki sizin Rabbiniz Allah'tır. Sonra arşa istiva etti.²³³ Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır.²³⁴

Seyf, yardımı sadece Allah'tan bekleyen kişinin önünde bütün varlık âlemini içine alan bir mahiyette olan arşın dahi baş koyduğunu, sevgiliye kavuşan âşığın rakederek arşın üstüne çıktığını söyler.

عرش بر آستانش سر بنهد هر کرا تکیه بر عنایت اوست

Arş, O'nun inayetine yaslanan kişinin

Eşiğine baş koyar. (64/4)

²³¹ Abdülkâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2004, 19.

²³² Canan, XIV, 39.

²³³ A'raf: 7/54

²³⁴ Ra'd: 13/2

بر فرش وصال تو آن روز که پا کوبم بر تارکِ عرش آید دستی که بر افشانم

*Sana kavuşma sergisine ayak bastığım gün
Raksederek arşın üstüne çıkarım. (167/3)*

2.2.4. Ayet (آیت)

Seyf, dünyayı bir kitaba, onun içinde yaratılan her bir varlığı da Allah'ın ayetine benzetir. Bu şekilde dünya kitabının Allah'ın ayetleriyle dolu olduğunu ifade eder. Başka bir yerde ise sevgilinin güzelliğinin bir ayet olduğunu düşünür. Allah'ın emir ve yasaklarının yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesi anlamına gelen neshetmenin, sevgilinin güzellik ayeti geldiğinde, güneş ve ayın hükmünün kaldırılmasında uygulandığını söyler.

گو مکن وقف هیچ جا گرچه مصحف کون پُر ز آیت اوست

*Gerçi dünya kitabı O'nun ayetleriyle doludur; ama o,
Hiçbir yerde durmasın. (64/9)*

آیت حسن تو در نسخ مه و مهر چنان محکم افتاد که حکمش نپذیرد تغییر

*Senin güzellik ayetin, ay ve güneşin hükmünü kaldırmada
Öyle sağlam oldu ki hükmü değiştirilemez onun. (148/9)*

2.2.5. Din (دین)

İslam inancına göre dinin kurucusu Allah'tır. Bütün sahih dinler Allah'tan gelmiş ve safiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmışlardır. İlk insan aynı zamanda ilk peygamberdir ve kendisine bildirilen din de tevhid dinidir. Allah'ın varlığı, birliği, zat ve sıfatları açısından O'nun mükemmelliğiyle nübüvvet ve ahiret inancı gibi temel itikadî prensipler, bütün ilahi dinlerde değişmez ilkeler olarak yer almıştır. Bundan dolayı İslamî inanışa göre Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği hak dinlerin ortak adı İslam'dır.²³⁵

²³⁵ Günay Tümer, "Din" *DİA*, İstanbul 1994, IX, 316.

Edebiyatta şair genelde dindardır. Din merhameti gerektirir. Oysa sevgili merhametsizdir.²³⁶

Seyf, sevgilinin hizmetinde bulunmanın din ve dünyadan daha üstün; sevgilinin olmadığı bir dünya ve dinin de, yok hükmünde olduğunu söyler. Kendisini tarif ederken, din ile çelişecek bir şey söylemediğini, hocasından dinini öğrenen ve buna göre davranan bir öğrenci olduğunu, aşkın ona bu şekilde izin verdiğini söyler.

ای خدمت تو کردن بهتر ز دین و دنیا آنرا که تو نباشی دنیا و دین نباشد

Ey hizmetinde bulunmak din ve dünyadan daha iyi olan!

(Sevgilisi) senin olmadığın kişinin dünyası ve dini olmaz. (58/4)

من نه شاگرد طبع خود را که نه بر وفق دین سخن گوید
راوی جانم از محادث عشق به اجازت چنین سخن گوید

Ben dine aykırı söz söyleyecek

Başına buyruk bir öğrenci değilim.

Can ravim aşk muhaddisinden

İzin aldığı için böyle der. (308/9-10)

2.2.6. Dua (دعا)

Kulun Allah’a yakarışı, sevgiliye özlem duyması, Allah huzuruna utanarak çıkmasıdır.²³⁷ İhtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer ve muhtaçların sığınağıdır. Dua, ibadetin özüdür.²³⁸

Edebiyatta şair, sürekli dua halindedir. Bazen sevgiliye kavuşmak, bazen de ıstı-
rabının artması için duada bulunur.²³⁹ Rabbiniz şöyle dedi: “Bana dua edin, duanıza ce-
vap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde ce-
henneme gireceklerdir.”²⁴⁰

²³⁶ Pala, 117.

²³⁷ Uludağ, 111.

²³⁸ Cebecioğlu, 173.

²³⁹ Pala, 124.

²⁴⁰ Mü‘min: 40/60

Seyf, dua ederek sevgiliye kavuşmak ister. Çaresiz kişi, duasının kabul edileceğinden ümidini kesmez.

سيف فرغانی وصلت به دعا می خواهد نبود دعوت مضطر ز اجابت نومید

Seyf-i Fergânî dua ederek kavuşmayı istiyor.

Çaresiz kişi, duasının kabul olacağından ümitsiz olmaz. (52/9)

2.2.7. Hacı (حاجی)

Sözlükte, hacceden zat²⁴¹, hacca giden, Kâbe'yi ziyaret eden²⁴² demektir. Hac esnasında günlük giysilerinden soyunup, bembeyaz lekesiz ihram örtülerine bürünen hacılar, her türlü gösterişten uzaklaşıp ziynet ve servetle böbürlenmemeyi, insanlar arasında eşitliği, ölümü ve ötesini hatırlamayı fiilen yaşayıp öğrenmelerinin yanında kötü arzu ve alışkanlıklardan sıyrılıp tertemiz yeni bir hayata başlama iradesini sergilerler.²⁴³

Seyf, sevgiliyi ve onun mahallesini Kâbe'ye; âşığı ve âşığın canını da hacılara benzeter. Sevgilinin Kâbe gibi evini mesken tutup evden dışarı çıkmadığını, kendisinin hacılar gibi çok çalışıp çabaladığını, ama ona ulaşamadığını söyler.

تو ساکنی چو کعبه و عاشق چو حاجیان بسیار سعی کرده بتو در نمی رسد

Sen Kâbe gibi mesken tutmuşsun; âşık ise hacılar gibi

Çok çalışıp çabalıyor; ama sana ulaşamıyor. (77/8)

2.2.8. Hidayet (هدایت)

Sözlükte “yol göstermek, doğru yola iletmek ve gerçeğe ulaştırmak” anlamına gelen hidayet, Allah'ın kitap ve peygamberler vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesi ve onları bu yola ulaştırması demektir.²⁴⁴ Ayet-i kerîmelerde hidayetle ilgili şu bilgiler yer alır: (Resulüm!) Onların hidayete ermesi senin üzerine (vazife) değildir. Fakat Al-

²⁴¹ Nazîmâ ve Reşad, 116.

²⁴² Devellioğlu, 351.

²⁴³ Apaydın vd., I, 513.

²⁴⁴ Karagöz, 257.

lah, dilediği kimseyi hidayete erdirir.²⁴⁵ Allah dilemiş olsaydı insanların hepsini elbette hidayete erdirirdi.²⁴⁶

Seyf, Allah Teâlâ'nın hidayetini mazhar olan kimsenin, kendinden öncekilerden geride kalmayacağını söyler.

پس نمازد ز سابقان در راه هر کرا پیشرو هدایت اوست

*Onun hidayetinin rehberi olan kişi
Yolda önce gidenlerden geride kalmaz. (64/3)*

2.2.9. Hristiyan (ترسا)

Hiz. İsa'nın getirdiği, temelde vahiy ve mukaddes kitaba inanan tek tanrılı dinlerden birisi olan Hristiyanlık dinine inanan kişiye verilen addır.²⁴⁷

Seyf, Hristiyanı Hristiyanlık dinine inananlar olarak ele alır. İsa ve eşek ile birlikte zikreder. İsa'nın Kudüs'e eşekle girmesine telmîhte bulunarak O'nun peşinden gidenlerin eşeğin tırnağını öptüklerini söyler. Fakat bunun da kimseyi İsa'ya ulaştıracak bir yol olmadığını belirtir.

گر پای رقیبانست بوسند مجّانست ترسا ز پی عیسی زد بر سمّ خر بوسه

*Eğer seni sevenler, senin düşmanlarının ayağını öperse
Hristiyan, İsa'nın peşinden eşeğin tırnağını öper. (183/13)*

ترک دنیا کن اگر قربت جانان خواهی که به عیسی نرساند سُمّ خر ترسا را

*Sevgiliye yakın olmak istiyorsan dünyayı terk et;
Yoksa eşeğin tırnağı Hristiyanı İsa'ya ulaştıramaz. (299/10)*

²⁴⁵ Bakara: 2/272.

²⁴⁶ Ra'd: 13/31.

²⁴⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, 193-194.

2.2.10. Hutbe (خطبه)

Bir topluluk karşısında yapılan konuşma anlamına gelen hutbe, Cuma namazının sıhhat şartlarından biridir. Haftada bir gün toplanan müminlerin, başta dinî konular olmak üzere çeşitli konularda aydınlatılması için bir vesile, bir fırsattır.²⁴⁸

Seyf, âşığın sevgiliyi övmesini imamın verdiği hutbeye benzeterek âşığın orada bir hata yapması durumunda, aklın âşığı kınadığını söyler.

در خطبه وصفش از خطایی رفت عقل از چه مرا بدان خجل دارد

*Onun vasfının hutbesinde bir hata yapılmışsa
Akıl neden ondan dolayı beni utanca iter? (169/8)*

2.2.11. İmam (امام)

Fıkıhta imamlık terimi, hem devlet başkanlığını hem de namaz imamlığını ifade eder. Bunları ayırmak için devlet başkanlığına “büyük imamet”, namaz imamlığına ise “küçük imamet” denilmiştir.²⁴⁹

Sevgiliyi imama; bütün güzelleri de cemaate benzeten Seyf, sevgiliyi bütün güzellerin imamı olarak görür. Ayrıca sevgilinin boyunun kâfirin kıblesi; müslümanın ise mihrabı olduğunu söyler.

تو امام همه خوبانی و با آن قامت قبله کافر و محراب مسلمان اینجاست

*O boyunla posunla sen bütün güzellerin imamısın;
Kâfirin kıblesi ve Müslümanın mihrabı buradadır. (36/8)*

2.2.12. Kâbe (کعبه)

Sözlükte küp anlamına gelen Kâbe, Mekke’de Mescid-i Haram’ın ortasında taştan yapılmış dört köşe bir binadır, Âdem Peygamber tarafından yapılmış, zamanla yıkıldıktan sonra yerine İbrahim Peygamber ve İsmail Peygamber tarafından yeniden inşa edil-

²⁴⁸ Karagöz, 272-273.

²⁴⁹ Apaydın vd., I, 277.

miştir. Yeryüzündeki bütün Müslümanların kiblesidir. Namazlar Kâbe'ye yönelerek kılınır.²⁵⁰

Seyf, Kâbe'nin taştan ibaret olduğunu, bu yapısal şekliyle gönülde sadece taş kadar yer kaplaması gerektiğini düşünür. Gönlü Kâbe'ye benzetir ve nasıl ki putlardan arındırılmış Kâbe'ye put koymak yakışmazsa, âşığın da gönlüne sevgiliden başka şeylerin sevgisini koyması uygun değildir der. Seyf'e göre sevgili gönlün kiblesidir ve âşık tavaf ederek Kâbe'ye yani sevgiliye ulaşmaya çalışır. Sevgilinin mahallesinin zaten Kâbe olduğunu, Kâbe'ye gitmek için mahalleden ayrılmanın gerekli olmadığını, Kâbe'nin etrafında ona uygun bir şekilde dolaşılmasını, onun örtüsünün de namazsız örtülmemesini söyler. Ayrıca Kâbe'deki putlar olan Lat ve Uzza'nın müslümanlar tarafından sevilmediğini ifade eder.

در کفه میزانت کعبه چه بود؟ سنگی ای قبله جان زان دل ناموس حجر بشکن

Senin terazi kefende Kâbe nedir? Bir taş...

Ey can kiblesi! O gönülden taşın şöhretini kır! (135/7)

ورای دوست اندر دل بت است ای خواجه محوش کن که اندر کعبه نپسندد مسلمان لات و عزى را

Sevgilinin düşüncesi gönüldeki puttur. Ey efendi, Onu yok et!

Çünkü Müslüman Kâbe'deki Lat ve Uzza'yı beğenmez. (208/11)

دل نگهدار سیف فرغانی زآنکه در کعبه بت نشاید هشت

Seyf-i Fergânî gönlü koru!

Çünkü Kâbe'ye put koymak yakışmaz. (269/9)

سعی کردم تا طواف کعبه وصلت کنم ای دلم را قبله تو سعی مرا مشکور دار

Sana kavuşma Kâbe'sini tavaf etmeye çalıştım.

Ey gönlümün kiblesi olan! Benim çabamı beğenilen yap. (305/6)

²⁵⁰ Karagöz, 350.

از سر کوی او بکعبه مرو کعبه خانه بکوی او دارد

*Onun mahallesinin başından Kâbe'ye gitme.
Onun mahallesinde Kâbe'nin evi vardır. (390/3)*

با چنین رو بگرد کعبه مگرد جامه کعبه بی نماز مکن

*Böyle bir yüzle Kâbe'nin etrafında dolaşma!
Kâbe'nin örtüsünü namazsız örtme! (437/4)*

2.2.13. Kible (کعبه، قبله)

Sözlükte “yön, yönelinen cihet veya şey” anlamına gelen kible, terim olarak müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe’yi ifade eder.²⁵¹ Ayet-i kerîmede kible ile ilgili şu bilgi yer alır: Elbette ilâhî buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yöneltiyoruz. Haydi, çevir yüzünü Mescid-i Haram’a doğru!²⁵²

Seyf, sevgilinin mahallesini Kâbe’ye; yüzünü de kibleye benzetir. Namazda sevgilinin yüzüne doğru dönülse kibleye dönülmüş olunacağını; sevgilinin yüzü kible yapılırsa bizim Kâbe’ye yöneldiğimiz gibi Kâbe’nin de bize yöneleceğini yani sevgilinin de bize yöneleceğini; kibleye doğru ayak uzatmanın uygun olmadığı gibi âşığın da sevgilinin işlerine karışmayıp kendisini sevgiliye teslim etmesi gerektiğini söyler.

با حاجیان شهر نشینیم و کرده ایم کعبه ز کوی دلبر و قبله ز روی دوست

*Şehrin hacılarıyla oturmuş, sevgilinin mahallesini Kâbe;
Sevgilinin yüzünü ise kible yapmışız. (172/2)*

روی بهر سو که کنم در نماز قبله اگر روی تو باشد رواست

*Namazda yüzümü çevirdiğim her yerde
Kible senin yüzün olursa, uygundur. (222/11)*

²⁵¹ Ahmet Güç, “Kible” *DİA*, Ankara 2002, XXV, 364.

²⁵² Bakara: 2/144

کعبه رو سوی تو دارد همچو تو رو سوی او گر تو روزی قبله سازی روی یار خویش را

*Sen bir gün kendi sevgilinin yüzünü kable yaparsan
Kâbe, senin ona yöneldiğin gibi sana doğru yönelir. (307/2)*

دست با خود بکار دوست مبر بسوی قبله پا دراز مکن

*Akıllılık edip sevgilinin işine karışma!
Kibleye doğru ayak uzatma! (437/3)*

2.2.14. Kul (بنده)

Köle anlamına gelir. İnsan kullukta ilerledikçe özgürlükte de ilerler. Çünkü insan ya nefsinin isteklerine ya da Allah'ın isteklerine kulluk yapar. Allah'a itaatı tam yapana bütün mahlûkat itaat eder.²⁵³ Kulluğun aslında Yaradan'a yapılması gerektiği Kur'ân'da açıkça ifade edilmiştir: "Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."²⁵⁴

Seyf'e göre kulun sevgilinin istediği şekilde onun hizmetinde bulunması gerekir. Kul, sevgilinin hizmetinde bulunmuyorsa bunda bizim bilmediğimiz ve anlayamadığımız bir hikmet vardır. Belki bir hikmeti şu olsa gerek: Sevgilinin hizmetinde bulunmayan kişi, ondan uzakta olduğu için tahammülünde âciz kalacağı bela ve çaresiz kalacağı tehlikeden uzak durmuş olur. Sevgilinin, kulu nasıl çağırdığı önemli değildir. İster hizmetçi ister köle olarak ona seslenebilir. Seyf, sevgiliye kavuşmaya bu kadar istekli bir kul ve onun karşısında da bütün dualara cevap veren bir sevgili olmasına rağmen, kulun niçin kavuşamadığına bir anlam veremez. Ayrıca burada "dualara cevap veren" ibaresinde Mü'min suresi 60. ayete²⁵⁵ telmîh vardır.

این بنده از وصال تو محروم بهر چیست او در طلب مُجَدِّ و تویی در دعا مُجِیب

*Bu kul sana kavuşmaktan niçin mahrumdur.
O istemede gayretli; sen duada kabul edensin. (74/10)*

²⁵³ Cebecioğlu, 382.

²⁵⁴ Zâriyât: 51/56

²⁵⁵ Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir." (Mü'min: 40/60)

گر چاکر اگر غلام خواهی این بنده غلام و چاکر تست

İster hizmetçi ister köle olarak çağırırsın;

Bu kul senin hizmetçin ve kölendir. (224/4)

اندین حال حکمتی عجبت بنده از خدمت تو گر دورست

هر که نزدیک نیست با سلطان از بلا ایمن از خطر دورست

Kul senin hizmetinden uzak olursa

Bu durumda bir hikmet gizlidir.

Sultana yakın olmayan kişi

Beladan güvende olur, tehlikeden uzak. (544/9-10)

2.2.15. Kurban (قربان)

Sözlükte “Yaklaşmak, Allah’a yakınlaşmaya vesile olan şey” anlamlarına gelen kurban, dinî bir terim olarak ibadet maksadıyla belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi veya bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.²⁵⁶

Seyf, başını verip kendisini sevgilisi için kurban etmeyen âşığın, gerçek âşık olmayacağını; nasıl ki inanan insanlar Allah’a yaklaşmak için kurban kesiyorsa âşığın da maşuğa yaklaşması için kendini ona kurban etmesi gerektiğini, kişi kurban kesmediğinde kurban bayramında eksiklik olmadığı gibi, âşığın kendisini maşuğa kurban etmediğinde de maşuğun Kemal ve Cemal’inde eksilme olmayacağını; ayrıca âşığın zayıf olduğunu, kendisini kurban etmek istese bile sevgilinin onu kabul etmeyeceğini bunun için kendisini kurban olmaya hazırlaması gerektiğini söyler.

اگر تو ترکِ جان نکنی کمال او نگردد کم و گر حاجی بُزی نگشد چه نقصان عید اضحی را

Eğer sen canı terk etmezsen, onun kemali azalmaz.

Hacı kurban kesmezse, Kurban Bayramı’nda ne eksiklik olur. (208/9)

عشق تو ما را بخواد گشت، آه عید شد نزدیک و قربان لاغری

Senin aşkın bizi öldürmek istiyor. Ah!

²⁵⁶ Karagöz, 388.

Bayram yaklaştı; ama kurban zayıftır (hazır değildir). (242/9)

2.2.16. Makam-ı Mahmûd (مقام محمود)

Arapça övülmüş makam anlamında bir tamlamadır. Ezan duasında ve İsrâ suresi-nin 79. ayetinde geçtiği şekliyle Hz Peygamber'in şefaati edeceği makamın adıdır.²⁵⁷ Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd'a ulaştırsın.²⁵⁸

Seyf, Makam-ı Mahmud'u tevriyeli olarak; öncelikle Sultan Mahmud'un makamı anlamında; sonra da Peygamber efendimizin şefaati edeceği makam olan "Makam-ı Mahmud" anlamında kullanır. Makam-ı Mahmud'da olan kişinin, kendisini Ayaz'a ve ya bir başka kula, köle etmemesini öğütler.

قدمت در مقام محمودیست خویش تن بنده آياز مکن

Senin ayağın "Makam-ı Mahmud"dadır.

Kendini Ayaz'ın kölesi yapma! (437/7)

2.2.17. Melek (فرشته)

Sözlükte "haberci, elçi, güç ve kuvvet" anlamlarına gelen melek, Allah'ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen nûrânî ve ruhânî varlıklardır. Kur'ân'da meleklerle imanın farz olduğunu bildiren birçok ayet vardır.²⁵⁹

Seyf'e göre, melekler yeme-içme alışkanlıkları olmayan varlıklardır. Melekler insanlardan üstün varlıklardır; fakat sevgilinin şevk denizinde boğulan kişi, öyle yüksek bir makama çıkar ki meleklerden de üstün olur.

در مقام شوق تو مست شراب عشق تو دارد از جز تو فراغت چون فرشته از طعام

Senin aşk şarabının sarhoşu senin arzunun makamında

Meleklerin yemekle ilgilenmediği gibi senden başkasıyla ilgilenmez. (45/6)

²⁵⁷ Cebecioğlu, 410.

²⁵⁸ İsrâ: 17/79

²⁵⁹ Apaydın vd., I, 92.

با عاشقان تو نکند همسری ملک هرگز عَرَض بپایه جوهر نمی رسد

*Melek senin âşıklarınla arkadaşlık edemez.
Eşya asla mücevherin değerine ulaşamaz. (77/9)*

عاشق تو بخلق دل ندهد میل نکند ملک بعجل سمین

*Senin âşığın insanlara gönül vermez.
Melek semiz ineğe meyletmez. (121/10)*

غرقه دریای شوق از ملایک برترست گشته هیجای عشقت با شهیدان ملحقست

*Senin şevk denizinde boğulan, meleklerden daha üstündür.
Senin aşk savaşında ölen şehitlerle beraberdir. (403/3)*

2.3.18. Mezhep (مذهب)

Dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikim.²⁶⁰ Dinin temel esaslarında biri olmakla beraber teferruatta bazı farklı konuların bulunmasından dolayı ibadetlerin uygulanışı ile ilgili olarak bizlere yol gösteren farklı müçtehitlerin tuttuğu yoldur. Peygamberimizin vefatından sonra dinî hususlarda tutulan değişik yol ve fikir ayrılıkları, mezheplerin doğmasına neden oldu. İslam'da dört büyük Hak mezhep vardır. Bunlar Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli'dir.²⁶¹

Seyf; sevgilinin mahallesini arayanın, varlık âleminin dışına çıkması gerektiğini düşünür. Sevgilinin aşkından dolayı kendinden geçip mecnun olanın halinin, İslam dininde ibadetlerin uygulanışı ile ilgili olarak bizlere yol gösteren dört mezhep dâhilinde aranmaması gerektiğini söyler. Ayrıca yukarıdaki gerçek anlamının dışında, aşkı da bir mezhep olarak düşünür ve ecel ile sevgiliden bağı kesilen kişinin aşk mezhebindeki bağının zayıf olacağını belirtir.

²⁶⁰ İlyas Üzümlü, "Mezhep", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 526.

²⁶¹ Pala, 315.

جوینده کوی تو نشان داد زآن جای که از مکان برونست
دیوانه سخن نگه ندارد سرش ز میان جان برونست
این نکته مجوز چار مذهب کین کاسه ز هفت خوان برونست

Senin mahallenı arayan

Mekânın dışında olan o yeri gösterdi.

Deli sözü sakınmaz.

Onun sırrı canın dışındadır.

Bu nükteyi dört mezhepte arama!

Çünkü bu kâse yedi sofranın dışındadır. (160/6-8)

سُست پیوند کسی باشد در مذهب عشق که بتیغ اجلش از تو تواند برید

Kişinin, ecel kılıcıyla senden kesebilecekleri

Bağı aşk mezhebinde zayıf olur. (360/6)

2.2.19. Miraç (معراج)

Hız. Peygamber'in Allah'la görüşmesi olayıdır. Miraç genellikle ruhun yükselişi ve manevi yolculuk şeklinde tasvir edilir. Bütün müminler namaz kılarken bu rûhânî ve manevî miraçtan nasiplerini alırlar. Çünkü kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde bulduğu zamandır.²⁶²

Seyf, her zaman sevgiliyi aramakla meşgul olan âşığın her gecesinin miraç gibi olduğunu söyler. Bu bağlamda miraca yer verir. Âşık, her gece miraca yani sevgilinin huzuruna çıkmaya çalışır.

هر که جویای تو بود همه روز همه شبهای او بود معراج

Bütün gün boyunca seni aramakta olan kişinin

Bütün geceleri miraç (gibi) olur. (110/3)

²⁶² Gül Baba-yi Sa'dî, *Ferheng-i Istılâhât İrfânî Muhyiddin İbn 'Arabî*, İntişârât-i Şefî'i, Tahran 1387, 758-759; Uludağ, 250.

2.2.20. Mü'min (مؤمن)

Tasdik eden, itimat eden, inanan, boyun eğen, itaat eden, güven veren, emin kılan anlamlarında kullanılan mü'min kelimesi; Allah'a, O'nun emirlerine, ahiret gününe, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine ve kadere iman edip itaat eden demektir.²⁶³

Seyf'e göre; nasıl ki imanlı bir kişinin namaz kılması için abdestli olması gerekiyorsa aşk mahallesinde dolaşmak isteyen kişinin de ayık olmaması gerekir.

با خودی گرد کوی عشق مگرد مؤمنی بی وضو نماز مکن

Aşk mahallesinin etrafında ayık dolaşma!

Müminsin; abdestsiz namaz kılma! (437/2)

2.2.21. Müslüman (مسلمان)

Sözlükte, İslam dininde olan; doğru, insaflı, merhametli kimse; İslam dinine bağlı, dindar olan kişi²⁶⁴ anlamına gelir. Terimde, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik eden ve onlara inanan ve inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye denir.²⁶⁵

Seyf, Müslüman olmanın, sevgiliye kavuşmaktan ve onun aşkıyla yaşamaktan geçtiğini söyler. Sevgiliye kavuşmadan yaşaması mümkün değildir. Sevgiliye kavuşmadan dinsizdir o. Ayrıca sevgilinin zülfünün olduğu yerde müslüman olmanın zor olduğunu ve sevgilinin yüzünün olduğu yerde imanlı kalınamayacağını, ifade eder.

مسلمان آن زمان گردد که گوید سیف فرغانی که من بی وصل تو بی جان و بی عشق تو بی دینم

Seyf-i Fergânî, "Ben sana kavuşmadan yaşayamam!

"Senin aşkın olmadan dinim olmaz" dediği zaman Müslüman olur. (173/10)

با سر زلف تو صعبست مسلمان بودن بارخت خود نتوان بستۀ ایمان بودن

Senin zülfünün karşısında Müslüman olmak zordur.

Senin yüzünün karşısında imanlı kalınamaz! (345/1)

²⁶³ Karagöz, 478.

²⁶⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010, 867.

²⁶⁵ Mustafa Sinanoğlu, "İman" *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 212.

2.2.22. Namaz (نماز)

Namaz, belli eylemler ve özel rükünler ile yüce Allah'a kulluk etmektir. Namazın dış görünüşü birtakım şekiller ve zikirden ibaret ise de, içerisi ve gerçek mahiyeti; yüce yaratıcıya münacat etmek, O'nunla konuşmak, O'na yakınlaşmak ve O'nu müşahade etmektir.²⁶⁶

Seyf, namaz kılarken kişinin ruhunun ve gönlünün sevgili ile meşgul olması gerektiğini, namaza duran kişinin bu dünyadan arınıp namaz kılmasının yanında diğer dünya beklentilerinden de sıyrılıp sadece Allah rızası için namaz kılması gerektiğini, böyle kılmıyorsa kibleye yüzünü ya da sırtını dönmesinin bir anlamı olmayacağını söyler.

چون در نمازت جان و دل نبود بجانان مُشتغل تو سوی قبله بعد ازین خواه پشت آور خواه رو

Namazda ruhun ve gönlün sevgiliyle meşgul olmadığı sürece

Sen bundan sonra kibleye doğru ister sırtını çevir, ister yüzünü (fark etmez). (107/9)

چو دست و روی بشویی و در نماز شوی دل از دو کون بشو تا محلّ راز شوی

Elini ve yüzünü yıkayıp namaza durunca,

Gönlünü, sır yeri oluncaya kadar iki dünyadan temizle! (266/1)

2.2.23. Oruç (روزه)

Farsçadaki “rûze” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Fıkıh terimi olarak ise imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.²⁶⁷

Seyf, Allah rızası için yenilen bir lokma ekmeğin bile Allah rızası gözetmeksizin bilinçsizce tutulan oruç gibi hatta ondan daha üstün olacağını, Allah için uyumanın da O'nun için bilinçsizce kılınan namaz kadar değerli, hatta daha efdal olacağını söyler. Bayram gününde herkesin bayram yaptığını, sevgilisine kavuştuğunu; ama kendisinin oruçlu olduğunu yani sevgilisine kavuşmadığını söyler.

²⁶⁶ Apaydın vd., I, 221.

²⁶⁷ Apaydın vd., I, 381.

نان برای او خوری با روزه همسنگی کند خواب بهر او کنی کمتر نباشد از نماز

Onun için ekmek yersin; oruca denk gelir.

Onun için uyursun; namazdan daha değersiz olmaz. (93/4)

عالمی در وصال و من محروم عید و من روزه دار چون باشد

Bütün âlem (sevgiliye) kavuşmuş; bense mahrumum.

(Bugün) bayram; bense oruçluyum; nasıl olur? (388/6)

2.2.24. Ruh (روح، جان)

Sözlükte “Gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak” manalarındaki ruh kelimesi, terim olarak “Canlılarda hayatı sağlayan unsur” ve “Ana rahminde oluşması sırasında, melek tarafından insanın bedenine üflen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶⁸

Seyf, sevgiliyi ruha; kendini de bedene benzetir. Ruhun bedenle birlikte olmadığına ruha bir şey olmayacağını; ama beden ruhsuz bir ölü olacağını; sevgilinin aşkının derdi gönlü hasta etse de, gönlün ruh gibi ölmeyeceğini söyler. Sevgilinin aşkını derde benzeten Seyf, dermanın da sevgilinin kendisi olduğunu, her ne kadar âşığın bedeni olsa da onun ruhunun sevgili olduğunu söyler.

تو همچو جان لطیفی و من همچو تن کثیف ای جان ترا چه بود که با تن نساختی

Sen ruh gibi gizlisin, bense beden gibi ortadayım.

Ey ruh! Sana ne oldu ki bedenle birlikte değilsin? (41/2)

چون روح نمیرد آن دلی کو بیمار ز درد عشق باشد

Aşk derdinden hasta olan

Gönül ruh gibi ölmez. (156/2)

عشق تو دردست و درمانش تویی هست عاشق صورت و جانش تویی

²⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 187.

*Senin aşkın derttir, onun dermanı sensin.
Âşığın bedeni vardır; ama ruhu sensin. (300/1)*

2.2.25. Şeytan (دیو)

Gözle görülmeyen; fakat varlığı kesin olan, azgınlık ve kötülükte çok ileri giden, kibirli, asi, insanları Allah yolundan saptırmaya çalışan cinlere şeytan adı verilir. Kur’ân-ı Kerîm’de ilk şeytandan iblis diye söz edilir, hani biz meleklerle Âdem’e secde edin demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.²⁶⁹

Seyf, “Âdem’e secde edin!” emrine itaat etmeyen ve Allah’a isyan eden şeytanın, Allah’a iman eden bir insanla dost olamayacağını; âşığın aşkını anlayamayan cahilin de, âşığa dost değil, düşman olacağını söyler.

عاشقان را عامیان گر دشمنند دیو کی با نوع انسان دوستست

*Cahiller âşıkların düşmanı olurlarsa
Şeytan insan türüyle nasıl dost olur? (397/9)*

2.2.26. Tûbâ ağacı (طوبی)

Tûbâ, müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında kökü Hz. Peygamber’in makamı olan “vesîle” cennetinde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen bütün cenneti gölgeleyen bir ağaçtır.²⁷⁰ Hadis-i şerifte ve ayet-i kerîmelerde Tûbâ ağacı ile ilgili şu bilgiler yer alır: İman edip güzel amel edenler için Tûbâ ve dönüp gidecek güzel yurt vardır.²⁷¹ Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yetmiş sene yol alsa yine katedemez. Bir yaprağı ümmetin hepsini örter.²⁷²

Seyf; sidretü’l-müntehaya benzeyen sevgilinin, cennette bulunan tûbâ ağacının gölgesinde gölgelendiğini söyler ve bu bağlamda Tûbâ ağacına yer verir.

²⁶⁹ Humeyrâ-yi Zumurrudî, *Nakd-i Tatbîkî-yi Edyân ve Esâtîr Der Şâhnâme-yi Firdevsî, Hamse-yi Nizâmî ve Mantuku’t-tayr*, Tahran 1382 hş., 120; Apaydın vd., I, 98.

²⁷⁰ Mustafa Uzun, “Tûbâ”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 317. Değirmençay, *İmâmüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, 271.

²⁷¹ Ra’d: 13/29

²⁷² Hadis

و آن سدره منتهای قدّ تو مرطوبی را بزیر ظلّ دارد

*Senin sidre-i müntehâ gibi olan boyunun,
Tûbâ ağacının altında gölgesi vardır. (169/3)*

2.2.27. Zekât (زکات)

Sözlükte; İslam'ın beş şartından biri olan, mal ve paranın paklığını ve helallliğini sağlamak üzere belirli bir kısmının her yıl sadaka olarak dağıtılması anlamına gelir.²⁷³ Fıkıh terminolojisinde ise zekât, Allah'ın belirli yerlere sarfedilmek üzere dince zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payın alınması işlemini ifade eder.²⁷⁴

Kendisini güle benzeten Seyf, sevgiliden güzelliğinin zekâtı olarak bir an da olsa bahçede yürümesini ister. Sevgiliyi bir sultan olarak tanımlar, sevgilinin haraç olarak âşıktan canını ve gönlünü istediğini söyler. Ayrıca sevgilinin güzelliği o kadar fazladır ki zekâtını bile verse kendisine fazla geleceğini belirtir.

خراج جان و دل خواهی ترا زبید که سلطانی زکات حسن اگر بدهی بمن باری که مسکینم

Can ve gönlün haracını istersen sana yakışır; çünkü sultansın.

Hiç olmazsa güzelliğin zekâtını versen bana; çünkü zavallıyım ben. (173/5)

زکات خوبی خود را دمی بیباغ خرام که گل بدیدن روی تو آرزومندست

Kendi güzelliğinin zekâtı için bir an bahçede salınarak yürü!

Çünkü gül senin yüzünü görmeyi arzulamaktadır. (396/6)

2.2.28. Zemzem (زمزم)

Yüce Allah'ın vahyetmesi üzerine İbrahim Peygamber eşi Hacer ve oğlu İsmail'i Burak'a bindirerek Cebail ile birlikte Mescid'i Haram'ın bugün bulunduğu yere götürüp, eşi ve çocuğunu orada bırakır. Hiçbir kimsenin, hatta içecek suyun bile olmadığı bu yerde su ve yiyecekleri tükenir. Hacer, birilerini görebilme ümidiyle Safa ve Merve tepeleri arasında gidip gelmeye başlar. İsmail'in bulunduğu yerden su fişkırıp akmaya

²⁷³ Devellioğlu, 1371.

²⁷⁴ Apaydın vd., I, 422.

başlar. Bunu gören Hacer, zem zem (dur dur) der ve su olduğu yerde kaynar başka yere gitmez. Bundan dolayı bu suya zemzem denmiştir.²⁷⁵

Seyf, “Sevgilinin yolunda susayıp da ona kavuşmak istersen Kâbe’nin yanındaki zemzem senin için dururken hayat suyuna yönelme!” der.

زمزم اندر جنب كعبه تا بسر پُر بهر تست در رهش گر تشنه گردی آب حیوان بر مگیر

Kâbe’nin yanındaki zemzem senin için ağzına kadar doludur.

Onun yolunda susarsan hayat suyunu alma! (570/5)

2.3. TASAVVUFÎ TERİMLER

Seyf-i Fergânî şiirinde; âşık, maşuk, gönül, aşk, can, fena, lâ-illâ vb. tasavvufî terimlere yer vermiştir. Bunlar:

3.2.1. Âbid (عابد)

Namaz, oruç, hac, zekât, dua, zikir, tevbe vb. gibi güzel amelleri işleyen; içki, kumar, zina, yalan vb. haramlardan kaçınan, kısaca Allah ve peygambere itaat eden kimsedir.²⁷⁶ Âbid, cehennemden kurtulmak ve cennete girmek için ibadet eder. Kendini farz ve nafile ibadetlere verir ve kurtuluşu ibadette görür.²⁷⁷

Şair, âbidi âşık ile birlikte zikreder. Geçmişte âbid olduğunu şimdi ise âşık olduğunu ifade eder.

دی زاهد و عابد بدم و عاشقم امروز آن شد که کهن بود کنون خُلق جدیدم

Dün zahit ve âbid idim; bugün âşığım.

Eski olan gitti; şimdi yeni huyum var. (456/14)

2.3.2. Akıl (عقل)

Arapça “menetmek”, “nehy”, “alıkoymak”, “bağlamak”, “sığınmak” ve “tutmak” anlamındadır. “İnsandaki idrak ve düşünme kabiliyeti”ne verilen addır. İslam’da dinin

²⁷⁵ Köksal, 175-179.

²⁷⁶ Karagöz, 5.

²⁷⁷ Uludağ, 20-21.

emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır.²⁷⁸ Duyu vasıtalarıyla idrak etmek suretiyle bilinmesi mümkün olan şeyleri bilme ve anlama gücü, maddi olmayan; fakat maddeye tesir eden cevherdir.²⁷⁹ Hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan nurdur. Allah'a ibadete, cennete girmeye vasıta olan düşünce, kul-luk yapmaya vesile olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışıktır. Aklın ulaştığı son nokta hayret, hayretin sonucu sekr yani rububiyetin teması karşısında aklını kaybetmedir.²⁸⁰

Edebiyatta şair, akli sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ıstırap ve acı unsurları vardır.²⁸¹

Seyf'e göre akıl ile aşk aynı yerde bulunamaz. Aşk ve akıl her zaman savaş halindedir. Aşk gelmişse, akıl artık orayı terk etmeli; fakat hemen terk etmez. Aşk, gönül kapısına dayandığında kendi yerinden olmamak için aşka mukabil ordu sevk edip onunla mücadele eder. Sevgilinin kokusu dahi gelse kişinin akli gider ve deli olur. Akıl, dinî meseleler hakkında konuşur; ama aşk bunların dışında konuşur. Akıl tam bir teslimiyet içinde olmayıp küçük bir şüphe ile şüpheye düşer. Kuyumculuğun dokumacılık araçlarıyla yapılamayacağı gibi akılla onun aşkının yolunda gidilemez. Akli, akılsız ve ahmak bir yetişkin olarak tanımlayan Seyf, sevgilinin aşkıyla bu hale gelen akıl sayesinde benzerinin olmadığını düşünür. Sevgilinin yüzünü gördükten sonra aklın kör olduğunu belirtip sevgilinin akılla aranamayacağını söyler.

سيف فرغانی بعشقت نادرست زين دل خودرای و عقل بی خرد

Seyf-i Fergânî, senin aşkınla

Bu başına buyruk gönül ve akılsız akıl yüzünden eşsizdir. (10/11)

در پیش رخ تو عقل کور است کش آینه در نظر نهاده است

Senin yüzünün önünde akıl kördür.

Çünkü o, göze ayna koymuştur. (22/14)

عشق چون آمد و سرمایه عقل از من رفت از پی دفع زیان سود ندارد تدبیر

Aşk gelince akıl sermayesi benden gitti.

²⁷⁸ Hanlerî Kiyâ, 347.

²⁷⁹ Karagöz, 15.

²⁸⁰ Uludağ, 32-33.

²⁸¹ Pala, 16.

Ziyanı defetmek için tedbir almanın faydası yoktur. (148/6)

کس را بغیر او بسوی او دلیل نیست هان تا بعقل خود نکنی جست و جوی دوست

Kimsenin ona ondan başka delili yoktur.

Sakin! Kendi aklınla sevgiliyi aramayasın. (172/7)

عشق آمده بود بر در دل عقل از پی دفع لشکر آورد

Aşk gönül kapısına gelmişti.

Akıl savunma için ordu sevk etti. (203/3)

بیهوش شدم چو از در تو باد آمد و بوی عنبر آورد

Rüzgâr gelip senin kapından amber kokusunu

Getirdiği zaman kendimden geçtim. (203/11)

عقل در کفر و دین سخن گوید عشق بیرون ازین سخن گوید

آن بیک شبهه در گمان افتد وین ز حقّ الیقین سخن گوید

Akıl küfür ve din hakkında konuşur,

Aşk bunun dışında konuşur.

O bir şüpheyile şüpheyeye düşer;

Ama bu hakka 'l-yakînden konuşur. (308/1-2)

در ادای حق و در ادراک حکمتهای تو نفس کامل ناقص آمد عقل بالغ احمقست

Hakkı yerine getirmede ve senin hikmetlerini anlamada

Kâmil nefis eksik kaldı, yetişkin akıl ahmaktır. (403/2)

بپای عقل خود نتوان طریق عشق او رفتن که نتوان زرگری کردن بدست افزار جولاهی

Kendi akıl ayağınla onun aşkının yolunda gidilemez!

Çünkü kuyumculuk, dokumacılık araç gereçleriyle yapılamaz! (409/9)

2.3.3. Âşık (عاشق)

Âşık; tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede sevendir.²⁸² Şair daima âşıktır. Bu yüzden her şey aşk ile görünür. Âşık sevgiliyle asla bir araya gelemmez. Onunla olan beraberliği daima hayalidir. Âşığın gıdası üzüntüdür. Sevgiliye ait bir söz, bakış vb. gibi şeyler âşık için sarhoşluk nedenidir. Sevgili için canını verecek kadar cömert olan âşık, ondan gelecek her türlü eziyete katlanır. Sevgili yüz vermedikçe âşığın aşkı da artar.²⁸³

Seyf'e göre aşk aşıktır. Aşkın mecazisi olmaz. Âşık olan, nazlanmaz. Sevgiliye kavuşma yoluna baş koyan âşığa iki dünya bir lokma şeklinde sunulsa da buna meyletmez. Âşığın tek arzusu sevgiliye kavuşmaktır. Ona kavuşma yolunda her türlü sıkıntıya katlanır. Ona yakın olmak bile âşık için yeterlidir. Sevgiliye yakın olan âşığın mutluluğu anlatılamaz. Âşık, hem sevgilisine kavuştuğunda, ona yakın oluşunun mutluluğundan hem de sevgilisinden ayrıldığında, ondan uzak oluşunun üzüntüsünden ölebilir. Sevgiliye kavuşmada asıl engelin kendisi olduğunu anlayan âşık, kendisini kendisinden uzak tutmaya çalışır. Çünkü bu haliyle sevgiliye kavuşamayacaktır. Kendi benliğini bir kenara koymalı ki sevgilide yok olabilsin. Herkes aşk hakkında bir şeyler söyler. Fakat âşık, kendi varlığını unutup her şeyiyle sevgilide yok olandır. Âşık sevgilide yok olduğu zaman ben ve sen diye bir şey kalmaz. Artık âşık tamamen sevgili olmuştur. Yani sevgilinin kendisi olmuştur. Kendisini maşukta yok eden âşığa dünya ve ahiretle ilgili soru sorulmamalı. Âşık her zaman üzgündür, garip, kimsesiz ve zavallıdır; çünkü sevgilisine kavuşamamıştır.

Seyf kendisine işaret ederek, kendisinin de âşık olduğunu îma eder ve bu yönünü öne çıkarmak ister. Âşık o kadar cömerttir ki sevgili için hiç çekinmeden canını verebilir. Ancak başka bir yerde Seyf kendisine âşık demez; çünkü kendisinin canını değil, cananını sattığını söyler. Seyf, gönlüne hitap ederek; âşık olanın canla ilgili bir beklentisinin olamayacağını; sevgilinin arzusu ile canın aynı yerde bulunmayacağını; bu yüzden birisinden vazgeçmesi gerektiğini söyler. Büyüklük de naz da maşukun işidir; âşığın değil. Âşık nazlanmak bir tarafa her an sevgiliye kavuşma isteğiyle doludur. Fakat sevgili buna yanaşmaz ve onu sıkıntılara atar. Sevgilinin peşinde perişan olmuş binlerce

²⁸² Uludağ, 48.

²⁸³ Pala, 37.

âşık vardır. Sevgili tektir; ama onun âşığı o kadar çoktur ki sayılamaz. Âşıklar her an sevgiliye kavuşma arzusuyla yanıp tutuşurlar. Bu yolda durmak, dinlenmek diye bir şey bilmezler. Âşıklar dışında dünyadaki herkes uyumaktadır, uyuyanları da ancak uyanık olan âşıklar koruyup kollayabilir. Bu yüzden âşıklara sığınmamız ve güvenmemiz gerekir.

Sevgili güneş gibidir. Yüzünü gösterdiğinde, sabah doğan güneş gibi her yeri aydınlatır. Güneş her gün doğar, kendini gösterir. Fakat onu görmek de görenin işidir. Daha doğrusu ondaki güzelliğin kaynağının onu yaratandan geldiğini anlamak her kişinin işi değildir. Sevgilinin yüz güzelliğine de herkes bakar; ama onun gerçek güzelliğini sadece âşık görür.

بجز عاشق نبیند کس جمالِ روی جانان را نمودن کار خورشیدست و دیدن کار بینایی

Âşıktan başka kimse sevgilinin yüzünün güzelliğini göremez.

Görünmek güneşin işi, görmekse görenin işidir. (13/11)

ز شادی قُرب و ز اندوه دوری گه از وصل و گاه از جدایی بمیرم

Yakınlığın mutluluğundan ve uzaklığın üzüntüsünden

Bazen kavuşmaktan ve bazen de ayrılıktan ölürüm. (23/2)

هرکس از عشق می زند نفسی عاشق تو بجز تو نیست کسی

Herkes kendince aşk hakkında konuşuyor.

Senin âşığının senden başka kimsesi yoktur. (75/1)

بسوی سیف فرغانی نظر کن که چون او عاشق مسکین ندیدم

Seyf-i Fergânî'ye doğru bak;

Çünkü onun gibi zavallı bir âşık görmedim. (84/7)

سیف فرغانی ترا عاشق نشاید گفت از آنک جان فروشانند عشاق و تویی جانان فروش

Seyf-i Fergânî sana âşık denilemez;

Çünkü âşıklar canlarını satıyorlar; sense cananı satıyorsun. (87/16)

حدیثِ دنیوی و عقبی می‌رس از عشاق که هست و نیست ندانند نیستِ هستی چند

Âşıklara dünya ve ahiretle ilgili soru sorma.

Çünkü o kadar varlığın yokluğuyla varlık ve yokluğu bilmezler. (152/4)

عاشق که سیر گشت ز خود گر چه گرسنه است کونین لقمه یی شد و او در دهان نکرد

Kendi tok olan âşık, her ne kadar aç olsa da

İki dünya bir lokma oldu; ama o ağzına almadı. (206/7)

از رسیدن در وصال تو مرا من مانع من ترا درخور نیم از من مرا مهجور دار

Sana kavuşmamda bana engel benim.

Ben sana layık değilim. Beni benden uzak tut. (305/12)

عشق را حمل بر مجاز مکن جان ده ار عاشقی و ناز مکن

Aşkı mecaza hamletme.

Âşıksan canını ver; nazlanma. (437/1)

کبر با اهل محبت ناز با اهل نیاز کار معشوقان بود گر عاشقی چندین مناز

Muhabbet ehline karşı büyüklenmek; niyaz ehline nazlanmak

Maşukların işidir. Eğer âşıksan, bu kadar kibirlenme. (93/1)

تو اگر عاشقی ای دل نظر از جان بر گیر خود بجان تو نباشد طمع‌ی جانان را

Ey gönül! Sen âşıksan, candan ümidini kes.

Senin canınla sevgilinin arzusu birlikte olmaz. (125/2)

من ار ز پای در آیم ترا چه غم که چو من هزار عاشق سر گشته در جهان داری

Ben perişan olsam, senin için ne gam;

Çünkü dünyada benim gibi binlerce perişan âşığın vardır. (166/5)

عاشقان را در ره عشق آرمدن شرط نیست وصلِ جانان را نصیبِ خویش دیدن شرط نیست

Âşıklar için aşk yolunda dinlenmek şart değildir.

Sevgiliye kavuşmayı kendi nasipleri görmek şart değildir. (368/1)

پناه و جز عشاقند در دنیا خلاق را بجز بیدار نتواند که پاس خفتگان دارد

Dünyada insanların sığınağı ve güvenli yeri âşıklardır ancak.

Uyanıklardan başkası uyuyanları koruyamaz. (581/11)

2.3.4. Aşk (عشق)

Sözlükte “Bir insanı belli bir varlığa, bir nesneye ya da evrensel bir değere doğru sürükleyip götüren gönül bağı, aşırı sevgi” anlamına gelen aşk, tasavvufî terim olarak; sevginin insanı tamamen hükmü altına alması, sevginin son mertebesi, varlığın yaratılış sebebi, varlığın aslı demektir. Aşk, ilâhî ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. İlâhî aşka hakiki aşk; beşerî aşka da mecazi aşk adı verilmiştir.²⁸⁴

Seyf'e göre kurtuluş aşktadır. Böyle düşünmeyenler ise asla kurtuluşu olmayan hastalardır. Ecel, bedenle ruhu ayırır da gönüldeki aşk kalıcıdır. Peygamber efendimizin gelmesiyle Kâbe nasıl putlardan kurtulduysa, aşkın gelmesiyle de gönül yabancılıktan kurtulur. Sevgilinin aşkıyla hayat bulan kimse için hayatın ya da ölümün farkı yoktur. Aşk sultanı, âşığın memleketini fethettiğinde orada sevgilinin izinden başka bir şey kalmaz. Aşkta, âşığın hep güzel sözler söylemesine rağmen sevgiliden kötü söz işitmesi bir gelenektir. Sevgilinin aşkına öncelik veren kişi, hem bu dünyayı hem de ahireti bir kenara koyar. Aşk, cesur erkeklerden istenmesi gerekir. Kadın gibi olan erkekler, aşk işine giremezler. Sevgilinin aşkında benliği yok etme son noktadır. Sevgilinin aşkı; kişiyi kendinden geçirir, bedeninden dışarı çıkarır. Canın aşka yönelmesi halinde gönlü bu işten uzak tutmak mümkün değildir. Aşkın başlangıcını kimse bilmez; hatta ezelin dahi bundan haberi yoktur. Sevgilinin aşkıyla yaşlanmayan kişi, gençliğinde ölümün esiri olur. Aşk hançere benzeten Seyf, bu aşk hançeriyle ölenlerin her şeyden güvende olduklarını ve gelecek ok ya da diğer darbelere önem vermediklerini belirtir. Aşk yolundaki insanları küçümsemeyip onların içinde kimlerin olduğuna ve kimi istediklerine bakılması gerektiğini söyler. Aşkın kolay olduğunu düşündüğünü; fakat aşk yükünü

²⁸⁴ Karagöz, 40.

yüklenince çok zor olduğunu ve bu yükü zor taşıdığını ifade eder. Kendi gönlündeki aşkı “Toprağın parçalarındaki akan su” olarak tanımlar.

دلم ز معنی عشقت تُهی نخواهد شد اجل اگر چه کند صورتم ز جان خالی

*Ecel her ne kadar benim bedenimi ruhumdan ayırsa da,
Gönlüm senin aşkının manasından yoksun kalmayacak. (1/5)*

رسید عشق و ز اغیار گشت صافی دل پیمبر آمد و شد کعبه از بتان خالی

*Aşk geldi ve gönül yabancılıktan arındı;
Peygamber geldi ve Kâbe putlardan kurtuldu. (1/7)*

محو کرده از دل امیدِ حیوة (و) وهم مرگ زنده از عشق تواند ای دوست و ز جان فارغند

*Ey sevgili! Hayat ümidini ve ölüm düşüncesini gönlünden yok edenler,
Senin aşkınla diridirler ve cana önem vermezler. (6/4)*

گشتگان خنجر عشق از حوادث ایمنند خستگان این نبرد از تیرباران فارغند

*Aşk hançeriyle ölenler olaylardan emindirler.
Bu savaşın yaralıları ok yağmuruna önem vermezler. (6/13)*

تندرستی که ندانست نجات اندر عشق اینت بیمار که هرگز بشفایی نرسد

*Kurtuluşu aşta bilmeyen sağlıklı kişi,
Asla iyileşmeyecek bir hastadır. (8/8)*

عشق سلطان غیورست و چو مُلکی گیرد اندر آن مملکت از غیر اثر نگذارد

*Aşk gayretli sultandır ve bir memleketi aldığında
O memlekette izden başka bir şey bırakmaz. (24/2)*

من کار عشق دوست را آسان همی پنداشتم بارگران بر داشتم افتان و خیزان می بَرَم

*Ben sevgilinin aşk işini kolay sanıyordum.
Yüklerini yükledim; düşe kalka götürüyorum. (83/3)*

سَنَتِ عشقت برین در دعا گفتم و دشنام شنیدن ز یار

*Duada en iyisini söylemek;
Ama sevgiliden kötü söz işitmek aşkın geleneğidir. (85/6)*

گر جان و گر دلست اضافت مکن بخود هرچ آن تست هست همه آن عشق یار

*İster can ister gönül olsun kendine izafe etme.
Senin olan her şeyin tamamı sevgilinin aşkına aittir. (101/3)*

کسی کو پیش گیرد کار عشقت نهد کار دو عالم را به یک سو

*Senin aşk işine öncelik veren kişi
İki dünyanın işini bir kenara koyar. (108/12)*

از آن مردان شیرافکن طلب عشق کزین مردان همچون زن نیاید

*Aşk o cesur erkeklerden iste;
Çünkü bu, kadın gibi erkeklerle olacak iş değildir. (113/5)*

عشق در جان سیف فرغانیست چون در اجزای خاک ماء معین

*Seyf-i Fergâni'nin gönlünde aşk,
Toprak parçalarındaki akan su gibidir. (121/13)*

کنون او ما و ما اویم در عشق دگر زین بیش چه توان کرد ما را

*Şimdi aşkta o, biziz; biz, o;
Artık bizim için bundan fazla ne yapılabilir. (124/15)*

عشق تو مرا ز من بر آورد بر دم ز خود و ز تن در آورد

*Senin aşkın beni benden götürdü.
Kendimden geçirdi; bedenimden dışarı çıkardı. (203/1)*

کاریست عشق صعب و اگر جان رود در آن هرگز نمی توان دل از این کار بر گرفت

*Aşk zor bir iştir. Can ona meylederse,
Gönül bu işten asla uzak tutulamaz. (249/9)*

مبداء عشق ز جایبست که نیز آنجا را کس ندیدست و نداند ازل آن مبدأ را

*Aşkın başlangıcı kimsenin görmediği bir yerdir.
Ezel dahi o başlangıcı bilmez. (299/1)*

مرد چو در کار عشق تو نشود پیر جانش گرفتار مرگ به جوانی

*İnsan senin aşk işinde yaşlanmayınca
Canı gençliğinde ölümün tutsağı olur. (414/9)*

در عزیزان ره عشق بخواری منگر بنگر این قوم کیانند و کرامی خواهند

*Aşk yolunun azizlerine küçümseyerek bakma.
Bu toplulukta kimlerin olduğuna ve kimi istediklerine bak. (500/13)*

2.3.5. Ârif (عارف)

Ârif, ahlakî ve manevî arınma sayesinde sezgi gücü ve derin tecrübe ile öğrenen ve anlayandır. Daha çok tasavvufta kullanılan bir terim olan ârif, manevî tecrübeyle marifet ve hakikat mertebesine ulaşan sûfidir.²⁸⁵

Seyf'e göre sevgilinin tatlı dudağı ve şeker gibi olan gülüşü karşısında zâhit, memnun kalmaz; fakat ârif memnundur. Çünkü zâhit, dünyayı önemsememeyi gerçek dindarlık sayar; ama ârif orada Allah'ın tecellisini görür. Akıllı kişide ârifin kendinden geçme hali görülemez. Ârifin değeri cübbe ve sarıkla ölçülmez.

بدستار و بدزاعه نباشد قیمتِ عارف که عزّت ز آستین نبود یدِ بیضای موسی را

*Ârifin değeri sarık ve cübbeyle ölçülmez;
Çünkü Mûsa'nın beyaz elinin kıymeti yeninden dolayı değildir. (208/6)*

کز لب شیرین او وز خنده چون شکرش زاهدان را رو تَرش شد عارفان را وقت خوش

*Onun tatlı dudağından ve şeker gibi gülüşünden dolayı
Zahitlerin yüzü ekşi, âriflerin zamanı tatlı oldu. (404/8)*

از عاقلان چه می طلبی وجدِ عارفان عاقل ز زمهریر چه گرما طلب کند

Akıllılardan âriflerin coşkusu nasıl istersin?

²⁸⁵ Süleyman Uludağ, "Ârif", *DİA*, İstanbul 1991, III, 361.

Akıllı soğuktan nasıl sıcak ister? (442/5)

2.3.6. Can (جان)

Sözlükte “rüzgâr, nefis, ruh, bedenin canlılığını sağlayan ana unsur” manalarına gelmektedir. Edebiyatta can, genel olarak varlığı bilinen; fakat gözle görülüp elle tutulamayan bir özelliktedir. Şairlerin nazarında âşığın en değerli varlığı can nakdidir. Nakit her an kullanmaya hazır bir değer ve sermaye olduğu için sevgisi veya sevgilisi uğruna âşığın verebileceği, vermekten çekinmeyeceği, bu yolda hesapsızca harcayacağı, kurban ve feda edeceği en değerli varlığıdır. Gerçek aşk ve âşık candan geçebilmekle ölçülür.²⁸⁶

Seyf’e göre can, âşığın alış verişi için kullandığı nakdidir. Sevgilinin aşkının üzünü can, nakdiyle satın alır. Bu alışverişten zarar etmez ve bu anlaşmayı bozmayı da hiçbir zaman düşünmez. Hatta canını sevgiliye feda eden kişi bunun bile sevgiliye layık olmadığını düşünür. Asıl can sevgilidir. Bu yüzden can değil de, sevgili kaybedildiğinde ölmüş olunur. Canına yani sevgilisine kavuşamayan artık cansız bir beden gibidir. Canını sevgiliye feda edip sevgiliyle hayat bulan kişi, bundan sonra cansızlıktan hiçbir kaygı duymaz. Canın sevgiliye verilmesi sıradan bir şeydir; çünkü kişi bedendeki canla değil de sevgiliyle hayat bulur. Canını görmek isteyen kendisine bakması gerekir, baktığında orada candan daha güzel olanı; yani sevgiliyi görecektir. Sevgiliyi isteyen kişinin canını terk etmesi gerekir; çünkü can ve cananın birlikte olması mümkün değildir. Sevgilinin yüzünün müşterisi olan kişiler, bu alışverişte canlarını satarlar. Kişinin bin canı da olsa, sevgilinin ayağının altına dökmesi gerekir. Sevgili, kişinin canını çok kolay alır; fakat yüzünü de tam tersine çok zor gösterir. İnsanın vücudundaki canının olmaması, danesi olmayan saman çöpü gibi değersiz olması demektir. Kişiye asıl hayat veren sevgili, onun yanında olursa kişinin canla hayat sahibi olmasına gerek kalmayacaktır. Sevgilinin gerçek değerini bilen kişinin bilinçli oluşunun göstergesi canı terk etmesidir. İnsan sevgiliyi hem can hem de dünyayla satın alsa da o buna değer. Canından başka verecek bir varlığı olmayan kişi, canını hediye olarak sevgiliye takdim eder; ama bu hediyesinin çok basit olduğunu düşündüğü için sevgiliye karşı mahcuptur. Ayrıca divanda can redifli bir gazel vardır.

²⁸⁶ Mustafa Uzun, “Can”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 138.

اگرچه اندۀ عشقت بجان خریدم لیکن زیان نکرد و مَصُونست بیع ماز اِقالَت

Gerçi senin aşkının üzüntüsünü canla satın aldım;

Fakat zararı yok, bizim satışımız anlaşmayı bozmaktan korunmuştur. (21/11)

ای دانه وجودت بی مغز جان چو کاهی گر جان مغز نبود دانه چو کاه باشد

Ey senin vücudunun tanesi, iç gibi (olan) can olmadan bir saman gibi olan!

İç gibi olan can olmazsa, dane saman gibi olur. (32/3)

دل کنون زنده بجان نیست که جانان اینجاست و آن حیاتی که بدو زنده بود جان اینجاست

Gönül şimdi canla hayat sahibi değildir; Çünkü sevgili buradadır.

Kendisiyle hayat bulduğum o sevgili buradadır. (35/1)

در ره عشق گر از قیمت یار آگاهی ترک جان کن که نشان دل آگاه اینست

Aşk yolunda sevgilinin değerinden haberdâr isen, canı terk et;

Çünkü haberdâr gönlün işareti budur. (39/9)

ای (که) تو جان جهانی و جهان جانی گر بجان و بجهانت بخرند ارزانی

Ey dünyanın canı, canın dünyası!

Seni can ve dünya ile satın alsalar, değersin. (40/1)

دلم بخواست که جان را فدای دوست کند ولیک لایق آن دوست نیست جان، چه کنم

Gönlüm canı sevgiliye feda etmek istedi;

Fakat can o sevgiliye layık değildir; ne yapayım! (48/5)

مرا بی تو چون زندگانی بود منم مرده تو تویی جان من

Ben sensiz nasıl yaşayabilirim?

Benim senin ölmüşün; sensin benim canım. (56/5)

چون دامن تو گیرد در پای تو چه ریزد بیچاره‌یی که جانش در آستین نباشد

Canı eteğinde olmayan çaresiz,

Senin eteğini tutunca ayağına ne saçar? (58/6)

جانم تویی و بی تو بنده تییست بی جان وین نیز اگر بخواهی کردم فدای جانت

Benim canım sensin ve sensiz kul cansız bir bedendir.

Bunu da istersen senin canın için feda ederim. (68/7)

کسی کو همچو تو جانان ندارد اگر چه زنده باشد جان ندارد

Senin gibi sevgilisi olmayan kişi,

Her ne kadar canlı olsa da can sahibi değildir. (69/1)

هر که جان ترک کند زنده بجانان باشد چون شود زنده بجانان چه غم از بی جانی

Canını terk eden, sevgiliyle canlı olur.

Sevgiliyle canlı olunca cansızlıktan dolayı ne gam! (70/12)

ای خریدارانِ رویت عاشقانِ جان فروش شور در مردم فتاد از عشقِ رویت رو بپوش

Ey yüzünün müşterileri can satan âşıklar olan,

Senin yüzünün aşkıyla insanlar coştı; yüzünü ört. (87/1)

ترکِ جان کن تا بیاید با تو جانان در میان هر دو نتوانی گرفتن جان و جانان در کنار

Sevgilinin seninle gelmesi için meydanda canı terk et.

(Yoksa) her ikisini, can ve cananı yanına alamazsın. (94/2)

عاشقم بر تو و بر صورتِ جان پرور تو من ازین معنی کردم دل و جان در سر تو

Sana ve senin can besleyen yüzüne âşığım.

Ben bu mana için gönlü ve canı feda ettim. (95/1)

چو مال نیست مرا جان همی دهم بپذیر که شرمسارم ازین تحفهٔ مُحَقَّرِ خویش

Malım olmadığı için canımı veriyorum; kabul et;

Çünkü bu küçük hediyemden dolayı utanıyorum. (177/11)

بخود نظر کن اگر می خواهی که جان بینی بجان که آنچه ز جان خوشترست آن بینی

Canı görmek istiyorsan kendine bak.

Canım üzerine yemin ederim ki candan daha güzel olanı görürsün. (210/1)

گر هزارم جان بود در پای او ریزم که نیست در ره جانان ز جان دادن پشیمانی مرا

*Bin canım olsa onun ayağının altına saçarım;
Çünkü sevgilinin yolunda can vermekten dolayı pişman olmam. (303/12)*

جان دهم در بهای وصل تو لیک قیمت جان مختصر چه بود

*Sana kavuşmama karşılık canımı veririm;
Fakat değersiz canın ne kıymeti olur! (366/5)*

روی چو ماه خویش (و) دل و جان عاشقان دشوار می نمایی و آسان همی بری

*Ay gibi olan yüzün, âşıkların gönlü ve canı,
Zor gösteriyorsun; ama kolay götürüyorsun. (394/2)*

2.3.7. Dergâh (درگاه)

Farsça; kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi manaları vardır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmet ettikleri büyük tekkelere dergâh denir.²⁸⁷ Dergâhın büyüğüne asitâne; küçüğüne de zâviye adı verilir.²⁸⁸

Seyf, kendisine kendisinden uzak olma tavsiyesinde bulunur. Bu şekilde kendisinden uzak olduğunda, dergâhın dostlarından olacağını söyler. Seyf'e göre sevgilinin dergâhı o kadar değerlidir ki, dergâh bir yana onun toprağını bile iki dünya mülküyle değişmeyeceğini ifade eder. Ayrıca bu dergâhtan yüz çevirenlerin de yok olması temennisinde bulunur.

کسی که روی ز درگاه تو بگرداند به داغ غیر تو بادش تباه پیشانی

*Yüzünü senin dergâhından çeviren kimsenin alnı
Senden başka ateşle yok olsun. (279/10)*

خاک درگاه تو نفروشم بملک هر دو گون من چنان نادان نیم آخر تو می دانی مرا

*Senin dergâhının toprağını her iki dünyanın mülküne satmam.
Ben öyle bilgisiz değilim; artık sen beni tanıyorsun. (303/8)*

²⁸⁷ Cebecioğlu, 158.

²⁸⁸ Pala, 111-112.

برو ای سیف فرغانی زمانی دور شو از خود دمی کز خویشتن دوری ز نزدیکان درگاهی

Seyf-i Fergânî, git; bir süre kendinden uzak dur.

Kendinden uzak olduğun zaman dergâhın yakınlarından olursun. (409/10)

2.3.8. Derviş (درویش)

Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi anlamlarına gelir. Tarikat mensublarının çoğu fakir oldukları için bu isimle anıldıkları ileri sürülür. Hakiki derviş, kimseden bir şey istemez. Alçakgönüllü, ârif, kanaatkâr kimselerdir. Tasavvuf-taki manası ise, bir şeyhin terbiyesi altında bulunan kişi demektir.²⁸⁹

Seyf'e göre dervişler, bu aşağılık dünyada yaşarlar; ama bu dünyanın değersiz iş-leriyle uğraşmazlar. Kişi yolunu kaybetmemesi için dervişlerin arasına katılmalıdır. Ebedî mülkü kazanabilmek için dervişlerin kapısına gidilmesi gerekir. Dervişler içinde aşk hakkında konuşanlar kendinden haberdâr olmamalıdır. Böyle konuşup kendinden haberi olan yalan söylüyor demektir. Seyf, dervîşi çöp kovasındaki mücevhere benzetir. Dünya bir çöp kovası gibidir, dervîş de çöp kovası gibi olan dünyadaki mücevherdir. Ayrıca dervişlerin hırkalarında kefensiz defnedilen, -dinimizde en yüksek mertebeler-den olan şehitlik mertebesine ulaşan- nice şehitlerin olduğunu söyler.

ای بسا درویش زنده دل که در دنیای دون خفت بر خاک وز خاکش گرد بر دامن نداشت

Birçok mutlu derviş vardır ki aşağılık dünyada

Toprağın üzerinde uyudu; ama topraktan onun eteğine toz bulaşmadı. (46/3)

سیف فرغانی اگر ملک ابد میخواهی اینچنین ملک به دست از در درویشان کن

Seyf-i Fergânî ebedî mülk istiyorsan

Böyle bir mülkü dervişlerin kapısından elde et. (79/13)

اندرین دنیای دون درویش صاحب ذوق را راست همچون گوهری در خاکدانی یافتم

Bu aşağılık dünyada zevk sahibi dervîşi,

Çöp kovasındaki bir mücevher gibi sağlam buldum. (119/10)

²⁸⁹ Cebecioğlu, 159-160.

بره تنهارود ره گم کند مرد در آدر خیل درویشان و می رو

*Kişi yola yalnız çıkarsa yolu kaybeder;
Dervişler kabilesine katıl ve git. (244/10)*

در مذهب درویشان کذبست حدیث آن کز عشق سخن گوید و ز خود خبری دارد

*Dervişlerin mezhebinde aşk hakkında konuşan;
Fakat kendinden haberi olanın sözü yalandır. (384/8)*

زننده در خرقه های درویشان چه شهیدان بی کفن داری

*Dervişlerin hırkalarında canlı
Nice kefensiz şehitlerin vardır. (468/8)*

2.3.9. Eşik (آستان)

Eşik, zahirden batına, mecazdan hakikate geçilmesini sağlayan veya mürşide, o vasıta ile Hakk'a ermeyi temin eden önemli bir yerdir. Tasavvufta ve genelde doğulu kavimlerde eşğin bir kutsiyeti vardır. Eşiğe baş koymak bir bağlılık ifadesidir. Eşiğe basılmaz, eşik öpülür.²⁹⁰

Seyf'e göre sevgilinin eşiği asla terk edilmemesi gereken bir yerdir. Kişi, başını eşiğe koyar, gerekirse başını verir; ama sevgilinin eşiğinden ayrılmaz. Sevgilinin eşiği dünyada değildir. Onu bu dünyada aramamak gerekir. Sevgilinin eşiğinde olmak en değerli yerde olmaktır. Burada ölmek en yüksek mertebedir. Sevgilinin eşiğinden ayrılan insan, değersiz olur ve köpek gibi ona vurup itip kakarlar. Son olarak Seyf, kendisini eşiğe benzetir. Eşik sevgilinin kapısının önünde sabittir, oradan hiç ayrılmaz. O da eşik gibi sevgilinin kapısının önünden hiç ayrılmaz.

گرم ز صحبت جانان بآستین رانند نهاده ام سر خدمت بر آستان چه کنم

*Eğer beni sevgilinin sohbetinden kovarlarsa
Hizmet başımı eşiğe koymuşum; ne yapayım! (48/2)*

²⁹⁰ Uludağ, 128.

در زیر بام چرخ مجوی آستان دوست بالای عرش دان در ایوان عشق یار

Sevgilinin eşiğini felek çatısının altında arama.

Sevgilinin aşkının eyvanının kapısını arşın üzerinde bil. (101/8)

اگر ز پرده برونست سیف فرغانی چو آستانه بجز وی مقیم در کس نیست

Eğer Seyf-i Fergânî perdenin dışındaysa

Eşik gibi ondan başka kimsenin kapısında ikamet etmez. (191/11)

بر در مردم رود چو سگ بزندش هر که جزین آستان پناه ندارد

Bu eşikten başka sığınağı olmayan kişi,

İnsanların kapısına gider; köpek gibi ona vururlar. (419/8)

بر آستان تو بودن مراست مجلس عالی بزیر پای تو مردن مراست پایه اعلی

Senin eşiğinde olmak benim için en yüce meclistir.

Senin ayağının altında ölmek benim için en yüksek mertebedir. (439/3)

2.3.10. Fena (فنا، نیستی)

Yok olma, yokluk, geçip gitme anlamlarına gelen fenanın tasavvufa göre anlamı fenâfillah'tır. Fenâfillah, Allah'ın varlığı içinde yok olmaktır. Tasavvufun temel düşüncelerinden birisidir. Sûfî, bütün varlığını yok ederek her şeyi unutup, her türlü dünya işlerini geride bırakarak Allah ile bir olmayı amaçlar.²⁹¹

Seyf, baki olmak isteyen insanın yok olması gerektiğini, insanın yok olmadığı sürece ebediliğe ulaşamayacağını, iki dünyadan da elini çekip kendini ilahi aşkta yok eden kişinin varlıkla bir işinin olmadığını söyler. Ayrıca ilahî aşkta kendini yok eden bu kişiler için beden ölümünün yokluk olmadığını ifade eder.

هر که در عشق نمیرد ببقای نرسد مرد باقی نشود تا بفنای نرسد

Aşk (yolunda) ölmeyen ebediliğe ulaşamaz.

²⁹¹ Şerîfî, 1101-1102; Pala, 150-151; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, 215.

İnsan yokluğa ulaşmadıkça baki olamaz. (8/1)

نیستی نزدیکِ درویشان ز خود وارستست مرگِ صورت نیست نزد ما نشان نیستی

Yokluk dervişler için kendinden kurtulmaktır.

Bizim için bedenın ölümünde yokluk izi yoktur. (162/2)

جان عاشقِ فارغست از گفت و گوی هر دو گون حشو هستی را چه کار اندر میان نیستی

Âşığın canı her iki âlemin söylentilerinden kurtulmuştur.

Yokluğun ortasında varlık sözünün ne işi olur! (162/8)

2.3.11. Gönül, Kalp (دل)

Gönül, âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur ve dertleşir. Gönül bir kuştur, gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayali ile mutlu olur, nazıyla kendinden geçer.²⁹² Sırlar hazinesi, Allah'ın nazar ettiği yer, ilahî kemalin ve cemalin en güzel tecelli ettiği mahaldir.²⁹³

Seyf'e göre Allah'ı arzulamayan gönül, ruhsuz bir beden gibidir. Nasıl ki ruhu olmayan beden cesetten ibaret olup hiçbir şey ifade etmiyorsa, gönlü Allah arzusıyla dolu olmayan kişi de ruhsuz beden gibi hiçbir şey ifade etmez. Sevgiliden dolayı her zaman sıkıntı içinde olan âşığın gönlünü denize; sıkıntıyı da dalgaya benzeten Seyf'e göre bu öyle bir sıkıntı dalgasıdır ki deniz gibi bir gönül olmalı ki o sıkıntı dalgasına katlanabilsin. Gönlün isteğinin olması için öncelikle gönlün yerinde olması gerekir. Fakat âşık gönlünü sevgiliye kaptırmıştır. Yani gönül âşıktan çıkmıştır artık. Sevgili gidince gönül sevgiliyle beraber gider. Âşığın gönlü yerinde olmadığı için gönlün isteğini de söyleyemez. Âşık, hem gönlü hem de sevgiliyi kaybetmiştir. Tek bir sevgiliye bağlanan âşık, artık başkalarının sevgisinden de bağını kesmiştir. Seyf "Ben yere göğe sığmadım, ancak mü'min kulumun kalbine sığdım." kudsî hadisine telmîhte bulunarak Allah Teâlâ'nın aynası olan gönlü başkasının sevgisinin tatmin edemeyeceğine vurgu yapar. Kendine seslenerek; gönlü tamamen sevgiliye teslim etmesi gerektiğini; yoksa sevgilinin yanında hiçbir değerinin olmayacağını söyler. Kendisini sevgiliye kaptıran gönül, canı yalnız bırakmıştır. Ya canı sevgiliye sunacak ya da can, gönülle yollarını ayıracak.

²⁹² Pala, 168.

²⁹³ Uludağ, 107.

Fakat Seyf, cana biraz sabretmesini ve gönlün durumunun ne olacağını izlemesini tavsiye eder.

مباد دل ز هوای تو یک زمان خالی که بی هوای تو دل تن بود ز جان خالی

Gönül senin arzundan bir an bile boş olmasın.

Çünkü senin arzun olmayınca gönül ruhsuz bir beden (gibi)dir. (1/1)

بهر بادی مکن پُرچین چو روی آب پیشانی کزین سان موج انده را دلی باید چو دریایی

Her rüzgârda alnını suyun yüzü gibi kırış kırış yapma;

Çünkü böyle bir sıkıntı dalgası için deniz gibi gönül gerekir. (13/3)

از سر خواست نگویم ز سر دل بر خیز دل چو نبود نتوان گفت که دلخواه اینست

İstek yüzünden; demiyorum gönül yüzünden, kalk,

Gönül olmayınca, gönlün isteği budur denilemez. (39/3)

چو دل نباشد و دلبر بود بدست خوشست کنون که دلبر و دل رفت این زمان چه کنم

Gönül olmasın; sevgili elde oldumu güzeldir.

Şimdi sevgili de gönlün de gitti ne yapayım bu zamanı. (48/3)

ماز مهر دیگران پیوند بیریدیم و تو مهر از ما بر گرفتی دل ز ما بر داشتی

Biz başkalarının sevgisinden bağı kestik.

Sen bizden sevgimizi ve gönlümüzü alıp götürdün. (80/2)

کسی که دل ز تو بر گیرد اندر آن عجبم که بر کجا نهد آن دل که از تو بر گیرد

Gönlünü senden alan kişiye şaşırırm.

Çünkü senden aldığı o gönlü nereye koyar. (180/2)

دوست جز دل نمی پذیرد جای در دل بر کسی دگر مگشای

Sevgili gönülden başka bir yer kabul etmiyor.

Gönlün kapısını başka kimseye açma. (566/1)

سیف فرغانی بُودَ برِ یارتِ قدری گر دل و جان ترا نزد تو مقداری هست

Seyf-i Fergânî, gönlün ve canın birazcık yanında olursa

Sevgilinin yanında bir değerın olmaz. (117/11)

من بشکرانهٔ وصلتِ دل و جان پیش گشتم گر متاعِ دل و جان کاسِ بازار تو نیست

Gönül ve can metağı senin pazarını bozmuyorsa

Ben sana kavuşma şükranıyesi olarak gönül ve canı hediye ederim. (382/6)

از عاقبتِ عشق تو اندیشه نکردم دیوانه دل عاقبت اندیش ندارد

Senin aşkının neticesini düşünmedim.

Deli gönül neticeyi düşünmez. (385/2)

دل درین ره زد قدم جان ماند تنها گفتمش صبر کن تا بنگری کاحوال او چون می شود

Gönül bu yolda yürüdü; can yalnız kaldı.

Ona, onun durumunun nasıl olduğunu görmen için sabret, dedim. (432/9)

2.3.12. İki dünya, iki âlem (دو عالم ، دو جهان، دو کون)

Âlem; maddî ve mânevî, görülen ve görülemeyen, dünyada ve âhirette Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeydir. Görülen, hissedilen, insan bilgisinin ulaşabildiği maddî varlıklara “mülk ve şehâdet âlemi”; madde ötesi varlıklara da “gayb ve melekût âlemi” denilir. Gayb ve melekût âleminin tek sahibi Allah'tır. Mülk ve şehâdet âlemi olan dünyanın ise gerçek sahibi Allah olmakla beraber, görünürde ve mecazen başka sahipleri de olabilir.²⁹⁴

Seyf, kendisine iki dünyanın nimetleri de verilse insanın alıcısının sevgili olduğunu düşünür. İki dünyayı da veren kişinin henüz sevgilinin değerinin yarısını bile karşılayamadığını söyler. İki dünyanın, sevgilinin bir bakışından bile daha değersiz olduğunu, sevgilinin aşkını elde eden kişinin, iki dünyayı da elden çıkarması gerektiğini ifade eder. İki dünyada da yeri olanın sevgiliyi bulamayacağını, sevgilinin aşkının yolunda giden için iki dünyanın da bir hiç hükmünde olduğunu belirtir.

²⁹⁴ Karaman vd., I, 60.

دل یکی کن بدو عالم مفروش خویشتن را چو خریدارت اوست

Gönlü birlik yap; kendini iki dünyaya satma.

Çünkü senin alıcın odur. (141/5)

از جای برو گو دل و جان چون تو بجایی و ز دست برو گو دو جهان چون تو بدستی

Sen yerinde olunca gönül ve can yerinden gitsin!

Sen elde olunca iki dünyanın elden gitsin! (349/3)

چه خواهی از من درویش چون ادا نکند خراج هر دو جهان نیمه بهای ترا

Mademki her iki dünyanın haracı senin değerinin yarısını ödemiyor;

Ben fakirden ne istiyorsun? (395/6)

آن کس منم که در عوض یک نظر ز تو راضی نیم که ملک دو عالم مرا رسد

Senden bir bakış karşılığında iki dünya mülkünün

Kendisine ulaşmasına razı olmayan kişi benim. (412/9)

دوست را هیچ جا نخواهی یافت تا ترا در دو کون باشد جای

Senin iki dünyada da yerin olduğu sürece

Sevgiliyi hiçbir yerde bulamayacaksın. (566/2)

در ره عشقت که منزل جز تو نیست هر دو عالم چون دو فرسنگ آمده

Senden başka menzili olmayana

Senin aşkının yolunda her iki âlem iki fersahlık²⁹⁵ yoldur. (574/7)

2.3.13. Lâ-illâ (لا إله إلا الله)

Bir nefiy ve isbat sözü olan “Lâ” ve “illâ” kelimeleri “yoktur ancak vardır” manasına gelir. Bu edatların tasavvufî edebiyatta önemli yeri vardır.²⁹⁶ “Lâ” yani nefiy, tasavvufun vahdet-i vücud (varlık birliği) inancına göre varlığın ancak Allah varlığı oldu-

²⁹⁵ Yaklaşık 5 kilometrelik bir uzaklık ölçüsü.

²⁹⁶ Seccâdi, *Ferheng-i Lugât u Istilâhât u Ta'birât-ı İrfânî*, 401; Tatcı, 59.

ğunu bilmek bu bilgiyi görüş, görüşü de oluş haline getirmektir. Varlıkların vâir oluşları Allah'ın varlığıylaıdır. Allah'ın varlığından başka bütün varlıklar izafidir.²⁹⁷

Seyf, olumsuzluk edatı olan “لا” (Lâ) yı bir beyitte yalnız kullanırken bir başka beyitte ise “den başka, ancak” anlamlarında olan “إلا” (illâ) ile birlikte kullanır.

هر چه در قبضة الاست ز اعیان وجود لقمه‌یی ساز از آن بهر دهان لا را

Her şey “illâ” nın mülkündedir. “Lâ” nın ağızı için

Vücudun ileri gelenlerinden bir lokma yap. (299/9)

از لا مکان گذشتن اگرچه نه کار ماست گر لا مدد کند ز مکان نیز بگذریم

Mekânsızlıktan geçmek her ne kadar bizim işimiz olmasa da

“Lâ” yardım ederse mekândan da geçeriz. (563/5)

2.3.14. Maşuk/Sevgili (یار، شاهد، معشوق)

Sevgili, sevilen kişi anlamına gelir. Sevgilinin özellikleri arasında acı ve ıstırap verici olması önde gelir. Sözünde durmaz. Âşığın ağlayıp inlemesi, acıdan, üzüntüden ölecek duruma gelmesi onu etkilemez. Bütün bu olumsuz özelliklerine rağmen âşığa düşen görev sevgiliden şikâyetçi olmamak ve onun eziyetlerine sabırla tahammül etmektir. Âşık için sevgilinin kendisine eziyet etmekten vazgeçmesi dahi sevgilinin ilgisi- nin bittiğinin işaretidir. Sevgilinin olmadığı yer cennet bile olsa değeri yoktur. İki cihan ona feda edilebilir. Sevgilinin platonik bir aşk ile seviliyor oluşu şiirde onu tasavvuf çerçevesinde görmeye yol açmıştır. Tasavvufta sevgili Allah'tır. Aşk ise ilâhî aşktır.

Seyf, sevgiliyi genelde dünyevi sevgili olarak değil de Allah Teâlâ'dan bahse- derken kullanmıştır. Allah Teâlâ ise gözden gizlidir. Yani dünya gözüyle O'nu görmeye yetkimiz yoktur. Fakat O'nun isimlerinin tecellisi dünya üzerinde müşahade edilebilir. Seyf'e göre asıl mana peşinde olanlar için kâinatta Allah'ı bulmak, beden için can gibi- dir. Nasıl ki can olmayan beden hiçbir şey ifade etmiyorsa, dünya hayatında yaratanın izlerini bulamayan kişi de cansız bir beden gibidir. Bir cihan, sevgilinin sahip olduğu güzellikleri anlatmaya ve onu övmeye çalışmıştır. İçlerinden hiçbirisi de bundan

²⁹⁷ Abdalbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, 201; Orhan Başaran, *Fars Edebiyatında Kelime-i Tevhîd (Seçme Şiirler–Mazmunlar–Yorumlar)*, Erzurum 2016, 89.

şikâyetçi olmamıştır. Bazı insanlar dünyaya dalıp dünya işleriyle uğraşır, bazı insanlar da ahiretle uğraşır. Sevgiliye ulaşma amacında olmayanlar anlamsız işlerle uğraşıyor demektir. Sevgili iki dünyanın dışındadır. İnsanlar için dünya ve ahiret vardır; fakat âşıklar için sadece sevgili vardır. Sevgiliye kavuşmanın yolu ise hem bu dünya ve lezzetlerinden hem de diğer dünya ve lezzetlerinden vazgeçmektir. O zaman bunlardan kat kat daha üstün lezzete hâiz olan gerçek sevgili olan Allah'a kavuşma hâsıl olur. Âşık, sevgiliye öyle bağlanmıştır ki hiçbir zaman sevgiliden ayrılmak istemez. Fakat vefasız olan sevgili, her an âşıktan ayrılabilir. Sevgiliyi bulan âşık, kendisini unuttur. Onu bulan onda yok olur ve kendisinden bir iz kalmaz. Onu tanıyınca konuşmaya da gerek kalmaz. Sevgiliden başka her şey terk edilmelidir. Sevgiliden başka yönelinen her şey küfürdür. Dünyada her şeyi sevgili için yaptığımızda ve her şeyi, her şeyin sahibi olandan istediğimizde, O'nun bizi başkalarına muhtaç etmeyeceği temenni edilir. Sevgili güzellik unsurudur. Sevgili o kadar güzeldir ki güneş ve ay olmasa da onun güzel yüzü gündüz güneş gibi; gece de ay gibi dünyayı aydınlatır. Yani sevgiliyi gören kişi güneş ve ayı gökyüzünde görmese de endişelenmez.

از سیف رفت صبر و دل و هر دم اندهی نا خوانده آید و چو برانم نمی رود

Seyf'ten sabır ve gönül gitti; her an bir sıkıntı

Gelir davetsiz, kovulsa da gitmez. (66/11)

یار اگر از ما ببرد حاکمست ما نتوانیم بریدن ز یار

Eğer sevgili bizden ayrılırsa hâkimdir (hüküm onundur).

Biz sevgiliden ayrılamayız. (85/5)

بی زبانم بعد ازین چون دوست را بشناختم بی نشانم بعد ازین کز وی نشانی یافتم

Bundan sonra dilsizim artık; çünkü sevgiliyi tanıdım.

Bundan sonra izziz olurum; çünkü Ondan bir iz buldum. (119/3)

ای در دوست طلب کرده ز هر دیواری خانه دوست برون از دو جهان در دارد

Ey her duvardan sevgilinin kapısını isteyen!

Sevgilinin evinin kapısı iki dünyanın dışındadır. (182/5)

مگذار بـدیگران کسی را کو جز تو کسی دگر ندارد

*Senden başka kimsesi olmayan
Kişiyi başkalarına bırakma. (226/8)*

دوست در باطن معنی طالبان چون جانست به اثر ظاهر و پیدا ز نظر پوشیده

*Sevgili mana peşinde olanların içinde can gibidir.
İzi aşikâr ve bellidir; ama kendi gözden gizlidir. (285/2)*

قومی بکار دنیوی و قومی باخرت مشغولی که با تو نباشد بطلتست

*Bir kavim dünya işlerinde ve bir kavim ahiretle meşguldür.
Seninle olmayan saçmalamaktadır. (431/2)*

اندرین ره هر چه بینی غیر دوست جمله کفرست ای مسلمان ترک کن

*Bu yolda sevgiliden başka her ne görürsen
Hepsi küfürdür. Ey Müslüman! Terk et. (478/2)*

در ره وصفش جهانی رفته اند لیک کس نبود برین تنگ آمده

*Onu vasfetme yolunda bir cihan gitmiştir.
Fakat kimse bunda sıkılmış değildir. (574/9)*

2.3.15. Münzevi (معتکف)

Sözlükte ayrılmak, bir köşeye çekilmek anlamına gelen inziva, tasavvufta günaha girmemek ve daha çok ibadet etmek gayesiyle toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilip tek başına yaşamak demektir. Bu şekilde yaşayan kişiye de münzevi denir.²⁹⁸

Seyf, kendisinin herkesten uzakta bir köşede inzivaya çekildiğini söyleyerek; bunun ne zamana kadar süreceğini kendisinden sormaktadır. Yine kendisine seslenerek; inziva köşesinden çıkarak insanların içine girmesini istemektedir.

²⁹⁸ Karagöz, 669.

سیف فرغانی در کوی ملامت نه پای اینچنین مُعْتَكِف کُنْج سلامت تا چند

Seyf-i Fergânî kınama mahallesine ayak bas.

Ne zamana kadar bu şekilde huzur köşesinde münzevi kalacaksın? (220/11)

2.3.16. Mürit (مرید)

Tarikata giren ve şeyhe bağlanan, efendisi olan şeyhin emrinde olan, kendi şahsi iradesini şeyhinin iradesinde yok eden, iradesi olmayan, iradesini kullanmayan kişi. Mürit, şeyhinin emir ve iradesini yerine getirir ve Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini hiçe sayar.²⁹⁹

Seyf, âşığı müride; sevgiliyi ise şeyhe benzetir. Mürit şeyhin sözünden çıkmaz. Hatta o kadar ki canını bile istese, ona itiraz etmez, canını ona teslim eder. Âşığın, eksik olsa da sevgilinin aşkı sayesinde kemâle ereceğini anlatırken müridin şeyhin dediklerini yaparak kemale ermeye namzet olduğu yönünden istifade eder.

گر بجان حکم کند دوست خلافتش نکنم کاعتراضی نکند بر سخن پیر مرید

Sevgili, cana niyet ederse ona karşı koymam;

Çünkü mürit şeyhin sözüne itiraz etmez. (360/10)

در عشق که از غصّه کند پیر جوان را کامل شوم ار چند که ناقص چو مریدم

Üzüntüden genci yaşlandıran aşkta,

Her ne kadar mürit gibi eksik olsam da olgunlaşırım. (456/12)

2.3.17. Rint (رند)

Kayıtsız, laubali, münkir gibi özellikleri olan kişiye rint denir. Rintler iç estetiğe önem verirler ve kalplerini her türlü pislikten temizlemeyi hedef edinirler. Kalender-meşrep, ehl-i dil şeklinde tanınan rindlerin timsali olarak Hâfız-ı Şîrâzî zikredilir.³⁰⁰

Seyf'te şarap, aşk şarabıdır. Sevgilinin aşk şarabından bir yudum içen zâhidin rint gibi olacağını, sevgilideki o sır dolu aşkın tadına varacağını ve zâhit olmayı bırakıp rint

²⁹⁹ Uludağ, 263.

³⁰⁰ Cebecioğlu, 519-520.

olacağını söyler. Şirin, kendisi için aşk şarabıyla sarhoş olanların coşkusu görse kim-senin akıllı kalmaması için akıllılara rintlerin elinden şarap içmelerini söyleyeceğini belirtir.

از می عشقت چو من گر بخورد جرعه‌یی زاهد پرهیزگار رند و قلندر شود

Senin aşkının şarabından benim gibi bir yudum içse

Sakınan zâhit, rint ve kalender olur. (136/13)

حکم هشیاران کنی کز دست رندان می خورند گر تو ای شیرین ببینی شور می خواران خویش

Ey Şirin! Sen kendi şarap içenlerinin coşkusu görse

Akıllılara rintlerin elinden şarap içmelerini emredersin. (251/8)

2.3.18. Sâki (ساقی)

Kadeh sunan, içki dağıtan, meclise neşe ve canlılık veren kişidir. Şairin gözünde sevgili sâkidir. Âşık, içkiden değil, sâkinin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. O, Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar.³⁰¹ Tasavvufta ise, bazen mürşit bazen de bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah'tır.³⁰²

Seyf, sâkiyi gerçek anlamı olan kadeh sunan, içki veren olarak değil; tasavvuftaki anlamıyla sevginin kaynağı olan Allah olarak işler.

خمر الهیست عشق، ساقی او دست فضل بی خبری از دو کون مبدأ تأثیر او

İlahî şaraptır aşk, O'nun sâkisi ise fazilet eli.

O'nun etkisinin başlangıcı iki âlemden habersiz. (4/6)

2.3.19. Sûfi (صوفی)

Arapça yünlü, yün giyen anlamına gelen sufi, Hakk'a ulaşan, kendi nefsinde fâni, Allah ile bâki, tasavvuf ehli olan kimsedir.³⁰³

³⁰¹ Pala, 387.

³⁰² Şerîfî, 769; Uludağ, 306.

³⁰³ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 276; Cebecioğlu, 581.

Seyf, sūfiyi hırkası içinde oturan bazen de hırs gösteren kişi olarak ele alır. Aşk şarabı içen sūfinin, hırkasından çıkacağına inanır. Onların, korku ve açlık yerine karınca hırsına sahip olduklarını ifade eder.

ز خرقة‌ها بدر آیند چون کند تأثیر شرابِ عشق تو در صوفیان صاحبِ حال

Senin aşkının şarabı ehl-i hal sūfileri etkileyince

Hırkalardan dışarı çıkarlar. (199/7)

در وی بجای خوف و طمع حرصِ مورچه است صوفی که چون مگس همه حلوا طلب کند

Sinek gibi her zaman tatlı isteyen sūfide

Korku ve açlık yerine karınca hırsı vardır. (442/7)

2.3.21. Zâhit (زاهد)

Dünyada salihlerin makamlarından şerefli bir makam olan zühd yolunda giden ve sevdiği şeyden yüzünü daha sevimli bir şeye çevirene zahit denir. Yani ahirete yönelmek için dünyadan yüz çevirene veya Allah’a yönelmek için O’ndan başkasından yüz çevirene zahit denir.³⁰⁴ Allah’ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte şüpheli şeylerden de kaçınan kişidir. Cennete kavuşma emeli olan zâhitlerin ellerinden ve dillerinden tesbih eksik olmaz.³⁰⁵ Şairler dinin özüne inmeyen, kaba sofı, zahirde dindar geçinip katı ve taş yürekli, gafil, cahil ve riyakâr, münafık ve sözde dindarları zâhit tipi altında tenkit etmişler. Buna karşılık rindlik ve âriflik vasfı taşıyan âşık tipini övmüşlerdir.³⁰⁶

Seyf’e göre zâhit, cenneti kazanmaya çalışır ve onun için dünyayı terk eder. Cennet için bu dünyayı terk eden zâhit, sevgilinin âşığı olamamış demektir. Zâhitler cennet için bu dünyayı terk edip ahirete çalıştıkları için onlara cennet mubahtır. Cennete gitmek, her iman eden kişinin arzusudur. Bunu istemekte bir sakınca yoktur; ancak asıl olan cennetten de geçerek sevgiliyi yani Allah’ı arzulamaktır. Zâhitler cennet arzusunda oldukları için sevgiliye ulaşmayı amaçlayan ve onun için âlemi terk eden âşıklardan uzak durur. Seyf, insanın mertebesinin arzuladığı şeye göre belirlendiğini düşünür. As-

³⁰⁴ Ebu Hamid Muhammed-i Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn* (I-IV), (ter.: Mehmed A. Müftüoğlu, tetkik ve Tashih: A. Fikri Yavuz) Bedir Yayınevi, İstanbul 2007., IV, 375-376.

³⁰⁵ Pala, 488.

³⁰⁶ Şerîfî, 757; Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 532.

linda zâhitlerin yaptığı cenneti arzulama çok yüksek bir mertebedir. Fakat Allah'ın cemalini görmeyi arzulamanın yanında çok düşük bir mertebe olarak kalır.

عشقان از بهر جانان ترکِ عالم گفته اند زاهدان از بهر جنت ترکِ دنیای کرده اند

Âşıklar sevgili için dünyayı terk etmişler.

Zâhitler cennet için dünyayı terk etmişler. (97/4)

زاهد نحواست دنیای و عقبی امید داشت جنت پرست عاشق دیدار ما نبود

Zâhit dünya ve ahiretten ümitli olmak istemedi.

Cenneti arzulayan bizim yüzümüzün aşığı değildi. (273/6)

مباحست مر زاهدان را بهشت ولی دوست مر عشقان را بود

Zâhitler için cennet mubahtır.

Fakat sevgili âşıklar içindir. (410/10)

زاهدان از عشقان دورند از بهر بهشت مرد نازل مرتبه از همتِ دُن می شود

Zâhitler cennet için âşıklardan uzaktırlar.

Kişi aşağılık arzudan dolayı düşük mertebede olur. (432/7)

2.3.22. Zikir (ذکر)

Anmak, hatırlamak, yâd etmek anlamlarına gelen zikir, kendinden geçip Hakk'ı buluş hali, sevgi alameti ve eseridir. Tarikat ehlinin ve sûfi cemaatlerin bir yerde toplanıp şeyh ya da halifesinin gözetiminde belli ibareleri söylemeleridir.³⁰⁷

Seyf, sevgilinin zikriyle meşgul olmayan dili kesmeyi tercih eder. Sevgiliyi zikretmeyecekse, ağızda dilin olmamasının daha iyi olacağını düşünür. Kendini balığa; gönlünü de kuşa benzetererek “balık gibi istediğimi dilimle söyleyemesem de kuşun ötüşü gibi gönlüm her an sevgilinin zikriyle meşguldür” der. İçinde sevgilinin zikrinin olmadığı bütün sözlerin sihir olduğunu ifade eder.

³⁰⁷ Uludağ, 393.

زبان که نیست بذکر تو در دهان گردان بی‌رَمَش که ازو به بَوَد دهان خالی

Senin zikrini ağzında dolaştırmayan dili keserim.

Çünkü ağzın boş olması ondan daha iyidir. (2/3)

صَفیرِ مرغِ دلم ذکر تست در همه حال چو ماهی ارچه بود کامم از زبان خالی

Her ne kadar bir balık gibi isteğimi dilimle söyleyemesem de

Gönül kuşum öterek her an seni zikretmektedir. (1/9)

چو نیست ذکر تو عادت چو نیست کار تو پیشه حدیثِ جمله فسونست و شغلِ جمله بَطَّالت

Senin zikrini adet, senin işini alışkanlık edinmediği için

Bütün sözler efsun, bütün işler saçmalamadır. (21/13)

اشعارِ سیفِ جمله بذکرت مرصَّعت در زر و سیم سگّه شاهان اثر کند

Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinin tamamı senin zikrinle altın işlemelidir.

Padişahların sikkesi altın ve gümüş üzerine işlenir. (223/13)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM

Seyf-i Fergânî, bu bölümde insana ait unsurlar, insan tipleri, meslekler ve ünvanlar, süs eşyaları, günlük hayatta kullanılan eşyalar, şahsiyetler, milletler, ülkeler, şehirler, bölgeler, nehirler, dağlar, denizler, vadiler, kaleler, yiyecek ve içecekler, mûsiki ve oyun vb. terimleri konu eder.

3.1. ŞAHSİYETLER

Seyf-i Fergânî gazellerinde; Ali, Hızır, Hüseyin, Mani, Sâmiri vb. dinî şahsiyetlere; Ferhat, Şirin, Hüsrev, Leyla, Mecnun, İskender, Kârûn, Behram, Cem, Rüstem, Bîjen, Ayaz, Âzer, İbn-i Sina vb. tarihi ve mitolojik şahsiyetlere; Attar, Hallaç, Sa'dî, Senâî vb. mutasavvıf şahsiyetlere yer vermiştir. Bunlar:

3.1.1. Dinî Şahsiyetler

3.1.1.1. Ali (ra) Allah'ın aslanı (اسدالله)

Hiz. Peygamber'in damadı, dört halifenin sonuncusudur. 600 yılında Mekke'de doğduğu rivayet edilmektedir. Babası Hiz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine Hiz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almış ve o beş yaşından itibaren hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hiz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir.³⁰⁸

Seyf, Ali'yi direk ismiyle değil de "Allah'ın aslanı" anlamındaki "Esedullah" lakabıyla zikreder.

دوست سلطان و دل ولایت اوست	خُرّم آن دل که در حمایت اوست
هر کرا دل بعشق اوست گرو	از ازل تا ابد ولایت اوست
با خود از بهر او جهاد کند	اسدالله که شیر راییت اوست

³⁰⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.

*Sevgili, sultan; gönül, onun ülkesidir.
Onun himayesinde olan gönül mutludur.
Herkesin gönlü onun aşkına rehindir.
Ezelden ebede kadar onun ülkesidir.
Sancağı aslan olan Allah'ın aslanı
Kendisiyle O'nun için savaşıır. (64/1-2,8)*

3.1.1.2. Hızır (خضر)

Hızır, Mûsa zamanında yaşamış veli ya da peygamber olması konusunda belirsizlik olan mübarek bir zattır. Âb-ı hayat denilen ebedîlik suyunu bulup içtiği için kıyamet gününe kadar bir tür dirilik yaşadığına inanılır.³⁰⁹ Hayat suyu, içenleri ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılır. Efsaneye göre, Hızır ve İlyas peygamberler bu suyu bulup içmişlerdir ve kıyamete kadar yaşayacaklardır.³¹⁰

Şair, Hızır'ı hayat çeşmesinden su içmesi, hayat suyuna sahip olup ölümsüz oluşuyla ele alır. Genelde hayat suyu ve İskender ile birlikte zikreder. Hızır'ın su içtiği yerin değerli bir yer olduğunu, buradan su içmeye çabalanması gerektiğini düşünür. İskender'in hayat suyunu bulamamasına telmîhte bulunur ve hayat suyu ya da İskender'in mülkü arasında seçim yapılmasını önerir. Aşk ve beden rahatının aynı yerde olmayacağını düşünür.

خضر شوی در بقا و دانش و آنگاه آب در اجزای تو کند حیوانی

*Ebedîlik ve bilgide Hızır (gibi) olursan
İşte o zaman su senin bütün zerrene hayat verir. (100/6)*

عشق با راحت تن هر دو نباشد کس را آب حیوان خضر و ملک سکندر دارد

*Hızır gibi hayat suyuna ve İskender mülküne sahip olan kişinin
Bedeninin rahatı ile aşk her ikisi bir arada olmaz. (182/6)*

مشرب خضرست چون عین الحیات جهد کن تا آب از این مشرب خوری

³⁰⁹ Cebecioğlu, 274.

³¹⁰ Arslan Tekin, Edebiyatımızda İsimler ve Terimler (4. Baskı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, 15.

*Hızır'ın su içtiği yer, hayat çeşmesi gibidir;
Bu su içilen yerden su içmek için çabala! (243/12)*

باسکندر کجا خواهد رسیدن گر از خضر آب حیوان باز مآند

*Hızır'dan hayat suyu geride kalırsa
Niye İskender'e ulaşmak istesin ki! (434/10)*

3.1.1.3. Hüseyin (ra) (حسین)

Hız. Peygamber'in torunu, Hız. Fatıma ile Hız. Ali'nin Kerbela'da şehit olan küçük oğludur. 626 yılında Medine'de doğup "Şehid" lakabıyla meşhur olan Hüseyin, Nineva bölgesindeki Kerbela'da (günümüzdeki Irak'ın Kerbela şehrinde) 680 yılında Yezid tarafından şehit edildi. Olay kısaca şöyledir: Hız. Ali'nin, 661 yılında şehit edilmesi üzerine iktidara Muaviye'ye geldi. Muaviye, hayattayken oğlu Yezid'e biat edilmesini istedi. Abdullah b. Ömer, Yezid'in fasıklığını, Abdullah b. Zübeyr ise Allah'a karşı gelene itaatin caiz olmadığını öne sürerek açıkça itirazda bulundular ve biata yanaşmadılar; Hız. Hüseyin de onlarla aynı fikirdeydi. Muaviye, çeşitli baskı ve zorlamalarda bulunmasına rağmen başarısız oldu. 680 yılında ölen Muaviye'nin ardından Yezid hilafet makamına geçti ve ilk iş olarak Medine Valisi Velid b. Utbe b. Ebu Süfyan'dan her ne şekilde olursa olsun Hüseyin ve diğerlerinden biat almasını istedi. Bunun üzerine Hız Hüseyin, ailesi ve bazı taraftarlarıyla birlikte Kûfe'ye hareket etti. Burada yapılan görüşmelerde olumsuz sonuç çıktı. Bunun üzerine Ömer b. Sa'd'ın sancağıyla gelip ilk oku atmasıyla birbirine denk olmayan bu kuvvetler arasında tam bir dram şeklinde savaş başladı. Hız. Hüseyin'in savaşa başlarken yirmi üç süvariyle kırk piyadeden oluşan askerleri kısa sürede azaldı. Sonunda Hız. Hüseyin başı kesilerek şehit edildi.³¹¹

Seyf, Hüseyin'i Kerbela olayıyla birlikte ele alır. Sevgilinin üzüntüsünü Hüseyin'in Kerbela'sına benzettir. Kendisinin sevgilinin mahallesinde can vermesini Hüseyin'in Kerbela'da şehit olmasına teşbih eder.

اگر چه کوی تو امروز شهرتی دارد بکشتگان غم تو چو کربلا به حسین

Her ne kadar senin mahallen bugün meşhursa da

³¹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 518-519.

Senin gamının ölülerine Hüseyin'in Kerbela'sı gibidir. (55/5)

پیش یزید قهرت همچون حسین دیدم در کربلای شوقت چندین هزار کشته

Senin kahır Yezid'inin önünde Hüseyin gibi

Senin şevkinin Kerbela'sında böylece bin ölmüş gördüm. (344/3)

بکوی عشق تو جان داد سیف فرغانی حسین بهر شهادت بکربلا آمد

Seyf-i Fergânî sevgilinin aşk mahallesinde can verdi

Hüseyin şehadet için Kerbela'ya geldi. (577/13)

3.1.1.4. Mani (مانی)

III. yüzyılda eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan Maniheizm dininin kurucusudur. Ünlü bir ressam olan Mani, öğretilerinin bazılarını çizimlerle süsleyen ender din kurucularındandır.³¹² Yaptığı çizimler çok güzel olduğu için bunu müridlerine mucize olarak gösterirmiş. Erteng ya da Erjeng adlı resim mecmuası vardır. Şiirde daima bu mecmuası konu edilir.³¹³ Gençlik dönemlerinde Çin'e gitmiş ve orada ressamlığını meşhur olacak şekilde ilerletmiştir. Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde Manî'nin II. Şapur döneminde olduğu ve Çinli olduğu aktarılır.³¹⁴

Seyf, Mani'yi çizmiş olduğu resimleri yönüyle konu eder. Mani'nin resimlerinin güzelliğiyle meşhur olduğunu; fakat cennetteki manzara karşısında onun resimlerinin sözünün bile edilemeyeceğini söyler.

تمثال کارخانه مانى نقش بند سوى نگارخانه رضوان همى برند

Ressam Mani'nin resim atölyesi gibi

Cennetteki resim atölyesine doğru götürüyor. (104/5)

³¹² Şinasi Gündüz, "Maniheizm", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 575; Değirmençay, *İmâmüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, 271.

³¹³ Pala, 297.

³¹⁴ Hüseyin Şehîdî-yi Mâzenderânî, *Ferheng-i Şâhnâme (Nâm-ı Kesân ve Câyhâ)*, Neşr-i Belh, Tahran 1377, 662.

3.1.1.5. Sâmiri (سامری)

Hız. Mûsa Tur'a çıktığında İsrailoğullarını altından yaptığı buzağıya tapmaya sevkeden kişidir.³¹⁵ Olay kısaca şöyledir: Allah'ın, Mûsa'ya Tur dağına gelerek ibadet ve münacatta bulunmasını vahyetmesi üzerine Cebrail onu götürmek için hayat adı verilen at üzerinde geldi. Sâmiri onu görünce “*Bu at için, muhakkak önemli bir hal ve şan vardır*” dedi ve atın tırnağının bastığı yerden bir avuç toprak aldı. Mûsa; Tur'a giderken, kendisinin yerine, Harun'u İsrailoğullarının başına vekil bıraktı ve Tur Dağı'na çıktı.³¹⁶ Bu arada Sâmiri de bir erkek buzağı yapıp Cebrail'in atının ayağının bastığı yerden almış olduğu topraktan birazını onun karnına koymasıyla ortaya böğüren bir buzağı çıkardı. İsrailoğullarına: “*İşte sizin ilahınız ve Mûsa'nın ilahı budur; fakat Mûsa onu burada unuttu da aramaya gitti.*” dedi. İsrailoğullarından on iki bin kişiden başka hepsi buzağıya bağlanıp tapmaya başladılar.³¹⁷

Seyf, bu dünyada güzel şeyler yapıp gidenlerin arkasında güzel şeyler; kötü şeyler yapıp gidenlerin arkalarından ise kötü şeyler bıraktıklarını anlatırken kendi şiirleriyle Sâmiri'nin sihrini örnek verir. Seyf'e göre sevgilinin gözleri o kadar aldatıcı ve sihirlidir ki sihirde meşhur olan Sâmiri'yi bile geçmiştir.

سيف فرغانی سخنها گفت و رفت شعر از وی ماند و سحر از سامری

Seyf-i Fergânî sözler söyledi ve gitti.

Ondan şiirler kaldı; Sâmiri'den ise sihir. (243/13)

خاک زد در چشم سحر سامری معجزات نرگس جادوی تو

Senin aldatıcı nergis (gözünün) mucizeleri

Gözde Sâmiri'nin sihrini süpürdü. (363/9)

³¹⁵ Değirmençay, *İmâmüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, 281; Mahmut Salihoglu, “Sâmiri”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 78.

³¹⁶ Köksal, 69.

³¹⁷ Köksal, 71.

3.1.1.6. Ashâb-ı Kehf (اصحاب كهف)

Ashâb-ı Kehf, “mağara arkadaşları” demek olup bir mağarada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar uyandırıldıkları haber verilen kişilerdir. Olay kısaca şöyledir: Putperest bir kavmin içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç, putperestliğe karşı çıkmış, onların zulüm ve baskılarından korunmak için bir mağaraya sığınmışlar; yanlarındaki köpekleriyle birlikte mağarada derin bir uykuya dalan bu gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır. Burada bir gün veya daha kısa bir süre uyuduklarını sanan gençler, içlerinden birini yiyecek almak üzere şehre gönderdiklerinde, onların durumunu öğrenen insanlar Allah’ın vaadinin hak olduğuna ve kıyametin mutlaka geleceğine inanmışlardır.³¹⁸

Seyf, Ashâb-ı Kehf’i mağarada kalmaları, orada uyumaları ve yanlarındaki köpeklerle birlikte ele alır. Dünyanın terk edilmesini ister. Bunu anlatırken, onların köpeğinin ekmeği terk ederek onlarla kalmasını örnek verir. Muhtemelen cismiyle birlikte cennete girecek hayvanlardan biri olma şansını kazanmasına gönderme yapar. Kendisinin sevgilinin mahallesinde durmasını Ashâb-ı Kehf’in mağarada durmasına benzetir.

دست از جهان بدار که اصحاب كهف وار در غار ره نیافت سگ ار ترک نان نکرد

*Dünyadan elini çek; çünkü köpek ashâb-ı kehf gibi
Ekmeği terk etmeseydi, mağarada yol bulamazdı. (206/12)*

مادرین کوی مقیمیم چو اصحاب الکهف گر کسی سنگ زند همچو سگ از جانرویم

*Biz ashâb-ı kehf gibi bu mahallede ikamet ederiz.
Birisi taş atsa da köpek gibi buradan gitmeyiz. (250/2)*

اگر بر درگه جانان چو سگ بسیار می گردهم من از اصحاب آن كهفم بگرد غار می گردهم

*Eğer sevgilinin dergâhında köpek gibi çok dolaşırsam
Ben o Kehf ashâbından olurum ve mağaranın etrafında dolaşırım. (490/1)*

³¹⁸ Karaman vd., III, 538.

3.1.2. Tarihi ve Mitolojik Şahsiyetler

3.1.2.1. Ayaz (ایاز)

Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un zekası, savaşçılığı ve güzelliğiyle tanınmış kölesi ve mahbubudur. Sultan Mahmud'un içki içip kendinden geçtiği bir gün onun saçlarını kestirmesinden dolayı çoğu zaman zülüfle birlikte ele alınır.³¹⁹

Seyf, Ayaz'ı köle olması yönüyle ele alır. O köle de olsa sultan Mahmut'un sevgisini kazandığı için “*Mahmutluk davulunu çalar*” diyerek sultanın yanındaki değeri sayesinde bir köleden çok daha fazla güce sahip olduğunu ifade eder.

گرچه مملوکست چون منظور سلطانی شود گوس محمودی زند در صفِ محبوبان ایاز

*Ayaz her ne kadar köle olsa da bir sultanın sevgilisi olunca
Sevgililer safında Mahmutluk davulunu çalar. (93/6)*

غلام وار همی کن ایاز را خدمت که خواجه چاکر بنده است در امارتِ عشق

*Köle gibi Ayaz'a hizmet et.
Çünkü efendi aşk binasında bendenizin kölesidir. (493/9)*

3.1.2.2. Âzer (آزر)

Hız. İbrahim'in babası Tarah'ın adıdır. Bu lakap kendisine Âzer adlı putuna nisbetle verilmiştir. O, Nemrud'un himayesinde put yapıp satan bir put ustasıymış.³²⁰

Âzer, yaptığı putlar sebebiyle Seyf'in şiirindeki yerini alır. Seyf, onun yaptığı putların, sonunda peygamber olan oğlu İbrahim'in eline geçtiğinden bahseder.

شکست یابد لابد بکوری نمروود خلیل را چو بتِ آزرش بدست افتد

*Nemrut kuşkusuz körlüğe yenilir.
Âzer'in putu gibi Halil'in eline geçer. (416/12)*

³¹⁹ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 155.

³²⁰ 'Alevî, 27; Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 154.

3.1.2.3. Behram (بهرام)

Behram-ı Gûr olarak da bilinen ve on beşinci Sasani hükümdarı olan Behram, I. Yazdicerd'in oğludur. Sürekli yaban eşiği avına çıktığı için adı “yaban eşiği” anlamındaki “gûr” sözcüğüyle birlikte Behram-ı Gûr şeklinde bilinir. Egemen olduğu ülkelerde dört yıl boyunca kimsenin ölmediği söylenir. Behram, Ermenistan topraklarının tamamını Sasani egemenliği altına alıp din özgürlüğü ilan etmiştir.³²¹ Rivayete göre yine bir av esnasında yaban eşiği avlarken bir çukura düşüp ölmüştür.³²²

Seyf, Behram'dan hükümdarlığı ve kılıcıyla ilgili söz eder. Nasıl ki Behram tahtadan kılıcı istemezse âşığın da dünya mülkünü istemeyeceğini düşünür.

نه عاشق کند ملک دنیا طلب نه بهرام شمشیر چوبین خواهد

Ne âşık dünya mülkünü ister.

Ne de Behram tahtadan kılıcı ister. (159/8)

3.1.2.4. Bîjen (بیژن)

İran'ın kahramanlarından. Rüstem'in kız kardeşinin oğludur. Bîjen Efrasyab'ın kızı Menîje'ye olan aşkıyla tanınmıştır.³²³ Bîjen ve Menîje efsanesi Fars Edebiyatında çok beğenilen hikâyelerdendir. Konusu kısaca şöyledir: Menîje, Bîjen'i görür görmez âşık olur. Efrasyab onların aşkını öğrendiğinde Bîjen'i bağlatıp bir kuyuya atar. Keyhüsrev, Rüstem'i gönderir. Rüstem Menîje'nin de yardımıyla Bîjen'i kurtarıp Menîje ile birlikte İran'a getirir.³²⁴

Şair, Bîjen'i kuyuya atılması sebebiyle şiirine konu eder. Âşığın kendi esaretinden kurtulması için gayret etmesi gerektiğini söylerken, âşığın kendi esaretini kuyuya atılmış Bîjen'e ve onu kurtaracak gayreti de Bîjen'i kuyudan kurtaracak Rüstem'e benzetmiştir.

³²¹ Muhammed Ca'fer Yâhakkî, Ferheng-i Esâtîr ve Dâstân-vârehâ der Edebiyat-ı Fârsî, İntişârât-ı Ferheng-i Muâsır, Tahran 1386, 225-226; N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 148.

³²² Pala, 63.

³²³ Muhammed Huseyn b. Halef-i Tebrîzî, *Burhân-ı Kâtî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1341, 236; Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 155.

³²⁴ Yâhakkî, 239-240; N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 171.

همتی باید که عاشق را ز خود بخشد خلاص رستمی باید که بیژن را برون آرد ز چاه

Âşığî kendinden kurtarmak için gayret gerek.
Bîjen 'i kuyudan çıkarmak için bir Rüstem gerek. (215/6)

3.1.2.5. Cem (جم جمشید)

İran'da hüküm süren Pişdadi sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cem, Cemşid, Cemşasb ve Cemşidun adlarıyla da bilinir. Yedi yüz yıl İran'da egemenlik sürdükten sonra Sâbiî dini bağlılarından Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılarak tahtı ele geçirilip öldürülmüştür.³²⁵ Bazılarına göre Cem, Süleyman Peygamber'dir. Bu yüzden rüzgâr yahut yüzük ile anılır.³²⁶

Şair, Cem'e yüzüğü ve hükümdarlığı ve Sâbiî dini bağlılarından Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılması yönleriyle şiirinde yer verir. Dünyayı bir demire benzetir ve yüzüğün kaşında demir olmayacağı gibi Allah'a kavuşmayı isteyen de dünyaya meylinin olmaması gerektiğini ifade eder. Bir yerde de onun Dahhak tarafından yenilgiye uğratılmasından söz eder.

مشتاق وصلت ای جان دل در جهان نبندد انگشتری جم را ز آهن نگین نباشد

Ey can! Kavuşma isteyen, gönlünü dünyaya bağlamaz.
Cem 'in yüzüğünün kaşı demirden olmaz. (58/5)

دل آزاد باسباب و علایق مسپار تختِ هوشنگ بضحاک مده چون جمشید

Özgür gönlü sebepler ve bağlara teslim etme.
Akıl tahtını Cemşid gibi Dahhak'a verme. (190/3)

3.1.2.6. Ferhat (فرهاد)

Ferhat u Şirin adlı mesnevilerdeki erkek kahramanlardan birisi Ferhat'tır. "Ferhat ü Şirin" ve "Ferhatname" gibi adlardaki mesnevilerde Sasani hükümdarı Hüsrev daha geri planda kalıp olayların ağırlık merkezini Ferhat teşkil eder. Nizami'de ve ondaki çerçeveye bağlı kalan müelliflerin eserlerinde Ferhat üçüncü şahıs olarak hikâyeye son-

³²⁵ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 204.

³²⁶ Yâhakkî, 294; Pala, 87.

radan girer.³²⁷ Ferhat, Hüsrev'in sevgilisi Şirin'e âşık oluşu, onunla mücadelesi ve aşkı uğrunda dağları delmesiyle tanınmıştır. Ferhat, aşkının derin ıstırapı içinde vuslata ermeden ölen âşığın sembolü olmuştur.³²⁸

Seyf, Şirin'in aşkını arzulayanların Ferhat'ın Bîsutun dağını delme çabası gibi boşa çıkacağını ifade eder. Hüsrev gibi kavuşmayı isteyen, sevgilisine kavuşma yolunda önüne çıkan engelin delinemez bir dağ da olsa delmesini bilen Ferhat gibi istemesi gerektiğini söyler. Sevgiliye olan aşkından dolayı kendisini Ferhat'a benzetir ve bunun sebebini de şiirlerinin dünyayı coşturduğuna bağlar. Sevgiliyi cihan mülkünün sultanı olarak görür. Bu yüzden Ferhat gibi sözün güzelliğiyle sultanı övdüğünü söyler. Şair bazen Hüsrev'i "sultan"; Şirin'i de "tatlı" anlamıyla tevriyeli olarak kullanmıştır.

هوس بازار عشق تو ز وصل چون تو شیرینی چو فرهادند بی حاصل ز کوه بیستون سفتن

Senin aşkını arzulayanlar senin gibi bir Şirin'e kavuşmada

Bîsutun dağını delmekten eli boş olan Ferhat gibidir. (81/2)

چو خسرو اگر می خوهی ملک وصل چو فرهاد آن کن که شیرین خوهد

Hüsrev gibi kavuşma mülkünü istiyorsan

Ferhat'ın Şirin'i istediği gibi iste! (159/6)

ز عشقت همچو فرهادست مسکین سیف فرغانی که شور اندر جهان انداخت شیرینی اشعارش

Zavallı Seyf-i Fergânî senin aşkından dolayı Ferhat gibidir;

Çünkü onun şiirlerinin tatlılığı dünyayı coşturdu. (192/11)

خسرو ملک جهانی تو از آن فرهادوار من بشیرین سخن خسرو ستایی می کنم

Sen cihan mülkünün sultanısın; ondan dolayı ben Ferhat gibi

Sözün güzelliğiyle sultanı övüyorum. (306/2)

³²⁷ Nurettin Albayrak, "Ferhad ve Şirin", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 388.

³²⁸ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 157.

3.1.2.7. Hüsrev (خسرو)

Hüsrev u Şirin adlı mesnevilerdeki erkek kahramanlardan biri olan Hüsrev, Sasani hükümdarı Hürmüz'ün oğlu II. Hüsrev'dir. Perviz lakabıyla tanınmış olup oğlu tarafından öldürülmüştür. Şirin'e olan aşkıyla meşhurdur.³²⁹ Hüsrev Ferhat'ı baştan sona sert kaya olan Bîsutun dağına delip ordunun geçebileceği bir yol açması gibi olmayacak bir işle oyalamak ister. Şirin'in aşkından aldığı güçle işe girişen Ferhat'ın yaptığı iş dillere destan olur. Bu işi başaracağından korkan Hüsrev, Ferhat'ı aradan çıkarmak için Şirin'in öldüğü haberini yollar. Duyduğu haberle yıkılan Ferhat derin bir acıyla hemen can verir.³³⁰

Seyf'e göre Şirin kadar güzel bir sevgilinin olduğu yerde Hüsrev de sevgilisine olan aşkından dolayı Ferhat gibi dağı deler. Şirin'in muhabbeti olmazsa İran saltanatından bile vazgeçer. Hüsrev rakip olarak gördüğü Ferhat'ın ölüm haberinden mutluluk duyar.

در ملکش اگر بودی مانند تو شیرینی فرهاد شدی خسرو در سنگ تراشیدن

*Onun mülkünde senin gibi bir Şirin olsaydı
Hüsrev taş yontmada Ferhat olurdu. (103/5)*

عاشق چه کند ملک جهان بی تو که خسرو بی صحبت شیرین نخواهد ملک عجم را

*Âşık sensiz cihan mülkünü ne yapsın?
Çünkü Hüsrev, Şirin'in muhabbeti olmadan İran saltanatını istemez. (140/10)*

ای که نام اشنوده باشی خسرو پرویز را رو سفر کن تا ببینی خسرو تبریز را

*Ey Hüsrev-i Perviz'in ismini duymuş olan, git!
Hüsrev-i Tebrizi görmek için yola koyul! (246/1)*

³²⁹ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 158.

³³⁰ Hamdullâh Mustevfî, *Tarih-i Gozide* (haz. Abdülhüseyn-i Nevâî), (5. Baskı), İntişârât-i Emir Kebîr, Tahran 1387 hş. 124; N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008, 396.

مرا شیرینی تو گشته و تو چو خسرو شادمان از مرگِ فرهاد

Beni senin Şirinliğin öldürmüş;

Ama sen Ferhat'ın ölümünden mutlu olan Hüsrev gibisin. (263/11)

3.1.2.8. İbn-i Sina (بو علی، سنا)

980-981 yılında Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğdu. İslam dünyasında İbn Sina künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen “eş-şeyhü’r-reis” unvanı ile de bilinir. Batı’da genellikle “filozofların prensi” diye nitelenmektedir.³³¹ İbn Sina, dinin toplum için vazgeçilmez ilahi bir kurum olduğu fikrini benimseyen İslam felsefesi geleneğinin Farabi okulu içinde yer alan en büyük düşünürüdür. İslam toplumunda Kindî’nin kurduğu felsefeyi geliştirip kurumlaştıran iki filozoftan biridir.³³²

Şair, İbn-i Sina’yı tıp alanındaki başarısı, *Kanun*³³³ ve *İşârât*³³⁴ isimli eserleri sebebiyle şiirine konu eder. İbn-i Sina’yı “Sina” ve “Bû Ali” olarak da kullanır. Sevgilinin aşk derdinin İbn-i Sina’nın tıp ilmi gibi şifa verdiğini düşünür. Âşığa, şifasını onun eserlerinden birisi olan *Kanun* isimli eserinden bulmasını tavsiye eder.

ای جدل پیشه، شفای خود ازین قانون ساز کین اشارات نباشد پسر سینا را

Ey mücadeleci, kendi şifanı bu “Kanun”dan bul;

Çünkü bu Sina’nın oğlunun “İşârât”ı değildir. (299/14)

تا شفا یابند از بیماری دل جمله را همچو طبیبِ بوعلی درد تو قانون می شود

Herkes gönül hastalığından şifa bulsun diye

Senin derdin Bû Ali’nin tıbbı gibi Kanun oluyor. (432/4)

³³¹ İbn Hallekân, *Menzarü’l-insan Tercüme-yi Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zamân*, (ter. Ahmed b. Muhammed b. Osmân b. ‘Ali b. Ahmed eş-şecâ‘u’s-sencerî, Tashîh ve Ta‘lîk-i Fatime Müderrisî, Urûmiye 1381 hş, I, 397; Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 319.

³³² Safâ, *Gencîne-yi Sohen*, I, 240-241; Ali Durusoy, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 322.

³³³ İbn-i Sina’nın kısaca “Kanun” adıyla bilinen “el-Kanun fi’t-tıbb” isimli 14 ciltlik tıp ansiklopedisidir.

³³⁴ İbn Sînâ’nın kısaca “İşârât” adıyla bilinen “el-İşârât ve’t-Tenbihât” isimli mantık, fizik ve metafiziğe dair en son görüşlerini ihtiva eden eseridir.

3.1.2.9. İskender (سکندر)

Eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunânî yani Makedonyalı Filip'in oğlu İskender'dir. Hayatları yaşadıkları bölgeler, başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu kişiler aslında tamamen farklı kişilerdir. Büyük İskender olarak da bilinen İskender-i Yunanî, içki içen, adam öldürmekten zevk alan, adalet tanımaz birisidir. İskender-i Zülkarneyn ise Kur'an-ı Kerim'de hayatı anlatılan peygamber veya salih bir kuldur.³³⁵

Seyf, İskender'i Hızır ve hayat suyuyla birlikte kullanır. Âşığın sevgiliye kavuşma çabasını anlatırken hayat suyunu bulmak isteyen İskender gibi çok çabaladığını söyler. Sevgilinin hayat suyu gibi olduğunu, âşığın İskender olması durumunda sevgiliye ulaşamayacağını ifade eder. Maiyetinde birçok insanın bulunduğu İskender'in mülküne de sahip olsa Hızır gibi hayat suyuna sahip olmadığı için müflis olduğunu düşünür. Ayrıca müflis kelimesiyle "Asıl müflis kimdir?" hadisine telmîh vardır.

چون سکندر گرچه پیمودی بسی شیب و فراز چون خضر از لعل او آب بقا بر داشتی

Gerçi İskender gibi birçok dağ dere katettin.

Hızır gibi onun yakut dudağından ebedilik suyunu aldın. (80/12)

بدوست کردم پیغام کای یگانه به حسن ز نعمتِ دو جهان جز تو نیست مُلتمسم
جواب داد که مسکین من آب حیوانم و گر چنانکه سکندر شوی بتو نرسم

Sevgiliye haber gönderdim: Ey güzellikte eşsiz olan!

İki dünya nimetinde senden başka isteğim yoktur.

Şöyle cevap verdi: Zavallı, ben hayat suyuyum;

İskender de olsan sana ulaşamam. (158/3-4)

بملک ار سکندر بود مفلس است که همچون خضر آب حیوان نداشت

Mülkte İskender de olsa müflistir;

Çünkü Hızır gibi hayat suyuna sahip değildi. (248/6)

³³⁵ Pala, 236-237

در مُوَكِّبِ سَکَنَدَرِ بَوَدَنَدِ خَلْقِ وِ او ز آن بی خبر که خضر به آبِ بقا رسد

İnsanlar İskender'in maiyetindeydiler;

Fakat o, Hızır'ın sonsuzluk suyuna ulaştığından habersizdi. (412/3)

3.1.2.10. Kârun (قارون)

Kârun, Mûsa'nın amcasının oğlu olup, büyük servet sahibi idi. Hazinesinin anahtarlarını, sayısız insan zorlukla taşıyabilirdi. Süslenmiş üç yüz cariye ve dokuz bin adamları yanında halkın yanına çıkardı. Konağının kapısını altından yaptırmış, duvarlarını altın levhalarla kaplatmıştı.³³⁶

Seyf, Kârun'u hazinesi ve zenginliğiyle ilgili olarak şiirine konu eder. Sevgilinin yüzünün Kârun'un malı gibi sevilen olduğunu, aşk mahallesinde dilencilik yapanın sızlanmaya hakkının olmadığını; çünkü oraya Kârun'un hazinesiyle gelmediğini ifade eder. Aşk mahallesinin fakirlerinin, Mûsa gibi Kârun'un malında gözlerinin olmadığını belirtir.

چون کلیم از مالِ قارون این فقیران بی نیاز چون خلیل از ملکِ نمرود این گدایان فارغند

Bu fakirler Kelîm gibi Kârun'un malını istemezler;

Bu dilenciler Halîl gibi Nemrud'un malına ihtiyaç duymazlar. (6/8)

مرا روی تو محبوبست همچون مالِ قارون را مرا وصل تو مطلوبست چون دیدارِ موسی را

Kârun'a mal nasıl sevimli ise senin yüzün de bana öyle sevimlidir.

Mûsa (Allah ile) nasıl görüşmek istediye ben de öyle sana kavuşmak isterim. (194/3)

در کوی عشق اگر تو گدایی کنی منال کاینجا تو با خزینۀ قارون نیامدی

Sen, aşk mahallesinde dilencilik yaparsan, inleme;

Çünkü sen buraya Kârun'un hazinesiyle gelmedin. (272/9)

³³⁶ Köksal, 84

3.1.2.11. Leyla (لیلی)

Leyla ile Mecnun adlı aşk hikâyesinin kadın kahramanıdır. Bu aşk hikâyesi Leyla binti Mehdi ile amcasının oğlu Kays b. el-Mülevveh arasında geçer. Leyla'nın babası onların aşkına karşı çıkar ve kızını başkasıyla evlendirir. Bu durum karşısında Kays aklını kaybeder, çölün yolunu tutar ve sevdiğine kavuşamadan ölür. Sevdiğine vefalı olan Leyla da Mecnun'un aşkının üzüntüsüyle ölmüştür.³³⁷ Tasavvuf edebiyatında Leylâ ilahî aşkı simgeler.³³⁸

Seyf, Mecnun gibi Leyla'yı övemesem de Leyla'yı yani sevgiliyi överken ölsem de yeter diye düşünür. Leyla'nın, Mecnun'un akıllı kalmasına izin vermediğini ifade eder. Sevgili Leyla olunca karşısındaki âşığın da onun aşkından dolayı Mecnun olduğunu belirtir. Sevgilinin Leyla'dan daha tatlı olduğunu, sevgilinin mahallesinde birçok Ferhat ve Mecnun'un olduğunu aktarır. Sevgiliye Mecnun gibi bağlanan kişiyi bu bağdan asla kurtarmamasını söyler. Sevgilinin Leyla gibi zülfünü çözüp bağladığını; ama düğümde bir Mecnun olduğunun farkında olamadığından bahseder.

چو مجنون اگر وصفِ لیلی نیابم سزد گر بلیلی ستایی بمیرم

*Mecnun gibi Leyla'yı övemesem de
Leyla'yı överken ölsem, münasip olur. (23/11)*

حسنّت رضا نداد بسامان (کار) من لیلی روا نداشت که مجنون بود لیب

*Senin güzelliğin benim işimin düzenlenmesine razı olmadı.
Leyla Mecnun'un akıllı olmasına izin vermedi. (74/7)*

شیرین تری ز لیلی و در کوی تو بسی فرهاد جان سپرده و مجنون بی دلست

*Leyla'dan daha tatlısın ve senin mahallende
Birçok can veren Ferhat ve âşık Mecnun vardır. (149/2)*

³³⁷ Sîrûs Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât* (1.Baskı), Neşr-i Mitra, Tahran 1385 hş., 573; Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 160.

³³⁸ Nizâmî-i Gencevî, *Leylâ vu Mecnûn*, Ketâb-i Âbân, Tahran 1391 hş., 149.

ای خوبتر ز لیلی هرگز مده چو مجنون دیوانه دلم را زین بند رستگاری

Ey Leyla'dan daha güzel olan! Benim gönlümün delisini

Mecnun gibi bu bağdan asla kurtarma. (257/9)

لیلی ملاحیت از در ما کسب کرده بود زین حسن غافل که چو مجنون نیامدی

Leyla güzelliği bizim kapımızdan elde etmişti.

Sen Mecnun gibi gelmediğin için bu güzellikten gafilisin. (272/6)

بسان لیلی بگشایی و ببندی زلف ترا خبر نه (که) مجنونی اندرین بندست

Leyla gibi zülfünü çözersin ve bağlarsın.

Bu düğüm içinde bir Mecnun olduğundan haberin yoktur. (396/3)

آن عجب نبود که شوریده شوم دیوانه وار عاقل از عشق تو گر لیلیست مجنون می شود

Deli gibi âşık olsam tuhaf olmaz. Leyla olursan

Akıllı senin aşkıdan dolayı Mecnun olur. (432/2)

3.1.2.12. Mecnun (مجنون)

Kays b. El-Mülevveh'in lakabıdır. Leyla ile Mecnun adlı aşk hikâyesinin erkek kahramanıdır. Edebiyatta âşık timsalidir. Sevgilisi Leyla'ya kavuşamayan Kays, aklını kaybeder ve bu yüzden ona "Mecnun" derler.³³⁹

Tasavvuf edebiyatında Mecnûn, insanoğlunun kararsız ruhunu simgelemektedir. Mecnûn aşkında dolayı aklını kaybetmiş, aşk ve delilik çöllerinde şaşkın şaşkın dolaşmaktadır. Hakk'a kavuşmak için vuslat yolunda aşk vadisine düşmüş, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan yüce makam sahibi Rabb'in makamına ulaşmak için canını ortaya koymaktadır; ama ten kafesini terk etmedikçe bu makama asla ulaşamayacaktır.³⁴⁰

Seyf, Leyla'nın ölüm haberini alan Mecnun'un ölmesi gibi bu dünyadan göçmek ister; fakat kendisinin sevgiliyle değil de dünyayla bağlı olduğu sürece bunun mümkün olmayacağını söyler. Kendisinin sevgilinin eşiğinde Mecnun gibi beklediğini ifade eder.

³³⁹ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 160-161.

³⁴⁰ Nizâmî-i Gencevî, *Leylâ vü Mecnûn*, Ketâb-i Âbân, Tahran 1391 hş., 149; Nizâmî-i Gencevî, *Leylâ ve Mecnûn* (çev. A. Naci Tokmak), Say Yayınları, İstanbul 2013, 270.

Sevgilinin Mecnun gibi her yerde ölüleri olduğunu düşünür. Seyf'e göre Leyla'nın bu kadar meşhur olmasının sebebi Mecnun'un şiirleridir. Seyf'in sırlarının mahzeninden haberleri olmadıkları için şairler sürekli Leyla ve Mecnun'dan bahsediyor. Sevgili Leyla kadar değerlidir; ama kendi Mecnun'ununu hor görmesi yakışmaz. Mecnun'un gönlünde Leyla'dan dolayı olan ateşin aynısı şairde de vardır.

چو مجنون با غم لیلی بخواهد از جهان رفتن ولیکن قصه دردش بماند تا جهان باشد

(Seyf-i Fergânî) Mecnun gibi Leyla'nın üzüntüsüyle dünyadan gitmek istiyor;

Fakat onun gam hikâyesi dünya olduğu sürece kalır. (53/13)

بعهد چون منی پُر شد جهان از گفت و گوی تو که از اشعار مجنونست شهرت حسن لیلی را

Dünya benim gibi birisinin sözüyle senin konuşmalarınla doldu;

Çünkü Leyla'nın güzellik şöhreti Mecnun'un şiirlerindendir. (194/8)

شاعر همه ز لیلی و مجنون کند حدیث کو را خبر ز مخزن اسرار ما نبود

Şair devamlı Leyla ve Mecnun'dan söz ediyor;

Çünkü bizim sırlarımızın hazinesinden onun haberi yoktur. (273/11)

اگر چه چو لیلی عزیزی، شاید که مجنون خود را چنین خوار داری

Her ne kadar Leyla gibi değerli olsan da

Kendi Mecnun'unu böyle hor görmen yakışmaz. (352/10)

در دل مجنون چه سوز بود ز لیلی هست مرا از تو ای نگار همان سوز

Mecnun'un gönlünde Leyla'dan dolayı nasıl bir ateş varsa

Ey sevgili, bende de senden dolayı aynı ateş vardır. (356/3)

بدست دل قدم صدق سیف بر سر کویت نهاده چون سر مجنون بر آستانه لیلی

Seyf, Leyla'nın eşiğindeki Mecnun'un başı gibi

Senin mahallene gönül eliyle doğruluk adımını atmıştır. (439/9)

چو فرهاد از غم شیرین ز بهر دوست می میرم که این لیلی به هر جانب چو مجنون گشتگان دارد

Ferhat gibi Şirin'in gamından dolayı sevgili için ölüyorum;

Çünkü bu Leyla'nın her tarafta Mecnun gibi ölüleri vardır. (581/6)

3.1.2.13. Rüstem (رستم)

İran'ın cesaretiyle meşhur kahramanıdır. İran pehlivanı olan Rüstem, kahramanlığıyla meşhur olan Zâl'in oğludur. Birçok efsanevi maceralar ve kahramanlıklar kendisine isnad olunmuştur.³⁴¹ Akıllılığı ve cesaretini birleştirerek İran'ın en ünlü milli kahramanı haline gelen Rüstem, altı yüz yıl yaşamış; Keykubad, Keykavus ve Keyhüsrev dönemlerinin dünya kahramanı olmuştur. Her üç hükümdarın egemenliğinin en büyük dayanağı onun varlığıdır. Yedi yüz batman ağırlığındaki gürzü, çok güçlü kemendi, yıldırım hızındaki atı Rahş ve hiçbir darbeden etkilenmeyen zırhı Rüstem'e Fars kültürü ve edebiyatında milli bir kahraman ünvanı kazandırmıştır.³⁴²

Seyf, Rüstem'e atı Rahş ile birlikte şiirinde yer verir. İran otlağında Rüstemin atının samana ihtiyacı olmadığını söyler.

مرکب تن را جو و نان کم کن ای رایض که نیست حاجتی در مَرَج ایران رخس رستم را بکاه

Ey seyis! Beden merkebinin arpasını ve ekmeğini azalt!

Çünkü İran otlağında Rüstem'in Rahş'inin samana ihtiyacı yoktur. (215/12)

3.1.2.14. Şirin (شیرین)

Hüsrev u Şirin ya da Ferhat u Şirin adlı aşk hikâyesinin kadın kahramanıdır.³⁴³ Ermeni melikesi Mehin Banu'nun yeğeni olup yaşadıkları aşktan sonra Hüsrev'in mezarı başında canına kıymıştır.³⁴⁴

Seyf, sevgiliye âşık olmadan önce şiir söylemekte bir lezzetin olmadığını, ne zaman ki Şirin'e yani sevgiliye âşık olunursa o zaman sözün tatlı olacağını söyler. Kendisini Ferhat'a benzetir ve Şirin'e olan aşkıdan dolayı Ferhat gibi olduğunu, sevgiliye ulaşma yolunda önünde hiçbir engel tanımadığını belirtir. Sevgilisinin Şirin'den daha

³⁴¹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 168.

³⁴² N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 592-594.

³⁴³ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, 166.

³⁴⁴ Pala, 433.

tatlı olduğunu ve padişahların bile Ferhat gibi onun âşığı olduğunu ifade eder. Bazen Şirin'i "tatlı" Hüsrev'i "sultan" anlamıyla tevriyeli olarak kullanmıştır.

بیش ازین بی عشق تو در نظم ما ذوقی نبود هر که عاشق گشت بر شیرین شکر گفتار شد

Bundan önce senin aşkın olmadan şiirimizde bir tat yoktu.

Şirin'e âşık olan herkesin sözü tatlı oldu. (49/9)

تو همت من مسکین نگر که چون فرهاد برای شیرین با خسرو است پیکارم

Sen, ben zavallının arzusuna bak ki

Şirin'le Hüsrev için Ferhat gibi oldu bedenim. (196/7)

خسروان فرهادوارت عاشقند زآنکه از شیرین بسی شیرینتری

Padişahlar Ferhat gibi senin âşığındırlar.

Çünkü Şirin'den çok daha tatlısın. (242/5)

3.1.2.15. Vâmık (وامق)

Vâmık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanıdır. Vâmık u Azrâ, Gazneli Mahmud'un melikü's-suarası Unsurî'nin yazdığı Farsça bir eserdir.³⁴⁵ Hikâye kısaca şöyledir: Çin Hakanı Taymus'un oğlu Vâmık, resmini gönderen Gazne hükümdarının kızı Azrâ'ya âşık olur. Arkadaşı Behmen ile onu aramaya çıkar. Azrâ da Vâmık'ı aramaya çıkmıştır. Birbirlerini bulur ve kavuşurlar. Fakat Vâmık, Behmen'i araması gerektiğini söyleyerek yine ayrılırlar. Azrâ, Tûs şahı Mizbân'a esir düşer. Bir süre sonra esirlikten kurtulur ve Vâmık ile Tûs şehrinde tekrar birbirlerine kavuşurlar.³⁴⁶

Seyf, Vâmık ve Azrâ hikâyesine telmîhte bulunarak Vâmık'a sevgilisine kavuşarak sohbet etmesi yönüyle şiirinde yer verir. Bülbülün güle kavuşması gibi Vâmık'ın Azrâ'ya kavuştuğunu; fakat kendinin Vâmık gibi değil de Leyla'ya kavuşamayan Mecnun gibi olduğunu söyler.

من چو مجنون دورم از لیلی خود و اندر چمن وامق بلبل شده هم صحبتِ عزرای گل

³⁴⁵ A. Naci Tokmak, "Vâmık ve Azrâ" *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 503.

³⁴⁶ Gönül Ayan, "Vâmık ve Azrâ" *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 504.

Ben Mecnun gibi kendi Leyla 'mdan uzağım.

Bülbül (gibi) Vâmık, gül (gibi) Azrâ ile çimenlikte sohbet etmekte. (405/12)

3.1.3. Mutasavvıf Şahsiyetler ve Şairler

3.1.3.1. Attar (عطار)

Tasavvufî gazellerdeki ustalığıyla meşhur olan mutasavvıf şairdir. 1142-1145 yılları arasında Nişabur'da dünyaya geldi. Klasik nazım şekillerinin birçoğunu kullanan Attar'ın asıl ustalığı, tasavvufî gazellerindedir. O, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dâhil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlana aşabilmiştir.³⁴⁷

Seyf, kendi şiirlerinden “*Attar'ın kokusunun geldiği mis kokulu*” olarak bahseder. Bu bağlamda şiirinde Attar'a yer verir.

من برنگین سخنان از تو نیابم بویی ور چه در گفتن طامات بعطار رسم

Her ne kadar tâmât³⁴⁸ söylemekte Attar'a ulaşısam da

Ben güzel sözlerle senden bir koku almam (476/14)

سیف فرغانی سنایی شد بشعر و، نظم اوست نافه مشکى که از وی بوی عطار آمدست

Seyf-i Fergânî şiirde Senâî oldu ve onun şiiri

Kendisinden Attar'ın kokusunun geldiği mis kokulu göbektir. (541/13)

3.1.3.2. Hallaç (حلاج)

Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıf Hallaç, 858 yılında İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyza'nın kuzeydoğusundaki Tur'da doğdu. Rivayete göre babasının mesleğinden dolayı ya da insanların gönüllerindeki sırları pamuk gibi atıp altüst ettiğinden “Hallaç” diye tanındı. Fena ve sekr halinde “Ben

³⁴⁷ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, 669; Safâ, *Gencîne-yi Sohen*, 204; M. Nazif Şahinoğlu, “Attar”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 95-96.

³⁴⁸ Sûfilerin görünüşte saçma görünen; fakat saçma olmayan bilgileri.

Hak'tanım" veya "Ben bir gerçeğim ve batıl değilim" anlamlarındaki "ene'l-Hak" sözü ile tanınmıştır.³⁴⁹

Seyf, Hallaç'ı aşk şarabını içip sarhoş olması, sırrı keşfetmesi ve "ene'l-Hak" demesi sebebiyle şiirine konu eder. Hallaç'ın aşk şarabını içip sarhoş olmasından sonra akıllıların onun haline tahammül edemediklerinden bahseder. Kendi varlığını unuttuğunu ifade ederek bu bağlamda "*Senin ilmin, Hallaç gibi "ene'l-Hak" diyebileceğin bir noktaya ulaştı*" der. Hallaç'ın "ene'l-Hak" demesinin küfür olmadığını aktarır; fakat Hallaç'ın tuttuğu yolun peygamberlerin yolu olmadığını düşünür ve Hallaç gibi sırrı keşfetmeyi tavsiye etmez.

چو حلاج از شراب عشق او شد مست لایعقل نمی کردند هشیاران تحمل های (و) هویش را

*Hallaç, onun aşk şarabından ne yaptığını bilmez bir sarhoş olduğunda
Akıllılar onun hayhuylarına tahammül edemiyorlardı. (26/7)*

علم تو آنجا رسد بدو که چو حلاج گویی آنالحق و نام خویش ندانی

*Senin ilmin, Hallaç gibi "ene'l-Hak" diyebileceğin,
Kendi ismini bilemeyeceğin bir noktaya ulaştı. (100/7)*

عیب نبود تصلف از عاشق کفر نبود آنالحق از حلاج

*Âşığın saçmalaması ayıp değildir.
Hallaç'ın "ene'l-Hak" demesi küfür değildir. (110/6)*

شک نیست که شطحهای حلاج از شرع پیمبران برونست

*Şüphe yoktur ki Hallaç'ın şathiyeleri
Peygamberlerin yolu değildir. (160/11)*

راز در دل چو دانه در پنبه است همچو حلاج کشف راز مکن

Gönüldeki sır pamuktaki çekirdek gibidir.

³⁴⁹ Menûçehr Murtazavî, *Mekteb-i Hâfiz* (I-II), Çâp-ı Pencom, İntişârât-ı Tûs, Tahran 1388 hş., I, 94-97; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377; Abdalbâki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, 59.

Hallaç gibi sırrı keşfetme. (437/8)

3.1.3.3. Sa'dî (سعدی)

Sa'dî, gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmeliğe kavuşturmuş akıcı bir usluba sahip sadece Fars Edebiyatında değil, Türk ve Urdu Edebiyatları ile Batı dünyasında da önemli izler bırakan Fars Edebiyatının en büyük şairlerinden biridir.

Şiraz'da dünyaya geldi. Babasının gözetiminde eğitime başladı. Genç yaşta kaybettiği babasının ölümü üzerine dedesi tarafından yetiştirildi. İlk dinî ve edebî bilgileri Şiraz'da aldıktan sonra öğrenimini tamamlamak için Bağdat'a gitti ve Nizamiye Medresesi'nde ders gördü. Bağdat Müstansırıyye Medresesi'nde hocalık yapan İbnü'l-Cevzi ile Bostan'da kendisinden söz ettiği Şehabeddin es-Sühreverdi'den etkilendi. Bağdat'ta tahsilini tamamlayarak 1257 yılında Şiraz'a döndü. Hayatını irşad ve halka hizmetle geçiren Sa'dî, 1292 yılında Şiraz'da vefat etti.³⁵⁰

Seyf, Sa'dî'yi onun şiirlerinden doğrudan alıntılar yaparak şiirine konu eder. Sa'dî'nin şiirlerinden bir mısra alarak kendi de bir mısra eklemek suretiyle bazı gazellerinin bir beytini bu şekilde teşkil etmiştir. Bazen ikinci mısrasını bazen de birinci mısrasını Sa'dî'den almıştır. Bu bağlamda her zaman olmasa da çoğu zaman "Sa'dî" ismini kendi yazdığı mısrada kullanmıştır.

چنان افتاده عشقت شدم جانا که چون سعدی ز دستم بر نمی آید که یکدم بی تو بنشینم

Ey sevgili, senin aşkına öyle düşmüşüm ki Sa'dî gibi

"Benim elimden bir an bile sensiz oturmak gelmiyor." (173/11)

روی بنمای و مپندار که من چون سعدی دوست دارم که بپوشی رخ همچون قمرت

Yüzünü göster; çünkü sanma ki ben Sa'dî gibi

"Senin ay gibi olan yüzünü gizlemen severim." (219/10)

کسی که او اثر صبح روز وصل ندید شب فراق چه داند که تا سحر چن دست
جواب سعدی گفتم بالتماس کسی که او هزار چو من بنده را خداوندست

³⁵⁰ Seyyid Ziyâeddîn Seccâdî, *Mukaddeme-yi ber Mebâni-yi 'İrfân ve Tasavvuf*, 154-155; Şerîfî, 801; Mustafa Çiçekler, "Sadi-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-406.

*Kavuşma sabahının işaretini görmeyen kişi,
 “Ayrılık gecesinin seher vaktine kadar nasıl olduğunu ne bilir.”
 Sa’dî’ye şöyle cevap verdim:
 Benim gibi bin kölenin efendisi olan kişinin dileğiyle. (396/8-9)*

چو سعدی سیف فرغانی مدام از شوق می گوید نه چندان آرزو مندم که وصفش در بیان آید

*Seyf-i Fergânî, Sa’dî gibi coşkudan sürekli şöyle der:
 “Onu vasfetmeye o kadar da istekli değilim.” (515/12)*

سعدی از قدر تو غافل بود آن ساعت که گفت این تویی یا سرو بستانی برفتار آمدست

*Sa’dî senin değerinden habersizdir, o an şöyle dedi:
 “Bu sensin ya da hareket eden bahçenin servisidir.” (541/12)*

3.1.3.4. Senâî (سنایی)

Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu olan İranlı mutasavvıf şairdir. 1071-1072 yılında Gazne’de dünyaya gelmiştir. İran’ın ilk ünlü mutasavvıf şairi sayılır. Senâî’den sonra gelen Ferîdüddin Attar, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa’dî-i Şîrâzî gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir. Evhadüddin-i Enverî ve Hakanî-i Şîrvani, Senâî’ye büyük bir hoca gözü ile bakmış. Mevlânâ onu bir önder saymıştır.³⁵¹

Seyf, kendi özelliklerini anlatırken her bir özelliğini bir şaire benzeterek anlatır. Bu bağlamda gözünden bahsederken “Gözüm Senâî gibidir.” der. Ayrıca kendi şiirlerinin Senâî’nin şiirleri gibi olduğunu söyler.

طبیعت عنصری عقلم لیبیی دلم هست انوری دیده سنایی

*Yaratılışım Unsurî; aklım Lebîbî;
 Gönlüm Enverî; gözüm Senâî gibidir. (47/9)*

³⁵¹ Seyyid Ziyâeddîn Seccâdî, *Mukaddeme-yi ber Mebâni-yi ‘İrfân ve Tasavvuf*, Çâp-ı Sevvom, Tahran 1373 hş, 117-118; Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, 260; Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân-ı Hekîm Senâî*, Hîcdeh-Bist; Saime İnal Savi, “Senâî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 502-503.

سیف فرغانی سنایی شد بشعر و، نظم اوست نافه مشکى که از وی بوی عطار آمدست

Seyf-i Fergânî şiirde Senâî oldu ve onun şiiri

Kendisinden Attar'ın kokusunun geldiği mis kokulu göbektir. (541/13)

3.1.3.5. Enverî (انوری)

İran edebiyatının en büyük kaside şairidir. Horasan'ın Deşt-i Haveran vilayetine bağlı Ebiverd ilçesinin Bedene köyünde doğdu. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enverî hayal gücü geniş, edebi sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir. Şiirde kullandığı dil genellikle konuşma diline yakın ve akıcıdır. Ancak çeşitli bilim dallarındaki geniş bilgisi sebebiyle başka şairlere oranla şiirlerinde daha çok Arapça kelime ve cümlelere yer verdiğinden bunları anlamak oldukça güçtür.³⁵²

Seyf, Enverî'yi ismen anar. Kendi şairliğini Enverî'nin şairliğiyle kıyaslar ve kendisinin daha üstün olduğunu ifade eder. Ayrıca Seyf, kendi özelliklerini anlatırken her bir özelliğini bir şaire benzeterek anlatır. Bu bağlamda gönlünden bahsederken “*Gönlüm Enverî gibidir.*” der.

وصف ماه روی تو هرگز نگوید همچو من انوری گر آفتاب و گر فلک باشد اثیر

Enverî güneş felek de esir olsa bile,

Senin ay yüzünün övgüsünü asla benim gibi yapamaz. (470/14)

طبیعت عنصری عقالم لبیبی دلم هست انوری دیده سنایی

Yaratılışım Unsurî; aklım Lebîbî;

Gönlüm Enverî; gözüm Senâî gibidir. (47/9)

3.1.3.6. Unsurî (عنصری)

Gazel ve rubaide de başarılı olan Unsurî daha çok kasideleriyle meşhurdur. Gazneli Sultan Mahmud zamanında saraya girer. Saraydaki itibarı gün geçtikçe artar. Saltanatının ilk yıllarında Gazneli Mahmud'un nedimi ve sarayın melikü's-şuarası olur. Baş-

³⁵² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, 493; Abdulkadir Karahan, “Enverî”, DİA, İstanbul 1995, XI, 267-268.

ta Gazneli Sultan Mahmud, onun kardeşleri ve kumandanları hakkında kasideler yazar, bu sayede büyük bir servete kavuşur.³⁵³

Seyf, şiirlerinde Unsurî'ye kasideleriyle meşhur oluşu yönüyle yer verir. Ve dolaylı olarak Unsurî'yi över. Kendisini, Unsurî'ye benzeterek, sevgiliyi Unsurî gibi övmeye çalıştığını söyler.

طبیعت عنصری عقلم لیبیی دلم هست انوری دیده سنایی

Yaratılışım Unsurî; aklım Lebîbî;

Gönlüm Enverî; gözüm Senâî gibidir. (47/9)

عنصری طبع چون در کار وصفت عاجزست من ز دیده انوری و ز دل سنایی می کنم

Unsurî mizaçlı seni vasfetmede âciz olduğu zaman

Ben göz bakımından Enverîlik ve gönül bakımından Senâîlik yaparım. (306/6)

3.1.3.7. Lebîbî (لیبی)

Mahlası Lebîbî olan V/XI. yüzyılda yaşamış olan İranlı şairdir. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân onu "seyyidü's-şuârâ" diye niteler. Ayrıca Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî Lebîbî'yi "üstâd-ı sohen" olarak kaydeder. Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) Lugat-ı Furs'unda Lebîbî'nin birçok şiirinin yer alması şiirlerinin daha sonraki dönemlerde yaygın olduğunu göstermektedir.³⁵⁴

Seyf, kendi özelliklerini anlatırken her bir özelliğini bir şaire benzeterek anlatır. Aklından bahsederken "*Aklım Lebîbî gibidir.*" der. Bu bağlamda Lebîbî'yi şiirinde kullanır.

طبیعت عنصری عقلم لیبیی دلم هست انوری دیده سنایی

Yaratılışım Unsurî; aklım Lebîbî;

Gönlüm Enverî; gözüm Senâî gibidir. (47/9)

³⁵³ Bedî'üzzaman Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, Çâp- 1 Pencom, İntişârât-ı Harzemî, Tahran 1380 hş. 112-113; Mehmet Atalay, "Unsurî", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 162.

³⁵⁴ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, 421; Şerîfî, 1233; Rıza Kurtuluş, "Lebîbî-i Horasânî", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 121.

3.2. İNSAN TİPLERİ, MESLEKLER ve ÜNVANLAR

Seyf-i Fergânî, gazellerinde âbid, sûfî, rakip, bekçi, hakan vb. insan tipleri, meslekler ve ünvanları konu eder. Bunlar:

3.2.1. Bekçi (عسس، پاسبان، پرده دار)

Gece devriye gezip güvenliği sağlayan kolluk kuvvetidir. Şiirde sevgilinin saçı ile birlikte kullanılır. Sevgilinin güzelliği âşığı tutsak ederek bekçi görevini üstlenir.³⁵⁵

Şair, bekçiyi gece devriye gezmesi, uykusuz kalması ve köpekleri kovalaması gibi yönleriyle konu edinir. Bekçilerin sevgilinin kapısında duranlara taş attığını; bu yüzden sevenlerin sevgilinin yanına ulaşması için bekçilerin oradan uzaklaşması gerektiğini düşünür. Fakat gece bekçisinin mahallede olmasının bazen de işine yaradığını; bu sayede sevgilinin mahallesine köpek korkusu olmadan kolayca girebileceğini ifade eder.

پرده‌داران تو گر چند بسنگم بزنند نروم همچو سگ از در که مرا نان اینجاست

Senin bekçilerin bana her ne kadar taş atsalar da

Köpek gibi kapından ayrılmam; çünkü benim ekmeğim buradadır. (36/4)

ای مرغ صبح بشکن ناقوس پاسبانان تا من دمی بر آرم اندر کنار جانان

Ey sabah kuşu! Bekçilerin çanını kır da

Sevgilinin yanında bir an bulunayım. (129/1)

بروز بر سر کوی تو از سگم بیم است بشب روم که ز سگ باک نیست ار عسسم

Gündüz senin mahallendeki köpekten korkarım.

Gece giderim; çünkü gece bekçisi olursa, köpekten korkmam. (158/6)

مست خوابست چشمم مخمورت خواب از پاسبان دریغ مدار

Senin mahmur gözün uyku sarhoşudur.

Bekçiden uykuyu esirgeme. (362/7)

³⁵⁵ Pala, 34.

3.2.2. Hakan (خاقان)

İlk defa Arap müellifleri tarafından Türk, Moğol ve Çin hükümdarları için kullanılan ünvandır ve islamiyet'in Türklerle Moğollar tarafından kabul edilmesinden sonra onlar arasında da yaygınlaşmıştır.³⁵⁶

Seyf, Hakan'ı hükümdarlar tarafından kullanılan bir unvan olarak ele alır. Âşığın Hakan gibi taç giyebileceğini; fakat onun için fakirlik kiliminin emirlik elbisesinden daha iyi olacağını düşünür.

اگر چو خسرو و خاقان سزای تاج و سریری ترا گلیم گدایی به از قبای امیری

*Her ne kadar padişah ve hakan gibi taç ve tahta layıksan da
Senin için fakirlik kilimi emirlik elbisesinden daha iyidir. (89/1)*

3.2.3. Rakip (رقیب)

Herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışan kişiye verilen addır. Şiirde âşık ve maşuk arasında âşık ile yarışan ve onun nazarında kötü olan kişidir.³⁵⁷

Seyf, rakibi sevgili ile arasındaki ayrılık kavgasına benzetir ve bu yüzden sevgiliye kavuşamadığını düşünür. Sevgilinin rakiplerle olmasını, yılanların sohbetinde olmasına benzetir. Rakiple arasının iyi olmadığını her zaman dargın olduklarını söyler. Rakibi sevgiliyle birlikte gördüğünde onları kıskandığını ifade eder.

همای وصل توام سایه بر سر اندازد رقیب ار نبود در میان غراب البین

*Ayrılık kargası (gibi) arada olmazsa rakip,
Vuslat Hüma'sı gölge salar başıma. (55/7)*

هر که بیند با رقیبان مر ترا گوید همی هستی ای گنج گهر در صحبتِ ماران دریغ

*Seni rakiplerle gören herkes şöyle söylüyor:
"Ey mücevher hazinesi, yılanların sohbetindesin, yazık!" (86/7)*

³⁵⁶ Aydın Taneri, "Han", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 518.

³⁵⁷ Pala, 374.

همواره درون من بتو مایل پیوسته رقیب تو ز من طیره

*Benim kalbim sürekli sana meyleder;
Senin rakibinse devamlı bana küser. (346/5)*

بر آرد آتش غیرت زبانه چون بینم تو و رقیب ترا همچو آب و خَس باهم

*Sen ve senin rakibini su ve çöp gibi birlikte görünce
Kıskançlık ateşi alevlenir. (361/3)*

3.2.4. Sultan (پادشاه، سلطان)

Sultan, methiyelerde gerçek kişiliğiyle ele alınır. Fakat gazellerde sultandan bahsedildiği zaman genelde sevgili kastedilmektedir. Sultanın özelliği adalettir. Âşık sevgiliden bunu ister.³⁵⁸

Seyf sevgiliyi sultana; gönlü de onun ülkesine benzetir. Ülkenin sevgiliden başka sultanının olmadığını, o ülkenin yani gönlün de sevgilinin himayesinde olduğu için mutlu olduğunu söyler. Başka bir beyitte de yine sevgiliyi sultana benzetir ve güzellerin tamamının onun emrinde olduğunu; yıldızların onun ordusu, ayın da onun komutanı olduğunu belirtir. Seyf'e göre sultana yani sevgiliye yakın olanlar sıkıntı, bela ve tehlikeden uzak kalamazlar. Ayrıca aşkla işi olmayanın, sultan da olsa hiçbir değeri yoktur.

هر کرا قرب نیست با سلطان از بلا ایمن از خطر دور است

*Sultanla yakın olmayan kişi
Belada güvende olup tehlikeden uzaktır. (27/10)*

دوست سلطان و دل ولایت اوست خرم آن دل که در حمایت اوست

*Sevgili, sultan; gönül, onun ülkesidir.
O gönül mutludur; çünkü onun himayesindedir. (64/1)*

غم ما خوردمی کآنجا که ماییم ولایت غیر تو سلطان ندارد

Bir an bizim üzüntümüzü çek; çünkü bizim olduğumuz yerde

³⁵⁸ Pala, 368.

Ülkenin senden başka sultanı yoktur. (69/5)

هر کرا کار نه عشقست اگر سلطانست تو ورا هیچ مپندار که در کاری هست

Aşkla işi olmayan kimse, sultan da olsa

Bir işi vardır diye hiç düşünme. (117/8)

تو پادشاهی و خوبان همه رعیت تو نجوم جمله سپاهند و هست سلطان ماه

Sen padişahsın ve güzellerin tamamı senin emrindedir.

Yıldızların tamamı ordu; ay komutandır. (193/4)

3.3. VÜCUT AKSAMİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

Seyf-i Fergânî, akıl, damar, kalp, kaş, kirpik, kulak, saç, alın, ağız, dil, dudak, yüz vb. vücut aksamı ile ilgili unsurları gazellerinde işler. Bunlar:

3.3.1. Ağız (دهان)

Ağız, dudakla beraber bir bütünlük içinde olan güzellik unsurudur. Dudak ağzın görünen kısmıdır ve ağız dudaktan ayrı düşünüldüğünde daha çok görünmezlik özelliğiyle ele alınır.³⁵⁹ Yuvarlak hali, kenardaki ben ve ayva tüyleri ile güzelliğin yanı sıra konuşma özelliğiyle üstün tutulur. Ağız, genellikle darlığı ve küçüklüğü ile dikkat çeker. Hatta çoğu zaman yok diye bilinir. Bu yokluk dudakların onu sakladığı ve içindeki mücevherleri (dişleri) göstermediğini anlatır. Kapalı oluşu ve gizliliği ise bir goncayı andırır.³⁶⁰

Seyf, sevgilinin ağzının çok küçük olduğunu hatta olmadığını, olmayan bir şeyin de görülemeyeceğini ve tarif edilemeyeceğini belirtir. Sonra da kendi söylediğinin aksine sevgilinin ağzını gördüğünü ve görülemeyeceğini söylemenin artık hükümsüz olduğunu söyler. Seyf'e göre varlığı belli olmayan sevgilinin ağzının varlığı ancak konuştuğu zaman anlaşılabilir. Sevgilinin gülüşünü ve konuşmasını tatlılığı yönünden şekere benzeten Seyf, “ağzı her zaman şeker yüklü olan sevgili güldüğünde öyle bir tatlılık

³⁵⁹ Hasan Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen* (I-VIII), Çâp-ı Pencom, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1386 hş., IV, 3433; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, 200.

³⁶⁰ Pala, 9-10.

saçar ki bu tatlılığı şeker dahi kıskanır” der. Ayrıca ağzın, her zaman sevgilinin dudağını istediğini ifade eder.

دهنت هست لیک پیدا نیست چون خبر شاید از نهان دادن؟

Senin ağzın var; ama belli değildir!

Gizli olandan haber vermek nasıl mümkündür? (12/6)

من دل سوخته خواهم که لب تشنه خویش بر دهان تو نهم کآخور جان اینجاست

Ben gönlü yanmış, susamış dudağı senin ağzına koymak istiyorum;

Çünkü ruhun su içeceği yer buradadır. (36/2)

که خنده شیرین تو گاهی سخن تو در پسته تنگ تو شکر تعبیه کرده

Bazen senin tatlı gülüşün bazen de senin sözün

Senin fıstık gibi olan dar ağzına şeker koymuş. (73/2)

زهی ز خنده شیرینت شرمسار شکر مدام پسته تنگ تراست بار شکر

Senin tatlı gülüşünden dolayı şekerin utancı ne güzeldir.

Senin küçük fıstık gibi olan ağzının her zaman şeker yükü vardır. (209/1)

ز وصف آن دهان من در شگفتم که مردم چون سخن گویند بر هیچ

Ben o ağzın vasfından dolayı hayret ettim.

Çünkü insanlar hiç hakkında nasıl söz söylerler? (358/5)

دهانت دیدم و آن گشت باطل که می گفتم نیاید در نظر هیچ

Senin ağzını gördüm.

Hiç görülmeyeceğini söylemem hükümsüz oldu. (359/3)

تا نگفتمی سخن ندانستم که تو شیرین زبان دهن داری

Konuşmadığın için

Senin tatlı dilli bir ağzın olduğunu bilmedim. (468/3)

3.3.2. Alın (پیشانی)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Beyaz ve parlak olduğu için ay, nur ve Zühre'ye benzetilir. Yüz, güneş; alın ise arzıdır. Gece gibi kara olan saçlar arasında bir gündüz olarak bilinir. Kaş, alın üzerinde bir damgadır. Yüzde hafif kavisli haliyle bir kemeri andırır veya gümüş bir tahttır. Alın bazen de bir ayna olarak karşımıza çıkar.³⁶¹

Seyf, alını bazen insan vücudundaki “alın” olarak “O niyetle ki o secde yerinden alnımı kaldırmam” diyerek gerçek anlamıyla; bazen de “alın yazısı” şekliyle gerçek anlamından farklı olarak Allah tarafından takdir edilen, insanın kaderi anlamında kullanılmıştır.

خطِ نورست بر آن تختِ پیشانی تو مه شعاعیست از آن چهره نورانی تو

Senin alın tahtan üzerinde nur hattı vardır.

Ay, senin o nurani yüzünden bir ışıktır. (161/1)

خطیست بر رخ تو از مدادِ نورالله نه از حروفِ مُرگبِ چو خطِ پیشانی

Senin yüzünde Allah'ın nuru kaleminden bir hat vardır;

Alın yazısı gibi birleşik harflerden değildir. (170/2)

نماز خدمت تو می کنم بدان نیت که بر نگیرم از آن سجده‌گاه پیشانی

Senin için namaz kılıyorum.

O niyetle o secde yerinden alnımı kaldırmam. (279/4)

3.3.3. Ayak (پای)

İnsan vücudunun ağırlığını taşıma ve destekleme hareketimizi sağlama görevini üstlenen bacağın bilekten aşağıdaki bölümüdür.³⁶²

Sevgilinin ayağı için özel bir durum ifade etmeyen ayak, bir takım tabir ve terkipler içinde kullanılır. Sevgilinin ayağı olarak da kullanılır. Fakat daha ziyade âşık ile ilgili halleri anlatmak için kullanılır.³⁶³

³⁶¹ Pala, 18.

³⁶² Mehmet Yıldırım, *İnsan Anatomisi* (7.Baskı), Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 2013, 33.

³⁶³ Tolasa, 283.

Seyf, sevgilinin âşığın ayağını bağladığını ve git dediğini, âşığın istese de sevgilinin elinden kaçacağı bir ayağının olmadığını söyler. Âşığın gönül ayağının, sevgilinin zülfünün ucuna bin bağla bağlı olduğunu belirtip bu yüzden sevgilinin bağından kurtulamadığını ve sevgilinin kapısından bir gün bile ona kavuşma ümidiyle ayağını çekmediğini ifade eder.

پایم اندر بند می آری (و می گویی) برو استطاعت باز می گیری و می گویی بکوش

Ayağımı bağlıyorsun ve git diyorsun.

Gücümü alıyorsun ve çalış diyorsun. (87/8)

مرا بنزد تو بهر نشست جایی نی مرا ز دست تو بهر گریز پایی نی

Senin yanında oturmak için bir yerim yoktur.

Senin elinden kaçmak için bir ayağım yoktur. (357/1)

ز بند مهرش چون پای دل شود آزاد مرا که با سر زلفش هزار پیوندست

Onun zülfünün ucuyla bin bağı olan gönül ayağım

Onun sevgisinin bağından nasıl kurtulur? (396/2)

پای ازین در نمی کنم کوتاه بتو روزی مگر رسد دستم

Bu kapıdan ayağımı çekmiyorum;

Belki bir gün elim sana ulaşır. (401/7)

3.1.4. Baş (سر)

İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser. Baş, şiirde şekil ve içinin aşk dolu olması yönüyle ele alınır.³⁶⁴

Seyf'e göre sevgiliyi isteyen için bedenin hiçbir değeri yoktur, başı ortaya koyması gerekir. Sevgilinin değerini bilen için zaten altın hiçbir kıymet ifade etmez, başı feda etmesi gerekir. Sevgilinin mahallesi onu sevenlerle o kadar dolmuştur ki orada yer bulamazsın. Orada ayak için yer kalmamışsa bile kişi, başını koyar ve orada yer bulmaya

³⁶⁴ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 4071; Sefercioğlu, 313.

çalışır. Sevgili, kişiye zarar verebilir, başına vurabilir; ama kişi, sevgilinin mahallesinden başını kaybetse de ayrılmaz. Kişi için baş, sevgiliye kavuşma yolunda büyük yükür. Bu yüzden baş yükünü sevgilinin eşiğine bırakır. Sevgiliyi gören, artık kendi başının sahibi olamaz. Kişi, sevgilinin aşkının yolunda toz toprak olsa da başkaları gibi ne geri döner ne de ayağıyla gezer, toz toprak da olsa başıyla gezer.

گر دلت او را خواهد تن را چه عزت جان بده ور ز قدرش آگهی زر را چه قیمت سر بباز

Gönlün onu isterse, beden ne değeri var; can ver.

Onun değerinden haberin varsa, altının ne kıymeti var; baş ver. (93/9)

در کویش اگر راه توان یافت بهر گام سر نه که در و جای نمادست قدم را

Onun mahallesinde ayak basacak yol bulunabilse baş koy;

Çünkü orada ayak basacak yer kalmamış. (140/8)

بَطْرَب دست بزن بر سر ما پای بکوب کز سر کوی تو گر سر برود ما نرویم

Neşeyle el çırp, başımız üzerine ayak bas;

Çünkü senin mahallenin başında baş gitse de biz gitmeyiz. (250/7)

من سبک دل را درین ره هست سر بار گران بهر راحت می نهم بر آستانت بار خویش

Ben mutlu için baş, bu yolda ağır bir yüküdür,

Rahat etmek için kendi yükümü senin eşiğine koyuyorum. (310/4)

چون سیف هر آنکس که ترا دید بیک بار بیگانه شد از خلق و سر خویش ندارد

Seyf gibi seni aniden gören kişi insanlardan uzaklaştı;

Artık kendi başına sahip değildir. (385/7)

در ره عشق تو گردست کسی بر تابد من بسر سیر کنم گر دگری کرد پپای

Senin aşkının yolunda toz toprak vardır, kimisi geri döner.

Başkası ayağıyla yürüse de ben başımla gezerim. (433/5)

3.3.5. Beden (بدن)

Şiirde, rengi, tazeliği, kokusu ve yumuşaklığı sebebiyle üzerinde durulur. Tenin rengi ve sevgiliye verilen değer bakımından gümüş olarak düşünülür. Beden mum olarak hayal edildiğinde renk ve erime özelliği söz konusudur. Beden zindan olarak düşünüldüğünde ruh oradaki mahkûmdur.³⁶⁵

Seyf'e göre insan bedeni bir kafestir. Bu kafes içindeki misafir ruhtur. Beden kafesi sevgili kaybedildiğinde artık oturulamaz bir yer olur. Ruh ise beden kafesini terk eder. Seyf, sevgiliden uzak kalan âşığın durumunu anlatırken "Ruhtan uzak kalan beden" ifadesini kullanır.

عهد کرده است که در محمل تن ننشیند جانم آن روز که از کوی تو محمل برود

Senin mahallenden mahfil gittiği gün

Ruhum beden kafesinde oturmayacağına söz vermiştir. (174/10)

که باشم من چو از تو باز ماندم چه باشد حال تن چون شد ز جان دور

Senden geride kaldığımda ben kim olurum?

Ruhtan uzak olunca bedeninin durumu nasıl olur? (429/6)

3.3.6. Boyun (گردن)

Sevgilinin boynu, kol dayanan, gerdanlık takılan veya âşığın canının dolandığı yer olarak düşünülür. Güzelin boynuna taktığı gerdanlık, onun omuzlarına kadar inen saçlarıdır aslında. Bazen de bu saçlar sevgilinin boynuna el uzatan olarak hayal edilir.³⁶⁶

Seyf'e göre bela ve sıkıntı aşkın kılıcıdır, bu kılıçla âşığın boynunu vurur. Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda yürürken başı taşıyan boyun tahammülünde aciz kalır ve sevgili için başını teslim edip boynu bu yükten kurtarmak ister.

کنون ای سیف فرغانی که پایت خسته شد در ره برو بار سر از گردن بیفکن تا بیاسایی

Ey ayağı yolda yorulmuş Seyf-i Fergânî!

³⁶⁵ Enverî, Ferheng-i Rûz-i Sohen, 381; Sefercioğlu, 225-226.

³⁶⁶ Tolasa, 278-279.

Şimdi git ve baş yükünü boynundan at da rahatlayasın. (19/13)

گـردن نـکند تـحـمـل سـر آنـجـا کـه نـبـرد عـشـق بـاشـد

Aşk savaşının olduğu yerde

Boyun başa tahammül edemez. (156/7)

عـشـق گـردن زن کـه شـمـشـیرش بـلا و مـحـنـتـسـت از سـر عـشـاق سـازد کـاسـه هـا بـر خـوان خـویش

Kılıcı bela ve sıkıntı olan boyun vuran aşk

Sofrasında âşıkların başından kâseler yapar. (492/5)

3.3.7. Ciğer (جگر)

Aşkın meydana getirdiği acı ıstırap halinin anlaşıldığı merkezlerden birisi de can, gönül ve sinenin yanında ciğerdir. Çoğu yerde ciğer kanı olarak karşımıza çıkan ciğer, daima kanla doludur.³⁶⁷

Seyf, âşığın gözyaşı gibi ciğerinden kan döktüğünü, ciğer kanından başka gözyaşının olmadığını düşünür. Âşığın sevgilinin üzüntüsüyle her zaman ciğer kanı içtiğini, sevgilinin aşkının sıkıntısıyla ciğerinin kebab olduğunu söyler.

مـدام بـر دـر تـو عـاشـقـان خـشـک لـبـند کـه جـز بـخـون جـگـر شـان نـگـشت تـر دـیده

Kuru dudaklı âşıklar her zaman senin kapındadırlar;

Çünkü onların ciğer kanından başkasıyla ıslanmadı göz. (63/8)

خـون هـمـی خـورد و غـم عـشـق تـرا مـی پـرورد دـل کـه بـر خـوان تـکـلّف جـگـری بـریان دـاشت

Gösteriş sofrasında kebab olmuş bir ciğere sahip olan gönül,

Kan içiyordu ve senin aşk gamını besliyordu. (274/7)

از اـنـدـه دـل بـصـورت اـشـک هـر دـم جـگـری بـیـارم از چـشم

Gönül sıkıntısından dolayı gözyaşı şeklinde

Her an bir ciğer getiririm gözden. (387/7)

³⁶⁷ Tolasa, 356.

جانم بجام غم همه خون جگر خورد تادل دمی از آن تو باشد تو آن دل

Gönül, bir an senin, sen de gönlün olasın diye

Canım, üzüntü kadehiyle her zaman ciğer kanı içer. (426/4)

3.3.8. Damar (رگ)

Canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanaldır.

Seyf'e göre sevgilinin aşk şarabını içenin vücudunda bir damarı dahi ayık değildir. Akli başında olmayanın deli olması da normaldir. Sevgilinin ayrılığını bütün benliğinde hisseden kişi, her inleyişinde ayrılık acısını damarlarında hisseder. Çengin teli gibi her bir damarı titrer.

مستی و دیوانگی از چون منی نبود عجب کز شراب عشق تو در من رگی هشیار نیست

Benim gibi birisinin sarhoşluğu ve deliliği tuhaf değildir;

Çünkü senin aşk şarabından dolayı bir damarım bile ayık değildir. (71/8)

گویا چون بریشم چنگست هر رگی به هر ناله در بر من

Gönlümde her bir inleyişle her bir damar

Sanki çengin ipek teli gibidir. (171/12)

3.3.9. Deri (رق)

İnsan vücudunun en büyük organıdır. Vücudu zararlı etkenlere karşı korur. Vücut ısısının düzenlenmesinde rol oynar.³⁶⁸

Kâğıdın icadına kadar deri, çok uzun bir süre yazı malzemesi olarak kullanılmıştır. Kur'ân'da "rakk" (ince deriden yapılmış parşömen) üzerine yazılı kitaba yemin edilir.³⁶⁹ Ayet ve hadislerin ilk kaydedilişlerinde derinin kullanıldığı muhakkaktır. Sasani-ler'de vergi memurları kayıtlarını beyaz deriler üzerine tutarlar ve kısıraya arzederler-di.³⁷⁰

³⁶⁸ M. Yıldırım, 332.

³⁶⁹ Tur: 52/3

³⁷⁰ Nebi Bozkurt, "Deri", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 174.

Seyf, sevgilinin aşkını gönül derisi üzerine yazdığını, bu şekilde yazmaya devam ederse gönül derisi üzerine yazılan sırlarla dolu bir kitabın meydana çıkacağını söyler.

نسخه عشق تو بر رق دلم مسطورست وصف روی تو بگویم که مرا دستورست
گر نویسم پُر از اسرار کتابی گردد آنچه بر رق دل (من) مسطورست

Senin aşk nüshan gönül derimin üzerine yazılmıştır.

Bana izin verirsen senin yüzünü vasfederim. (281/1)

Yazarsam, gönlümün ince derisi üzerine yazılmış

Sırlarla dolu bir kitap olur. (281/2)

3.3.10. Dil (زبان)

Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli, tat alma organıdır.

Âşığı sineğe, sevgilinin dilinin tatlılığını da tuzağa benzeten Seyf, sevgilinin tatlı diliyle âşığı sinek gibi avladığını, sevgiliden ayrıldığında şikâyet etmek istemeyen âşığın dilini kontrolde aciz kaldığını belirtir. Sevgiliyi tanıyan herkesin sevgiliyle hayat bulduğu için dille konuşmaya meyletmeyeceğini düşünür. Dünya var olduğu sürece sevgiliyi seveceğini ve dili olduğu sürece sevgilinin isimlerini dilinden düşürmeyeceğini belirtir. Şiirle sevgilinin cemâlini vasfetmeyi denediğini; ama sevgilinin celâlinin diline düğüm attığını söyler. Ayrıca bu beyitte cemal ve celal kelimeleri hem kelime anlamları olan “güzellik”; “azamet, öfke, kızgınlık” hem de Allah’ın isimleri olarak tevriyeli kullanılmıştır.

بشیرینی سخن ما را زبانت صید کرد آری تو صیادِ مگس گیری و دام تست حلوایی

Senin dilin bizim sözümüzü tatlılıkla avladı.

Evet, sen sinek avlıyorsun ve senin tuzağın tatlılıktır. (13/5)

شکایتِ ز فراق وی اختیاری نیست ولی خموش نمی ماندم زبان، چه کنم

Benim şikâyetim onun ayrılığından dolayı, isteğe bağlı değildir;

Fakat dilim sessiz kalmıyor; ne yapayım? (48/9)

هر که مر و را شناخت نیز نپرداخت از عملِ جان بعلمهای زبانی

*Onu tanıyan kişi de
Can işlerinden dil ilimlerine yönelmedi. (100/11)*

ترا من دوست دارم تا جهان هست همه نام تو گویم تا زبان هست

*Ben seni dünya var olduğu sürece seveceğim.
Senin bütün isimlerini dilim olduğu sürece söyleyeceğim. (164/1)*

بشعر وصف جمال تو خواستم کردن ولی جلال توام عقده بر زبان انداخت

*Şiirle senin cemâlinin vasfını yapmak istedim.
Fakat senin celâlin benim dilime düğüm attı. (205/10)*

3.3.11. Dudak (لب)

Şiirde en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Güzellik, darlık, yuvarlaklık, kenarındaki ben, ayva tüyleriyle çevrili oluşu, konuşma, söz vs. yönleriyle dudak, şiirde vazgeçilmez bir güzellik ögesidir. Canın son çıkış noktası dudak olduğu için can ile yakından ilgilidir.³⁷¹

Seyf, dudağı şeker satması, tatlı dökmesi, yakut renkli oluşu, hayat suyu olması ve kuruması yönleriyle şiirinde ele alır. Ayrıca divanda dudak redifli bir gazel vardır.

گل خوش بوی مردم را بخود مشغول می دارد بخند ای غنچه لب تا گل خجل ماند ز اشکفتن

*Güzel kokan gül insanları kendisiyle meşgul eder.
Ey gonca dudaklı, gül açmaktan utandığı için sen gül. (81/4)*

مدام بر در تو عاشقان خشک لبند که جز بخون جگرشان نگشت تر دیده

*Kuru dudaklı âşıklar her zaman senin kapındadırlar;
Çünkü onların ciğer kanından başkasıyla ıslanmadı göz. (63/8)*

طوطی خوش سخن منم، از من شکری ز آن لبان دریغ مدار لب نوشینت آب حیوانست
آب از تشنگان دریغ مدار

Hoş sohbet papağan benim;

³⁷¹ Pala, s. 285.

O dudaklardan bir şekeri benden esirgeme.

Senin bal gibi dudağın hayat suyudur.

Susamışlardan suyu esirgeme. (362/5-6)

من بوصف لب لعش شکر افشان کردم لیک آن لعل شکر بار بدستم نامد

Ben onun yakut dudağının vasfında şeker saçtım;

Fakat o şeker yüklü yakut (dudak) elime gelmedi. (415/10)

می کو معاشران را دارد قرابه پُر بشکست پیش لعل لب تو سبوی خویش

Dostların şarap şişesini dolduran şarap

Kendi şarap testisini senin yakut renkli dudağının önünde kırdı. (564/7)

3.3.12. Göz (چشم، دیده، بصر)

Sağ ve sol göz çukurlara yerleşmiş olan görme organıdır. Görsel bir dünya ile bütünleşmemizi sağlar.³⁷²

Edebiyatta en çok sözü edilen güzellik unsurlarından biridir. Sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Sevgilinin gözü sihir gücüne sahiptir. Bir bakışıyla âşıkları büyüler. Baygın görünüşüyle bir sarhoşu andırır. Gönül ve can kuşunun avcısıdır.³⁷³

Seyf, sevgilinin aşkı yolunda can, gönül ve aklın birbiriyle yardım içinde olduğunu anlatırken bedendeki gözlerin birbiriyle uyum içinde bulunduğu, birisi diğerinin işine engel olmadığı hatta yardım da ettiğine değinerek anlatmaya çalışır. Seyf, sevgilinin âşığa bir bakışının âşığın aklını başından alıp onu sarhoş ettiğini belirtir. Sevgilinin arşa sunduğu güzelliğini bu dünyadaki sahip olduğumuz gözlerle göremeyeceğimizi, sevgilinin yani Yaratan'ın yaradılan olmadığı; tamamen nur olduğu için bizim gözümüze gizli olduğunu düşünür. Aynı yaratılışa sahip iki kişinin gözü aynı şeye baksalar bile birisinin görmezken diğerinin hakikati görebileceğini ifade eder. Gözün insana verilmiş amacının sevgilinin yüzünü görmek olduğunu; aksi halde gözün ve görmenin bir manasının olmayacağını söyler.

³⁷² M, Yıldırım, 337.

³⁷³ Pala, 101.

جان و دل و عقل هر سه هستند در عشق تو چون دو چشم یک تن

Can, gönül ve akıl her üçü senin aşkında

Bir bedendeki iki göz gibidirler. (142/3)

مخمور کرده عقلِ هشیار مرا چشمت که مستی می کند بی باده‌یی

Şarapsız sarhoş eden senin gözün

Benim uyanık aklımı sarhoş etmiş. (214/2)

رویت جمالِ خویش بر آفاق عرضه کرد ادراکِ آن وظیفهٔ آبصار ما نبود

Senin yüzün kendi güzelliğini arşa sundu.

Onu anlamak bizim gözlerimizin vazifesi değildi. (273/15)

همه لطفی و از آن می نكندت ادراک همه جانی تو از آنی ز نظر پوشیده

Tamamen lütufsun; ondan dolayı seni anlamıyorlar.

Tamamen cansın; ondan dolayı sen gözden gizlisin. (284/2)

اینت اعجوبه که در پیش دو کس بر یک چشم مُنگشِف باشد و بر چشمِ دگر پوشیده

İşte sana ilginç bir şey ki iki kişinin önünde

Bir göze görünür; ama diğer göze gizli kalır. (285/3)

مرا بارخ تو نظر بهر چیست چو رویت نبینم بصر بهر چیست

Senin yüzünün yanında benim için göz nedir ki!

Senin yüzünü görmeyeceksem göz ne içindir? (444/1)

3.3.13. Kalp (دل)

Emme-basma tulumba gibi çalışarak, damarlardaki kanın hareketini sağlayan dolaşım sisteminin merkezi organıdır.³⁷⁴

İnsanın Hak ve hakikati idrak ettiği soyut bir merkezdir. Allah'ın aşkı, üzüntüsü, nefis denen varlık bu merkezde tecelli etmiştir. Anlamı da değişme olan kalp, haz elem

³⁷⁴ M. Yıldırım, 135.

arasında sürekli gider gelir. Âşığın ruhî dalgalanmalarının sebebi kalpteki tecellilerin değişmesidir.³⁷⁵

Seyf, kalbin bulunduğu yer olan göğüs kafesinden çıkarılabileceğini; ama sevgilinin arzusunun kalpten çıkarılamayacağını söyler.

ز صدر سینه هر ساعت توان دل را برون کردن ولی نتوان برون کردن ز دل مر آرزویش را

*Kalp her an göğüs kafesinden çıkabilir;
Ama onun arzusu kalpten çıkarılamaz. (26/9)*

3.3.14. Kaş (ابرو)

Kaş adeta bir fitne dükkânıdır. İçindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Hilale benzer, sevgilinin hilale benzeyen kaşı görününce âşıklar arasında bayram başlar. Kaş, yay ve hançer olarak da kendini gösterir. Bu durumda âşık kurban veya av olmaya hazırdır. Sevgilinin kaşı üzerinde birçok yönden teşbihler, istiareler yapılmıştır.³⁷⁶

Seyf, şeklinin kavisli oluşu ve inceliği yönünden kaşı, hilale ve yaya benzetir. Kaş yayındaki kirpik okunun âşığı hedef aldığını, okun hata yapmadığını bu yüzden âşığın sarhoşluktan korkması gerektiğini söyler. Kaşların görünmesini bayramın başlamasını bildiren hilale benzetir. Âşık olmayan insanlar için yılda iki bayram varken, âşıklar için sevgilinin kaşını yani yüzünü gördükleri her gün bayramdır.

چو چشم و ابرویش دیدی ز مژگانش مشو غافل بترس ای غافل از مستی که تیرش در کمان باشد

Onun gözünü ve kaşını gördüğünde onun kirpiklerinden gafil olma.

Ey gafil! Sarhoşluktan kork; çünkü oku yayındadır onun. (53/4)

خلق را سالی دو مه عیدست لیکن هر نفس عاشقانرا عید باشد دیدن ابروی دوست

İnsanlar için bir yılda iki bayram vardır;

Fakat âşıklar için sevgilinin kaşını gördükleri her an bayramdır. (147/9)

³⁷⁵ Tatcı, 191.

³⁷⁶ Pala, 130-131.

کمان ابروی خود بین که تُرکِ غمزہ تو خطا نکرد خَدَنگی کز آن کمان انداخت

Kendi yay (gibi olan) kaşına bak ki senin (Türk gibi) güzel gamzen

O yaydan attığı okta hata yapmadı. (205/4)

شـرم دارد آفتاب از روی تـو ماہِ نو در حسرت از ابروی تـو

Güneş senin yüzünden utanır,

Hilal senin kaşından dolayı hasrettedir. (363/1)

3.3.15. Kirpik (مژہ؛ مژگان)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpik, genellikle katil olarak düşünülür. Sevgilinin ve gözün öldürücü silahıdır. Şekli, sayısının çokluğu ve düzgün bir sıra halinde bulunuşu yönünden ele alınır.³⁷⁷ Göz kapaklarına saf saf dizilen, yaralayıcı ve öldürücü vasıfları olan kirpikler, oklarını âşığın üzerine atar. Âşık, kirpiğin attığı oklara hedef olmak ister.³⁷⁸

Seyf, kirpiği süpürgeye benzetir ve sevgili yanına gelirse sevgilinin yolunun toprağını kirpik süpürgesiyle süpüreceğini söyler. Kirpik okuyla şehit olan âşığın, canından emin olacağını belirtir. Sevgilinin mahallesinde âşıkların kanını döken kirpiğin onların kanlarıyla toprağa renk verdiğini; âşığın gönül kanını gözyaşı gibi kirpiklerinden döktüğünü ifade eder. Âşığı av gibi gören sevgilinin yay gibi kaşındaki kirpik okuyla onu vurup avladığını anlatır. Kirpiği, bakışıyla âşığın ciğerini yiyen sevgilinin dişi olarak hayal eder. Ayrıca kirpik redifli bir gazeli vardır.

و گر تو نزد من آیی ز عزت خاکِ راحت را بخواهد مردم چشم بجاوبِ مژہ رفتن

Sen yanıma gelirsен izzetinden dolayı göz bebeğim senin yolunun toprağını

Kirpik süpürgesiyle süpürmek ister. (Gazel: 81/6)

مرد طیب را خبر از تپشِ جگر دهد خونِ دلی که همچو اشک از مژہ می چکانمش

Kirpikten gözyaşı gibi döktüğüm gönül kanı,

Tabibe ciğer ıstırabından haber verir. (90/7)

³⁷⁷ Seccâdî, *Ferheng-i Lugât u Istulâhât u Ta 'birât-ı İrfânî*; Sefercioğlu, 174.

³⁷⁸ Pala, 277.

ز قوتِ جان بۆد ایمن شهید تیر مژگانش ز مرگِ دل بۆد فارغ سقیم چشمِ بیمارش

Onun kirpik okunun şehidi can azığından emindir.

Onun hasta (eden) gözüünün hastası gönlün ölümünden habersizdir. (192/8)

تا من ابروی کمان شکل تو دیدم چون صید تیرِ مژگانِ ز هر سو بزد و خست مرا

Senin yay şeklindeki kaşın beni av gibi görünce

Senin kirpik okun her taraftan vurdu ve beni incitti. (261/6)

بر سر کوی تو تا چند بآب دیده خاک را رنگ دهیم از مژه خون پالای

Senin mahallenin başında ne zamana kadar gözyaşıyla

Kan süzen kirpikle toprağı kana bulayacağız? (433/4)

مرغ دل بر آتش سودای تو کردم کباب ز آنکه شد چشم جگرخوار ترا دندان مژه

Gönül kuşunu senin sevdâ ateşinde kebab yaptım;

Çünkü kirpik, senin ciğer yiyen gözünün dişi oldu. (579/4)

3.3.16. Kulak (گوش)

İşitme ve denge organıdır. İşitmenin yanında merkez sinir sistemindeki bağlantıları sayesinde denge sağlayıcı görev üstlenir.³⁷⁹

Şiirde kulak, şekil yönünden güle benzer, kıvrımlıdır. Kulağın burulması nedeniyle tambur ile birlikte zikredilir. Çünkü tamburu akort eder gibi âşığın kulağını sevgilinin ya da feleğin burması gerekir.³⁸⁰

Seyf, aşkın söylediği şeylerin kulakla değil de gönülle dinlenmesi gerektiğini söyler. Her kulağın sevgilinin sözlerini işitemeyeceğini düşünür. Âşığın kulağının sevgilinin gelişini kapıda beklediğini belirtir. Kendi şiirinin kötü gözleri uzaklaştırdığını anlatırken eşeğin kulağının, yüzündeki sineği kovalamasına benzetir.

عشق می گوید بجانان جان بده گر عاشقی هر چه او گوید بدل باید شنودن نی بگوش

Aşk sevgili için can ver diyor. Âşık-san

³⁷⁹ M. Yıldırım, 342.

³⁸⁰ Pala, s. 171.

Onun söylediği her şeyi gönülle dinlemek gerekir; kulakla değil. (87/10)

زهی از زلف تو جان حلقه در گوش سماع قول تو ناید ز هر گوش

Senin zülfinden dolayı canın kulakta halka olması ne güzel!

Her kulak senin sözünü işitemez. (296/1)

ز من این شعر دارد چشم بد دور مگس راند همی از روی خر گوش

Bu şiir kötü gözü benden uzaklaştırır.

Eşegin yüzünden sineği kulak kovar. (296/9)

مرو ای دوست مرو و بروی زود بیا که مرا چشم بره گوش بدر خواهد بود

Gitme ey sevgili gitme; gidersen de çabuk gel;

Çünkü benim gözüm yolda; kulağım kapıda olacak. (364/4)

3.3.17. Saç (موی، زلف)

Şiir estetiğinde sevgilinin en tesir edici tarafı endamlı boyu ile birlikte gözleri ve saçıdır. Onun güzelliğini yapan bu iki unsur özellikle değerlendirilir. Bunlar sevgilinin en fazla gönül avlayıcı, göreni bir anda sevdanın çemberi içine alıveren kudrette görülür.³⁸¹ Şiirde en çok kullanılan güzellik unsuru olan zülûf; şekli, kokusu, rengi vs. yönlerden birçok beyte anlam verir. Zülûf, âşığın aklını başından alır, perişan eder. Misk ve amber bile sevgilinin zülûf kadar güzel kokamaz. Bu kokuyu rüzgâr alıp âşığa götürür.³⁸²

Seyf'e göre sevgilinin saçları ayaklarına kadar gelecek şekilde oldukça uzundur. Bu haliyle sevgili, saçı beline kadar gelen kimseden daha üstündür. Gece karanlığını sevgilinin saçından almıştır. Sevgilinin zülûfün ucu fitne doludur ve âşığın gönlünü elinden alır; ama kendisi âşığın eline geçmez. Kıvrım dolu zülûf karşısında gönül tehlikeye içindedir. Seyf, sevgilinin gece gibi olan zülûfün arasında güneş ya da ay gibi olan yüzünü kastederek gecede aydınlığı; yani sevgilinin zülûf arasında yüzünü görmeyi ister. Zülûf, uzun ve örgülü olması bakımından zincire benzetir ve sevgilinin zülûfün her kıvrımında âşığa kurulan tuzaklar olduğunu belirtir. Her kıvrımında bin perişan âşı-

³⁸¹ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", DİA, İstanbul 1994, IX, 416.

³⁸² Pala, 384.

ğın bulunduğunu; bazen de sevgilinin, zülfünü âşığın boynuna bir kement gibi attığını söyler. Âşığın gönlünün sevgilinin zülfünde oluşunu, Müslüman birinin Müslüman olmayan birinin elindeki çaresizlik içindeki durumuna benzetir.

دلم در زلف تو بهر رخ تست که مطلوبست در شب روشنایی

Gönlüm senin zülfünün içinde senin yüzünü ister;

Çünkü gecede aydınlık istenir. (47/4)

نگاری را که موی او سر اندر پای او پیچد کجا همسر بود آنکس که مویش تا میان باشد

Kendi saçı ayağına dolanan sevgili,

Saçları beline kadar gelen birisiyle nasıl eşit olur? (53/3)

نهاده دام اندر حلقه زلف فگنده تاب در زنجیر گیسو

Zülfünün kıvrımına tuzak kurmuş,

Zülfünün zincirine düğüm atmış. (108/7)

ز روز ما که بمحنت رسد بشام چه غم ترا که در شب زلفت روی چون قمری

Sıkıntı içinde akşam edene bizim gündüzümüzden ne gam!

Gece gibi olan zülfünün içinde senin yüzün ay gibidir. (122/9)

ای که شیرینی تو شور در آفاق افگند حلقه زلف تو در گردنم انداخت کمند

Ey tatlılığı ufuklara coşku yayan!

Senin zülfünün kıvrımı boynuma kement attı. (220/1)

دلم در بند زلف تست و دانی حال چون باشد مسلمان را که در مائد بدست نامسلمانی

Gönlüm senin zülfünün bağındadır, Müslüman olmayanın elinde

Çaresiz kalan bir Müslümanın durumunun nasıl olacağını bilirsin. (232/12)

ز زلف تو که گریزد که بند کردستی هزار عاشق شوریده را به هر حلقه

Her halkasında bin perişan âşığı esir aldığı

Senin zülfünden kim kaçır? (245/4)

در حلقه زلف تو هر دل خطری دارد زیرا که سر زلفت پُر فتنه سری دارد

*Senin zülfünün kıvrımında olan her gönül tehlike içindedir;
Çünkü senin zülfünün ucunun fitne dolu bir başı vardır. (384/1)*

مه نکویی ز روی او دارد شب سیاهی ز موی او دارد

*Ayın güzelliği onun yüzündendir.
Gecenin karanlığı onun saçındandır. (390/1)*

ای تو صد ره بسر زلف ز من جان برده این سر زلف تو یک بار بدستم نامد

*Ey zülfünün ucuna benden yüz defa can götüren!
Bu senin zülfünün ucu bir defada elime geçmedi. (415/6)*

در همه شهر دل نمائد درست تا چنان زلف پُر شکن داری

*Böyle kıvrım dolu zülfe sahip olduğun sürece
Bütün şehirde gönül güvende kalmaz. (468/7)*

3.3.18. Yüz (روی)

Tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bir bölümünü yüz oluşturur. Çünkü o; kaş, göz, dudak, yanak vs. güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Yüz, âşığın seyretmeye doymadığı yerdir. Sevgilinin karanlık saçları geceye benzetilince; yüzü, o gecenin mehtabı olur. Yüz güneş olunca; âşığın gözyaşları, yıldız olur. Sevgilinin yüzü, ayva tüyleriyle birlikte üzerinde lekeler olan ayı andırır. Sevgilinin yüzü bazen bir mum veya çerağdır. Yüz nurunu Allah'ın cemal sıfatından alır. Bu nurlu haliyle görünen yüz, âşığın içinde bulunduğu karanlığı yok eder. Yüz; bazen Mushaf, ayet, Kâbe, kible ve mabed olarak da karşımıza çıkar. Yüzün Kur'an oluşu ilahi güzelliği üzerinde bir yazı gibi görünen ayva tüyleri ile ilgilidir. Ayet oluşu ilahi sırlar taşımasındandır. Kâbe veya kible oluşu mihrabı andıran kaşlar ve âşığın yegâne yöneldiği yer olmasından ileri gelir.³⁸³

³⁸³ Pala, 116.

Seyf'e göre sevgilinin yüzü o kadar parlak ve aydınlıktır ki güneş ve ay olmasa da gökyüzünü aydınlatmak için yeterlidir. Sevgilinin güzelliği insanlar hatta cinler arasında paylaştırılsa, insanlar ve cinler arasında hiç çirkin kalmayacaktır. Sevgilinin yüzünün âşıklarının tek isteği sevgilinin yüzünü görmektir. Onun dışında başka bir istekleri yoktur. Onların yüzünde onları diğerlerinden ayıran bir işaret vardır. Sevgilinin yüzü yeryüzünde olduktan sonra güneşin gökyüzünde olup olmaması çok da önemli değildir. Sevgili, yüzü ile dünya arasındaki perdeyi kaldırırsa onun yüzünün nuru dünyayı tamamen doldurur. Hatta bu nur dünyaya sığmaz. Şehvani niyeti kasdederek, güzellerin yüzüne bakmanın uygun olmadığını söylemeleri üzerine Seyf, sevgilinin güzel yüzünde Allah'ın Cemal isminin tecellisini görebilen bir âşık olduğundan kimin ne dediğine önem vermez ve "Uygun ya da değil, ben bakıyorum" der. Sevgilinin güneş gibi olan yüzünü gören kişilerin aydınlanıp sabah gibi ortaya çıktığını ifade eder. Sevgiliden yüzünü gizlemesini ister; çünkü sevgilinin yüzü âşığın huzurunu elinden alan, aklını başından götüren, canına kasdeden bir güzelliğe sahiptir.

اگر خورشید و مه نبود برین گردون مینایی تو از رو پرده بر گیر و همی کن عالم آرایی

*Eğer güneş ve ay bu mavi gökyüzünde olmazsa
Sen yüzünden perdeyi kaldır ve dünyayı süsle. (18/1)*

از آدمی و پری هیچ کس نمائد زشت چو نور روی تو قسمت کنند بر تَقْلَین

*Senin yüzünün nurunu insanlar ve cinler arasında taksim edilince
İnsanlar ve cinlerden hiçbirisi çirkin kalmaz. (55/4)*

دلبر از آن توام نیست بدعوی حاجت عاشق روی تو بر چهره نشانی دارد

*Ey sevgili! Seninim; davaya ihtiyaç yok.
Senin yüzünün âşıklarının yüzünde işaret vardır. (168/6)*

خورشید اگر فرو شود از آسمان چه باک رویت چو آفتاب هزاران بر آورد

*Senin yüzün binlerce güneşi doğurunca
Güneş gökyüzünden aşağı inse, niye korkulsun ki! (228/6)*

اگر تو پرده برداری از آن روی نگجبد در جهان انوار رویت

*Sen yüzünden perdeyi kaldırsan
Senin yüzünün nuru dünyaya sığmaz. (253/5)*

خضم گوید که روا نیست نظر در رویش من اگر هست و اگر نیست روا می نگرم

*Düşman söylüyor ki onun yüzüne bakmak uygun değildir.
İster uygun olsun ister olmasın, ben bakıyorum. (298/3)*

روی پنهان کن که آرام دل از من می بری هوشم از سر می ربایی جانم از تن می بری

*Yüzünü gizle; çünkü benim gönül huzurumu kaçırıyorsun,
Aklımı başımdan alıyor, canımı bedenden çıkarıyorsun. (367/1)*

خورشید رخ تو چو بدیدم بسعادت چون مهر شدم طالع و چون صبح دمیدم

*Senin yüzünün güneşini mutlulukla gördüğüm zaman
Güneş gibi doğdum ve sabah gibi ortaya çıktım. (456/8)*

آفتاب ار نبود از رخ چون خورشیدت سربسر عرصه آفاق پُر از نور شود

*Güneş olmasa da güneş gibi olan yüzünden dolayı
Ufuklar meydanı baştanbaşa ışıkla dolar. (582/2)*

3.4. SÜS EŞYALARI

3.4.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

Seyf'in divanında inci, akik, sedef, kehribar, yakut vb. kıymetli taşlar ve madenler yer almaktadır. Şair, aşkı, ayrılık ateşini, bedeni, canı, sevgilinin dudağını, bakışını, yüzünü, sevgisini ve kendi şiirini bu kıymetli taşlara ya da madenlere benzetir. Bunlar:

3.4.1.1. Akik (عقیق)

Yemen’de bulunan, rengini Süheyl yıldızından aldığına inanılan, kırmızı renkli bir taştır.³⁸⁴

Seyf, akiki sevgilinin dudaklarına teşbih eder ve onun karşısında akikin değersiz bir taş olarak kaldığından bahseder. Bu bağlamda akik şiirdeki yerini alır.

بیش آن لب رنگین که رشکِ یاقوتست عقیق سنگ نژادست و لعل بد گهری

Yakutun kıskandığı o güzel dudağın karşısında

Akik, taş tabiatlı; yakut ise kötü bir mücevherdir. (122/5)

بازار حسن داری دکان درو ملاحیت و آن دو عقیق شیرین در وی شکر فروشان

İçi şeker dolu dükkânında güzellik pazarına sahipsin.

O iki tatlı akik ise şeker satmaktadır onda. (134/2)

چو خواستم که کنم نسبتش بلعل و عقیق لب تو ناطقه را سنگ در دهان انداخت

Onu yakut ve akik taşına nispet etmek istediğimde

Senin dudağın konuşanın ağzına taş attı. (205/11)

3.4.1.2. Bakır (مس)

Kırmızımsı renkte, ısıyı ve elektriği çok iyi ileten, son derece kolay işlenen bir metaldir.³⁸⁵

Seyf, bakırı altının yanında değersiz oluşu yönüyle ele alır ve altınla birlikte kullanılır. Sevgilinin bakışı ve aşkıyla âşığın bakır değerinden altın değerine yükseleceğini ifade eder. Ayrıca sözlerinin altına gizlenmiş bakır gibi olduğunu dile getirir. Kendi sözlerinin bakır değerinde olduğunu; fakat sevgiliden bahsetmesi sebebiyle altına dönüştüğünü ima eder.

³⁸⁴ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz) Berikan Yayıncılık, İstanbul 2014, 50.

³⁸⁵ “Bakır”, *Ana Britannica*, İstanbul 1986, III, 207.

گر بگدایی چو من بنگری از راه لطف هم زر او کیمیا هم مس او زر شود

*Benim gibi bir fakire lütuf yoluyla bakarsan,
Hem onun altını çok değerli olur, hem de onun bakırı altın kesilir. (136/5)*

هم سنگ ما گهر شود از آفتاب دوست هم مس ما چو زر شود از کیمیا یار

*Hem bizim taşımız sevgilinin güneşinden inci olur
Hem de bizim bakırımız sevgilinin iksirinden (aşkından) altın gibi olur. (270/9)*

خاصه اکنون که بنام تو روان شد چون سیم سخن بنده که مسیست بزر پوشیده

*Altına gizlenmiş bakır eşya olan benim sözüm
Özellikle şimdi senin isminle gümüş gibi yola koyuldu. (284/11)*

3.4.1.3. İnci (گهر، در)

Nisan yağmurunun sedefin içine düşmesiyle meydana geldiğine inanılan rengi ve parlaklığıyla dikkat çeken değerli bir taştır.³⁸⁶

Seyf, kendi şiirini inciye benzeterek sevgilinin üzerine inci saçmak ister. Aşk inciye teşbih ederek böylesine değerli incinin açığa çıkarılmasının doğru olmadığını belirtir. Ayrıca ayrılık ateşini inciye benzetir ve bunun âşık için denizde gizlenmiş inciye andırdığını ifade eder. Bazen inciye beden madenindeki cana benzetir ve sevgili için verildiğinde altından da değerli olacağını söyler. Sevgilinin yüzünü inciye benzettiğinde ise ona kavuşunca sedef gibi olan dünya mallarının hiç önemi olmadığını düşünür.

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

*Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;
Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)*

حدیث عشق در گفتن نیاید چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

Aşk olayı söylemeye gelmez.

³⁸⁶ Seccâdî, *Ferheng-i Lugât u Istilâhât u Ta 'birât-ı İrfânî*, 400.

Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)

آتش هجر تو اندر دل هر قطره آب راست چون در رگ کانتست گهر پوشیده

Gönüldeki senin ayrılık ateşin her su damlası için

Madenin dibinde gizlenmiş inci gibidir. (284/8)

گوهر کان جسم ما جانست چون بدادیم قدر زر چه بود

Bizim beden madenimizin incisi candır.

Verdiğimiz zaman altının değeri ne olur? (366/6)

چو دوست دست دهد مال گو برو از دست صدف نخواهم چون گوهرش بدست افتد

Sevgili yüz gösterince mal giderse gitsin elden.

Onun incisi ele geçince sedef istemem. (416/8)

3.4.1.4. Kehribar (کهربا، بیجاده)

Yer altında bulunan çam sakızı ve çam yapraklarından ibaret olup böceklerin yeri deşmesinden meydana gelen, çekim kuvveti olan, kömür cinsinde bir madendir.³⁸⁷

Seyf, kehribarı inci ve yakut gibi taşların yanında daha düşük değerde olması yönüyle ele alır. Kendisini kehribara benzetir ve sevgilinin nezdinde inci ve yakutun karşısında değersiz kalan kehribar gibi olduğunu düşünür.

دُر بدست آمد صدف را نزد تو قدری نماند لعل حاصل شد نظر از كهربا بر داشتی

İnci ortaya çıktı; senin yanında sedefin bir değeri kalmadı.

Yakut ortaya çıktı; kehribardan nazarını çektin (ona bakmadın). (80/8)

کی کفو باشد ماه را استاره یی چون مثل باشد لعل را بیجاده یی

Bir yıldız nasıl denk olur aya?

Bir kehribar nasıl benzer yakuta? (214/4)

³⁸⁷ Onay, 253.

3.4.1.5. Sedef (صدف)

Değerli bir taş olan incinin yetişmesine sebep olan istiridyenin sert ve şeffaf kabuğudur. İncinin sözkonusu olduğu yerlerde onun kaynağı olarak ele alınır.³⁸⁸

Seyf, sedefi içinde incinin gizli olması sebebiyle şiirinde işler. Gönlü sedefe, sevgilinin sevgisini inciye benzetir. Gizli olan aşkın, içinde inci gizlenen sedef gibi olduğunu söyler. Sedefin içinde inci olması, onu hedefe koyması gibi sevgilinin sevgisine sahip olan kişinin canına da düşmanın kastedeceğini düşünür.

سیف فرغانی اگر عشق نهان می ورزید صدفی بود که می داشت گهر پوشیده

Seyf-i Fergânî, her ne kadar gizli aşk işi yapmışsa da

İçinde inci gizlenmiş olan bir sedefti. (283/11)

چون صدف گر در میان دارد دُرّ مهرش دلت ز آب چشم چون گهر پر کن کنار خویش را

Senin gönlün içinde sedef gibi onun sevgi incisine sahipse

Kendi yanını mücevher gibi gözyaşıyla doldur. (307/10)

بجان قصدت کند دشمن چو داری دوستی در دل صدف مجروح از آن گردد که لؤلؤ در میان دارد

Gönlünde bir sevgili olunca düşman canına kasteder senin.

Sedef içinde inci olduğu için yaralanır. (581/8)

3.4.1.6. Yakut (یاقوت، لعل)

Kırmızı, sarı ve gök rengine olmak üzere üç çeşidi olan kıymetli bir taştır. En kıymetlisi kırmızı olanıdır. Şiirde sevgilinin dudağı, âşığın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı gözyaşları yakutu andırır.³⁸⁹

Seyf, yakutu rengi, değerli oluşu ve süs eşyası olması yönleriyle konu eder. Sevgilinin yanında değerli yakutun sadece taştan ibaret kaldığını düşünür. Sevgilinin dudağını yakuta benzetir. Onun yakut dudağını vassfederken şeker saçtığını ifade eder.

³⁸⁸ Sefercioğlu, 98.

³⁸⁹ Pala, 479.

گر میانست در زر و یاقوت گیرم چون کمر خدمتی نبُود که آن جز خاک و این جز سنگ نیست

Senin beline altın ve yakutu kemer gibi bağlasam bir hizmet olmaz;

Çünkü o, topraktan ve bu, taştan başka bir şey değildir. (51/5)

ز حسرتِ کام گردد تلخ آن دم جان شیرین را که لعل او در آمیزد شکر با آبِ گفتارش

Ağız hasretinden dolayı o an tatlı, can acı olur;

Çünkü onun yakut dudağı söz suyuyla şeker karıştırır. (192/4)

بر درجِ دُرّت ز لعلِ پیرایه بر طَرَفِ مهت ز مشک زنجیره

Senin mücevher kutunda yakuttan süs,

Senin ay gibi olan göz ucunda miskten zincir biçiminde (zülüf) vardır. (346/3)

من بوصفِ لبِ لعلش شکر افشان کردم لیک آن لعلِ شکر بار بدستم نامد

Ben onun yakut dudağının vasfında şeker saçtım;

Fakat o şeker yüklü yakut (dudak) elime geçmedi. (415/10)

دوست گر از لعلِ خود حلوای رنگینت دهد دست را انگشت بشکن جز بدنجان بر مگیر

Sevgili kendi yakut dudağından sana kan kırmızısı bir helva verirse

Elinin parmağını kır; dişinden başkasıyla alma. (570/4)

3.4.2. Kokular

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde bir koku geçmektedir. O da misktir.

3.4.2.1. Misk (مشک)

Misk geyiği denilen ve Tibet, Moğolistan, Tonkin dağları dolaylarında yaşayan, boynuzsuz keçi benzeri küçük bir memeli hayvanın erkekinden elde edilen güzel kokulu maddedir. Misk geyiğinin dişileri cezbetmek, ayrıca kendi hâkimiyet bölgesini belirlemek için kullandığı bir salgı olan misk, hayvanın husyelerinin önündeki özel bir bez

tarafından üretilen, siyaha yakın parlak, koyu esmer renkli ve kıvamlı, çok keskin kokuludur.³⁹⁰

Seyf, miski nereden elde edildiği ve sevgilinin zülfü ile ilgili olarak konu eder. Başka yerlerdeki ceylanlardan farklı olarak Çin'deki ceylanların göbeğinden misk ürettiğini ifade eder. Sevgilinin zülfünün bükümünde Hutten miski olduğunu söyler.

ای لبِ لعل ترا تنگِ شکر بارگیر وی سر زلف ترا مشکِ ختن در شکن

Ey yakut dudağı şeker yüklü olan!

Ve ey zülfünün ucunun bükümünde Hutten miski olan! (155/2)

در زمینهای دگر آهو چو دیگر جانور هست، لیکن نافِ آهو مشک در چین می شود

Başka yerlerde ceylan diğer hayvanlar gibidir;

Fakat ceylanın göbeği Çin 'de misk olur. (510/8)

3.4.2.2. Tütsü (عود)

Çevrenin güzel kokmasını sağlamak için yakılan kokulu maddedir.

Seyf, tütsüyü yanması, ateşten güvende olmaması ve duman çıkarması yönleriyle ele alır. Sevgilinin üzüntüsüyle âşkın canının tütsü gibi yandığını, aşka sahip olanın tütsü gibi ateşten kaçacak bir yerinin olmadığını ve aşk ateşiyle yananın dumanının tütsü dumanı gibi güzel kokacağını söyler.

گروهی کز غمش چون عود می سوزند جانِ خود ز هر رنگی که می بینند می جویند بویش را

Onun üzüntüsünden kendi canını tütsü gibi yakan topluluk

Gördükleri her renkte onun kokusunu ararlar. (26/6)

نبود ایمن از آفات، در گریخت بعشق ندیده ام که کند عود مأمن از آتش

Afetlerden güvende değildi; aşkla kaçtı.

Tütsünün ateşe karşı sığınak yaptığını görmemişim. (30/6)

³⁹⁰ Turhan Baytop, Nebi Bozkurt, "Misk", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 181.

ز آتش عشق تو همچون چوب می سوزم ولیک چون بخار عود از آن آتش دخانم خوش شود

Senin aşkının ateşinden odun gibi yanıyorum;

Fakat o ateşten dolayı benim dumanım tütsünün dumanı gibi güzel olur. (184/5)

بر عود سوز مهر تو مانند عنبر سوختم تا تو شکر لب می کنی در دل چو مجمر آتشم

Sen tatlı dilli benim gönlümde buhurdan gibi ateş yakarsın diye

Senin sevgi ateşini tütsü üzerinde amber gibi yaktım. (289/9)

3.5. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYALAR

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde balta, çekiç, mum, sikke, buhurdan, tütsü, makas, sürme vb. günlük hayatta kullanılan eşyalar işlenir. Bunlar:

3.5.1. Balta (تبر)

Seyf, kişinin gönlünü dünya heveslerine kaptırmasını şişenin baltayla kırılmasına benzetir. Balta vurulan şişenin kırılacağı gibi insanın da şişe gibi bir hal alacağını düşünür.

منزل فقر ترا خانه مات آمد و هست عشق شاهی که از آن خانه بدر نگذارد

دل آزاد بغوغای علایق ندهد لب قاروره بدندان تبر نگذارد

Senin fakirlik hanen mat oldu.

Aşk bir padişah'tır ki o haneden dışarıya çıkmaz,

Özgür gönlü heveslerin kargaşasına vermez,

Şarap şişesinin kenarını baltanın ağzına bırakmaz. (24/5;7)

3.5.2. Bhurdan (مجر)

Yakılınca güzel kokulu duman çıkaran öd ağacı ve amber gibi tütsü maddelerine verilen bahür isminden Farsça “dan” “lık” ekiyle yapılmış “tütsülük” anlamında içinde

tütsü yakılan kaba verilen isimdir.³⁹¹ Şiirde âşığın ciğeri, gönlü, canı ve hatta kendisi yanması yönüyle buhurdana benzetilir.³⁹²

Buhurdan divanda, içine atılan şeyi yakması sebebiyle geçer. Seyf, sevgilinin üzüntüsünü tütsüye benzetir ve gönül buhurdanında her şeyi yaktığından söz eder. Tüt-sünün dumanı ortada iken, buhurdanın ateşinin alevinin görünmediğini söyler.

همچو آتش هر آنچه دید بسوخت عود غم در دل چو مجمر من

*Üzüntü tütsüsü benim buhurdan gibi gönlümde
Gördüğü her şeyi ateş gibi yaktı. (171/9)*

اگر چه آتش مجمر ندارد شعله پیدا ولیکن عود نتواند که دود خود نهان دارد

*Gerçi buhurdanın ateşinin alevi görünmüyor; ama
Tütsü kendi dumanını gizleyemez. (581/2)*

3.5.3. Çekiç (مطرقة)

Seyf, gönle sevgili düşünce başı çekiç gibi örse vurmak gerektiğini düşünür. Bu düşünceyi anlatırken çekiçten istifade eder.

چو دوست سخت دل افتاد سیف فرغانی برو چو مطرقة می زن سری برین سندان

*Seyf-i Fergânî taş kalpli dosta düştün mü
Git ve başını çekiç gibi örse vur. (231/9)*

3.5.4. Makas (گاز)

Şair, makası kesmesi yönüyle ele alır. Mumun başını kesen bir alet olarak şiirinde kullanır.

اگر چه شمع سر اندر دهان گاز نهاد گرفت نور و بر افراخت گردن از آتش

*Her ne kadar mum başını makasın ağzına koysa da
Aydınlandı ve ateşle başını kaldırdı. (30/8)*

³⁹¹ Sargon Erdem, "Buhurdan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 384.

³⁹² Pala, 316.

چون چراغ مه بود از آسمان مشکات من بر زمین گر همچو شمع سر بیندازی بگاز

Yeryüzünde mum gibi başımı makasla kessen

Fanusum gökyüzünden dolayı ayın kandili gibi olur. (145/3)

بر آتش سودای تو از صبر اگر آبی زنم باد تو افزون می کند صد شعله اندر آتشم
زانم بگاز قهر خود چون شمع گردن می زنی کآبم فرود آمد بپا چون رفت بر سر آتشم

Senin sevda ateşinin üzerine sabırdan su dökersem

Senin rüzgârın benim ateşimdeki alevi yüz kat artırır.

Ateşin başıma çıkınca suyum aşığı insin diye

Kahr makasınla mum gibi boynumu vuruyorsun. (289/3)

3.5.5. Mum (شمع)

Aydınlanmak için yapılan her şey anlamına gelen Arapça bir kelime olan, içyağı, kireç ve sülfürik asitle karıştırılmış, yakmak için ortasına fitil yerleştirilmiş bir cisimdir.³⁹³ İrfânî manada, sâlikin gönlünü tutuşturan ilahî nurun ışığı olan mum, müşahede ehlinin kalbini yakan ve onu aydınlatan nurdur.³⁹⁴

Seyf, mumu yanması, erimesi ve başının kesilmesi yönleriyle ele alır. Sevgilinin yüzünü muma benzetir ve bu mum olmadığında âşığın evininin kararacağını düşünür. Âşığın gönlünü muma, sevgilinin yüzünü ateşe teşbih eder ve mumun ateş olmadan yanmayacağını ifade eder. Ayrıca âşığı muma benzetir ve onun sevgilinin aşkıdan dolayı mum gibi yanıp eridiğini; mum gibi başı kesilse de boynunu kaldırarak geleceğini ve bu yanış sonunda ise öleceğini ifade eder. Bir beyitte de kendine seslenerek şöyle söyler: “*Seyf-i Fergânî sen mumsun; ben ateş gibi senin bedenini azaltıyorum; fakat canını artırıyorum.*” Ayrıca divanda mum redifli bir gazel vardır.

تو آنی که بی شمع رویت مرا چراغ فلک خانه تاری کند

³⁹³ Ziya Şükûn, *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya* (2. Baskı), MEB yayınları, İstanbul 1996, II, 1328; Hasan Amîd, *Ferheng-i Farsî*, İntişârât-i Ferhengnûma, Tahran 1388 hş., 709.

³⁹⁴ Seyyid Ca'fer-i Seccâdî, *Ferheng-i Lugât u Istilâhât u Ta'birât-ı İrfânî*, İntişârât-ı Tehûrî, Tahran 1350 hş., 290; Seyyid Sâdık-i Goherîn, *Şerh-i Istilâhât-ı Tasavvuf*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1388 hş., VII, 36.

*Sen, öyle birisin ki yüzünün mumu olmayınca
Feleğin kandili (güneş) benim evimi karartır. (67/4)*

دلـم روشن نـگـردد بـی رخ او کـه بـی آتـش نـشاید شـمع بـر کـرد

*Gönlüm onun yüzü olmadan aydınlanmadı;
Çünkü mumun ateş olmadan yanması mümkün değildir. (120/9)*

شـمع کـه بـعاقبـت درین سـوز هـم کـشـتـه شـوم اگـر نـمیرم

*Ben bir mumum ki sonunda bu yanıšta
Ölmesem de öldürülürüm. (165/8)*

در مـن ار آتـش زدـی خـندان شـدم چـون سوختـه وـر چـو شـمعـم سـر بـریدـی گـردن اـفـراز اـمدـم

*Beni ateşe verseydin yandığım zaman gülerdim.
Mum gibi başımı kesseydin boynumu kaldırarak gelirdim. (288/5)*

سـیف فـرغانـی تـو شـمعـی مـن چـو آتـش مـر تـرا تـن هـمـی کـاهـم و لـکن جـان فـزایـی مـی کـنـم

*Seyf-i Fergânî sen mumsun. Ben ateş gibi
Senin bedenini azaltıyorum; fakat canını artırıyorum. (306/13)*

3.5.6. Sikke (سکه)

Damga veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp, demir kalıp anlamına gelen sikke, ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde darbedip tedavüle çıkaran ve istendiğinde geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın ya da resmi otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madeni para türüdür.³⁹⁵

Seyf, sikkeyi bir şeyin üzerine basılması, işlenmesi ve basıldığı yerde kalıcı olması yönleriyle şiirinde konu eder.

از سـکـه مـهر او مـهر ار چـو درم گـیری از نـقد تـو هـر یـک جـو دینـار شـود رـوزی

Gümüş para gibi onun sevgi sikkesiyle mühürlesen

³⁹⁵ Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 179.

Senin değerinden dolayı her bir arpa altın olur bir gün. (138/7)

ای چو دینار درست از دل اشکسته ما همچو سکه ز درم محو نگرده اثر

Ey bizim kırılmış gönlümüzde gerçek dinar gibi olan!

Sikke gibi senin izini yok edemez dirhemden. (219/8)

اشعار سیف جمله بذکرت مرصعت در زر و سیم سگه شاهان اثر کند

Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinin tamamı senin zikrinle altın işlemelidir.

Padişahların sikkesi altın ve gümüş üzerine işlenir. (223/13)

چون زر بسکه ملکان نام دار تست هر گوهری که طبع بر آرد زکان دل

Gönül madeninden basılan her mücevher,

Senin meşhur meliklerinin sikkesindeki altın gibi olur. (426/6)

3.5.7. Sürme (سُرمه، کحل)

Sürme, göz çevresini ve özellikle kirpik diplerini daha çok siyah olmak üzere çeşitli renklerde boyamak için kullanılan maddelerin genel adıdır.³⁹⁶

Seyf'e göre sevgilinin ayağının toprağı âşık için göze görmesini sağlayan sürmedir. O toprağı alıp sürme niyetine gözüne çeker. Şair, bu bağlamda şiirinde sürmeye yer verir.

آن سرمه که عشاق بدان روی تو بینند سودای تو در عین بصر تعبیه کرده

Âşıkların senin yüzüne baktıkları sürmeyle

Senin aşkın göze görme duyusu vermiş. (73/9)

دستِ صدقم کشد بمیلِ نیاز خاکِ پایت چو سرمه اندر چشم

Benim doğruluk elim arzu miliyle

Senin ayağının toprağını sürme gibi gözüne çeker. (131/4)

³⁹⁶ İsmail Yalçın, "Sürme", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 169.

گر عاشقی بمیلِ سَهر در دو چشم کش کُلِ کلام هر سحر از سرمه‌دان شب

Âşıksan uykusuzluk miliyle her seher vakti

Kelam sürmesini gecenin sürmeliğinden iki gözüne çek! (217/3)

3.6. MİLLETLER

Seyf-i Fergânî, gazellerinde Türk, Hint, Tatar, İsrailoğulları vb. milletleri konu eder. Bunlar:

3.6.1. Hint (هندو)

Hintli, Hindu şeklinde de kullanılan bu kelime Hindistan ahalisini anlatır. Hintlilerin siyahî ırktan olmaları nedeniyle şiirde birçok güzellik unsuru Hinduya benzetilir.³⁹⁷

Seyf, Hintli'yi gözünün güzelliği sebebiyle ele alır. Böyle bir göze sahip olan sevgilinin kölesi olduğunu belirtir.

عکس رخ همچون مهش بر خیمه گردون فتد گر تُرکِ هندو چشم من بنماید از خرگاه رو

Benim Hint gözlü güzelim gökyüzünde yüzünü gösterirse

Onun ay gibi yüzünün yansıması felek çadırının üzerine düşer. (107/3)

آن هندوی چشم را غلامم و آن کافر زلف را اسیرم

O Hint gözlünün kölesiyim

Ve o zalim zülfünün esiriyim. (165/2)

3.6.2. İsrâiloğulları (اسرائیلیان)

Tevrat ve Kur'an'da Hz. Yakub'un (İsrâil) çocuklarına ve onların soyundan gelenlere verilen isimdir. Hz. Yakub'un ikinci adı veya lakabı olan İsrâil'den dolayı, onun soyundan gelenlere İsrâiloğulları denmiştir.³⁹⁸

³⁹⁷ Pala, 209.

³⁹⁸ Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 193; Akay, 229-230.

Yahudiler Hz. Mûsa döneminden itibaren tarih boyunca Allah'a verdikleri sözü unutmüş, ahdi bozmuş ve O'na isyan etmişlerdir. Eski Ahid, onların Allah'a isyan edişlerinin hikâyeleriyle dolu olup bu isyan ve günahları yüzünden yahudiler, milattan sonra 70 ve 135 yıllarında Romalılar tarafından Filistin topraklarından atıldıktan sonra hep o topraklara dönme hayaliyle yaşamışlardır. Uzun süre Mısır'da yaşamış olan İsrâiloğulları sonunda Firavun'un zulmüne mâruz kalınca Hz. Mûsa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkıp ata yurduna gitmeye karar verdiler. Ancak Sînâ çölüne geldiklerinde Filistin'i işgal ederek güçlü bir devlet kuran Amâlîka ve Kenanlılar gibi kuvvetli topluluklarla karşılaştılar. Kendilerini Firavun'un zulmünden kurtarmış olan Hz. Mûsa'ya karşı çıkmışlar ve orada güçlü topluluklar bulunduğunu ileri sürerek onlar çıkmadıkça oraya girmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Allah da bu neslin bu kutsal topraklara girmekten kırk sene mahrum bırakıldıklarını, bu süre zarfında çölde dar bir alanda şaşkın şaşkın dolaşacaklarını Hz. Mûsa'ya bildirdi.³⁹⁹

Seyf, İsrailoğullarını Allah'ın emirlerine karşı gelerek Hz. Mûsa'ya itaat etmemeleri üzerine kutsal topraklardan kırk sene mahrum bırakılmaları hadisesine telmîhte bulunarak şiirine konu eder. Maide suresi 26. ayete⁴⁰⁰ telmîhte bulunarak İsrailoğullarını şaşkın olarak tanımlar. Ayrıca Taha suresi 80. ayette⁴⁰¹ geçen “*kudret helvası ile bildircin*” anlamındaki “مَنْ وَ السَّلْوَى” yı iktibas yoluyla şiirinde işler.

تو اندر تیه دنیایی چو اسرائیلیان حیران عجب باشد که نفروشی بتره من و سلوی را

*Sen şaşkın İsrailoğulları gibi dünya çölündesin.
Pırasa ile kudret helvası ve bildircin satmaman tuhaftır. (208/4)*

3.6.3. Tatar (تاتار)

Tatarlar'ın adına Orhon yazıtlarında Moğol ulusu olarak rastlanır. Çinliler, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını vermişti. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazan Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denilmiştir. Bugün Tatar kelimesi bir

³⁹⁹ Karaman vd., 246-248.

⁴⁰⁰ Allah, “Öyleyse orası (arz-ı mukaddes) onlara kırk yıl yasaklanmıştır; (bu müddet içinde) yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme” dedi.

⁴⁰¹ Size kudret helvası ile bildircin indirdik.

Türk boyunun adıdır ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımlılar için kullanılır.⁴⁰²

Seyf, Tatar’a kâkülü sebebiyle şiirinde yer verir. (Güzel) Türk’e seslenirken “*Ey kâkülü Tatar gibi olan Türk (güzel)*” diye seslenir.

عجمی وار مرا سلسله در گردن کرد هندوی زلف تو ای ترک تتاری کاکل

*Ey kâkülü Tatar gibi olan Türk (güzel), senin zülfünün Hintlisi,
İranlılar gibi benim boynuma zincir vurdu. (96/5)*

3.6.4. Türk (ترک)

Şiirde Türk ismi genellikle sıfat olarak kullanılmış ve güzel ve güzel yüzlüden kinaye olarak sevgililer hakkında söylenmiştir. Eskiden Türk denilince Tatar ırkı akla gelirdi. Çoğunlukla Hıta ve Kıpçak çölünün insanları hakkında kullanılır ve Hülagu orduları kinaye edilirdi. Bunların işi savaşmak olduğundan eziyete meyilli idiler. Bu benzerlikten dolayı şairler sevgililerini Türk sıfatıyla anar olmuşlardı. Bu yüzden şiirde geçen Türk kelimesi bir milletin ismi değil sevgili ya da bir grubun sıfatı olarak düşünülür.⁴⁰³

Seyf, Türk’ü bir milletin ismi olarak değil de “güzel” anlamında kullanarak şiirine konu edinir. Sevgilinin bakışının güzelliğini anlatırken “güzel” anlamıyla kullanmıştır.

این حسن و آن لطافت در حور عین نباشد وین لطف و آن حلاوت در ترک چین نباشد

*Bu güzellik ve o hoşluk huri gözlüde yoktur.
Bu lütuf ve o tatlılık Çin’in güzelinde yoktur. (58/1)*

عکس رخ همچون مهش بر خیمه گردون فتد گر ترک هندو چشم من بنماید از خرگاه رو

*Benim Hint gözlü güzelim gökyüzünde yüzünü gösterirse
Onun ay gibi yüzünün yansıması felek çadırının üzerine düşer. (107/3)*

⁴⁰² Faruk Sümer, “Tatarlar”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 168.

⁴⁰³ Şerîfî, 411; Pala, 462.

کمان ابروی خود بین که تُرکِ غمزۀ تو خطا نکرد خَدَنگی کز آن کمان انداخت

Kendi yay (gibi olan) kaşına bak ki senin (Türk gibi) güzel gamzen

O yaydan attığı okta hata yapmadı. (205/4)

3.7. ÜLKELER

Seyf-i Fergânî, şiirine Türkistan, İran, Çin, Mısır, Yemen vb. ülkeleri konu eder. Bunlar:

3.7.1. Çin (چین)

Asya'nın doğusunda dünyanın en kalabalık ülkesidir. Çevresini kuzeybatıda Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya Federasyonu ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, güneyde Vietnam, Laos ve Myanmar, güneybatıda Hindistan, Butan ve Nepal, batıda Pakistan ve Afganistan toprakları kuşatır. Ülkenin doğusu Büyük Okyanus'un kenar denizlerinden olan Sarıdeniz, Doğu Çin denizi ve Güney Çin denizi ile sınırlıdır.⁴⁰⁴

Çin adeta resim sanatının merkezidir. Eskiden Çin'de Türkler ve özellikle Hita, Hutun, Maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır.⁴⁰⁵

Seyf, Çin'i eskiden güzelleriyle meşhur oluşu ve göbeğinden misk üretilen ceylanı gibi yönleriyle işler. Sevgilinin güzelliğini anlatırken; sevgilinin güzelliğinin Cennet hurilerinde ve hatta Çin de bile olmadığını söyler.

این حسن و آن لطافت در حور عین نباشد وین لطف و آن حلاوت در تُرکِ چین نباشد

Bu güzellik ve o hoşluk huri gözlüde yoktur.

Bu lütuf ve o tatlılık Çin'in güzelinde yoktur. (58/1)

در زمینهای دگر آهو چو دیگر جانور هست، لیکن نافِ آهو مشک در چین می شود

Başka yerlerde ceylan diğer hayvanlar gibidir;

⁴⁰⁴ Dia, "Çin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 318.

⁴⁰⁵ Şerîfî, 510; Pala, 103.

Fakat ceylanın göbeği Çin 'de misk olur. (510/8)

3.7.2. İran (ایران؛ عجم)

Ortadoğu ile Orta Asya'nın arasında yer alan, geniş yüzölçüme ve kalabalık nüfusa sahip bir ülkedir. Güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkiye, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırlarına sahiptir. Başkenti Tahran, resmi dili Farsça'dır.⁴⁰⁶

İranlılarla ilgili bilgilere tarihte ilk defa milattan önce IX. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Ortadoğu'ya göç eden Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medler Urmiye gölünün güneydoğusunda, Persler ise batısında yerleşmişlerdir. Zamanla bir imparatorluk kurarak sınırlarını genişleten Medler, Persler'i kendilerine tabi kılarak doğuda bugünkü Tahran'ın bulunduğu yere kadar geldiler. Persler'in soyundan gelen diğer birçok krallık gibi Medler'e tâbi olarak varlıklarını sürdüren Ahameniler (Akamenidler), II. Kyros döneminde güçlü bir imparatorluk haline geldiler. Makedon Kralı Büyük İskender milattan önce 331'de Ahameni imparatorluğuna son verdikten sonra Sulûkiler, Partlar (Eşkânîler) ve Sasani İmparatorluğu kurulmuştur.⁴⁰⁷

Seyf, İran'ı saltanatının büyüklüğü ve görkemi ve İran millî kahramanlık anlatılarının en ünlü karakteri olan Rüstem ve onun atı Rahş ile ilgili olarak ele almıştır. İran hükümdarı Hüsrev için sevgilisi Şirin olmazsa İran saltanatının da bir değerinin olmayacağını söyler.

عجمی وار مرا سلسله در گردن کرد هندوی زلف تو ای ترک تتاری کاکل

Ey kâkülü Tatar gibi olan Türk (güzel), senin zülfünün Hintlisi,

İranlılar gibi benim boynuma zincir vurdu. (96/5)

عاشق چه کند ملک جهان بی تو که خسرو بی صحبت شیرین نخواهد ملک عجم را

Âşık sensiz cihan mülkünü ne yapsın; çünkü Hüsrev,

Şirin'in muhabbeti olmadan İran saltanatını istemez. (140/10)

⁴⁰⁶ Bernard Hourcade, "İran", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 392.

⁴⁰⁷ Mehmet Atalay, *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, (2. Baskı) Demavend Yayınları, İstanbul 2018, 11-21; Esko Naskali, "İran", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 394-395.

مرکب تن را جو و نان کم کن ای رایض که نیست حاجتی در مَرَج ایران رخس رستم را بکاه

Ey seyis! Beden merkebinin arpasını ve ekmeğini azalt;

Çünkü İran otlığında Rüstem'in Rahş'ının samana ihtiyacı yoktur. (215/12)

3.7.3. Mısır (مصر)

Büyük bir kesimi Afrika'da, küçük bir kesimi (Sina yarımadası) Asya'da yer alan ülkedir. Batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzeydoğudan İsrail, kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz'le çevrilidir.⁴⁰⁸

Mısır, Yusuf ile Züleyha'nın maceralarının orada geçmesi ve Nil nehrinin Mısır'a hayat vermesi ile ilgili olarak şiirde çokça geçmektedir. Genelde Kenan, Rum, Bağdat, Şam, Habeş gibi adlarla yanyana kullanılır.⁴⁰⁹

Seyf, Mısır'ı, hazinesi, Yusuf, Yakup ve Züleyha ile ilgili olarak ele alır. Seyf'e göre sevgilinin dudağından buse isteyen âşğın elinde Mısır hazinesine denk miktarda mülkü olmalıdır.

عزیز مصر اگر ما را ملامت گر بود، شاید تو حسن یوسفی داری و من مهر زلیخایی

Mısır azizi bizi kınarsa yaraşır.

Sen Yusuf'un güzelliğine sahipsin, ben ise Züleyha'nın sevgisine. (18/10)

مصر جامع منم غمان ترا اشک و شعرست نیل و شکر من

Mısır benim toplantı yerimdir.

Benim Nil'im ve şekerim senin üzüntünün gözyaşı ve şiiridir. (171/10)

یوسف خندان که رویش ملک مصر حسن داشت خانه بر یعقوب گریان بیت احزان کرد و رفت

Yüzünden Mısır memleketinin güzellik sahibi olduğu gülen Yusuf

Ağlayan Yakup'a evi hüznler evi yaptı ve gitti. (258/3)

در کیسه خراج مصر باید تا از لب تو شکر توان خواست

⁴⁰⁸ Suna Doğaner, "Mısır", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 553.

⁴⁰⁹ Pala, 315.

*Senin dudağından şeker istenebilmesi için
Kesede Mısır hazinesi gerekir. (393/3)*

3.7.4. Türkistan (ترکستان)

İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindu-kuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk yurdu).⁴¹⁰

Türkistan, Türk yurdu olarak ele alınır ve göz ile birlikte kullanılır.⁴¹¹ Türk kelimesinin bir anlamı da “güzel, mahbub” demektir.

Sevgiliye “*Ey Türkistanlı ay*” diye seslenen Seyf, kendisinin sevgilinin kölesi olduğunu; özgürlerin ise sevgilinin siyah gözünün kölesi olduklarını söyler.

من غلام توام و بنده شدند آزادان هندوی چشم ترا ای مه ترکستانی

*Ey Türkistanlı ay! Ben senin kölenim;
Özgürler senin siyah gözüne köle oldular. (70/11)*

3.7.5. Yemen (يمن)

Arap yarımadasının güneybatısındaki ülkedir. Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'nun Aden körfezine kıyısı olan Yemen, kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman ile komşudur.⁴¹²

Şiirde daha çok akik taşının Yemen'de bulunuşu ve Süheyl yıldızı ile birlikte anılır.⁴¹³

⁴¹⁰ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 556.

⁴¹¹ Şerîfî, 411; Pala, 462.

⁴¹² Halil Kurt, “Yemen”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 400.

⁴¹³ Pala, 482.

Seyf, Yemen’i herhangi bir özelliğine değinmeksizin normal anlamıyla kullanarak şiirinde işler. Âşıkların nereli olduklarının hiçbir önemi olmadığını vurgularken Hicaz’ın yanında Yemen’i örnek olarak seçmiştir.

عاشقان از جناب معشوقند گر حجازی بوند و گر یمنی

*İster Hicazlı olsunlar, ister Yemenli
Âşıklar maşukun dergâhındandırılar. (309/6)*

3.8. ŞEHİRLER VE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ

Seyf-i Fergânî, gazellerinde Mekke, Medine, Rey, Tebriz, Basra, İsfahan, Bedahşan vb. şehirler yer alır. Bunlar:

3.8.1. Basra (بصرة)

Güney Irak’ta Hz. Ömer tarafından kurulan bir şehirdir. Bağdat’ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alır.⁴¹⁴

Seyf, Basra’ya hurmasıyla meşhur olması sebebiyle şiirinde yer verir. Seyf’e göre âşık, sevgiliye hediye olarak yaşamının devamı için gerekli olan canını sunar. Sevgiliye sunulan nice değerli hediyein üzerinde bir hediye olan âşığın canı bile yetersizdir; çünkü sevgilinin kapısında zaten birçok âşığı ona canını sunmuştur. Şair, bunu daha iyi anlatmak için hurmasıyla meşhur Basra ve kimyonuyla meşhur Kirman şehirlerinden yararlanmıştır. Seyf, sevgiliye canını götüren âşığa, “*Hurmayı Basra’ya kimyonu da Kirman’a götürmenin ne faydası olacak; zaten onlar oralarda bol miktarda var*”, der.

آن دوست را بجان کسی احتیاج نیست خرما ببصره زیره بکرمان همی برند

O sevgilinin kimsenin canına ihtiyacı yoktur.

Hurmayı Basra’ya, kimyonu Kirman’a götürüyor. (104/4)

دل جان بتحفه پیش تو می برد سیف گفت خرما ببصره زیره بکرمان همی بری!

⁴¹⁴ Abdülhâlik Bakır, “Basra”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 108.

*Gönül, canı hediye olarak senin huzuruna götürüyordu. Seyf şöyle dedi:
Basra 'ya hurma; Kirman 'a kimyon götürüyorsun! (394/9)*

3.8.2. Bedahşan (بدخشان)

Kuzeydoğu Afganistan'da bir idarî bölgedir. Klasik Türk ve İran Edebiyatlarında altından sonra adına en çok rastlanan kıymetli madenlerden biri olan yakutun en meşhur cinsinin çıktığı yerdir. “Bedahşan” ya da “bedahş” kelimeleri tek başlarına la'l-i Bedahşân'dan kinaye olarak “la'l” mânasına da kullanılır.⁴¹⁵

Seyf, Bedahşan'a kıymetli madenlerden biri olan la'lin en meşhur cinsinin çıktığı yer olması sebebiyle şiirinde yer verir.

گر کان بدخشان را سنگیست برو رنگی تو حقه دُر بگشا سنگش بگهر بشکن

*Bedahşan madeninin taşında renk olursa,
Sen inci kutusunu aç ve onun taşını inciyle kır. (135/4)*

3.8.3. Erran (اَران)

Gence ve Berde şehirlerinin kendisine bağlı olduğu, altın ve gümüş madenleri bulunan, Azerbaycan'da bir vilayet adıdır.

Seyf sevgilinin aşkından dolayı gözyaşıyla Erran toprağını suladığını söyler. Bu bağlamda Erran'ı kullanır.

ز عشقت خاکِ اَران را بآبِ چشم تر کردم من مسکین ندانستم که در دیده اَرَس دارم

*Senin aşkından Erran toprağını gözyaşıyla suladım.
Ben zavallı, gözümde Aras nehri olduğunu bilmiyordum. (44/8)*

3.8.4. Hâr (خوار)

İran'da Rey şehrine bağlı bir kasabadır.

Seyf, Hâr şehrini herhangi bir özelliğine değinmeksizin genel anlamıyla şiirinde konu eder.

⁴¹⁵ Mustafa Uzun, “Bedahşan”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 291-292.

چون دوست طالب تو بود ملک را چه قدر هر گه که ری بحکم تو شد خوار از آن تست

Sevgili seni isteyince mülkün ne değeri kalır!

Rey şehri senin hükmün altına girince, Hâr'da senindir. (99/3)

3.8.5. İsfahan (اصفهان)

İsfahan Eyaleti'nin yönetim merkezi olan, İran'ın üçüncü büyük şehridir. Şiirde sürmesi ile meşhur bir şehir olarak yerini alır. Ayrıca İran musikisinin makamlarından biridir.⁴¹⁶

Seyf, İsfahan'ı herhangi bir özelliğine değinmeksizin genel anlamıyla kullanır.

عنان در دست تقدیرست اگر نه بپای شوق نبود اصفهان دور

Her ne kadar şevk ayağıyla İsfahan uzak değilse de

Dizgin takdir elindedir. (429/9)

3.8.6. Medine (مدینه)

Seyf, muhtemelen vatanı Fergâna'dan Aksara'ya gelip yerleşmesini ve bu arada yaşamış olduğu sıkıntıları konu edinirken Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretine telmîhte bulunarak kendisine teselli vermekte ve bu bağlamda Aksara'ya benzettiği Medine şehrini işlemiştir.

در مکه گر قریش ترا قصد کرده اند یک شهر چون مدینه پُر انصار از آن تست

Mekke'de Kureyş (kabilesi)sana kastetmişlerse de (üzülme)

Ensarla dolu Medine gibi bir şehir senindir. (99/4)

3.8.7. Mekke (مکه)

Seyf, Mekke'yi Peygamber Efendimizin orada bulunmuş olması sebebiyle şiirine konu eder. Mekke ve Medine'nin peygamberimizle övündüğünü belirtir.

⁴¹⁶ Enverî, Ferheng-i Bozorg-i Sohen, I, 440; Sefercioğlu, 74.

بدان که در دو جهان کعبه دل عشاق بدوست فخر کند چون بمصطفی حرمین

*Bil ki, iki dünyada âşıkların gönül Kâbe'si,
Mekke ve Medine'nin Mustafa (ile övündüğü) gibi, sevgiliyle övünür. (55/9)*

در مکه گر قریش ترا قصد کرده اند یک شهر چون مدینه پُر انصار از آن تست

*Mekke'de Kureyş (kabilesi)sana kastetmişlerse de (üzülme)
Ensarla dolu Medine gibi bir şehir senindir. (99/4)*

3.8.8. Rey (ری)

Tahran'ın güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuştur. Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan tarihi İpek yolu üstünde bulunması, ayrıca kuzeydeki Mazenderan bölgesinden gelen birçok yolun burada birleştikten sonra ülkenin başka taraflarına yönelmesi şehri önemli hale getirmiştir.⁴¹⁷

Seyf, Rey şehrine herhangi bir özelliğine değinmeksizin genel anlamıyla şiirinde yer verir.

چون دوست طالب تو بود ملک را چه قدر هرگه که ری بحکم تو شد خوار از آن تست

*Sevgili seni isteyince mülkün ne değeri kalır!
Rey şehri senin hükmün altına girince, Hâr⁴¹⁸ da senindir. (99/3)*

3.8.9. Tebriz (تبریز)

İran'da Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan şehirdir. İranın kuzeybatısında bulunan bu şehir, güneyinde bulunan Sehend dağının kuzey eteklerinde geniş bir düzlükte yerleşmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁷ H. Yunus Apaydın, "Rey", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 40.

⁴¹⁸ İran'da Rey şehrine bağlı bir kasabanın adıdır.

⁴¹⁹ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 219.

Seyf, Tebriz'i güzelliği ya da orada güzel olan sevgilinin bulunması yönüyle konu eder. "Tebriz'e gelip de buradan akıllı ayrılacağına inanmıyorum." der. Bir yerde de "Hüsrev-i Tebrîz" olarak geçer.

با تو خوبی نتوان گفتم و ندارم باور که بتبریز کسی آید و عاقل برود

*Güzellik seninle zikredilemez ve birisinin Tebriz'e gelip de
Buradan akıllı ayrılacağına inanmıyorum. (174/6)*

ای که نام اشنوده باشی خسرو پرویز را رو سفر کن تا ببینی خسرو تبریز را

*Ey Hüsrev-i Perviz'in ismini duymuş olan, git!
Hüsrev-i Tebrîz'i görmek için yola koyul! (246/1)*

3.9. BÖLGELER

Seyf-i Fergânî, şiirinde Fergâna, Hicaz, Hoten, Rum vb. bölgelere yer vermiştir. Bunlar:

3.9.1. Fergâna (فرغانی)

Orta Asya'da coğrafi bir bölgedir. Genellikle Fergâna vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Alay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Bunlardan Özbekistan Cumhuriyeti'nde kalan kısım idari bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehrin adı da Fergâna'dır.⁴²⁰

Seyf Fergâna'yı kılıcı sebebiyle konu eder. Sevgiliden uzak düşmenin kısa bir süre de olsa Fergâna kılıcı gibi olduğunu söyler. Ayrıca şair burada cinas-ı tam sanatına yer vermiştir. Hem "سیف" hem de "فرغانی" kelimelerinde bu sanatı görmemiz mümkündür. "سیف" ve "فرغانی" şairimizin hem ayrı ayrı hem de birleşik (سیف فرغانی) olarak kullandığı mahlasıdır. Fakat burada "فرغانی" yi "Fergâna bölgesi" anlamında; "سیف" i ise "kılıç" anlamında kullanmıştır. İlk bakışta şairin mahlası gibi görünmesi sebebiyle îhâm sanatı da vardır.

⁴²⁰ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 375.

دوری از دوست، سیفِ فرغانی گرز تو تا تو یک سر موبود

Sevgiliden uzaklık bir kıl ucu kadar bile olsa

Fergâna kılıcı gibidir. (348/10)

3.9.2. Hicaz (حجاز)

Mekke, Medine ve Cidde ile bunlara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğudan Necid, batıdan Kızıldeniz, güneyden Asîr sancağı, kuzeyden Kudüs sancağı ve Arîş, Akabe muhafızlıkları ile çevrili bölgeye Osmanlı idarî taksimatında Hicaz eyaleti (vilâyeti) adı verilmekteydi.⁴²¹

Edebiyatta, sevgilinin bulunduğu yer ve onun mahallesi, Arap yarımadasında Mekke ve Medine'nin bulunduğu bölge olan Hicaz'a benzetilir. Çünkü âşığın Kâbe'si sevgilisinin mahallesi olarak düşünülmüştür.⁴²²

Seyf, Hicaz'ı içinde Kâbe bulunan Mekke'yi barındıran bir bölge oluşu sebebiyle şiirine konu eder. Seyf'e göre âşığın gönlünde sadece sevgili olmalıdır. Gönlünde sevgiliden başka bir şey bulunduran âşığın, Kâbe'ye yani sevgilinin bulunduğu yere gitmesine gerek yoktur.

عاشقان از جنابِ معشوقند گر حجازی بوند و گر یمنی

İster Hicazlı olsunlar, ister Yemenli olsunlar

Âşıklar maşukun dergâhındandırılar. (309/6)

چون دلت نیست محرم توحید سفر کعبه و حجاز مکن

Senin gönlün tevhit mahremi olmadığı için

Kâbe ve Hicaz'a seyahat etme. (437/5)

3.9.3. Hoten (ختن)

Doğu Türkistan'ın güneyinde tarihi bir şehir ve bölgedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Uygur özerk bölgesi"nde ve Pamir-Altın dağları silsilesinin kuzeyi ile Taklama-

⁴²¹ Zekeriya Kurşun, "Hicaz", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 437.

⁴²² Pala, 206.

kan çölü arasında yer alır. Hoten bölgesi göbeğinde donmuş pıhtı halinde, kara renkli, miskin ham maddesi olan nafe bulunan bir tür ceylan (misk ceylanı) ile meşhurdur.⁴²³

Şair, Hoten’i ceylanları ve onlardan elde edilen miski ile ünlü olması yönüyle ele alır. Sevgilinin zülfünün ucunda bu miskten olduğunu belirtir.

ای لب لعل ترا تنگِ شکر بارگیر وی سر زلف ترا مشکِ ختن در شکن

Ey senin yakut dudağının yük çeken şeker yükü olan!

Ve ey senin zülfünün ucunun büklümünde Hoten miski olan! (155/2)

دی مرا گفت آن مه ختنی که من آن توام تو آن منی

Dün bana, o Hoten’li aysın dedi;

Çünkü ben seninim; sen benimsin. (309/1)

3.9.4. Rum (روم)

Hem Osmanlı hem de edebiyatta bugün bizim Anadolu olarak bildiğimiz yerdir. Eskiden Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içinde yer aldığı için Anadolu’ya “Rûm” burada yaşayan insanlara da “Rûmî” denirmiş.⁴²⁴

Seyf, Rum’da sevgilinin bir benzerinin daha olmadığını söyler. Kendi şiirlerini Rum’daki hazineye benzetir. Bu bağlamda şiirinde Rum’a yer verir.

چو تو در روم نبود دلسستانی نه اندر چین ولی من چین ندیدم

Rum’da senin gibi bir sevgili yoktur;

Çin’de de yoktur; ama ben Çin’i görmedim. (84/6)

نگارا سیف فرغانیست بی تو چو بابل کز گلستان باز ماند

زر اشعار او در روم گنجیست که زیر خاک پنهان باز ماند

Ey sevgili! Seyf-i Fergânî sensiz

⁴²³ Ahmet Taşağıl, “Hoten”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 251-253.

⁴²⁴ Kayaalp, 141.

Gül bahçesinden uzakta kalan bülbül gibidir.

Onun altın gibi olan şiirleri,

Toprak altında gizli kalan Rum'da bir hazinedir. (434/12-13)

3.10. NEHİRLER, DAĞLAR, DENİZLER VE VADİLER

Seyf-i Fergânî'nin gazellerinde; Tur Dağı, Nil, Eymen Vadisi, Aden, Ceyhun, Aras Nehri, Umman Denizi vb. dağlar, nehirler, denizler ve vadiler ele alınır. Bunlar:

3.10.1. Aden (عدن)

Aden, kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısındaki Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanır. Şehir, Hindistan'dan gelen deniz ticaret yolunun Asya tarafındaki son durağı olması bakımından, daha Firavunlar devrinde önem kazanmıştır.

Seyf, Aden'i genel anlamı çerçevesinde ele almıştır. Herhangi bir özelliğinden bahsetmemiştir.

عاشق دوست را ز خلق مدان ذر بحرین را مگو عدنی

Sevgilinin âşığını insanlardan bilme.

İki denizin incisini Aden'den sanma. (309/10)

3.10.2. Ceyhun (جیحون)

Diğer adı Amuderya olan Ceyhun, Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biridir. Pamir ve Hindukuş dağlarının birleştiği yerdeki kaynağından doğar ve Aral gölüne dökülür.⁴²⁵

Seyf, Ceyhun'u nehir anlamıyla yağmur, su ve damla ile birlikte kullanılır. Bir beyitte nehir değil de deniz olarak zikreder. Âşığın sevgilide yok olmasını anlatırken damlanın Ceyhun'a karışmasıyla artık onun da Ceyhun olduğunu ifade eder.

اگر در ره بجیحونی رسیدی درو پیوند چون باران و می رو

⁴²⁵ Emel Esin, "Amuderya", *DİA*, İstanbul 1991, III, 98.

چو جیحونست به دریایی رسانید قدم بر آب نه آسان و می رو

*Yolda bir Ceyhun'a rastlarsan,
Yağmur gibi ona katıl ve git!
Sen Ceyhun gibi bir denize rastlarsan
Suyun üzerine kolayca adım at ve git! (244/12-13)*

جانی که هست داده او دان، از آنکه تو سیراب بر کناره جیحون نیامدی

*Var olan canı ona verilmiş bil; çünkü sen
Ceyhun'un kenarında suya kanmış olarak gelmedin. (272/11)*

دوستدار عاشقان تو هم از عشاق تست چون در آمیزد بجیحون قطره جیحون می شود

*Senin âşıklarının seveni de senin âşıklarındandır.
Damla Ceyhun'a karıştığında Ceyhun oluyor. (432/3)*

3.10.3. Aras nehri (ارس)

Doğu Anadolu bölgesinden doğup Türkiye sınırları dışında Hazar denizi havzasına ulaşan akarsudur. Uzunluğu 1059 km. olan Aras nehrinin 548 kilometresi Türkiye toprakları üzerinde bulunmaktadır. Aras nehri Bingöl dağının kuzeybatı yamaçlarının zirveye yakın kesimlerindeki çok sayıda kaynak sularının birleşmesiyle oluşur.⁴²⁶

Seyf, sevgilinin aşkından dolayı gözyaşlarının Aras nehri gibi aktığını söyler. Bu bağlamda Aras nehrine şiirinde yer verir.

ز عشقت خاکِ آزان را بآبِ چشم تر کردم من مسکین ندانستم که در دیده آرس دارم

*Senin aşkından Erran toprağını gözyaşıyla suladım.
Ben zavallı, gözümde Aras nehri olduğunu bilmiyordum. (44/8)*

⁴²⁶ Metin Tuncel, "Aras" *DİA*, İstanbul 1993, III, 332.

3.10.4. Eymen Vadisi (وادی ایمن)

Şair, Eymen vadisine Allah'ın Mûsa'ya “*Ey Mûsa! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.*”⁴²⁷ diyerek konuştuğu yer olarak şiirinde yer verir. O vadinin bundan dolayı uğurlu ve mübarek bir yer olduğunu düşünür.

بعشق راه توان یافت سوی تو که کلیم بُرُرد راه بـوادی ایمن از آتش

*Sana doğru yol aşk ile bulunabilir;
Çünkü Kelîm Eymen vadisine ateşten (aşkla) ulaştı. (30/13)*

در هیچ بُعْهیی نشدی کآن مقام را میمون بسان وادی ایمن نساختی

*Eymen vadisi gibi uğurlu yapmadığın
Hiçbir yere gitmedin. (41/8)*

3.10.5. Nil (نیل)

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan, kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz' e kadar dünyanın en uzun nehridir. Dokuz ülkeden geçen Nil, tarih boyunca özellikle Mısır'ın hayat kaynağı olmuştur.⁴²⁸

Seyf, Nil'i sevgili için döktüğü gözyaşlarına benzetir. Bu bağlamda şiirinde Nil'e yer verir.

مصر جامع منم غمان ترا اشک و شعرست نیل و شکر من

*Mısır benim toplantı yerimdir.
Benim Nil'im ve şekerim senin üzüntünün gözyaşı ve şiiridir. (171/10)*

3.10.6. Tur (طور)

Sina çölünde Hz. Mûsa'nın ilahi hitabı işittiği dağdır. Allah Hz. Mûsa'ya dağ başında tecelli etmişti. Dağ, ilahi hitap karşısında sarsılıp yerle bir olmuş, Hz. Mûsa da bayılmıştı.⁴²⁹

⁴²⁷ Kasas: 28/30

⁴²⁸ Eymen Fuâd es-Seyyid, “Nil”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 122.

Seyf, Tur Dağı'nı Hz Mûsa'nın Allah'la konuşmak istemesi üzerine, Allah'ın tecelli ettiği dağ olması yönüyle ele alır. Allah ile görüşme yeri olduğu için kutsal olduğunu; bu yüzden üzerine ayakkabıyla basılmaması gerektiğini söyler.

فراز قلۀ طور است، کسب کن دیدار کنار وادی قدسست خُلع کن نعلین

Tur Dağı'nın zirvesidir. Görüşmeyi elde et!

Kutsallık vadisinin kenarındır; ayakkabılarını at! (55/11)

همی خواهم که دیدارت ببینم دم بدم لکن من مسکین اگر طورم چه تاب آرم تجلی را

Her an senin yüzünü görmek istiyorum;

Fakat ben zavallı, Tur Dağı olsam tecelli için nasıl parlaklık getiririm. (194/4)

چو سایل بر سر آن کو نه بهر نان همی آیم چو موسی بر سر طور از پی دیدار می گردهم

Dilenci gibi o mahallenin başına ekmek için gelmiyorum.

Mûsa gibi Tur Dağı'nın başında görüşmek için dolaşıyorum. (490/4)

عشق بر هر که تجلی کند آن کس همه جای بکرامت چو کلیم و بشرف طور شود

Aşkın tecelli ettiği kişi her yerde

Keramette Kelîm gibi, şerefte Tûr Dağı gibi olur. (582/9)

3.10.7. Umman Denizi (بحر عمان)

Umman adıyla bilinen Arap yarımadasındaki ülkeden Hind kıyılarına kadar uzanan Hind okyanusuna verilen isimdir.⁴³⁰

Kendisini Umman Denizi'ne, sevgiliyi inciye benzetir ve “Sevgiliyi Seyf-i Fergânî ile gören herkes Umman Denizi'nin yanında inci madeni vardır dedi.” der. Bu bağlamda Umman Denizi'ni şiirine dâhil eder.

⁴²⁹ Uludağ, 361.

⁴³⁰ Pala, 465.

دوست را با سیف فرغانی هر آن کو دید گفت کان مروارید دارد بحر عمان در کنار

Sevgiliyi Seyf-i Fergânî ile gören herkes

“Umman Denizi’nin yanında inci madeni vardır”, dedi. (94/16)

3.11. KALELER

Seyf-i Fergânî’nin şiirinde Bireh isminde tek bir kale geçer.

3.11.1. Bireh (بیره)

Bireh, Şam’ın yakınlarında Diyarbakır’dan Fırat’ın kenarına kadar uzanan kalenin adıdır.⁴³¹

Bireh kale olması ve kuşatılması yönüyle şiirde yer alır. Seyf, sevgiliyi bu kaleye benzetir ve sevgilinin kapısındaki durumunu Bireh’in kapısından yenik dönen ordunun durumuyla aynı tutar.

سیف از در تو شکسته باز آمد چون لشکر کافر از در بیره

Seyf senin kapından Bireh’in kapısındaki

Kâfir ordu gibi yenilmiş olarak geri döndü. (346/7)

3.12. YİYECEK VE İÇECEKLER

Seyf-i Fergânî, şiirinde zeytin, üzüm, badem, elma vb. yiyeceklere yer vermiştir. Bunlar:

3.12.1. Badem (بادام)

Seyf, bademi şekli yönüyle ele alır. Sevgilinin gözünün badem gibi olduğunu ifade eder.

دهان پسته مثال تو کس ندیده بچشم و گرچه گشته چو بادام سربسر دیده

Kimse senin fıstığa benzeyen ağzını gözüyle görmemiştir.

⁴³¹ Safa, *Divan-ı Seyf-i Fergânî*, 404.

Gerçi göz baştanbaşa badem gibi olmuş. (63/10)

ای بت پسته دهن قوت تو چون نامت خوش عیش تلخ من از آن چشم چو بادامت خوش

Ey fıstık ağızlı güzel, senin ağığın senin ismin gibi güzeldir.

Benim acı yaşamım, senin badem gibi olan o gözün sayesinde hoştur. (354/1)

3.12.2. Elma (سیب)

Seyf, elmaya şekli sebebiyle şiirinde yer verir. Sevgilinin çenesini elmaya teşbih eder.

آخر ای سرو قد سیب زخندان تا چند دل بیمار من از درد تو نالان تا چند

Ey çenesi elmaya benzeyen servi boylu! Ne zamana kadar

Hasta gönlüm senin derdinden dolayı inleyen (olacak) ne zamana kadar! (62/1)

گر بشفتالوی سیب زرخش یابم دست هیچ شک نیست که به یابم ازین رنجوری

Onun elma gibi olan çenesinin şeftalisine imkân bulursam

Bu sıkıntıdan daha iyisini bulacağıma hiç şüphe yoktur. (392/10)

3.12.3. Üzüm (انگور)

Şair, üzümü korukluğu ve olgunlaşması yönleriyle ele alır. Aşka sahip olmayan kişinin koruk olduğunu ifade eder. Kişinin aşka sahip olduğunda olgunlaşıp üzüm gibi olacağını düşünür.

مرد شیرین شد چون عشق در او شور فگند برهد از ترشی غوره چو انگور شود

Aşk onun kapısına coşku attığı için insan mutlu oldu.

Koruk, üzüm olunca ekşilikten kurtulur. (582/7)

3.12.4. Zeytin (زیتون)

Şair, zeytini genel anlamının dışında Kur'ân'da geçmesi sebebiyle zikreder. Zeytinin Kur'ân'da geçtiğini; fakat Kur'ân'ın onunla süslenmediğini söyler.

تین و زیتون گر چه مذکورست در قرآن ولیک باغ قرآن نبود از زیتون و تین آراسته

Gerçi incir ve zeytin Kur'ân'da zikredilmiştir;

Ama Kur'ân bahçesi zeytin ve incir ile süslenmemiştir. (565/10)

3.13. MUSİKİ VE İLGİLİ UNSURLAR

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde musiki aleti olarak sadece çeng ve ney geçer.

3.13.1. Çeng (چنگ)

Kanuna benzeyen dik tutularak parmakla çalınan, çanağı torba gibi olup boynu uzun eğri bir tür çalgı aletidir.⁴³²

Şair, çengi müzik aleti olması, teli ve çıkardığı sesi sebebiyle şiirine dâhil eder.

سازها دارند مردم مختلف بهر طرب لیک از آنها در خوش آوازی یکی چون چنگ نیست

İnsanların sevinç için farklı aletleri vardır.

Fakat onlardan birisinin sesi bile güzellikte çeng gibi değildir. (51/8)

چو بر ربط بر کناری خفته بودیم بزد چنگی و نالان کرد مارا

Çeng gibi bir kenarda uyumuştuk.

Bir tele dokundu ve bizi inletti. (124/4)

گوییا چون بریشم چنگست هر رگی به هر ناله در بر من

Gönlümde her bir inleyişle her bir damar,

Sanki çengin ipek teli gibidir. (171/12)

شبی از مجلس مستان بر آمد ناله چنگش رسد از غایت تیزی بگوش زهره آهنگش

Bir gece sarhoşlar meclisinden onun çenginin iniltisi yükseldi.

Onun sesi son derece yüksekliğinden dolayı Zühre'nin kulağına ulaştı. (230/1)

⁴³² Pala, 100.

نشسته چنگ بر زانوی مطرب ز بهر ناله اوتار ایستاده

Çeng çalgıcının dizine oturmuş.

Name için teller dikilmiş. (498/5)

3.13.2. Ney (نی)

Türk musikisinde kullanılan nefesli bir sazdır. Neyin icadıyla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in ilahi bir sırrı Hz. Ali'ye söyledikten sonra, Ali'nin bu sırrın manevi ağırlığına dayanamayıp onu susuz bir kuyuya bağırduğu ve daha sonra bu kuyudan çıkan kamışlardan her rüzgâr estiğinde bu sırrın etrafa yayıldığı yolunda bir menkıbe anlatılır. Neyde bulunan yedi adet deliğin, tasavvuf düşüncesinde “yedi esma” olarak yorumlanması ve neyin insan-ı kâmilî temsil etmesinin yanında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, “Dinle neyden ...” ifadesiyle başlayan Mesnevi'sinin ilk on sekiz beytinin neye ayrılması, bilhassa Mevlevîyye tarikatında neye farklı bir yer kazandırmıştır.⁴³³

Seyf, neyi üflenmesi ve şekerin neyden üretilmesi sebebiyle konu eder. Nasıl ki şekerin neyden üretilmesi tuhaf değilse, sevgiliyi vasfetmenin de kendi huyu olmasının tuhaf olmayacağını düşünür. Sevgilinin şevkinin neye üflenmesi gibi kendisini etkilediğini ifade eder. Neyin üflendiğinde ses çıkarması gibi sevgili dudağını ağzına koyduğunda dile geldiğini belirtir. Şairin burada dudaktan kasdettiği mana, muhtemelen gerçek anlamı dışında tasavvufî manadaki sevgiliden aracasız gelen söz, ilham olsa gerek.

وصف تو ز طبع من عجب نیست چون دُر ز صدف چو شکر از نی

Senin vasfın benim huyumdan, incinin sedeften;

Şekerin neyden olması gibi tuhaf değildir. (57/7)

من خمش بودم مرا آورد شوق در سخن چون دم اندر نی کنی لابد بر آید ز و خروش

Ben onun kıvrımıydım. Beni senin şevkin konuşturdu.

Neye üflendiğinde çaresiz ondan dolayı coşuyor. (87/3)

همچو نی در مجلس تو سالها بودم خموش بر دهان من نهادی لب باواز آمدم

⁴³³ Mehmet Nuri Uygun, “Ney”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 68-69.

*Senin meclisinde yıllardır ney gibi sessiz idim.
Benim ağzıma dudağını koydun; dile geldim. (288/3)*

3.12.3. Rebab (رباب)

Rebab, hindistan cevizi kabuğu üzerine deri gerilerek yapılan, üç telli, telleri ve yayı at kuyruğundan, perdesiz, yaylı bir müzik aletidir. Horasan bölgesinde doğup, Hz. Mevlânâ ile birlikte Anadolu'ya geldiğine ve Mevlevî kültürünün bünyesinde geliştiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁴³⁴

Seyf, rebabı çalgı aleti olması yönüyle şiirinde kullanmıştır.

در بر مطرب ما می شنود گوش رباب ناله عشق توز ابریشم چنگِ ناهید

*Bizim çalgıcımızın yanında rebabın kulağı senin aşkının iniltisini
Venüs'ün çenginin ipek telinden duyuyor. (52/6)*

3.14. OYUN VE İLGİLİ UNSURLAR

Seyf-i Fergânî'nin gazellerinde oyun olarak çevgan oyunu geçer.

3.14.1. Çevgân (چوگان)

Çevgân, bugünkü polo oyununa benzeyen, at üstünde değneklerle karşılıklı iki takım arasında dört köşe bir sahada oynanan atlı top oyunudur. “gûy û çevgân” ya da “çevgân-gûy” (top-çomak) olarak da bilinir.⁴³⁵

Seyf, çevganı oyun olması ve bu oyundaki sopanın şekli sebebiyle ele alır. Sevgilinin zülfünü ve kaşını çevgan sopasına benzetir.

گاه با ما می فگند از لطف گویی در میان گاه او را می فتاد از زلفِ چوگان در کنار

*Bazen lütuftan ortaya bizimle top atıyordu,
Bazen de çevgan sopası gibi olan zülfünden onun yanına düşürüyordu. (94/6)*

⁴³⁴

⁴³⁵ Feyzi Halıcı, “Çevgân”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 295.

گر دست رس خواهی بچوگان زلفِ دوست خود را در افگنید بمیدانِ عشقِ یار

Eğer ulaşmak istiyorsan, sevgilinin zülfünün çevgeniyle

Kendini sevgilinin aşkının meydanına at. (101/6)

خوبرویان چو بمیدانِ تفاخر رفتند گوی برد از همه شان ابروی چوگانی تو

Güzel yüzlüler övünme meydanına gittiklerinde

Onların hepsi senin çevgen gibi olan kaşını götürsünler! (161/6)

شاه طبع ارچه بچوگانم ز میدان برده بود زیر پای اسب تو چون گو بسر باز آمدم

Her ne kadar şah mizaçlı çevganla beni meydandan götürmüş olsa da

Senin atının ayağının altına top gibi başla geri geldim. (302/8)

3.14.2. Satranç (شطرنج، نطع)

İki kişi tarafından savaş taktiklerinin karelere bölünmüş özel bir tahta üzerinde ve belirli taşlarla uygulanması şeklinde oynanan bir masa başı oyunudur. Satranç eskiden beri genellikle kapalı alanlarda oynanan en önemli oyunlardan biri olup satranç tahtası diye adlandırılan kare biçiminde bir alan üzerinde iki rakip arasında taşların sırayla hareket ettirilmesiyle oynanır. Satranç tahtası genellikle günümüzdeki biçimiyle çizgili 64 (8 x 8) eşit kareden oluşur, kareler sırayla açık ve koyu renktedir. Satranç tahtası iki rakip arasına beyaz renkli köşe karesi sağ tarafa gelecek şekilde yerleştirilir. Oyunun başında her iki rakip bir şah, bir vezir, iki kale, iki fil, iki at ve sekiz adet piyona sahiptir. Her iki tarafın amacı, kurallara uygun bir hamle ile rakibi yenilmekten kurtulması imkansız bir duruma düşürünceye kadar onun şahına saldırmaktır. Bunu başaran taraf rakibini 'şah mat' yapmış olur ve oyunu kazanır. Her iki taraf için de 'şah mat' yapmak mümkün değilse, oyun berabere biter yani 'pat' olur.⁴³⁶

Seyf, satrancı oyun olması yönüyle şiirine konu eder. gökyüzünü satranç oynayan olarak hayal eder.

⁴³⁶ Ramazan Altınay, "Satranç" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 178.

همچو (تو) شاهي کجا دیدست در میدان حسن بر رخ نطع زمین این آسمان مُهره باز

*Satranç oynayan bu gökyüzü, yeryüzünün satranç tahtasındaki
Güzellik meydanında senin gibi bir şahı nerede görmüş. (145/6)*

سیف فرغانی در زمره عشاق تو نیست اسب شطرنج بمیدان ورود با دلدل

*Seyf-i Fergânî, senin âşıkların arasında yoktur.
Satranç atı meydana düldülle çıkmaz. (96/11)*

3.14.3. Piyon (بی‌دی)

Piyon her oyuncunun sekizer adet sahip olduğu, ilk hamlelerinde iki kare sonraki hamlelerinde tek kare ileri doğru ilerleyen, düz ilerleyip çaprazındaki taşı alan satranç tahtası üzerinde en çok bulunan taşlardır.⁴³⁷

Seyf, piyonu şiirinde satranç oyunundaki taşlardan birisi olması ile ilgili olarak ele alır.

پای‌مال اسبِ همت کرد شاه این بساط نطع گردون را که از انجم هزاران بی‌دقست

*Yıldızlardan binlerce piyonu olan feleğin satranç tahtasının himmet atı,
Bu sofranın şahını ayağı altına aldı. (403/5)*

⁴³⁷ Ramazan Altınay, “Satranç” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 178.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TABIAT-ÂLEM

Dördüncü bölüm olan Tabiat-Âlem; kozmik âlem, zamanla ilgili mefhumlar, su ve su ile ilgili unsurlar, hava ile ilgili mefhumlar, hayvanlar, bağ, bahçe ve ilgili unsurlar ve bitkiler alt başlıkları altında incelenmiştir.

4.1. KOZMİK ÂLEM

Seyf'in Divan'ında sema, eski astronomi anlayışına uygun şekilde ele alınmıştır.

Buna göre; dünya kâinatın merkezi olup yedi ya da dokuz kat gök onun üzerinde bulunmaktadır. Gökyüzü yedi veya dokuz kat kabul edildiğinden genellikle gökler, felekler, eflak vb. isimlerle adlandırılır.⁴³⁸

4.1.1. Dünya (دنیا، عالم)

Sözlükte yakın alçak gibi anlamları olan dünya, üzerinde yaşadığımız gezegenin adıdır. Tasavvufta ise imtihan yeri, ahiret tarlası ve Allah'tan alıkoyan her şey olarak tanımlanmıştır.⁴³⁹

Şiirde dünya, hem dinî hem de tasavvufî düşünceler içinde ele alınır. Dünya, İlahî nakkaş olan Allah'ın bir nakşıdır. İnsan, dünyaya bakınca hemen Yaratıcı'yı hatırlamalıdır.⁴⁴⁰

Seyf'e göre; dünya önemli bir varlık değildir. Saman çöpü gibi olan dünyanın hiçbir değeri yoktur. Bir yıkıntı bir harabe gibidir, insan orada yaşayamaz, orayı terketmesi gerekir. Hiçbir değeri olmayan dünyaya önem verilmemeli; hatta onun terk edilmesi gerekir. Çok cimri olan dünyanın çorbasında tuzu ve ekmeğinde tadı yoktur. Şair, onun sofrasının etrafında dolaşılmasını ve ona minnet edilmemesini tavsiye eder. Tüm dünya nimetlerinin bir kemik kadar değeri olduğunu, insanları köpek gibi peşinden koşturduğunu vurgular.

⁴³⁸ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara 2012, 265.

⁴³⁹ Cebecioğlu, 174.

⁴⁴⁰ Pala, 17.

کسی کو کم نکرد (دنیا) نیابد در رهش پیشی کسی کو گم نگشت از خود نشاید جست و جویش را

(Dünyayı) terk etmeyen kişi, onun yolunda ilerleyemez.

Kendinden geçmeyen kişi onu arayamaz (aramamalı). (26/5)

بس سیه کاسه است دنیا گرد خوان او مگرد کو نمک در شوربا و چاشنی در نان نداشت

Onun sofrasının çevresinde dolaşma; (çünkü) dünya çok cimridir.

Çünkü onun çorbasında tuz; ekmeğinde (de) tat yoktur. (46/6)

ملک دنیا استخوانی بیش نیست کش چو سگ بیرون در دارد دلم

Dünya mülkü bir kemikten fazlası değildir.

Çünkü o köpek gibi dışarı atar gönlümü. (153/11)

جهان ای سیف فرغانی خرابست منه رخت اندرین ویران و می رو

Ey Seyf-i Fergâni! Dünya yıkıntıdır.

Bu yıkıntıya yerleşme ve git. (244/18)

ملک دنیا به اهل دنیا ده گاه تسلیم کن بگاه ربای

Dünya mülkünü dünya ehline ver.

Samanı saman çalana teslim et. (566/6)

4.1.2. Güneş (خورشید)

Yeryüzündeki hayatı ve ilk dönemlerden beri insanları birçok bakımdan etkileyen, Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde en çok durduğu iki gök cisminen biri olup (diğeri ay) Allah'ın üzerine yemin ettiği nesneler arasında yer alır.⁴⁴¹

Şiirde güneş; ışık ve aydınlık vermesi, parıltısı, hararet ve ısı hareket etmesi, şekli, zaman içerisinde görünüşü ve kaybolması, ay gölge ve zerre ile yakın ilgisi, bitkiler ve insanlar için taşıdığı önem bakımlarından ele alınır.⁴⁴²

⁴⁴¹ Celal Yeniçeri, "Güneş", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 288.

⁴⁴² Sefercioğlu, 369.

Seyf güneşi; ışığı, ısısı, parlaklığı ve Allah'ın Nur imiyle olan bağlantısı yönleriyle şiirine dâhil eder. Allah'ın kendi zatını gözlerden gizlediğini; ama kendi varlığının işaretlerini mahlûkat içine koyduğunu söyler. Sevgilinin yani Allah'ın mevcudiyetinin ilk izinin -Nur ismini kastederek- bu ismin nurundan ay ve güneşe vermiş olduğu ışık olduğunu ifade eder. Sevgiliyi, etrafı gündüz gibi aydınlatması ve yüzünün parlaklığı yönüyle güneşe benzetir ve sevgilinin yüzünü görme hasretiyle yananların, sevgilinin yüzünün çok az bir yerini bile görseler, her birisinin birer ay olacaklarını düşünür. Ayrıca sevgilinin yüzünü gören güneşin hayret edeceğini ifade eder. Seyf'e göre; Allah'ın Nur isminden hayat bulan güneş, bu isme her an muhtaçtır. Bir an bu nur kesilse cansız kalan insan gibi güneş de enerjisini yitirecek ve sönecek. Bu sonsuz nur sahibi kaynaktan mahrum kaldığı için sıcaklığını kaybedecek ve donacak.

ای عین خود از چشم نهان کرده و خود را در باطن اعیان با اثر تعبیه کرده
رویت که نخستین اثرش صبح وجودست یک لمعه خود در مه و خور تعبیه کرده

Ey kendi zatını gözden gizleyen

Ve varlık içinde iz bırakan!

Onun ilk izi varlığın sabahı olan senin yüzün

Kendisinin bir ışığını ay ve güneşe vermiş. (73/7-8)

آفتاب گرم رو را کاسمانها در قفاست گر مدد ز آن رخ نباشد یخ بگیرد آب روش

Arkasında gökler olan sıcak yüzlü güneş,

O yüzden yardım almazsa onun yüzünün suyu donacak. (87/4)

حسن کو جلو خود میکند اندر مه و خور هر نفس صورت او جان خواهد از پیکر تو

Güneş ve ayda kendi cilvesini gösteren güzelliğin sureti

Her an senin bedeninden can ister. (95/10)

ترا بدیدم و بر من چو روز روشن شد که آفتاب بزاید ز مادر و پدری

Seni gördüm ve ben gündüz gibi aydınlandım.

Demek ki güneş bir anne ve babadan doğar. (122/4)

هر یکی ماهی شوند از ذره‌یی پیدا کنی آفتاب روی خود را بر هواداران خویش

Âşıklarına kendi yüzünün güneşinin bir zerresini göstersen

Her biri bir ay olur. (251/3)

اگر خورشید رخسار تو بیند در آن رخساره حیران باز ماند

Güneş senin yüzünü görse

O yüz karşısında şaşırıp kalır. (434/5)

4.1.3. Ay (ماه)

Ay, güneş sistemi içinde beşinci büyük uydudur. Dünyanın tek doğal uydusu olan ay, Dünya'ya en yakın gök cisimidir. Kendi etrafında ve Dünya'nın etrafında dönen ışığını güneşten alan Ay, Güneş ile Dünya arasına gelince görünmez. Çünkü aydınlanan tarafı, güneşe bakar.⁴⁴³

Ay; güneşten aldığı ışıkla geceyi aydınlatması, yol göstermesi, geceye ve gecede ki tabiata güzellik ve çekicilik vermesi, yanına yaklaşılamayışı, her gece görünmeyişi ve bir yerde sabit durmayışı yönleriyle şiirde işlenir.⁴⁴⁴

Seyf'in şiirinde ay, ışığını güneşten alması ve geceyi aydınlatması sebebiyle yerini alır. Dünyadaki güzellikleri aya; sevgiliyi de güneşe benzeten Seyf, “*Nasıl ki ay ışığını güneşten alıyorsa dünya güzellikleri de güzelliklerini sevgiliden alır.*” der. Sevgiliyi aya benzetir. Fakat ayda gül yetişmeyeceğini söyleyerek sevgiliyi daha üstün bir konuma taşır. Daha sonra sevgiliyi cana benzetir ve canın yüzünün de böyle olmayacağını söyleyerek sevgiliyi yine daha üstün tutar. Ayın güzellikten bahsettiğini; ama sevgilinin huzurunda “*Onun panzehir gibi dudağı ve zehirli diş gibi gamzesi yoktur.*” diyerek yine sevgiliyi aydan daha üstün tutar. Sevgiliyi padişaha benzetir ve ayın da bu padişahın halkından olduğunu ifade eder. Ayın geceyi aydınlatmak için sevgilinin güzelliğinden yardım aldığını aktarır. Kendini; ışığını güneşten alan aya, sevgiliyi de güneşe benzeterrek güneşsiz aydınlığı olmayan ay gibi olduğunu söyler.

⁴⁴³ Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1992, VI, 1891.

⁴⁴⁴ Tolasa, 417.

چو ماه آشرفَتِ الارضُ بر جهان تابد در آسمان و زمین نور و نار چون گنجد

Yeri aydınlatan⁴⁴⁵ ay dünyayı aydınlatınca
Gökyüzünde ve yeryüzünde nur ve ateş nasıl sığar. (31/4)

خوب رویان جهان کسبِ جمال از تو کنند آفتاب از بُود مه نشود نورانی

Dünya güzelleri güzelliği senden alıyorlar.
Güneş olmazsa ay aydınlık olmaz. (40/3)

ماهی، اگرچه مه را بر روی گل نروید جانی، اگرچه جان را صورت چنین نباشد

Sen aysın; gerçi ayın yüzünde gül bitmez.
Sen cansın; gerçi canın yüzü böyle olmaz. (58/2)

بی مدد تو کجا نور دهد شب بماه ورنه بروز آفتاب از تو منور شود

Senin yardımın olmadan gece ayla nasıl aydınlanır.
Yoksa güneş gündüzü senden mi aydınlatıyor. (136/2)

پیغام روی تو چو ببرند ماه را مه گفت من رعیتم آن پادشاه را

Senin yüzünün haberini aya götürdükleri zaman
Ben o padişahın halkındanım, dedi. (207/1)

آفتابی در شرف، من همچو ماهم در خسوف روشنایی نیست بی آن روی نورانی مرا

Üstünlükte güneşsin; ben batmakta olan ay gibiyim.
O aydınlık yüz olmadan benim için aydınlık olmaz. (304/9)

مه پیش تو از حسن زند لاف ولیکن او نوش لب و غمزه چون نیش ندارد

Ay senin huzurunda güzellikten konuşur; ama
Onun panzehir gibi dudağı ve zehirli diş gibi gamzesi yoktur. (385/3)

⁴⁴⁵ Zümer: 39/69

4.1.4. Felek (چرخ، گردون، فلک)

Yıldızların döndüğü yer anlamını taşıyan felek, ortaçağ İslam kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gökküre, gezegenlerin yörüngesidir. Güneşle ay dâhil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere; iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur edilmiş ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah'ın izniyle döndüğü fikri benimsenmiştir.⁴⁴⁶

Seyf, feleği dönmesi ve yedi tahtının olması gibi yönleriyle şiirine konu eder. Feleğin her gece sevgilinin aşkından dolayı inleyenler için feryat ettiğini söyler. Feleği, satranç oynayan bir kişiye; sevgiliyi de satrançteki şahı benzettir ve yeryüzünde sevgili gibi şah görmediğini dile getirir. Feleğin dünyanın etrafında çok döndüğünü; fakat sevgili gibisini görmediğini düşünür. Feleğin yedi tahtı olduğunu ifade eder ve onun kutbunun da sevgilinin üzüntüsü olmadığında cenaze taşıyan gibi olacağını aktarır.

هر شب ز بار عشقت در گوشهای خلوت گردون فغان بر آرد از نالهٔ خموشان

*Felek her gece senin aşkının yükünden dolayı
Halvet köşelerinde suskunların iniltisinden feryat ediyor. (134/5)*

فلک گرچه بسی گرد جهان گشت ولیکن چون تو کمتر دیده باشد

*Felek gerçi dünyanın etrafında çok döndü;
Ama senin gibisini az görmüştür. (225/4)*

بی غم او مرده‌کش باشد چو نعلش قطب گردونی که هفت اورنگ داشت

*Yedi tahtı olan feleğin kutbu
Onun üzüntüsü olmadan ölü taşıyanın (taşıdığı) cenaze gibi olur. (236/6)*

⁴⁴⁶ İlhan Kutluer, "Felek" *DİA*, İstanbul 1995, XII, 303-304.

4.1.5. Jüpiter (مشتري)

İkinci felekte bulunan Müşteri, saadet burcu olarak da bilinir.⁴⁴⁷ Gezegenlerin en büyüğüdür. Çıplak gözle görülebilen tek gezegendir. Bu özelliği ve parlaklığı sebebiyle şiirde, sevgilinin yüzü olarak düşünülür.⁴⁴⁸

Seyf, kelime manasından hareket ederek Jüpiter'i (Müşteri) alış verişte bir alıcı, müşteri olarak gösterir. Aşağıdaki beyitte geçen "Müşteri" kelimesinde îhâm sanatı vardır. Kelime hem "Jüpiter" hem de "satın alıcı, müşteri" anlamlarına gelir. Bu iki anlam ile de düşünüldüğü zaman beyitte mana çıkar. "*Jüpiter senin için ortaya çıktığında*" ya da "*Bir güneş sana müşteri olduğunda*" diye düşünüldüğünde her iki şekilde de mana çıkmaktadır.

بامه دولت قران کرد اخترت چون ترا شد آفتابی مشتری

Jüpiter senin için ortaya çıktığında (Bir güneş sana müşteri olduğunda)

Senin yıldızın şans ayıyla aynı burçta geldi. (243/6)

4.1.6. Venüs (زهره، ناهید)

Zühre; Nâhid, Çobanyıldızı ve sa'd-ı asgar (küçük kutluluk) isimleriyle de bilinir. Üçüncü felek gökte bulunur. Cuma günü ve salı gecesi onun tesirindedir. Şiirde genellikle şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.⁴⁴⁹

Seyf, Venüs'ü yüksekte bulunuşu, çenginin oluşu ve tambur çalması yönleriyle ele alır.

در بر مطرب ما می شنود گوش رباب ناله عشق توز ابریشم چنگ ناهید

Bizim çalgıcımızın yanında rebabın kulağı senin aşkının iniltisini

Venüs'ün çenginin ipek telinden duyuyor. (52/6)

شبی از مجلس مستان بر آمد ناله چنگش رسد از غایت تیزی بگوش زهره آهنگش

Bir gece sarhoşlar meclisinden onun çenginin iniltisi yükseldi.

⁴⁴⁷ Cemal Aksu, *Divan Arasında Lütî Divanı'nın Tahlili*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, 41.

⁴⁴⁸ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 1149; Sefercioğlu, 367.

⁴⁴⁹ Pala, 494.

Onun sesi son derece yüksekliğinden dolayı Zühre'nin kulağına ulaştı. (230/1)

وقت ما خوش نشود جز بسماع نامت ورچه در مجلس ما زهره بود طنابوری

*Her ne kadar bizim meclisimizde Venüs tamburi olsa da
Bizim vaktimiz senin ismini dinlemekten başka güzel olmaz. (418/6)*

4.1.7. Merkür (عطارد)

Utarit olarak da bilinir. Güneşe yakın bir gezegendir. İkinci kat gökte bulunur. Şiir, hitâbet ve kitâbetin piri sayılır.⁴⁵⁰

Seyf, Merkür'ü genel anlamıyla kullanır.

بگوش هوش زمانی سماع قول رهی کن اگر عطارد ذهنی ور آفتاب ضمیری

*Eğer zihnin Merkür'ü ve vicdanın Güneş'i isen
Zamanı akıl kulağıyla söz dinlemeye köle yap. (89/12)*

4.1.8. Ülker yıldızı (پروین)

Pervin ve Süreyya isimleriyle de anılır. Altı ya da yedi yıldızdan meydana gelen bir yıldız kümesidir. Kümeyi meydana getiren yıldızlar iki sıra halindedirler. Aya yakın olan bir yıldızdır.⁴⁵¹

Seyf, Ülker takım yıldızını ay ile birlikte kullanır. “*Ayla meşguliyetten Ülker yıldızını göremedim.*” diyerek ayı yani sevgiliyi Ülker takım yıldızından yani diğer sevilen her şeyden daha üstün tutar. Başka bir yerde de ayı kullanmadan “*Sevgiliyi gördüğümde bende başka bir Ülker yıldızının isteği nasıl kalır.*” diyerek yine sevgilinin olduğu yerde başka bir şeyi sevmeye isteğinin olmayacağını vurgular.

ندیدم چون تو کس یا کس چو تو نیست ز مشغولی بـمه پروین ندیدم

*Senin gibi birisini görmedim ya da senin gibi birisi yoktur.
Ayla meşguliyetten Ülker yıldızını göremedim. (84/3)*

⁴⁵⁰ Onay, 417.

⁴⁵¹ Enverî, Ferheng-i Rûz-i Sohen, 234; Sefercioğlu, 363.

نظر کردم بتو خوبان بیفتادند از چشمم چو مه دیدم کجا ماند دگر پروای پروینم

Sana baktım, güzeller benim gözümde düştüler.

Ayı gördüğümde bende Ülker yıldızının isteği nasıl kalır. (173/9)

گر تو دستور دهی ماه بروید هر شب از سر کوی تو با مئسۀ پروین گل

Sen emredersen, ay her gece Ülker yıldızının süpürgesiyle

Senin mahallenin başından gül süpürür. (188/7)

4.1.9. Süha (سها)

Büyükayı takım yıldızının en küçük yıldızıdır.

Seyf, “*Süha kimseye güneşi göstermedi.*” diyerek Süha yıldızının güneşin varlığından haber vermediğini ifade eder. Bu bağlamda Allah’a giden yolda kişinin aklıyla yol alamayacağını anlatırken Süha yıldızını kullanır.

بعقل کس نتوانست ره بسوی تو بردن سها نکرد کسی را بافتاب دلالت

Akılla kimse sana doğru giden yolu bulamaz.

Süha kimseye güneşi göstermedi. (21/8)

4.1.10. Gökyüzü (آسمان)

Gökyüzü, Mezdiyesna inanışında tanrılardan birinin adı olarak anılır. Avestâ’da yer yer geçmektedir. Pehlevî dili ve Farsça’da “âsumân” şeklinde bilinir. Zerdüştdininde, gökyüzü tanrısının ve güneş takviminde her ayın 27. gününün sorumlusunun adı olarak geçer.⁴⁵²

Seyf, gökyüzünü dönmesi yönüyle ele alır. Sevgiliyi gökyüzüne benzetir ve yüzünde aramamak gerektiğini söyler. Bu bağlamda; dönen gökyüzündeki yıldızların coşkusu, raks eden sevgilinin karşısındaki âşıklara benzetir. Başka bir yerde de gönlü gökyüzüne benzeterek gökyüzünün ay ve güneş güzelleştirdiğini, gönlün de sevgilinin aşkıyla dolduğunu ifade eder.

⁴⁵² Rahîm Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş., 419-420.

اندر زمین چه جویی آنرا که از نکویی چون آسمانش بر رو خورشید و ماه باشد

*Onu niye yeryüzünde arıyorsun; çünkü güzellikten dolayı
Onun yüzünde gökyüzündeki gibi güneş ve ay vardır. (32/2)*

همچو (تو) شاهی کجا دیدست در میدان حسن بر رخ نطع زمین این آسمان مُهره باز

*Satranç oynayan bu gökyüzü, yeryüzünün satranç tahtasındaki
Güzellik meydanında senin gibi bir şahı nerede görmüş. (145/6)*

عاشقان را شور حاصل شد چو جانان رقص کرد آسمان زد چرخ و شد مر اختران را وقت خوش

*Sevgili raks ettiğinde âşıkların coşkusu ortaya çıktı.
Gökyüzü döndü ve yıldızların zamanı mutlu oldu. (404/9)*

عشقت چو صبح در افق جان کند اثر پُر آفتاب و ماه شود آسمان دل

*Senin aşkın can ufkundaki sabah gibi iz bırakır.
Gönül gökyüzü güneş ve ayla dolar. (426/3)*

4.1.11. Yıldız (اختر)

Seyf, parlaklığı, ay ve güneş ile olan ilişkisi yönleriyle yıldızı şiirine dâhil eder. Kendisini yıldıza benzetir ve ayın hizmetinden yani sevgiliye kavuşmaktan uzak olduğunu söyler. Yıldızlar gibi ayla yani sevgiliyle sabahlamak ister. Seyf'e göre sevgili güneştir ve yıldız olan âşık ise ışığını ondan alır. Nasıl ki yıldız güneşle aynı olamazsa dünyada sevgili gibi bir güzel de yoktur.

اختر از خدمتِ قمر دور است مگس از صحبتِ شکر دور است

*Yıldız ayın hizmetinden uzaktır.
Sinek şekerin sohbetinden uzaktır. (27/1)*

ما چون ستاره ایم و تو خورشید و نور ما از نور روی تست، ز ما بر متاب روی

*Biz yıldız gibiyiz; sen güneş. Bizim ışığımız senin yüzünün nurundandır.
Bizden yüzünü çevirme. (179/4)*

چراغ وارم از آن پس اگر گشند رواست ستاره وار چو با مه شبی بروز آرم

*Bundan sonra kandil gibiyim. Yıldız gibi bir gece ayla sabaha ulaşınca,
Öldürseler de uygundur. (196/5)*

هیچ کس نیست ز خوبان جهان همچون تو هرگز ستاره بخورشید نباشد مانند

*Dünya güzellerinden senin gibi hiç kimse yoktur.
Yıldız asla güneşle aynı olamaz. (268/2)*

عاشق از چرخ و ز انجم برترست اختر عاشق نیاید در رصد

*Âşık felek ve yıldızdan daha üstündür.
Âşığın yıldızı gözlemlenemez. (271/12)*

مرا از پی روز وصل خود ای مه همه شب چو ستاره بیدار داری

*Ey ay! Kendi kavuşma günün için
Her gece yıldız gibi beni uyanık tuttun. (352/7)*

4.1.12. Kutup (قطب)

Seyf, sabit olması yönüyle şiirinde kutba yer verir. Kendisinin felek gibi döndüğünü; fakat gönlündeki üzüntünün kutup gibi sabit olduğunu ve feleğin kutbunun yedi tahtının olduğunu söyler. Başka bir yerde de yeryüzü gibi sabit olduğunu; bu yüzden kutup gibi yerinden hareket ettirilemeyeceğini ifade eder.

غمش چون قطب ساکن گشت در دل ولی چون چرخ گردان کرد مارا

*Onun üzüntüsü gönülde kutup gibi sabit oldu.
Fakat bizi felek gibi döndürdü. (124/7)*

بی غم او مرده کش باشد چو نعش قطب گردونی که هفت اورنگ داشت

*Yedi tahtı olan feleğin kutbu
Onun üzüntüsü olmadan ölü taşıyanın (taşdığı) cenaze gibi olur. (236/6)*

ساکنم همچون زمین ای دشمن اندر کوی دوست گر فلک گردی چو قطب از جا نجبنانی مرا

*Ey düşman! Yeryüzü gibi sevgilinin mahallesinde yerleşmişim.
Felek olsan beni kutup gibi yerimden hareket ettiremezsin. (303/10)*

4.2. ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

Seyf-i Fergânî'nin gazellerinde; sabah, gece, nevrüz, ilkbahar, sonbahar, kış vb. zamanla ilgili mefhumlar zikredilmiştir. Bunlar:

4.2.1. Sabah (صبح)

Seyf, sevgilinin bulunduğu yerde sabahın gelmesine gerek kalmadığını düşünür. Bu düşünceyle sabaha seslenerek, gecede gizli kalmasını söyler. Rüzgâr ile birlikte kullandığı bir yerde de sabah rüzgârının sevgilinin mahallesinden geldiğini ifade eder.

امشب ای صبح تو در دامن شب پنهان باش کآفتابی که بر آید ز گریبان اینجاست

*Ey sabah! Sen bu gece gecenin eteğinde gizli ol;
Çünkü yakadan yükselen bir güneş buradadır. (35/7)*

آن دلارامی که آرامی نباشد با منش کرد شام عاشقان چون صبح روی روشنش

*Benimle huzurlu olmayan sevgilinin aydınlık yüzü
Âşıkların gecesini sabah gibi yaptı. (211/1)*

نسیم صبح پنداری ز کوی یار می آید بجائها مژده می آرد که آن دلدار می آید

*Sevgilinin mahallesinden geleni sabah nesimi sanırsın.
Canlara sevgilinin geleceği müjdesini getiriyor. (408/1)*

خورشید رخ تو چو بدیدم بسعادت چون مهر شدم طالع و چون صبح دمیدم

*Senin yüzünün güneşini mutlulukla gördüğüm zaman
Güneş gibi doğdum ve sabah gibi ortaya çıktım. (456/8)*

4.2.2. Gece (شب)

Seyf, geceyi sevgiliye kavuşamayanların başta kendisinin herkesten habersiz olarak ağlayıp inlediği, gözden yaşlar akıttığı zaman olarak ifade eder. O kadar ki yakınında oturan kişilerin de bu seslerden dolayı uyuyamadığını aktarır. Hatta feleğin bile, bu durum karşısında feryat ettiğini belirtir. Ayrıca kendisini geceye benzeterek sevgilinin güzel yüzü olmadığına gece gibi karanlıkta kaldığını ifade eder.

ز افغان سیف ای جان شبها میان کویت خفته خبر ندارد سر بر کنار جانان

Ey can! Sevgilinin yanında uyumuşun

Senin mahallendeki Seyf'in gece ağlayıp inlemelerinden haberi olmaz. (129/9)

هر شب ز بار عشقت در گوشهای خلوت گردون فغان بر آرد از ناله خموشان

Felek her gece senin aşkının yükünden dolayı halvet köşelerinde

Suskunların iniltisinden feryat ediyor. (134/5)

دوش بر آتش شوقت همه شب از دیده آب می ریختم و سوز تو ننشست مرا

Dün gece boyunca senin şevk ateşin üzerine gözden

Yaş akıtıyordum ve senin ateşin benim için dinmedi. (261/7)

شب ز افغان من نمی خسبد هر کرا خانه در جوار منست

Benim yakınımnda evi olan herkes

Benim feryadımdan dolayı gece uyumuyor. (371/6)

نگارینا منم بی روی خوبت شبی کز ماه تابان باز مائد

Ey sevgili! Senin güzel yüzün olmadan

Ben parlayan aydan geride kalan bir geceyim. (434/2)

4.2.3. Nevruz (نوروز)

“Yeni gün” anlamındaki nevruz, İran takviminde yılın başlangıcına denk gelen bayramın adıdır. Ferverdin ayının (21 Mart) ilk günü kutlanmaya başlanır. Birçok kaynakta bu günün bayram olarak kutlanışının Pişdadi hükümdarı olan Cemşid tarafından

başlatıldığı aktarılır.⁴⁵³ Halkın şikâyetlerini dinlemek için tahta oturduğu ferverdin ayının ilk gününe o günden sonra nevrüz denilmiş, bu törenler Cemşid'den hatıra kalmıştır.⁴⁵⁴ Başka bir efsaneye göre Allah kâinatı ve insanları bu günde yaratmış ve bütün yıldızlar bu günde dönmeye başlamıştır.⁴⁵⁵ İslam'da Hz. Peygamber'in Ali'ye "Ben kimin mevlası" yani velisi isem "Ali de onun mevlasıdır" buyurduğu gün olmasından dolayı Ehlibeyt taraftarları ve tarikat ehli İslamî bir kudsiyet vermişler, bayram saymışlardır. Alevî ve Bektaşilerce Hz Ali'nin doğduğu gündür.⁴⁵⁶

Seyf, nevruzu baharla ilgili özellikleri sebebiyle özellikle de rüzgâr ve esinti ile birlikte şiirine konu eder.

بهار آمد و گویی که بادِ نوروزی فشانده مشک بر اطرافِ باغِ پیروزی

Bahar geldi ve sanki nevrüz rüzgârı

Uğurlu bahçenin etrafında mis saçmıştır. (98/1)

روزِ نوروزست و بوی گلِ همی آرد نسیم عندلیب آمد که با گلِ صحبتی دارد قدیم

Nevruz günüdür ve esinti gülün kokusunu getiriyor.

Gülle eski bir sohbeti olan bülbül geldi. (438/1)

4.2.4. Mevsimler

4.2.4.1. İlkbahar (بهار)

Seyf, ilkbaharı bahçelere canlılık gelmesi ve bitkilerin tekrar hayat bulması ile ilgili olarak şiirine dâhil eder. İlkbaharın sevgilinin yüzü karşısında gülü yetiştirdiğine nedamet edeceğini söyler. "Dünyada senin yüzünden eserler vardır. İlkbahar, senin yüzünün eserlerinden birisidir." diyerek ilkbaharın güzelliğinin Allah'ın Cemal isminin bir tecellisi olduğunu ifade eder. Ömrün güzelliğinin sevgilinin yüzünün ortaya çıkmasıyla olacağını anlatırken bahçenin güzelliğinin ortaya çıkmasının ilkbahara bağlı olduğunu ifade ederek anlatır.

⁴⁵³ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 547-548.

⁴⁵⁴ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 204.

⁴⁵⁵ Pala, 357.

⁴⁵⁶ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, 239.

گر از رویت بهار آگاه باشد پشیمان گردد از آوردن گل

Eğer bahar senin yüzünün (güzelliğinden) haberdâr olsa

Gülü getirmekten pişman olur. (102/4)

ز روی تو بعالم در اثرهاست بهار آنک یکی ز آثار رویت

Dünyada senin yüzünden eserler vardır.

Bahar, senin yüzünün eserlerinden birisidir. (253/8)

عمر بی روی یار چون باشد بوستان بی بهار چون باشد

Sevgilinin yüzü olmadan ömür nasıl olur.

Bahar olmadan bahçe nasıl olur. (388/1)

4.2.4.2. Kış (زمستان)

Seyf, sevgiliye kavuşamayan kişinin halini kışa benzetir. Kavuşması durumunda kışının bahar olacağını söyler. Bu bağlamda kış mevsimini şiirinde kullanır.

گر از رنگ و بوی تو یابد مدد دی اندر زمستان بهاری کند

Senin rengin ve kokundan yardım bulursa

Kışta aralık ayını bir bahar yapar. (66/5)

4.2.4.3. Sonbahar (خزان)

Seyf, sonbahara yaprakların döküldüğü mevsim olması yönüyle şiirinde yer verir. Sevgiliden ayrılığını anlatırken kendisini, sonbaharda yapraklarının dökülmesi sonucunda gülden ayrı kalan bülbülle aynı tutar.

ما چو بی برگیم چون بلبل ز گلبن در خزان بانوای نیکویی دوری تو از مادر بهار

Biz sonbaharda gül bahçesindeki bülbül gibi yapraksızız.

Sen baharda güzellik sesiyle bizden uzaksın. (25/2)

4.3. SU VE SU İLE İLGİLİ UNSURLAR

Seyf-i Fergânî şiirinde; su, yağmur, bulut, deniz, sel, çiy, kırağı vb. su ve su ile ilgili unsurları konu eder. Bunlar:

4.3.1. Su (آب)

Anâsır-ı erbaa adı verilen dört önemli unsurdan birisi olan su, canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları, hayat verme özelliğine sahip en önemli unsurlardan biridir.⁴⁵⁷

Seyf, suyu ateşi söndürmesi ve ateşin üzerine koyulduğunda kaynaması yönleriyle şiirine konu eder. Sevgiliye kavuşmayı isteyen gönülden, ayrılık ateşinin üzerine su dökmesini ister. Sevgiliye kavuşmada çektiği sıkıntıları anlatırken ateşin üzerine konulan su gibi olduğunu söyleyerek, suyun kaynayacağını ifade eder.

ای دلِ خام طمع آب برین آتش زن چند بر خاکِ درش باد همی پیمایی

Ey boşuna isteyen gönül, bu ateşin üzerine su dök.

Ne zamana kadar rüzgâr gibi onun kapısının toprağında dolaşacaksın. (130/7)

ز حسرتِ کام گردد تلخ آن دم جان شیرین را که لعل او در آمیزد شکر با آبِ گفتارش

Ağız hasretinden dolayı o an tatlı can acı olur;

Çünkü onun yakut dudağı söz suyuyla şeker karıştırır. (192/4)

ز عشق همچو تویی اضطراب من چه عجب که آب بر سر آتش نهند جوش بود

Senin gibisinin aşkından dolayı benim ıstırabım ne tuhaftır.

Ateşin üzerine koyulan su kaynar. (355/3)

4.3.2. Yağmur (باران)

Seyf, sevgiliye kavuşmayı yağmur suyuna; hayatı ise tarlaya benzetir. Bu bağlamda yağmuru kullanarak tarlanın kuruduğunu ve kurumuş tarlaya yağmurun yağmadığını ifade eder.

⁴⁵⁷ Enverî, Ferheng-i Rûz-i Sohen, 1; Sefercioğlu, 396.

خشک شد بی آبِ وصلتِ کشتزارِ عیشِ ما تا بکی داری ز کشت خشک ما باران دریغ

Sana kavuşma suyu olmadığından bizim yaşam tarlamız kurudu.

Ne zamana kadar bizim kuru tarlamızdan yağmuru esirgeyeceksin. (86/5)

تو خورشیدی ز من پنهان و من با اشکِ چون باران گهی چون ابر می گریم گهی چون برق می خندم

Sen benden gizli bir güneşsin ve ben yağmur gibi gözyaşıyla,

Bazen bulut gibi ağlarım; bazen şimşek gibi gülerim. (201/4)

اگر در ره بجیحـونی رسـیدی درو پیوند چون باران و می رو

Yolda bir Ceyhun'a rastlarsan,

Yağmur gibi ona katıl ve git. (244/12)

4.3.3. Bulut (ابر)

Seyf; bulutu, güneş ve ayın görülmesini engellemesi yönüyle ele alarak, sevgilinin yüzünün görülmesini engelleyen sevgilinin zülfüne benzetir. Başka bir yerde de bulutu göze benzeterek sevgilinin ay gibi olan yüzünün parlaklığı karşısında, buluttaki yağmur damlları gibi gözden gözyaşlarının aktığını belirtir. “*Rahmet bulutu*” olarak geçen bir yerde de kuru yeryüzünü sulayan araç olarak ele alır ve yine sevgili yolunda ağlayan gözü buluta benzetir.

سایه زلفِ چو ابر از پیش رویت دور کن تا ببیند آسمان اندر زمین خورشید و ماه

Gökyüzünün yeryüzündeki güneş ve ayı görmesi için

Bulut gibi olan zülfünün gölgesini yüzünün önünden uzaklaştır. (150/2)

زلف تو آفتابِ رخت را حجاب شد خورشید را ز ابر بود در حجاب روی

Senin zülfün güneş gibi olan yüzünü kapattı.

Güneşin yüzü buluttan dolayı kapandı. (179/8)

چو ابر گریه کند چشم من چو کرد طلوع بر آسمان جمالت چو صبح خندان ماه

Senin güzelliğinin gökyüzünde, gülen ay sabah gibi doğunca

Benim gözüüm bulut gibi ağlar. (193/8)

بر زمین خشک بارد ابرِ رحمت هر کجا عاشقی را تر شود از دیده گریان مژه

Rahmet bulutu kuru yeryüzünde her yere yağmur yağdırır.

Âşığın kirpiği ağlayan gözden ıslanır. (579/8)

4.3.4. Deniz (دریا)

Seyf, denizi sedef ve incinin içinde bulunması, bardakla ölçülemeyecek kadar büyük oluşu ve içinde boğulma gibi yönleriyle ilgili olarak şiirine dâhil eder. Kendini damlaya sevgiliyi ise denize benzetir. Âşık ile maşuk arasında senlik ve benlik diye bir şeyin olmadığını anlatırken, denizdeki damlanın varlığından bahseder. Denizde damlanın varlığı ne kadar belli ise âşığın benliğinin de sevgilinin yanında o damla gibi olması gerektiğini düşünür. Kendisinin küçük bir ırmak iken zamanla deniz olma yolunda ilerlediğine inanır. Kendisine seslenerek aşkı anlatmamasını ister. Bu işin ne kadar zor olduğunu anlatırken denizin suyunun bardakla ölçülmesi ne kadar zor ise bu işin de o kadar zor olduğunu aktarır. Sevgilinin ayrılığındaki durumu anlatırken “*Ayrılık denizi*” olarak belirtir. Sevgilinin aşkının yolunu tarif ederken “*Kan denizinde gitmek*” diye tarif eder. Gönüldeki aşktan habersiz olan sevgiliyi anlatırken, gaflet denizindeki sedef gibi suya battığını ifade eder.

بچشم معنی چندانکه باز می نگرم ز روی نسبت ما قطره ایم و دریا تو

پس این تویی و منی در میانه چندانست که قطره بحر ببیند تو ما شوی ما تو

Mana gözüyle tekrar baktıkça

Bizim kıyaslamamıza göre biz damlayız; sen deniz.

O halde aradaki bu senlik ve benlik

Denizde damlayı gördüğün kadardır; sen biz olursun biz de sen oluruz. (123/4-5)

چون تو در دریای غفلت غرقه‌یی همچون صدف ز آن نمی دانی که گوهر عشق دارد کان دل

Sen gaflet denizinde sedef gibi suya batmış olduğun için

Gönül madeninin aşk incisine sahip olduğunu bilmiyorsun. (241/8)

سیف فرغانی رو وصف ره عشق مکن چون بپیمانه کسی گیل کند دریا را؟

*Seyf-i Fergânî git; aşk yolunu vasfetme;
Çünkü birisi kadehle denizi ölçebilir mi? (299/15)*

غرقه بحر فراق توام (و) تشنه وصل وینچنین تا به ابد بهر تو بتوان بودن

*Senin ayrılık denizinde boğulmuşum; ama kavuşmaya susamışım.
Böylece sonsuza kadar senin için olunabilir. (345/4)*

درین صحرا بدم جویی کنون دریا همی باشم درین میزان جوی بودم کنون دینار می گردهم

*Bu çölde bir ırmak idim; şimdi deniz oluyorum.
Bu terazide bir arpa idim; şimdi dinar oluyorum. (490/3)*

طریق عشق جانان چیست در دریای خون رفتن مدان آسان که دشوارست ره بی رهنمون رفتن

*Sevgilinin aşkının yolu nedir? Kan denizinde gitmek.
Kolay sanma; çünkü rehbersiz yol gitmek zordur. (552/1)*

4.3.5. Sel (سیل)

Seyf, sevgilinin ayrılığında gönlün kan akıttığını ve bu kandan sel olduğunu söyler. Bu şekilde şiirinde sele yer verir.

ز خون دل روان کردست جویی سیف فرغانی ندانم تا چو سیل این جو چه سنگ آرد سبویش را

*Seyf-i Fergânî gönül kanından bir nehir akıttı.
Sel gibi bu nehrin onun testisine nasıl bir taş getireceğini bilmiyorum. (26/10)*

4.3.6. Çiy (ژاله)

Seyf, yaprağın üzerindeki çiyi sevgilinin yüzündeki tere benzettir. Bu bağlamda şiirinde çiyi kullanır.

ژاله بر برگ سمن همچون عرق بر روی او لاله در صحن چمن مانند آن رخسار نیست

*Yaseminin yaprağı üzerindeki çiy, onun yüzündeki ter gibi;
Çimenliğin ortasındaki lale o yüz gibi değildir. (71/2)*

4.3.7. Kırağı (شبنم)

Seyf, sevgilinin ayrılığında döktüğü gözyaşlarını kırağıya benzetir. Kırağı bu kullanımıyla şiirdeki yerini alır.

چون شبنم آب دیده من در فراق تو بر گرد می نشیند و در خاک می رود

*Benim gözyaşım onun ayrılığında kırağı gibi
Tozun üzerine oturuyor ve toprağa gidiyor. (391/5)*

4.4. HAVA İLE İLGİLİ MEFHURLAR

Seyf-i Fergânî, şiirinde hava ile ilgili mefhumlar olarak; rüzgâr, şimşek ve sabayı ele alır. Bunlar:

4.4.1. Rüzgâr (باد)

Seyf, rüzgarı esmesi sebebiyle şiirine dâhil eder. Sevgilinin arzusuyla dolu canın sıkıntısını anlatırken rüzgârın, denizin suyunu coşturduğundaki durumu gibi olduğundan söz eder. Sevgilinin mahallesinden gelen rüzgârın, onun kokusunu getirdiğini ve aşk ateşini yüz kat artırdığını ifade eder.

از هوای تست دایم جان ما در اضطراب باد می آرد نه آتش آب دریا را بجوش

*Senin arzundan dolayı her zaman bizim canımız ıstıraplıdır.
Denizin suyunu rüzgâr coşturur; ateş değil. (87/12)*

ای دل خام طمع آب برین آتش زن چند بر خاک درش باد همی پیمایی

*Ey boşuna isteyen gönül! Bu ateşin üzerine su dök.
Ne zamana kadar rüzgâr gibi onun kapısının toprağında dolaşacaksın? (130/7)*

بیهوش شدم چو از در تو باد آمد و بوی عنبر آورد

Kapından rüzgâr gelip

Mis kokusu getirdiği zaman akılsız oldum. (203/11)

از هوای تو در آفاق بگردد چون باد وز برای تو بر آتش بنشیند چو سپند

Senin arzundan dolayı rüzgâr gibi ufuklarda dolaşır.

Ve senin için üzerlik gibi ateşin üzerine oturur. (220/6)

بر آتش سودای تو از صبر اگر آبی زخم باد تو افزون می کند صد شعله اندر آتشم

Senin sevda ateşinin üzerine sabırdan su döksem

Senin rüzgârın benim ateşimdeki alevi yüz kat artırıyor. (289/2)

4.4.2. Saba (صبا)

Sabâ rüzgârı, sabah vakti doğu tarafından esen hafif ve güzel rüzgârdır. Ama şairlerin dilinde sevgilinin semtinden esen rüzgâra derler.⁴⁵⁸

Şiirde sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması gibi özellikleriyle konu edilir.⁴⁵⁹

Seyf, sabayı; koku taşıması, dağıtması yönleriyle şiirine dâhil eder. Saba rüzgârının sevgilinin kokusunu getirdiğini ve etrafa mis saçtığını söyler.

در جیب چمن باد صبا مشک فشاند چون تو بفشانی سر آن زلف بهم را

Sen o birbirine girmiş zülfünü dağıttığında

Saba rüzgârı çimenliğin yamacında mis saçar. (140/3)

صبا بیامد و آورد بوی تو، گفتم هزار جان بدهم من بدین نشان که تراست

Saba geldi ve senin kokunu getirdi.

Ben senin sahip olduğun bu nişana bin can veririm, dedim. (212/10)

⁴⁵⁸ Onay, 397.

⁴⁵⁹ Pala, 383.

4.4.3. Şimşek (برق)

Seyf, şimşegi ışık saçması, ateş çıkarması ve aniden belirmesi yönleriyle ele alır. Sevgilinin aşkının âşıkta bir anda ve etkili bir şekilde belirmesini “*şimşek gibi çakmak*” olarak ifade eder. Sevgilinin aşkının üzüntüsüyle şimşek gibi ateş çıkardığından ve âşıklık halini anlatırken gülüşünün şimşek gibi olduğundan söz eder.

تو خورشیدی ز من پنهان و من با اشکِ چون باران گهی چون ابر می‌گیرم گهی چون برق می‌خندم

Sen benden gizli bir güneşsin ve ben yağmur gibi gözyaşıyla,

Bazen bulut gibi ağlarım; bazen şimşek gibi gülerim. (201/4)

گرچه از شوق تو دارم آبِ چشمی همچو ابر همچو برق از شورِ عشقت آتش‌انداز آمدم

Gerçi senin şevkinden bulut gibi gözyaşına sahibim.

Senin aşkının coşkusundan şimşek gibi ateşçi olarak geldim. (288/7)

کسی که عشق تو بر وی گذر کند چون برق چو ابر گرید و چون رعد در خروش بود

Senin aşkın kendisine şimşek gibi çaktığı kişi

Bulut gibi ağlar ve gök gürültüsü gibi coşar. (355/2)

با غمِ عشقت چو برق می‌زند آتش دودِ نفس‌های من در ابرِ دُخانی

Benim nefeslerimin dumanı dumanlı bulutta

Senin aşkının üzüntüsüyle şimşek gibi ateş çıkarır. (414/7)

4.5. HAYVANLAR

4.5.1. Dört Ayaklı Hayvanlar

Seyf-i Fergânî gazellerinde; aslan, at, ceylan, deve, eşek, inek, kedi, köpek, kurt, öküz, tavşan vb. dört ayaklı hayvanları işler. Bunlar:

4.5.1.1. Aslan (شیر)

Kedigiller familyasının büyük yırtıcı ve etçil türü olan, kumrala çalan sarı tüyleri sahip aslan, açık arazide yaşayan bir hayvandır.⁴⁶⁰

Seyf, aslanı güçlü olması yönüyle ele alır. Köpek ve tilki ile birlikte kullanır. Aşkı aslana benzetir ve aslanın yiyecek istemesi durumunda âşığın kan olmuş ciğerinin sunulmasını ister. Aslan da olsa aşk yolunda gitmedikten sonra bu yolda giden köpekten daha aşağı olduğunu düşünür.

جای آنست که بر نفس کنی حمله شیر که سگی صنعت او، حیلۀ روباه اینست

Aslan (gibi) nefse saldırmanın zamanıdır;

Çünkü köpeklik onun sanatıdır; tilkinin hilesi budur. (39/4)

عشق شیرست و چو طعمه طلبد، از پی او جگر خون شده بر آتش دل بریان کن

Aşk aslandır. Yiyecek istediğinde onun için

Kan olmuş ciğeri gönül ateşi üzerinde kebab yap. (79/11)

سگ از کسی بهست که او راه ما نرفت شیر از سگی کمست که در غار ما نبود

Köpek bizim yolumuzda gitmeyen kimseden daha iyidir.

Aslan bizim mağaramızda olmayan köpekten daha kötüdür. (273/3)

4.5.1.2. At (اسب)

Otçul, toynaklı, memeli türden olan çok eski çağlardan beri binek, yük ve çeki hayvanı olarak insanla bir arada yaşayan bir hayvandır.⁴⁶¹

Seyf, atı kendi anlamıyla kullandığı gibi satranç oyunundaki taşlardan birisi olarak da kullanır. Gerçek anlamıyla kullandığı zaman, sevgiliye kavuşma yolunda atın üzerinde yol alan biri olarak hayal ettiği kendisinin elinde atın dizgininin olmadığını; bu yüzden “istek atı” olarak tabir ettiği ata bu yolda söz geçiremediğinden söz eder.

⁴⁶⁰ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 4635; “Aslan” *Ana britannica*, İstanbul 1986, II, 397.

⁴⁶¹ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, I, 351-352; “At” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, II, 474.

باش تا فردا ببینی خواجه در مضمار حشر همچو خر در گل، که اسبی بهر این میدان نداشت

*Yarın haşır meydanında efendiyi eşek gibi çamurda görünceye kadar sabret;
Çünkü bu meydan için bir atı yoktu. (46/10)*

گفته ای اسب طلب در پی من تیز مران با کسی گوی که در دست عنائی دارد

*Benim peşimden istek atını hızlı sürme dedin.
Elinde dizgini olan birisine söyle. (168/8)*

گاو گردون گه کشد از بهر اسب دولتت گر شوی یک روز شهمات از رخ نیکوی دوست

*Bir gün sevgilinin güzel yüzünden dolayı şah mat olursa
Feleğin ineği senin şans atın için saman çeker. (227/6)*

اگرچه نفس تو اسبیست سرکش درین ره چون خرش می ران و می رو

*Her ne kadar senin nefsin asi at olsa da
Bu yolda onu eşek gibi sür ve git. (244/7)*

پای مال اسب همت کرد شاه این بساط نطع گردون را که از انجم هزاران بیدقت

*Yıldızlardan binlerce piyonu olan feleğin satranç tahtasının himmet atı
Bu sofranın şahını ayağı altına aldı. (403/5)*

4.5.1.3. Ceylan (آهو)

İri ve siyah gözlü, ürkek, göbeğine oturan kandan misk elde edilen güzel kokulu geviş getiren memeli bir hayvandır.⁴⁶²

Seyf, ceylanı göbeğinden misk elde edilmesi, gözü ve hızlı koşması sebebiyle konu eder. Sevgilinin gözünü ceylanın gözüne benzetir. Sevgilinin ceylan gibi hızlı koştuğunu bu yüzden ona yetişemedini dile getirir. Ceylanın normalde diğer hayvanlar gibi sıradan bir hayvan olduğunu; fakat Çin’de bulunan türünün diğerlerinden ayrılarak, onun göbeğinden misk elde edildiğini ifade eder.

⁴⁶² Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, I, 192; Pala, 14.

من چو سگ زین آستان رو وا نگردانم بسنگ یار آهوچشم اگر با من کند گرگ آشتی

*Ceylan gözlü sevgili benimle görünüşte bile barışsa
Ben köpek gibi bu eşikten taşla bile yüz çevirmem. (260/3)*

یاری ز من رمیده چو آهوی تیزگام من همچو سگ درو بدویدن نمی رسم

*Süratli ceylan gibi benden korkan sevgiliye
Ben köpek gibi koşmakla ulaşamam. (278/5)*

در زمینهای دگر آهو چو دیگر جانور هست، لیکن ناف آهو مشک در چین می شود

*Başka yerlerde ceylan diğer hayvanlar gibidir;
Fakat Çin'deki ceylanın karnı misk olur. (510/8)*

4.5.1.4. Deve (شتر)

Sıcak ve kurak iklimin hâkim olduğu bölgelerde uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapıya sahip olan, etinden, sütünden, derisinden, yününden ve gübresinden faydalanılan, geniş getiren memeli bir hayvandır.⁴⁶³

Seyf, deveyi; büyüklüğü, üzerine mahfil konulması, yük çekmesi, çölde oluşu ve kervan içinde oluşu yönleriyle şiirine konu eder. Sevgilinin üzüntüsünün her gönle giremeyeceğini anlatırken “*Deve iğne deliğine sığmaz.*” der. Sevgilinin aşkından dolayı yükün altındaki deve gibi inlediğini, kervandaki deve gibi olup bu aşk kervanından ayırlamayacağını ifade eder. Sonra kendisini gül isteyen bülbüle benzeterek deve gibi çölde dikenler içinde dolaşmadığını aktarır.

غمش با هر دلی پیوند نکند شتر در چشمه سوزن نیاید

*Onun üzüntüsü her gönülle bağ kurmaz.
Deve iğne deliğine sığmaz. (113/9)*

رفیق تست نغمت را بنالد برین بالا شتر در زیر محمل

Bu yükseklikte mahfilin altındaki

⁴⁶³ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 4453; Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 222.

Senin nağmelerinle inleyen deve dostundur. (139/7)

شتری زیر بار در صحرا بگسار از قطار چون باشد

Çölde yük altındaki bir deve

Kervandan ayrılır; nasıl olur. (388/8)

چو بلبل گل همی خواهم بسان سیف فرغانی چو اشتر در بیابانها نه بهر خار می گردم

Seyf-i Fergânî ve bülbülde olduğu gibi gül istiyorum.

Deve gibi çöllerde her dikenle dolaşmıyorum. (489/13)

4.5.1.6. Eşek (خر)

Memeli, dört ayaklı, uzun kulaklı, kısa yele ve tırnağı olan, genellikle yük çekmekte kullanılan bir hayvandır.⁴⁶⁴

Şiirde kıssa ve efsanelerle anılan, sesinin çirkin oluşuyla bilinen bir hayvandır.⁴⁶⁵

Seyf, eşiği yavaş oluşu ve yük taşıması yönleriyle ele alır. Eşeğe bindiğini, yavaş olduğu için âşıklara yetişemediğini, diğerlerinin bindiği şeye binmesi gerektiğini söyler. Sevgilinin mahallesine girmek için yük taşıması gerektiğini; fakat kendisine topal eşek düştüğünü ifade eder. Nefsinin asi at gibi olduğunu; ama onu eşek gibi sürmesi gerektiğini aktarır. Bu dünyada ahiret için hazırlık yapmadan gidenlerin, bu dünyada efendi de olsalar diğer dünyada eşek gibi çamurda olacaklarını aktarır.

باش تا فردا ببینی خواجه در مضمار حشر همچو خر در گل، که اسبی بهر این میدان نداشت

Yarın haşır meydanında efendiye eşek gibi çamurda görünceye kadar sabret;

Çünkü bu meydan için bir atı yoktu. (46/10)

هرگز بعاشقان تو ملحق نگشت سیف بیچاره خرسوار بلشکر نمی رسد

Seyf, asla senin âşıklarının arasına katılamadı.

Eşeğe binen zavallı orduya yetişemez. (77/13)

⁴⁶⁴ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, IV, 2697.

⁴⁶⁵ Pala, 191-192.

سیف فرغانی ز خود بگذر قدم در راه نه در سواران بنگر و با خر درین میدان متاز

*Seyf-i Fergânî kendinden geç; yola adım at.
Binicilere bak ve bu meydanda eşekle koşma. (93/12)*

اگر چه نفس تو اسبیست سرکش درین ره چون خرش می ران و می رو

*Her ne kadar senin nefsin asi at olsa da
Bu yolda onu eşek gibi sür ve git! (244/7)*

سیف فرغانی ترا در کوی دوست بار افتادست و خر آنگ آمده

*Seyf-i Fergânî sevgilinin mahallesinde sana yük düşmüştür;
Fakat topal eşek gelmiş. (574/8)*

4.5.1.7. İnek (گاو)

Sevgilinin aşkını, aslanın pençesine benzetir. Onun pençesinin yani aşkın gönle girmesiyle ineğin yani âşığın öleceğini ifade eder. Başka bir yerde “*feleğin ineği*” tabirini kullanır ve âşığın sevgiliye kavuşma şansının olacağını anlatırken “*Feleğin ineğinin şans atına saman taşıyacağını*” söyler.

عشق شیر پنجه‌دار آمد چو دستش در شود گاو گردون را کشد در خر کمان نیستی

*Pençe sahibi aslanın aşkı geldi. Onun eli içeri girince
Feleğin ineği yokluk yayını gırtlığına çekti. (162/6)*

گاو گردون گه کشد از بهر اسب دولدت گر شوی یک روز شهمات از رخ نیکوی دوست

*Bir gün sevgilinin güzel yüzünden dolayı şah mat olursa
Feleğin ineği senin şans atın için saman çeker. (227/6)*

4.5.1.8. Kedi (گربه)

Seyf, kedi ve köpeği bir arada kullanır. Köpeği kapının dışında bekleyen olarak; kediyi ise evin içinde oluşu ve tırmanma kabiliyeti yönüyle ele alır. “*Kedi gibi içeri giremezsem de köpek gibi onun kapısında beklerken ölürüm.*” der. Kendisini kedi olarak

düşünür ve “Mahallenin köpeğine kemik atmakla evin kedisinden esirgiyor.” diyerek yine kendisinin mahrum kaldığını ifade eder. Sevgiliye kavuşma makamının yüksekte olduğunu, kendisinin oraya ulaşamayacağını anlatırken “Kedi gibi duvara çıkamam.” diyerek ifade eder.

گربه خانہ را دریغ آید بسگ کوی اسـتخوان دادن

Mahallenin köpeğine kemik atarken

Evin kedisinden esirgiyor. (12/9)

چو گربه درین خانہ گر رہ نیابم چو سگ بر درش از گدایی بمیرم

Kedi gibi bu eve giremezsem

Köpek gibi onun kapısında dilencilikten ölürüm. (23/9)

مقام وصل بلندست و من برو نرسم سگش چو گربه بدیوار بر نمی آید

Kavuşma makamı yüksektir ve ben oraya ulaşamam.

Onun köpeği kedi gibi duvara çıkamaz. (276/3)

4.5.1.9. Koyun (گوسپند)

Seyf, koyunu kurban olarak kesilmesi yönüyle ele alır. Koyunu cana benzetir ve aşka kurban edilmesi gerektiğini düşünür.

از چنگِ گرگ نفسِ دلت باز رست اگر شد گوسپندِ جان تو قربانِ عشقِ یار

Senin can koyunun sevgilinin aşkının kurbanı olsaydı

Senin gönlünün kendisi kurdun pençesinden kurtulurdu. (101/5)

4.5.1.10. Köpek (سگ)

Gerek evcilliği ve sıcakkanlılığı, gerekse bazı özel kabiliyetleri sebebiyle insanoğlunun yeryüzünde en çok yararlandığı hayvanlardan biridir.⁴⁶⁶

Seyf, sadakat ve bağlılığı ifade etmesi, basit ve değersiz oluşu yönleriyle kendisini köpeğe benzetir. Köpeğin görevinin kapıda beklemek olduğunu düşünür ve sevgilinin

⁴⁶⁶ Ali Bardakoğlu, “Köpek”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 251.

kapısından kovulsa da, köpek gibi sadakatla orada bekler. Zaten orasının hiçbir zaman köpeksiz yani âşksız kalmayacağına inanır. Sevgiliden yani Allah'tan başka sahibinin olacağını asla düşünmez ve böyle olursa asıl o zaman kendisinin köpek olmuş olacağını düşünür. Sevgilinin kapısında köpek gibi dışarıda uyumanın bile, kendisi için ulaşılmaz bir hayal olduğunu aktarır. Sevgilinin kapısında köpek gibi o kadar fazla uyumuştur ki artık izinin oraya çıktığını ve onun mahallesinde kararlı bir şekilde beklenirse sonunda sevgilinin yüzünün görülebileceğini ifade eder. Sevgilinin eşiğinde beklemeyenin aylak köpek gibi sahipsiz savrulacağını; hatta köpekten bile aşağı bir seviyeye düşeceğini, fakat orada beklerse yarın belki de bir insan derecesine yükseleceğini belirtir. Sevgilinin köpeklerinden başkasıyla da dostluk kurmadığını; ancak orada bulunan her âşığın da sevgili için bulunmadığını aktarırken, köpeğin ekmeği sevdiğini sadece bunun için de bulunuyor olabileceğini söyler. Sevgilinin eşiğinde köpek kadar değeri olmadığını düşünür; fakat yine de orada beklemeye devam eder. “*Köpek açık kapıyı fark ettiğinde izin istemez.*” diyerek sevgilinin kapısından içeri girdiğini söyler. Ashab-ı Kehf'in mağarada uyuma olayına telmîhte bulunarak yanlarındaki köpeğin de insan gibi ve meşhur olduğunu ifade eder.

بر آستان تو مانده است سیف فرغانی در تو نیست چو بازار از سگان خالی

Seyf-i Fergânî senin eşiğinde kalmıştır.

Senin kapın pazar gibi hiçbir zaman köpeksiz olmaz. (1/14)

اگر چه حدّ من نبود چه باشد گر چو من مسکین چو سگ بیرون در خسبد چو در بر آستان باشد

Her ne kadar haddim değilse de benim gibi zavallı

Dışarıdaki köpek gibi kapı eşiğinde uyusa, ne olur! (53/10)

چندان چو سگ بکوی تو در خفته‌ام که هیچ از خاکِ درگه تو نشانم نمی رود

Senin mahallende köpek gibi o kadar uyumuşum ki

Benim izim senin dergâhının toprağından asla gitmez. (66/6)

گر همچو سگ در کوی او از آستان بالین کنی بگشایدت ناچار در بنمایدت ناگاه رو

Onun mahallesinde eşiği köpek gibi yastık yaparsan

Çaresiz açar ve yüzünü sana aniden gösterir. (107/6)

نه اهل دل بود آن کو دل از دلبر بگرداند ز سگ کمتر بود آنکس که رو زین در بگرداند

Gönlü sevgiliden alan, gönül ehli değildir.

Yüzünü bu kapıdan çeviren kişi köpekten daha aşağıdır. (181/1)

فردا بروح عشق تو ای جان چو آدمی برخیزد آن سگی که برین خاک کو نشست

Ey can! Yarın senin aşkının huzuruyla

Bu toprağın üzerinde oturan köpek bir insan gibi kalkar. (255/7)

هر که همچون من بجز تو میل کرد عاشقش مشمر که سگ نان دوستست

Benim gibi senden başkasına meyletmeyen herkesi

Âşık sayma; çünkü köpek ekmek sevendir. (397/12)

گرت عار ناید مران سیف را ازین در که سگ آستان را بود

Sen utanmazsan Seyf'i bu kapıdan kovma;

Çünkü köpek eşik içindir. (410/12)

هر چند بر در او قدر سگی ندارم چون سگ نمی توانم زین آستان بریدن

Her ne kadar onun kapısında köpek kadar değerim olmasa da

Köpek gibi bu eşikten ayrılamam. (413/6)

سیف فرغانی ناگاه در آید ز درت سگ چو دریافت گشاده نخود دستوری

Seyf-i Fergânî birden senin kapından içeri girdi.

Köpek açık (kapıyı) fark ettiğinde izin istemez. (418/9)

عاقبت همچو بشر کس شد و نام آور گشت سگ که در خدمت اصحاب بغار آمده بود

Ashabının hizmetinde mağaraya gelen köpek

İnsan gibi kişiliğe büründü ve ünlü oldu. (542/15)

4.5.1.11. Kurt (گرگ)

Köpekgiller familyasından, köpeğe benzer, hem açık alanda hem de ormanlık bölgelerde yaşayan vahşi, etçil, memeli bir hayvandır.⁴⁶⁷

Seyf, kurdu yırtıcı olması sebebiyle şiirine konu eder. Yusuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılmak suretiyle öldürülmek istenmesi olayına telmîhte bulunarak sevgiliye olan aşkıdan dolayı kurt gibi yırtıcı düşmanlarının olduğunu söyler.

بمهری که افتاد با تو مرا درنده چو گرگند اخوان من

Benim seninle düştüğüm sevgiye

Kardeşlerim kurt gibi yırtıcıdırlar. (56/8)

از چنگِ گرگِ نفسِ دلت باز رست اگر شد گوسپندِ جانِ تو قربانِ عشقِ یار

Senin can koyunun sevgilinin aşkının kurbanı olsaydı

Senin gönlünün kendisi kurdun pençesinden kurtulurdu. (101/5)

4.5.1.12. Öküz (گاو)

Seyf, öküzü yük çekmesi ve harmanda bol yiyeceğe sahip olması yönleriyle ele alır. Mahsullerin hasat zamanı olan harmanda öküz için bol yiyecek olması gerekirken; olmamasını sevgiliye kavuşamayan âşığın halini anlatırken kullanır. Aşk yükünü çekmek için öküz gibi güçlü olmak gerektiğini düşünür.

وصل تو از خود نصیب ما نفرستاد خرمن مه بهرِ گاو کاه ندارد

Sana kavuşmayı bizim nasibimiz kendisinden göndermedi.

Harman ayı öküz için saman yoktur. (419/11)

ز بهرِ بارِ عشقِ او تو خود را گاو گردون کن که بی این نردبان نتوان برین گردونِ دون رفتن

Onun aşkının yükü için sen kendini feleğin öküzü yap

Çünkü o merdiven olmadan bu aşağılık feleğin üzerinde gidilemez. (552/7)

⁴⁶⁷ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, VI, 6141; "Kurt" *Ana britannica*, İstanbul 1986, XIV, 98.

4.5.1.14. Tavşan (خرگوش)

Arka bacakları çok gelişmiş, genellikle kulakları başlarından daha büyük, kısa kuyruklu, hızlı hareket eden, memeli bir hayvandır.⁴⁶⁸

Seyf, tavşanı uykusu yönüyle ele alır. Kendisini, her an uyanabilecek şekilde uykusu hafif tavşana benzeterek âşışın gönlünün uyanık; fakat kendisinin tavşan uykusunda olduğundan söz eder.

تو شیراندام آهو چشم دادی من بیدار دل را خوابِ خرگوش

Sen aslan endamlı ceylan gözlü,

Ben gönlü uyanığa tavşan uykusu verdin. (296/5)

4.5.2. Kuşlar

Seyf-i Fergânî gazellerinde; atmaca, baykuş, bülbül, çaylak, deve kuşu, doğan, şahin, güvercin, karga, keklik, kırlangıç, kumru, ördek, turaç kuşu, papağan, vb. kuşlara yer vermiştir. Bunlar:

4.5.2.1. Atmaca (باز)

Ormanda yaşayan, çoğunlukla küçük kuşlarla beslenen, oldukça kısa geniş kanatlı ve uzun kuyruklu bir kuş türüdür.⁴⁶⁹

Seyf, gönlünü kuşa; sevgiliyi de yırtıcı ve avcı olması yönüyle atmacaya benzetir ve atmacanın yani sevgilinin kendisini yakalayıp elini ayağını bağıladığını ifade eder.

مرغ دل را همچو باز نو گرفت ریسمن آورد و پا بر دست بست

Gönül kuşumu genç atmaca gibi tuttu

İp getirdi ve ayağı elin üzerine bağıladı. (28/5)

⁴⁶⁸ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, IV, 2733; “Tavşan” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XX, 453.

⁴⁶⁹ “Atmaca” *Ana britannica*, İstanbul 1986, II, 531.

4.5.2.2. Baykuş (بوم)

Genellikle ıssız yerlerde, ağaç kovuklarında ve viranelerde yaşayan, sesi kötü, akıllılığıyla ünlü olan, gece uçan, etçil ve vahşi bir hayvandır.⁴⁷⁰

Seyf, baykuşu kanat yolan yabani bir hayvan olarak hayal eder. Şansının olmadığını anlatırken, sıkıntı baykuşunun şans kuşunun kanadını yolduğunu söyler.

بوم محنت بال طوسان بختم کنده بود مرغ دولت چون برون آورد پَر، باز آمدم

Sıkıntı baykuşu benim şans tavus kuşlarımın kanadını yolmuştu.

Şans kuşu kanadını ortaya çıkarınca geri geldim. (302/11)

4.5.2.3. Bülbül (بلبل)

Edebiyatta; başta âşık oluşu ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen bağda, bahçede, çiçekler içinde dolaşmakla beraber daha çok gül dalları ve yaprakları arasında görülen kuştur.⁴⁷¹

Seyf'in divanda en fazla söz ettiği kuştur. O, bülbül ve gülü birlikte kullanır. Sevgiliyi güle; âşığı da bülbüle benzetir. Sevgiliden yüzünü göstermesini ister; çünkü bülbülün bahar dışında her zaman güle sabredebileceğini düşünür. Âşığın, bülbülden sevgiyi; sevgilinin de gülden, vefasızlığı öğrendiğini ifade eder. Bülbülün gül açmadığı için inlediği gibi âşığın da sevgilinin yüzünü göremediği için feryat ettiğini düşünür. Kendisine sevgiliyi gördüğünde bülbül gibi inlemesini söyler. Gülün açmasını yani sevgilinin yüzünü göstermesini, bülbülün yani âşığın sözünün bittiği an olarak belirtir. “*Bülbül gülün yüzünü görünce azarlanmaktan muaftır.*” diyerek... bülbülün gülü gördüğünde sözü kısa tutamayacağını, bülbülün ölmesinin bile gülü üzemeyeceğini söyler. O kadar inleyiş karşısında, sevgilinin yüzünü görmek ister. Bir yerde de bülbülün iniltisinin gül için olmadığını söyler. Bülbülün gül bahçesinden asla ayrılamayacağını aktarır. Başka bir yerde de gülün, bülbülün yuvasının olduğu yerde ortaya çıktığını ifade eder.

رو میوش از من درین موسم که از گل عنالیب در همه وقتی شکیا باشد الا در بهار

Bu mevsimde benden yüzünü gizleme;

⁴⁷⁰ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, III, 2146; N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 214.

⁴⁷¹ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, 485-486.

Çünkü bülbül bahar dışında her zaman güle sabredebilir. (25/9)

من و تو سخت نیک آموختستیم ز بلبل مهر و از گل بی وفایی

*Ben ve sen bülbülden sevgiyi,
Gülden vefasızlığı çok zor öğrenmişiz. (47/11)*

سیف فرغانی چو روی دوست دیدی ناله کن عندلیبی و ترا جز روی او گلزار نیست

*Seyf-i Fergânî, sevgilinin yüzünü gördüğünde inle.
Sen bülbülsün ve senin onun yüzünden başka gül bahçen yoktur. (71/12)*

اگرچه حدّ من نبود حدیثِ عشق تو گفتن چو بلبل روی گل بیند بود معذور از آشتن

*Her ne kadar senin aşkının sözünü konuşmak benim haddim değilse de
Bülbül gülün yüzünü görünce azarlanmaktan muaftır. (81/1)*

روی ترا بدیدم و بسیار گو شدم بلبل چو دید گل نکند مختصر سخن

*Senin yüzünü gördüm ve çok söz söyledim.
Bülbül gülü görünce sözü kısa söylemez. (116/8)*

سیف فرغانی جان داد و ترا نیست غمی آری از مردن بلبل نشود غمگین گل

*Seyf-i Fergânî can verdi; ama senin üzüntün yoktur.
Evet, bülbülün ölümünden gülün üzüntüsü olmaz. (188/15)*

نالۀ بلبل از پی گل نیست روز و شب گفت و گوی او دارد

*Bülbülün iniltisi gül için değildir.
Gündüz gece onu konuşmaya zorlar. (390/7)*

ای سیف دور بودن از دوست نیست ممکن بلبل کجا تواند از گلستان بریدن

*Ey Seyf! Sevgiliden uzak olmak mümkün değildir.
Bülbül gül bahçesinden nasıl ayrılabilir. (413/9)*

همیشه فتنۀ خوبان بود در شهر و کوی ما گل آنجا می شود پیدا که بلبل آشیان دارد

*Güzellerin fitnessi bizim şehir ve mahallemizde her zaman vardır.
Gül bülbülün yuvasının olduğu yerde ortaya çıkıyor. (581/9)*

4.5.2.4. Çaylak kuşu (خاد)

Uzun kanatlı, çengel gagalı, uzun çatal kuyruklu ve esmere dönük rengi olan yırtıcı bir kuş türüdür.⁴⁷²

Seyf, çaylak kuşunu ötüşü ile ilgili olarak işler. Şahin ile kıyaslar ve “*Altın zili de olsa şahin gibi olamaz.*” der.

بسxn مرد ز عشاق تو نتواند شد همچو شاهین نشود خاد بزیرین زنگل

İnsan sözle senin âşıklarından olamaz.

Altın zili olan çaylak, şahin gibi olamaz. (96/9)

4.5.2.5. Deve kuşu (شتر مرغ)

Kuşlar arasında en hızlı koşan ve en büyük yumurtaya sahip, başları gövdesine göre küçük olan, denge sağlamak için kullandığı küçük kanatları olan uçamayan bir kuş türüdür.⁴⁷³

Seyf, deve kuşunu bülbül ile birlikte kullanır. Dervişler dışında dünyadaki bütün insanları deve kuşuna benzetir ve bülbüllerin deve kuşlarıyla işinin olmadığını ifade eder.

اهل دنیا چون شتر مرغند (و) درویش اندرو بلبل قدسیست، الفت با شتر مرغان نداشت

Dünya ehli devekuşu gibidir; derviş onda kutsal bülbüldür.

Devekuşlarıyla arkadaşlığı yoktur. (46/4)

4.5.2.6. Doğan, Şahin (باز)

Yüksek ve kayalık yerlerde yaşayan uzun kanatlı, keskin sesli avcı kuşlar familyasından olan en güçlü kuşlardan biridir.⁴⁷⁴

⁴⁷² “Çaylak”, <http://www.kuslar.gen.tr/caylak>, Erişim tarihi: 05 Nisan 2018.

⁴⁷³ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 4455; “Deve Kuşu” <http://www.kuslar.gen.tr/deve-kusu.html>, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2018.

Seyf, doğanı kanat koparan avcı kuş olması ve et yemesi yönleriyle konu eder. Kendinden kurtulup canını aşka teslim edip, kendisini sevgilide yok etmesi gerektiğini; bunu yaptığında kendisinden eser kalmayıp, sevgilide fani olacağını ifade ederken “Doğanın kendi yiyeceği yaptığı kuş doğan oldu.” der. Sevgilinin kapısında durma isteğini vurgularken doğan gibi et yemektense sevgilinin kapısında olduktan sonra, köpek gibi kemik yemeyi tercih eder. Aşkı doğana benzeterek onun keklik avlayacağını, kendisinin keklik gibi güzel olmadığını; bu yüzden aşkın kendisini avlamayacağını söyler. Fakat avlarsa, kendisinin gül bahçesindeki bülbülünden daha mutlu olacağını dile getirir. Sevgilinin sevgisini doğana benzetir ve kanadını kopardığını aktarır.

جان خود را در رهان عشق نه واره ز خود باز شد مرغی که او را طعمه خود کرد باز

Kendi canını aşka rehin et; kendinden kurtul!

Doğanın kendi yiyeceği yaptığı kuş doğan oldu. (93/5)

همچو بازان نخورم گوشت ز دست شاهان استخوان می طلبم همچو سگان از در تو

Doğanlar gibi şahların elinden et yemem.

Köpekler gibi senin kapından kemik istiyorum. (95/2)

چو من بوم (را) کی کند عشق صید که شهbaz کبک نگارین خواهد

Aşk benim gibi baykuşu nasıl avlar;

Çünkü doğan sevgili gibi güzel olan keklik ister. (159/11)

مرغ شوقش مرا چو دانه بخورد باز مهرش همی گند پیر من

Onun şevk kuşu beni yem gibi yedi.

Onun sevgisinin doğanı benim kanadımı kopardı. (171/3)

شاهbaz عشق چون مرغ دلی را صید کرد وقت او از حال بلبل در گلستان خوشترست

Aşk doğanı gönül kuşumu avladığında onun zamanı

Gül bahçesindeki bülbülün durumundan daha güzel olur. (508/3)

⁴⁷⁴ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 651.

4.5.2.7. Güvercin (کبوتر)

Bir av kuşu olarak avcı kuşlarla anılan güvercin, posta görevinde kullanılmasıyla meşhur, kısa boyunlu, küçük başlı bir kuştur.⁴⁷⁵

Seyf, güvercini yavrusunun yiyeceğini ağzından vermesi, kolayca avlanması ve boynundaki halkası yönleriyle ele alır. Kendisi de sevgiliye bu şekilde yiyecek sunmak ister. Sevgiliye kavuşamayacağını anlatırken, nasılkı “*Güvercinin halkası kargaya verilmese bana da sevgili nasip olmaz.*” der.

چون کبوتر چرا نیاموزی دوست را طعمه از دهان دادن

Güvercin gibi sevgilinin yemini ağızdan vermeyi

Neden öğrenemiyorsun? (12/3)

چون تویی همچون منی را کی شود حاصل بشعر چون کبوتر صید نتوان کرد عنقا را بدام

Senin gibi birisini benim gibi birisi şüirle nasıl elde edebilir;

Çünkü anka güvercin gibi tuzakla avlanmaz. (45/9)

از وصل تو نصیب برد سیف اگر دهند طوق کبوتر و پَر طاسوس زاغ را

(Ne zaman ki) güvercinin halkasını ve tavus kuşunun kanadını kargaya verirlerse

Seyf sana ancak o zaman kavuşur. (109/7)

4.5.2.8. Horoz (خروس)

Başındaki kırmızı tacı ile bilinen, sabah uyanma vaktini ötüşüyle haber vermesiyle ün salan bir kümes hayvanıdır.⁴⁷⁶

Seyf, horozu sabah tatlı uykusundan vazgeçmesi ve ötüşü ile ilgili olarak konu eder. Kendisinin, sevgili ile birlikte olduğunda horozun sabah vaktindeki aldığı lezzet gibi lezzet aldığını ifade eder. Ayrıca horoz gibi sabah uykusundan vazgeçtiğinden bahseder.

⁴⁷⁵ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, VI, 5733; Pala, 264.

⁴⁷⁶ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 384.

وقت ما خوش بود چون صبح خروس بی تو ناخوش گشت چون شام مگس

Bizim vaktimiz horozun sabahı gibi tatlı oldu.

Sensiz sineğin akşamı gibi tatsız oldu. (127/7)

در شب ادبار من مرغ سعادت پر بکوفت چون خروس از خواب خوش وقت سحر باز آمدم

Benim talihsizlik gecemde mutluluk kuşu kanat çırpı.

Horoz gibi seher vakti tatlı uykudan vazgeçtim. (302/10)

4.5.2.9. Hüdühüd (هدهد)

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Süleyman kıssasıyla ilgili olarak zikredilen, O'na onun bilmediği Sebe ülkesinden, bu ülkenin yönetimi ve orada yaşayanların dinî inançları hakkında bilgi veren kuştur.⁴⁷⁷

Seyf, Hüdühüd'ü Süleyman peygamberle konuşması, onun emriyle Sebe kraliçesine mektup götürmesi yönleriyle konu eder. Götürdüğü mektup ve getirdiği haberler sebebiyle Hüdühüd'ü casus olarak düşünür.

هدهدی جاسوس بودم زین سلیمانی جناب نامه‌یی سوی سبا بردم دگر باز آمدم

Bu Süleyman'dan dolayı casus Hüdühüd oldum.

Sebe'ye doğru bir mektup götürdüm; artık geri geldim. (302/4)

ای تو با بنده چو یوسف با زلیخا در مقال بنده با تو همچو هدهد با سلیمان در سخن

Ey benimle Züleyha ile konuşmada Yusuf gibi olan

Seninle Süleyman ile konuşan Hüdühüd gibiyim. (143/8)

4.5.2.10. Karga (زاغ)

Ağaç kovuklarında, kayalıklarda ya da yüksek binaların tepelerinde yaşayan, genelde yerde beslenen en zeki kuşlardan biridir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 388; Ömer Faruk Harman, Cemal Kurnaz, "Hüdühüd", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 461.

⁴⁷⁸ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 3802; "Karga" *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XII, 620.

Seyf, kargayı çöplüklerde gezmesi, sesinin güzel olmayışı ve siyah renkli oluşu yönleriyle ele alır. Genellikle bülbül bazen de doğan ve keklik gibi kuşlarla birlikte kullanılır. Âşığın sevgilinin kapısında sabırla beklemesini anlatırken “*Bülbül bahçede sabırla beklemesi neticesinde gülü görür; ama karga her yer de gezmesine rağmen gülü göremez.*” der. Karganın yerinin kuru dal; bülbülün ise gül olduğunu ifade eder. Sevgilinin yüzü olmadan inlemesini karganın sesine benzetir ve sonunda sesinin bülbül şakıması gibi olduğunu aktarır.

بلبل از باغ چو بیرون نرود گل بیند زاغ بر مزبله گردد چو بود هر جای

Bülbül bahçeden dışarı çıkmadığı için gülü görür.

Karga her yerde olmasına rağmen çöplükte gezer. (130/10)

بی گل روی تو (گر من) بانگ می کردم چو زاغ بعد ازین چون ناله بلبل فغانم خوش شود

Senin yüzünün gülü olmadan karga gibi inleseydim.

Bundan sonra benim inlemem bülbülün inlemesi gibi güzel olurdu. (184/13)

زاغ بر شاخ خشک و بلبل مست برگل و یاسمین سخن گوید

Karga kuru dal üzerinde; sarhoş bülbül

Gül ve yaseminin üzerinde konuşur. (308/12)

من بسخن بانگ زاغ بودم و اکنون خوشتر از آواز بلبلست صفرم

Ben sözde karga sesli idim; ama şimdi

Sesim bülbülün şakımasından daha güzeldir. (513/15)

4.5.2.11. Keklik, Dağ kekliği (کبک، کبک دری)

Bir av kuşu olarak şahin, doğan vb. kuşlarla birlikte anılan sesinin ve gövdesinin güzelliğiyle bilinen, küçük başlı, kısa kuyruklu, kırmızı gaga ve ayaklı bir kuştur.⁴⁷⁹

Seyf, kekliği rengi ve diğer hayvanlar tarafından avlanması ve yürüyüşü sebebiyle konu eder. Aşk kuşunun, avlamak için keklik gibi bir kuş isteyeceğini, kendisinin ise keklik gibi güzel olmadığını düşünür. Sevgiliye kavuşamayacağını anlatırken “*Keklik*

⁴⁷⁹ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, VI, 5732; Pala, 264.

ve karganın bir kafeste kalamayacağı gibi” der. Dağ kekliğinin, sevgilinin yürüyüşünü öğrenmek için onun damında yuva kurduğundan söz eder.

ز خون دلم باز عشق ترا چو کبک است منقار رنگین شده

Senin aşk şahininin gagası

Keklik gibi gönül kanımdan boyanmıştır. (37/2)

چو من بوم (را) کی کند عشق صید که شهباز کبک نگارین خواهد

Aşk benim gibi baykuşu nasıl avlar;

Çünkü doğan, sevgili gibi güzel olan keklik ister. (159/11)

ز آرزوی شیوه رفتار تو خانه بر بامت کند کبک دری

Senin yürüyüş tarzının arzusundan dolayı

Dağ kekliği senin damına yuva kurar. (242/4)

تو مرغ زیرکی و این قدر نمی دانی که کبک و زاغ نزیدد بیک قفس با هم

Sen uyanık bir kuşsun; ama bu kadar bilmiyorsun ki

Keklik ve karga birlikte bir kafeste yaşamaz. (361/4)

4.5.2.12. Kırlangıç (پرستو)

Son derece iyi uçucu olan, havada yakaladıkları böceklerle beslenen, yürüme ya da sıçramada zorlanan, sadece tutunma işlevi gören güçsüz ve zayıf bacakları olan bir kuştur.⁴⁸⁰

Seyf, kırlangıcı sıradan bir kuş olarak ele alır. Sevgilinin güzelliğine kimsenin sahip olmadığını anlatırken kırlangıcın tavus kuşu gibi kanatlara sahip olmadığını söyler.

ندارد هیچ خوبی فر آن ماه ندارد پَر طاوسان پرستو

Hiçbir güzelde o ayın parlaklığı yoktur.

Kırlangıç tavus kuşlarının kanadına sahip değildir. (108/3)

⁴⁸⁰ “Kırlangıç” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XIII, 267.

4.5.2.13. Kumru (فاخته)

Boynunda halka şeklinde tüyler bulunan, muhabbetin sembolü olarak tanınan ve ötüşüyle önem kazanan, kısa kuyruklu, bedenine oranla başı küçük olan bir kuştur. Bül-bülle gülün arasında olan muhabbet gibi, kumru ile servi arasında da böyle bir muhabbet vardır.⁴⁸¹

Kumru, sesi sebebiyle şiirdeki yerini alır. Şair, kumrunun çayırılıkta sevgiliyi zikretmesi sonucunda; dal ve yaprağın el çırpacağını, servinin raks edeceğini, bülbülün inleyeceğini, goncanın bağrını yırtacağını ve gülün gömleğini parçalayacağını söyler.

فاخته گر در چمن ذکر تو گوید بصوت شاخ شود پای کوب برگ شود دست زن
سرو در آید برقص، نعره زند عندلیب غنچه کند جیب چاک، گل بدزد پیرهن

*Kumru çayırılıkta seni sesiyle zikrederse
Dal, çiğneyen ayak; yaprak, vuran el olur.
Servi, raks eder; bülbül feryat eder.
Gonca, cebini yırtar; gül, gömleğini parçalar. (155/6-7)*

4.5.2.14. Ördek (مرغابی)

Genellikle göl ve su kenarlarında yaşayan, böcek, kurbağa ve balıkla beslenen, uzun boyunlu, kısa kuyruk ve ayaklı bir hayvandır.⁴⁸²

Seyf ördeği “feleğin ördeği” şeklinde kullanır. Dünyanın bir tuzak olduğunu düşünür ve bu tuzakta olmayan ördeğin çöplükte nasıl güzel olacağını sorgular.

گفتی مرا که چونی در دامگاه دنیا مرغابی فلک را در خاکدان چه خوشی

*Bana dünya tuzagında nasılsın diye sordun.
Feleğin ördeği çöplükte nasıl güzel olur. (42/4)*

⁴⁸¹ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, VI, 5238; Sefercioğlu, 418; Tolasa, 456.

⁴⁸² Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, VII, 6892; “Ördek” Erişim Tarihi, 5 Nisan 2018, <http://www.hayvansitesi.com/ordek/ordek-bakiminda-temel-ilkeler>.

4.5.2.15. Papağan (طوطی)

Güçlü gagalı, güzel görünümlü, duyduğu sesleri tekrarlayabilen, taklit yeteneğine sahip olan güçlü bir kuştur.⁴⁸³

Seyf, papağanı tatlı dilli ve hoş sohbet oluşu, kafeste bulunuşu yönleriyle ele alır. Sevgiliden buse sözü alan âşığın, yıllardır bu beklenti içinde papağan gibi kafeste olduğunu, sevgilinin tatlı dili karşısında papağanın bile aciz kalacağını ifade eder. Sevgilinin papağanı olmayı ister; çünkü sevgili papağanını kendi şekerıyla yani şeker gibi olan dudağıyla besler. Kendisinin, hoş sohbet papağan olduğunu söyler ve sevgilinin dudaklarından şeker alma arzusunda olduğunu dile getirir. Son olarak, papağan gibi taze şeker yediği o günün arayışı içindedir.

بیوسه وعدهیی کردی بر آمد سالها تا من ببوی آن شکر جانی چو طوطی در قفس دارم

Bir buse söz verdin. Yıllar geçti ki

O şekerin arzusuyla canım papağan gibi kafestedir. (44/5)

طوطی خجل فرو ماند از بلبل زبانت مجلس پُر از شکر شد از پسته دهانت

Papağan senin bülbül dilinden dolayı utangaçlıkla aciz kalır.

Meclis senin fıstık gibi ağzından dolayı şekerle doldu. (68/1)

دهانم ار بلب او رسد چه غم باشد از آنکه طوطی خود پرورد بشکر خویش

Kendi papağanı kendi şekerıyla beslediği için

Ağzım eğer onun dudağına ulaşırsa ne üzüntüsü olur. (177/6)

طوطی خوش سخن منم، از من شکری از آن لبان دریغ مدار

Hoş sohbet papağan benim.

O dudaklardan bir şeker benden esirgeme. (362/5)

گوی آن روز کجا شد که چو طوطی هر دم قند می خورم از آن پسته خندان تازه

Papağan gibi her an o gülen fıstık (gibi ağızdan)

⁴⁸³ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 693-694.

Taze şeker yediğim o günün nereye gittiğini sanırsın. (420/9)

4.5.2.16. Tavus (طاوس)

Şekil olarak güzelliğin sembolüdür. Alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinen tavus, Büyük İskender'in Hindistan'dan Avrupa'ya getirdiğine inanılan kuşlardan biridir. Başındaki sorgucu, rengârenk kanat ve kuyruk tüyleriyle diğer kuşlardan farklı ve çekici bir görünüme sahiptir.⁴⁸⁴

Seyf, tavus kuşunu güzelliği, rengi, kanatları ve çirkin siyah ayağı ile ilgili olarak şiirine dâhil eder. Sevgilinin saçını açmasını kanatlarını açmış tavus kuşuna benzettir. Siyah çirkin ayaklarını güzel kanatlarıyla örttüğünü düşünür. Bazen de sevgilinin kendisini güzel kanatları olan tavus kuşuna teşbîh eder.

چون زلف بر گشایی زبید گرت بگویم کبک نگار بسته طاوس پر گشاده

*Saçını açtığında sana süslenmiş keklik;
Kanatlarını açmış tavus desem, yakışır. (76/7)*

خجل بمانده که عیب سیاه پای خویش چگونه پوشد طاوس جلوه گر بپری

*Cilveli tavus siyah renkli ayağının ayıbını,
Kanatla nasıl örteceğim diye utanmıştır. (122/14)*

پرورده همچو بیضه مرغ آفتاب را طاوس فروز و زیب تو در زیر بال حسن

*Senin güzellik tavusun güzel kanadının altında
Kuş yumurtası gibi güneşi beslemiş. (238/8)*

مرا چه آرزوی پای زشت طاوس است چو در میانه مصحف پرش بدست افتد

*Mushaf'ın içinde onun kanadı elime geçtiği zaman
Tavusun çirkin ayağı nasıl benim arzum olur? (416/7)*

⁴⁸⁴ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, V, 4851; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divanının Tahlili* (3. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, 277; Ömür Ceylan, "Tavus", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 184.

4.5.2.17. Turaç kuşu (دراج)

Kekliğe benzeyen; ama keklikten biraz daha büyük bir bedene sahip, iri gagalı, kısa kanatlı ve güzel sesli bir kuştur.⁴⁸⁵

Seyf, kendisinin gönül ehli gibi söz söylemesini, Turaç kuşunun bülbülün sesini çıkartmaya çalışmasına benzetir. Bu bağlamda bülbül gibi güzel sesi olmaması yönüyle şiirinde Turaç kuşuna yer verir.

دل بتو داد سـیـف فرغانی از تـمـد پاره دوخت بر دیباج
سخن اهل ذوق می گوید بانگ بلبل همی کند دراج

Seyf-i Fergânî gönlü sana verdi.

İpek üzerine keçeden parça dikti.

Gönül ehlinin sözünü söylüyor.

Turaç kuşu, bülbülün sesini çıkartıyor. (110/10-11)

4.5.3. Deniz Hayvanları

Seyf-i Fergânî'nin gazellerinde, deniz hayvanlarından sadece balık geçer.

4.5.3.1. Balık (ماهی)

Solungaçlarıyla solunum yapan, soğukkanlı, çoğunun vücudu pullu olan ve genellikle yumurtayla çoğalan omurgalı hayvanlardır.⁴⁸⁶

Şair, balığı genellikle olta ile birlikte kullanır. Seyf'e göre âşık, sevgilinin oltasına takılan ve kurtulamayan bir balık; sevgilinin aşkı ise aşığa atılan olta gibidir. Nasıl ki olta balığı denizden çekip denizin dışına çıkarırsa, aşk da âşığı dünyadan çıkarıp kendine çeker. Seyf, bir yerde ise balığı inci ile kıyaslar. İncinin yanında balığın ne kadar değersiz olduğunu ve ikisinin farklı yerlerden çıktığını söyleyerek inciye sahip olduğunda zaten her şeye sahip olabileceğini ifade eder. Asıl anlatmak istediği ise her şeyi her şeyin sahibi olan Allah'tan istemek gerekir. Çünkü O razı olduktan ve istedikten sonra bütün dünya senin olmuş sayılır.

⁴⁸⁵ Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, IV, 3030; "Turaç" *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XXI, 223.

⁴⁸⁶ "Balık", Erişim Tarihi, 5 Nisan 2018, <http://www.hayvansitesi.com/balik-ozellikleri/baliklar-hakkinda-genel-bilgiler>.

چو بستدش ز جهان و بخود گرفتش عشق چو ماهی است که کردست مسکن از آتش

*Aşk onu dünyadan alıp kendine çektiği için
Kendine ateşten mesken yapan balık gibidir. (30/7)*

بکسی مبتلا شدم که نرسد مرغ از دام و ماهی از شستش

*Ben, kuşun onun tuzağından; balığın onun oltasının iğnesinden
Kurtulamadığı birisine yakalandım. (112/3)*

عشق چون شست در انداخت بقصدِ جانم زین دل آب شده صبر چو ماهی برمید

*Aşk canıma niyet ederek olta attığında
Sabır, erimiş bu gönülden balık gibi korktu. (360/4)*

ازو او را خواه ای مسکین چو او داری همه داری ز دریا دُر طلب زیرا ز جو حاصل شود ماهی

*Ey zavallı! Onu O'ndan iste; O'na sahip olduğunda her şeye sahip olursun.
Denizden inci iste; çünkü balık ırmaktan çıkar. (409/7)*

4.5.4. Böcek ve Sürüngenler

Seyf-i Fergânî gazellerinde; kelebek, karınca, kurbağa, yılan, çekirge, sinek, fare, akrep, bal arısı, eşek arısı vb. böcek ve sürüngenlere yer vermiştir. Bunlar:

4.5.4.1. Kelebek (پروانه)

Kendini kandilin veya mumun üzerine atarak yakan, uçan böcektir.⁴⁸⁷

Seyf, kendini kelebeğe; mumu da aydınlığı yönünden aşka, sevgiliye ve sevgilinin yüzüne benzettir ve “*Aşk mumunun önüne canla oynayan kelebek gibi çıktım.*” der. Kelebek gibi aydınlığı, yani sevgilinin yüzünü istediğini söyler. Karanlıkta yaşamaktansa kelebek gibi aydınlıkta ölmeyi tercih eder. Mumdan uzakta olsa da, kelebek gibi ona

⁴⁸⁷ Tûsî, *Lugât-i Furs* 217.

ulaşmaya çalışır. Muma ulaşmada yanan kelebeğe üzülmeyen mum gibi olan sevgiliye rağmen Seyf yanmayı seçer.

زدم بر سر شمع خود را و گفتم چو پروانه در روشنائی بمیـرم

*Kendimi mumun yerine koydum
Ve kelebek gibi aydınlıkta ölürüm, dedim. (23/6)*

بعشقت سیف فرغانی بسی سوخت نشد از بهر پروانه حـزین شـمع

*Seyf-i Fergânî senin aşkınla çok yandı.
Kelebek için mum hüznü olmadı. (175/13)*

مجلس انس ترا چون محرم راز آمدم پیش شمع عشق چون پروانه جانباز آمدم

*Senin alışkanlık meclisine gizli sırda geldiğimde
Aşk mumunun önünde kelebek gibi canla oynadım. (288/1)*

شمع رخساره تو می طلبم همچو پروانه روشنائی را

*Aydınlığı isteyen kelebek gibi
Senin mum gibi olan yüzünü istiyorum. (347/5)*

4.5.4.2. Karınca (مور)

İnce vücudu, toprak altında yaşaması, siyah rengi ve Hz. Süleyman ile arasında geçen hikâyesi ile bilinen hayvandır.⁴⁸⁸

Seyf, kendisini karıncaya benzetir. Süleyman'ı ziyarete giderken kendisi için en değerli şey olduğunu düşündüğü çekirge ayağını yanında götüren karınca gibi olduğunu düşünür. Karınca için çekirge ayağı neyse Seyf için de canı odur. Kendisini canından başka bir şeyi olmayan bir dilenci olarak görür ve sevgiliye sunacak başka bir şeyi olmadığı için canını sunar. Sevgilinin üzüntüsünün gönlüne yerleştiğini anlatırken “*Karınca'nın ağzına yılan nasıl sığar.*” diyerek küçüklüğü yönüyle gönlünü karıncaya benzetir. Kendisini sevgilinin âşıklarından olarak görür; fakat “*Her ne kadar karınca'nın*

⁴⁸⁸ Enverî, Ferheng-i Rûz-i Sohen, 1199; Sefercioğlu, 428.

kanadı olsa da nasıl kuş gibi uçar.” diyerek kanadı olsa da uçamaması yönüyle kendisini karınca ile bir tutar.

بکام خویش غمش جای ساخت در دل من و گرنه در دهنِ مور مار چون گنجد

Kendi isteğimle onun üzüntüsü benim gönlümde yer edindi.

Yoksa karıncanın ağzına yılan nasıl sığar. (31/11)

چون من گدای هیچ کس جز جان ندارم دست رس معذورم ار پای ملخ نزد سلیمان می برم

Benim gibi değersiz bir dilencinin candan başka bir şeyi yoktur.

Süleyman'ın yanına çekirgenin ayağını götürsem, mazur görün. (83/2)

جان بر طبق نهاده بدست نیاز دل پای ملخ بنزد سلیمان همی برند

Canını tabağa koymuş; gönül arzusunu eline,

Çekirgenin ayağını Süleyman'a götürüyor. (104/3)

کردم بسخن خود را مانند بعشاق چون مرغ کجا باشد مور ارچه پری دارد

Kendimi sözle senin âşıklarına benzer yaptım.

Fakat her ne kadar karıncanın kanadı olsa da nasıl kuş gibi olur. (384/9)

4.5.4.3. Kurbağa (ضفدع)

Uzun arka bacaklı, kısa ve kalın gövdeli, patlak gözlü, sıçrayarak yer değiştiren bir hayvandır.⁴⁸⁹

Seyf, kurbağayı yaşadığı yer konusunda ele alır. Şair, sözünü anlatırken kurbağa örneğini verir. Onun atık su çukurundan konuştuğundan bahseder.

سخن شاعر از سر طبعست ضفدع از پارگین سخن گوید

Şairin sözü şiir gücünden dolaydır.

Kurbağa atık su çukurundan konuşur. (308/11)

⁴⁸⁹ “Kurbağa” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XIV, 70.

4.5.4.4. İpek böceği (کرم قز)

Eski dönemlerden beri elbiselik ve döşemelik ve perdelik kumaşların dışında halı dokumacılığı ile kâğıt yapımında da kullanılan ipeği üreten hayvandır.⁴⁹⁰

Seyf, ipek böceğini ipek üretmesi sebebiyle şiirine konu eder. Kendisini ipek böceğine benzetir. İpek böceğinin yün eğirmesini bilmediğini; fakat çok değerli olan ipeği üretmesini vurgular ve kendisinin de sevgiliyi bu şekilde andığını aktarır.

چون منی ذکر غیر او نکند کرم قز ریسمان نداند رشت

Benim gibi birisi ondan başkasını zikretmez.

İpek böceği yün eğirmeyi bilmez. (269/8)

4.5.4.5. Yılan (مار)

Bacakları olmayan pullu bir gövdeye sahip kulak delikleri ve göz kapakları olmayan soğukkanlı omurgalılarıdır.⁴⁹¹

Kendisini küçük çocuğa benzeten Seyf, sevgilinin zülfüne dokunmasını anlatırken “Küçük çocuk yılanı bilmeyerek tuttu” der. Kendisinin aşkla kendinden kurtulmasını, yılanın deliğinden sihirle çıkmasına benzetir.

دست در زلفت بنادانی زدم مار را کودک بنادانی گرفت

Bilmeyerek senin zülfüne dokundum.

Küçük çocuk yılanı bilmeyerek tuttu. (111/4)

سیف فرغانی بعشق از خویشتن یابد خلاص مار از سوراخ خود بیرون بافسون می شود

Seyf-i Fergânî aşkla kendinden kurtuluyor.

Yılan kendi deliğinden sihirle dışarı çıkıyor. (432/11)

⁴⁹⁰ Halil İnalçık, “İpek”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 361.

⁴⁹¹ “Yılan” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XXII, 397.

4.5.4.6. Çekirge (ملخ)

Seyf, çekirgeyi tarlaya zarar vermesi, küçük ve değersiz oluşu yönleriyle konu eder. Firavun ve çevresindekilerin inkâr ve inatları sonucunda maruz kaldıkları felaketlerden biri olan çekirge sürüsünün yeri göğü kaplaması mucizesine telmîhte bulunarak sevgilinin sıkıntısını çekirgeye; kendisini de tarlaya benzetir ve çekirgelerin girdiği tarla gibi olduğunu ifade eder. Ayrıca karıncanın Süleyman Peygambere çekirge ayağını hediyeye olarak sunması hikâyesine telmîhte bulunarak canını çekirgenin ayağına benzetir ve sevgiliye değersiz canını sunduğunu ifade eder.

چون من گدای هیچ کس جز جان ندارم دست رس معذورم ار پای ملخ نزد سلیمان می برم

Benim gibi değersiz bir dilencinin candan başka bir şeyi yoktur.

Süleyman'ın yanına çekirgenin ayağını götürsem, mâzur görür. (83/2)

چند گوی که باغمش چونی ملخ و کشترار چون باشد

Ne zaman onun sıkıntısıyla nasılsın, dersin.

Çekirge ve tarla nasıl olur. (388/3)

4.5.4.7. Sinek (مگس)

Sevgilinin beni, bir sinek olarak düşünülür. O, sevgilinin tatlı yanağı ve baldudağı kenarına konmuştur. Bazen rakip veya âşık da acizlikte sinek olabilmektedir. Hatta bu yönleriyle sivrisinek olarak zikredilirler.⁴⁹²

Seyf, kendisini sineğe; sevgiliyi de tatlıcı dükkânındaki tatlıya benzetir. Sineğin tatlıcı dükkânında tatlı için bulunmasından yola çıkarak kendisinin de bir sinek gibi sevgilinin huzurunda onun güzelliği için bulunduğunu belirtir. Sevgilinin şeker gibi olan yüzü karşısında kendisinin sinek gibi olacağının ifade eder. Âşığa sinek diye hitap ederek şekerle yani sevgiliyle oturmamasını ister. Sebep olarak da şeker satanın eziyetine dayanamayacağını sunar. “Sen, sineğe kötü söz söyleyerek ağzını açmışsın.” diyerek sevgilinin kötü söz söylemesi bile sinek yani âşık için yeterli olduğunu düşünür. Âşık sinek gibi her zaman tatlıya yani sevgiliye ulaşmaya çalışır. Sevgilinin aşığının eksik

⁴⁹² Pala, 302

olamayacağını anlatırken “şekerin sineğinin eksik olmayacağı gibi” diyerek ifade eder. Şekere ulaşan sineğin hararetinin yükseleceği gibi sevgiliye ulaşan aşığın da yelpazeye ihtiyaç duyacağını; buna rağmen sinek gibi de kaçmayacağını belirtir. Ayrıca divanda sinek redifli bir gazeli vardır.

منم از عشق روی تو مقیم خاک کوی تو مگس از بهر شیرینیست در دکان حلوائی

Senin yüzünün aşkından senin mahallenin toprağının oturanı benim.

Sinek tatlıcı dükkânında tatlı için (bulunur). (18/5)

گرم بتیغ برانی ز پیش تو نروم نه من ز تو نه ز حلوا کند مگس پرهیز

Beni kılıçla kovsan da senin huzurundan gitmem.

Ne ben senden sakınırım ne de sinek helvadan sakınır. (50/5)

سر جور شکر فروشت نیست ای مگس خیز و باشکر منشین

Sen şeker satanın eziyetine tahammül edemezsin.

Ey sinek! Kalk ve şekerle oturma. (121/12)

ترا به ز من هم نفس کم نیاید چو تو شکری را مگس کم نیاید

Sana benden de daha iyi birisi az gelmez.

Senin gibi bir şekerin sineği eksik olmaz. (386/1)

سزد که از پر طاوس بادن سازد هر آن مگس که چو تو شکرش بدست افتد

Senin gibi bir şeker elde eden her sineğin

Tavus kuşunun kanadından yelpaze yapması uygun olur. (416/3)

4.5.4.8. Fare (موش)

Seyf, fareyi kedi ile birlikte kullanır. Düşmanları kedinin ağzındaki sessiz kalan fareye benzetir.

چو موش در دهن گربه دشمنان خاموش که بهر ما و تو عوعو سگانه می کردند

Düşmanlar kedinin ağzındaki fare gibi sessizler;

Çünkü bizim ve senin için köpek gibi havlıyorlardı. (82/9)

4.5.4.9. Akrep (عقرب، کژدم)

Uzun gövdeli, ucunda zehirli bir iğne olan boğumlu kuyrukları ve altı çift bacakları olan sıcak ve nemli bölgeler de yaşayan böcek ve örümcekle beslenen bir hayvandır.⁴⁹³

Seyf, akrebi zehirli olması ve balı olmaması yönleriyle şiirine konu eder. Gönülünde aşk olmayan kimseyi tarif ederken balı olmayan arıyı örnek verir. Bu arının akrep gibi olacağını düşünür. Başka bir yerde ise kuyruğunda zehri olduğunu söyler.

مردہ شناس دل را کز عشق نیست جانی عقرب شمر مگس را کش انگبین نباشد

Aşktan bir canı olmayan gönül ölü bil.

Balı olmayan sineği akrep say. (58/9)

بود چون مارمهره یی وز خار نیش بر دم چو کژدم آمد باز

Bir yılan taşı gibiydi ve dikenden dolayı

Kuyruğunda zehir iğnesi olan akrep gibi tekrar geldi.

4.5.4.10. Bal arısı (نحل، زنبور عسل)

İki büyük birleşik göz ve üç diğer göz başında yer alan, koku alma ve görmeye yardımcı iki antene sahip yuva ya da kovanlarda toplu olarak yaşayan, ürettiği bal ve balmumundan yararlanmak için çok eskiden beri insan eliyle yetiştirilen bir hayvandır.⁴⁹⁴

Seyf, bal arısının gül ve çiçekle birlikte olduğunda bal yapıp peteği doldurabileceğini; onlarla birlikte olmadığında balla peteği doldurmazsa bile normal bir şey olduğunu söyler. Kendisini bal arısına, sevgilinin gamlarını da güle benzettir. Bal arısının gülden aldığı lezzeti kendisinin sevgilinin gamından aldığını ifade eder.

منم از خوردن غمهای تو شاد چو زنبور عسل از خوردن گل

Bal arısının gül yemekten (mutlu olduğu gibi)

⁴⁹³ “Akrep” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, II, 280.

⁴⁹⁴ “Bal arısı” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, III, 227.

Senin gamlarını çekmekten dolayı mutlu olan, benim. (102/7)

شاید از خانه پُر عسل نکند نحل چون از گل و زهر دورست

*Bal arısı gül ve çiçekten uzak olduğunda
Peteği balla doldurmazsa olabilir. (544/15)*

4.5.4.11. Eşek arısı (زنبور)

Gövdesi kıvrımsı sarı ve siyah çizgili olan oldukça iri yapılı, bitkilerde tozlaşmayı sağlayan bir hayvandır.⁴⁹⁵

Seyf, eşek arısına balarısı gibi bal yapmaması sebebiyle şiirinde yer verir. Balarısı yeteneğine sahip olanların evini balla doldurduğunu; fakat kendisinin kavuşamadığı sevgilinin arzusuyla eşek arısı gibi olduğunu ifade eder.

نحل استعداد هر کس خانه خود پُر ز شهد کرده و من طالب گل همچو زنبورم هنوز

*Balarısı yeteneği olan herkes kendi evine bal doldurmuş;
Ama ben eşek arısı gibi çiçek isterim hâlâ. (517/6)*

4.5.5. Efsanevî Hayvanlar

Seyf-i Fergânî, şiirinde Hüdüh, Humâ, Simurg, Anka vb. birçok efsanevî hayvanı konu eder. Bunlar:

4.5.5.1. Anka (عنقا)

Anka, Kafdağı'nda yaşadığı varsayılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alamet bulunduran, adı var kendi yok bir kuştur. Şiirde "simurg veya sireng" adı altında da zikredilen ankânın en büyük özelliği olarak Kafdağında yaşaması, rengi, asla yere konmayışı, avlanmayışı ve ele geçirilemeyişi göze çarpar.⁴⁹⁶ Ankâ Arapların mitolojik kuşudur ve

⁴⁹⁵ "Eşek arısı" *Ana Britannica*, İstanbul 1986, II, 273.

⁴⁹⁶ Pala, 24

yuvası Kafdağı'ndadır. Simurg ise İranlıların mitolojik kuşudur ve yuvası Elburz dağındadır. İslam sonrası dönemdeyse bu iki kuş birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir.⁴⁹⁷

Seyf, ankayı kimsenin görmediği gizemli bir kuş oluşu, aşkı temsil etmesi ve gölgesi yönleriyle ele alır. Sevgiliyi anka kuşuna benzetir ve onun güvercin gibi tuzak ile avlanamayacağını düşünür. Aşkı ankaya benzeterek aşk ankasının sevgili için sıkıntıları göze alabilenlerin gönlünde yuva kuracağını ifade eder. Onun resimlerinin yapıldığını; fakat kimsenin onu görmediğini belirtir.

چون تویی همچون منی را کی شود حاصل بشعر چون کبوتر صید نتوان کرد عنقا را بدام

Senin gibi birisini benim gibi birisi şiirle nasıl elde edebilir;

Çünkü anka kuşu güvercin gibi tuzakla avlanmaz. (45/9)

آنکس که بهر نام تو از جان زیان نکرد عنقای عشق در دل او آشیان نکرد

Senin ismin için candan zarar etmeyen kişinin gönlünde

Aşk ankası yuva kurmadı. (206/1)

عشق عنقا است و ما بچه آن عنقاییم از پی نام و نشان رنگ بشر پوشیده

Anka'nın aşkıdır ve biz o Anka'nın çocuklarıyız.

İsim ve işaret için (tanınmak için) insan rengine gizlenmişiz. (285/4)

راست چون صورت عنقا است که نقاشانش می نگارند و ندیدست کسی عنقا را

Aynen Anka'nın yüzü gibidir ki nakkaşlar onun resmini yapıyorlar;

Ama kimse Anka'yı görmemiştir. (299/3)

من درین ویرانه بودم بوم تا عنقای عشق سایه یی بر من فگند اکنون همایی می کنم

Aşk ankası benim üzerime bir gölge fırlatana kadar

Ben bu viranede baykuş idim. Şimdi Hümalık yapıyorum. (306/10)

⁴⁹⁷ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 626-627

4.5.5.2. Humâ (هما)

Simurg gibi efsanevi bir kuş olan humâ, Fars Edebiyatında varlığına kesinlikle inanılan yaratıklardandır ve mutluluğun, devletin, hükümdarlığın simgesidir. Humâ kuşunun kanatları kimi gölgelerse onun hükümdar olacağına inanılır, onun başına devlet kuşu konmuş sayılırdı. İran geleneklerinde bu kuşun özgün bir yeri vardır. Humâ efsanelerine göre birinin hükümdar olabilmesi için başına humâ gölgesinin düşmesi yeterlidir.⁴⁹⁸

Seyf, gönlünü yuvaya; sevgilinin aşkını ise humâ kuşuna benzetir ve bu kuşun gölgesinin yuvanın üzerinden eksik olmasını istemez. Yani sevgilinin aşkının gönlünde her zaman bulunmasını ister. Sevgili, humâ gölgelidir. Çünkü humânın gölgesinin üzerine düştüğü kişiler, kutlu ve talihlidir. Sevgili de humâ kuşu gibi kimin yanına giderse o kişi şanslıdır ve başına devlet kuşu konmuş sayılır. Bu yüzden kimse humâ gölgesinin yanından gitmesini istemez.

همای عشق ترا هست آشیانه دلم مباد سایه این مرغ از آشیان خالی

Benim gönlüm senin aşkının humâsının yuvasıdır.

Bu kuşun gölgesi yuvadan eksik olmasın. (1/2)

ای هماسایه قدم از در من باز مگیر سایه عالی خویش از سر من باز مگیر

Ey Hüma gölgesi! Adımını benim kapımdan tekrar çekme;

Kendi yüce gölgeni benim başımdan tekrar kaldırma. (264/1)

4.5.5.3. Düldül (دلدل)

Hiz. Peygamber'e Mısır Hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye edilen katırdır. Mukavkıs'ın, Hiz. Peygamber'e gönderdiği kıymetli hediyeler arasında bulunan katıra hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla "kirpi" anlamına gelen düldül adı verilmiştir.⁴⁹⁹

Seyf, kendisinin âşıklar arasında yerinin olmadığını söylerken kendini, satrançtaki ata benzetir ve meydana düldülle çıkamayacağını ifade eder. Bu bağlamda düldülü kullanır.

⁴⁹⁸ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 388-389.

⁴⁹⁹ Ali Yardım, "Düldül", *DİA*, İstanbul 1994, X, 20.

سیف فرغانی در زمره عشاق تو نیست اسب شطرنج بمیدان نرود با دلدل

Seyf-i Fergânî, senin âşıkların arasında yoktur.

Satranç atı meydana düldülle çıkmaz. (96/11)

4.5.5.4. Simurg (سیمرغ)

Morg-i morgân, şah-ı morgan: kuşların şahı; morg-i çareger: çare bulan kuş; morg-i dermânger: tedavi eden kuş; sîreng: otuz renk adlarıyla da bilinen simurg, 1700 yıl yaşar, üç yılda bir yumurtlar ve yavruları 25 yıl sonra yumurtadan çıkar. Simurg çok iri yapılı ve son derece güçlüdür. Evrenin tüm gizemlerini bilir ve her sorunu çözebilecek kadar bilgedir. Arapça karşılığı ankâ “uzun boyunlu” olan simurg hiç kimse tarafından görülmemiş bir kuştur. Ankâ Arapların mitolojik kuşudur ve yuvası Kafdağı’ndadır. Simurg ise İranlıların mitolojik kuşudur ve yuvası Elburz dağındadır. İslam sonrası dönemdeyse bu iki kuş birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir. Farsça ve Arapça eserlerde simurgun mitolojik yönüyle ilgili açıklamalar yer almaz. Bu nedenle simurg Şahnâme’de anlatıldığı şekliyle tasavvufî metinlere girmiştir. Şahnâme’de Zal’ı yetiştiren, oğlu Rüstem’in yaralarını iyileştiren, ona yardım eden kuş olarak tanıtıldığından, edebî metinlerde Zâl, ankâ ve Rüstem ilgileriyle ele alınır.⁵⁰⁰

Seyf, aşkı, büyüklüğü ve azameti yönünden simurga; kendisini ise küçüklüğü ve acizliği yönüyle serçeye benzetir ve simurgun pençe attığı serçenin hali nasılsa aşkın karşısında Seyf’in durumunun da o şekilde olduğunu söyler. Seyf, başka bir beyitte gönlü, kargaya; sevgilinin sıkıntısını da simurga benzetir ve sevgilinin sıkıntısının gönlüne düştüğünü ifade eder.

عشق تو تاختن آورد و مرا کرد شکار چیست عصفور که سیمرغ درو زد چنگل

Senin aşkın saldırdı ve beni avladı.

Simurg’un kendisine pençe attığı serçe nasıldır. (96/4)

دلم بی انده تو نیست دیر است که سیمرغی درین زاغ آشیان هست

Gönlüm senin sıkıntısız değildir. Uzun zamandır ki

⁵⁰⁰ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 623-627

Bir simurg bu karga yuvasındadır. (164/9)

4.5.5.5. Şebdiz (شبدیز)

Hüsrev-i Perviz'in ünlü atıdır. Hint kralının hediyesi olan Şebdiz, siyah olduğundan dolayı gece rengi, siyah anlamlarına gelen bu isimle anılmıştır. Gizemli ve efsanevi hikâyelerle anlatılır. Şebdîz eşsiz olduğu, Pervîz'in yediği her yemekten atına da verdiği, atı öldüğünde kefenlenmesini ve onun için mezar yapılmasını emrettiği aktarılır. Bu atı çok sevdiği için emriyle Şebdiz'in ölümünden sonra resmi dağa işlenmiştir.⁵⁰¹

Seyf, tek işinin âşıklık yapmak olduğunun vurgusunu yaparken, Şebdiz'den istifade eder. Hüsrev için o kadar değerli olan Şebdiz bile, onun zamanında eşeğin işini yaparken kendisinin, sevgili için âşıklıktan başka bir şey yapmasının uygun olmayacağını düşünür.

بروزگار تو جز عاشقی کنم نسزد بعهد خسرو چون کار خر کند شبدیز

Şebdiz, Hüsrev'in zamanında eşeğin işini yaparken

Senin zamanında âşıklıktan başka bir şey yapmam yakışmaz. (50/2)

4.6. BAĞ, BAHÇE VE İLGİLİ UNSURLAR

Seyf-i Fergânînin şiirinde bağ, bahçe ve ilgili unsurlar olarak İrem bahçesi ve harman geçer.

4.6.1. İrem (ارم)

Şam veya Yemen'de eski Ad kavminin kralı Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bir bahçenin adıdır.⁵⁰²

İrem cennete benzetilerek yapılan bir bahçe olması yönüyle Seyf'in şiirinde yerini alır ve bu güzellikteki bahçenin bile sevgilinin yüzünü kıskandığını söyler.

⁵⁰¹ Muhammed b. Cerîr-i Taberî, *Tarih-i Bel'amî* (ter.: Ebu Ali Bel'amî), Be Tashîh-i Melikü's-şu'arâ-yi Bahar ve Muhammed Pervîn Gunâbâdî, İntişârât-i Hermes, Tahran 1386 hş., 949; N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 654.

⁵⁰² Gulâm Hüseyin Sadri Efşâr, Nesrîn Hakemî ve Nesteran Hakemî, *Ferhengnâme-yi Fârsî Vâjegân u A'lâm*, Çâp-i dovvom, Tahran 1389, I, 527; Pala, 234.

ای بر گل روی تو حسد باغ ارم را بت کیست که سجده نکند چون تو صنم را

Ey İrem bahçesi senin gül yüzünü kıskanan!

Put kimdir ki senin gibi bir sevgiliye secde etmez. (140/1)

4.6.2. Harman (خرمن)

Seyf'e göre harman ateşten korunmalıdır. O, harmanı saman, arpa ve rüzgâr ile birlikte kullanır. Gönlün harman gibi ateşten korunması gerektiğini; ama bu yapılsa bile gönlün saman gibi aşk rüzgârıyla uçup gittiğini ifade eder. Feleği samana, yıldızı arpaya ve ayı da harmana benzetir ve bunlara el sürmeden geçilmesini ister.

بعشق دانه دل را چو کاه داد بباد دلم اگرچه نگه داشت خرمن از آتش

Gönlüm her ne kadar harmanı ateşten korusa da

Gönül yemini aşkla saman gibi rüzgâra verdi. (30/5)

خرمن مه را اگر گردون گه و اختر جوست تو برو بگذر چو باد ودانه‌یی ز آن بر مگیر

Felek saman ve yıldız arpa olsa da ayın harmanının üzerinden

Rüzgâr gibi geç; ama ondan bir dane bile alma. (570/15)

4.7. BİTKİLER

Seyf-i Fergânî, gazellerinde çam, kavak, nar, bakam vb. ağaçları; gül, lale, me-nekşe, nergis, reyhan, sümbül, yasemin, zambak vb. çiçekleri; buğday, fidan, kimyon, safran, üzerlik otu vb. diğer birçok bitkiyi konu eder. Bunlar:

4.7.1. Ağaçlar

4.7.1.1. Bakam ağacı (بکم)

Kırmızı renkli yapraklara sahip odunundan kırmızı renk elde edilen, oldukça uzun bir ağaçtır.⁵⁰³

Seyf, bakam ağacını suyu konusunda şiirine dâhil eder.

⁵⁰³ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 172.

وز عكس رخ چو لاله ريزان چون آب بقم ز عارضت خوی

*Lale gibi olan yanağın yansımasından dolayı
Senin yüzünden ter bakam suyu gibi dökülmektedir. (57/4)*

4.7.1.2. Çam (صنوبر)

Değişik ortam şartlarında yetişebilen, yaz, kış yapraklarını dökmeyen, havayı saflaştırdıkları için bahçelerde ve parklarda da yetiştirilen bir ağaçtır.

Seyf, çamı genel anlamıyla, sevgiliyi tanımlarken servi ile birlikte kullanır.

از کلهداران که دارد وز نکورویان کراست در قبا سرو و صنوبر بر جبین خورشید و ماه

*Elbisesinde servi ve çama; cebinde güneş ve aya
Kâkül sahiplerinden kim sahiptir ve güzel yüzlülerden kimin vardır. (150/6)*

4.7.1.3. Kavak (سپیدار)

Kolay işlenebilen hafif ve yumuşak odunu kâğıt ve kibrit sanayisinde mobilyacılıkta ve müzik aletleri yapımında kullanılan, genellikle park ve bahçelerde süs olarak yetiştirilen meyvesiz bir ağaçtır.⁵⁰⁴

Seyf, kavağı meyve vermemesi yönüyle konu eder.

گل مهتر عجب از دُوحه استعدادش همچو میوه ز سپیدار و شکوفه از بید

*Senin sevgi gülün onun yetenek ağacında
Kavak ağacındaki meyve ve söğüt ağacındaki tomurcuk gibi tuhaftır. (52/3)*

4.7.1.4. Nar ağacı (نارون)

Şair, nar ağacına uzunluğu sebebiyle şiirinde yer verir. Sevgilinin boyunu nar ağacına teşbih eder.

ای که از سیم خام تن داری قامتی همچو نارون داری

⁵⁰⁴ “Kavak” *Ana Britannica*, İstanbul 1986, XIII, 88.

*Ey ham gümüşten bedene sahip olan!
Nar ağacı gibi boyun vardır. (468/1)*

4.7.2. Çiçekler

4.7.2.1. Gonca (غنچه)

Henüz açılmamış, kapalı ya da ucundan hafifçe kırmızılık görünen taze gülün adıdır.⁵⁰⁵

Seyf, goncayı şekli, rengi ve kapalı oluşu yönleriyle şiirine dâhil eder. Sevgilinin ağzını ve dudağını goncaya benzetir. Bazı beyitlerde içinin kırmızı olması ve gülmesi yani açması sebebiyle işler. Sevgiliyi gül bahçesine benzettiği bir yerde onun âşıklarının ona kavuşamaması ve üzgün olmalarını açmamış olan goncaya teşbih eder. Sevgiliye kavuşmayı yani mutlu olmalarını açan güle benzetir. Bir yerde de bu anlamlarının dışında farklı olarak Allah'tan istediği ömrü ne kadar olduğunu ifade derken “*Tebessüm eden goncanın gülen gül olabileceği kadar ömür istiyorum.*” der.

گلِ وصالت نبوید گر چه غنچه دلی پُر خون لبی خندان ندارد

*Her ne kadar goncanın kan dolu bir gönlü ve gülen bir dudağı yoksa da
Sana kavuşma gülünü koklamaz. (69/2)*

گل خوش بوی مردم را بخود مشغول می دارد بخند ای غنچه لب تا گل خجل ماند ز اشکفتن

*Güzel kokan gül insanları kendisiyle meşgul eder.
Ey gonca dudaklı, gül açmaktan utandığı için sen gül. (81/4)*

لب چون غنچه را بلبل نوا کرد چو گل بشکفت و خندان کرد مارا

*Bülbül gonca gibi dudağını rehin verdi.
Gül gibi açtı ve bizi güldürdü. (124/5)*

تو بوستان جمالی و ناشکفته هنوز هزار غنچه بر اطراف بوستان داری

⁵⁰⁵ Kayaalp, 192.

Güzellik her gülün yüzünü baharda ortaya çıkarıyor. (25/8)

پیش ازین گر چه بسی نعره زدم چون بلبل گریه چون ابر کنم کآن گل خندان اینجاست

Gerçi bundan önce bülbül gibi çok nara attım.

O gülen gül burada olduğu için bulut gibi ağlıyorum. (35/4)

چو روی تو گل رنگین ندیدم ترا چون گل وفا آیین ندیدم

Senin yüzün gibi renkli gül görmedim.

Seni gül gibi vefalı görmedim. (84/1)

دور خوبی چو روزگار گلست تکیه بر نیکویی مکن چندین

Güzellik zamanı gülün ömrü gibidir.

Güzelliğine bu kadar yaslanma. (güvenme) (121/5)

گل را برخسار تو نسبت می کنند رنگش خوش است اما ندارد بوی تو

Gülü senin yüzüne nispet ediyorlar. Onun rengi güzeldir;

Ama senin kokuna sahip değildir. (213/2)

گل بیستان جمال ازو گیرد مشک در نافه بوی او دارد

Bahçedeki gül güzelliğini ondan alır.

Misin kokusunda onun kokusu vardır. (390/4)

چو عندلیب همی نال سیف فرغانی از آنکه گل را ایام حسن یکچندست

Seyf-i Fergânî gülün güzellik günleri

Bir süre olduğundan dolayı bülbül gibi inle. (396/11)

تو رو نمودی و کردند عاشقان افغان چو گل شکفت بر آرند بلبلان آواز

Sen yüzünü gösterdin ve âşıklar feryat ettiler.

Gül açınca bülbüller ses çıkarırlar. (580/5)

4.7.2.3. Lale (لاله)

Soğanlı ve otsu bir bitkinin adıdır. Çiçekleri bir sap üzerinde bir tane olup çiçek örtüsü altı parçalı, serbest, kırmızı, sarı veya beyaz renkli olabilir. Her parçanın dip kısmında genellikle esmer renkli bir leke görülür.⁵⁰⁷ Lale Arap alfabesiyle “L, A, L, H” harfleriyle yazıldığından “Allah” adında da bir elif, iki lâm ve bir h bulunduğundan tasavvuf ehli, bu çiçeğe kutsal bir mahiyet de vermişlerdir.⁵⁰⁸ Bir rivayete göre Âdem peygamber cennetten çıkarılıp yeryüzüne gönderildikten sonra o kadar ağlamıştır ki kanlı gözyaşlarından laleler bitmiştir.⁵⁰⁹

Seyf, laleyi rengi ve şekli sebebiyle ele alır. Sevgiliyi ve sevgilinin yanağını laleye benzetir. Bütün güzellik ve kırmızı rengiyle sevgilinin yanağının bir numunesi olduğunu söyler. Güzellerin içindeki sevgilinin, ekinin ortasındaki lale gibi olduğunu düşünür. Bir beyitte de âşığı laleye benzetir ve onun sarı yüzüyle topraktan kırmızı lale gibi yeşerdiğini ifade eder.

در بوستان که خلعت سبز از بهار یافت لاله نمونه‌یی ز دو گل برگ آل تست

*Yeşil kefenini bahardan bulan bahçede lale,
Senin kırmızı iki gül yaprağından bir numunedir. (88/5)*

از خاک چو لاله سرخ روید آن روی که زرد عشق باشد

*Aşkın sarılığına sahip olan o yüz
Topraktan kırmızı lale gibi yeşerir. (156/4)*

یار من در میانۀ خوبان همچو لاله است در میانۀ کشت

*Benim sevgilim güzellerin arasında
Ekinin ortasındaki lale gibidir. (269/5)*

⁵⁰⁷ Turhan Baytop, Cemal Kurnaz, “Lale”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 79.

⁵⁰⁸ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, 202-203.

⁵⁰⁹ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 483.

زان رخ همچون گل و زلف چو سنبل درچمن آتش لاله نشاندى و آب سوسن مى برى

*Gül gibi olan o yüzden ve çimendeki sümbül gibi olan zülüften
Lalenin ateşini gösterir ve zambağın suyunu götürürsün. (367/7)*

4.7.2.4. Menekşe (بنفشه)

Dünyanın birçok yerinde yetişebilen fakat en çok kuzey yarımkürede bulunan çoğunlukla saksılarda yetiştirilen bitkidir.

Seyf, menekşeye genel görünümü itibariyle şiirinde yer verir. Sevgilinin saçını menekşeye benzetir. Bir yerde de sevgilinin dışındaki güzelleri “menekşe saçlılar” olarak tanımlayıp bunların hepsinin saçının sevgilinin saçının bir kıvrımı olduğunu söyler.

جعد بنفشه مویان تابى ز چین زلفت حسن همه نکویان رنگى ز گلستان

*Menekşe saçlıların saç senin saçının kıvrımından bir kıvrımdır.
Bütün güzellerin güzelliği senin gül bahçenden bir renktir. (68/2)*

چمن از خجالت روی چو ماهیت شکسته چون بنفشه گردن گل

*Çimenlik, senin ay gibi olan yüzünün utancından dolayı
Gülün boynunu menekşe gibi kırmış. (102/3)*

چو زیر برگ بنفشه گل سپید بود بزیر موی چو شعر سیه حریر تنش

*Siyah kumaş gibi olan saçlarının altında ipek gibi olan bedeni
Beyaz çiçeğin menekşe yaprağının altında olması gibidir. (287/7)*

4.7.2.5. Nergis (نرگس)

Seyf, nergisi göze benzemesi yönüyle ele alır. Bazen açık bir gözü andırırken bazen de uykusuz, mahmur ve hasta bir gözü akla getirdiğini düşünür. Seyf'e göre gül sevgiliyi görünce bedeninin tamamının nergis gibi olmasını ister. Açıkgözü andıran nergis gibi olduğunda sevgiliyi devamlı görebilecektir. Huri gözlü nergisin, sevgilinin gül yüzüne şaşıracağını ifade eder. Sevgilinin gözünü nergise benzetir ve bu güzel göz karşısındaki kişinin hastalık ve sarhoşluğa giriftar olacağını belirtir.

خویشتن را همه تن جسم خود چون نرگس تا نظر در رخ خوب تو کند مسکین گل

Zavallı gül senin güzel yüzüne baktığında

Kendi bedeninin tamamını nergis gibi olmasını ister. (188/8)

با چشم خوش دلکش تو نسبتِ نرگس چون نسبت چشمست بییماری و مستی

Senin çekici güzel gözünün nergise nispeti

Gözün hastalığa ve sarhoşluğa nispeti gibidir. (349/2)

گر ببیند رخ خوب تو بماند خیره در گلِ عارض تو نرگس چشمِ حوری

Senin güzel yüzünü görürse

Huri gözlü nergis senin gül yüzüne şaşırır. (418/2)

نسبتِ چشمت بنرگس کرد نتوانم چنان کز برای چشمِ نرگس ساختن نتوان مژه

Senin gözünün nispetini nergise böyle yapamam;

Çünkü nergisin gözü için kirpik yapılamaz. (579/10)

4.7.2.6. Reyhan (ریحان)

Seyf, canını reyhana benzettir. Canın beden kafesindeki sefilliğini anlatırken reyhana gibi olduğunu söyler.

دوست ننهاندی نهالِ عشقِ خود در باغِ جان در سفالی تن اگر بر نامدی ریحانِ دل

Gönül reyhani beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı

Sevgili kendi aşk fidanını can bağında dikmezdi. (241/10)

مثالِ جان من آن روز همچو ریحان بود که در سراچهٔ قرب از بدنِ سفالی داشت

Benim canımın misali o gün reyhana gibiydi;

Çünkü yakın küçük bir evde bedenden dolayı sefillik vardı. (353/9)

4.7.2.7. Sümbül (سنبل)

Seyf, sevgilinin saçını sümbüle teşbih eder. Bu şekilde sümbül Seyf'in şiirine girer.

آهوی جان بنده چراگاهِ خویش یافت بر برگِ گل چو مشک بپفشاند سنبلش

*Onun sümbülü (andıran saç) gül yaprağında mis saçtığında
Benim can ceylanım kendi otlagını buldu. (262/6)*

4.7.2.8. Yasemin (سمن)

Seyf, yasemini genel anlamıyla işler. Yaseminin o kadar canlılığa sahip olmasına rağmen sevgilinin yüzünün güzelliğine sahip olmadığını düşünür.

در سمن با آن طراوت حسنِ این رخسار نیست در شکر با آن حلاوتِ ذوقِ این گفتار نیست

*O canlılığıyla yaseminde bu yüzün güzelliği yoktur.
O tatlılığıyla şekerde bu sözün lezzeti yoktur. (71/1)*

ژاله بر برگِ سمن همچون عَرَقِ بر روی او لاله در صحنِ چمن مانندِ آن رخسار نیست

*Yaseminin yaprağı üzerindeki çiy, onun yüzündeki ter gibi;
Çimenliğin ortasındaki lale o yüz gibi değildir. (71/2)*

زاغِ بر شاخِ خشک و بلبلِ مست بر گل و یاسمین سخن گوید

*Karga kuru dal üzerinde; sarhoş bülbül
Gül ve yaseminin üzerinde konuşur. (308/12)*

4.7.2.9. Zambak (سوسن)

Seyf'in şiirinde zambak genel anlamıyla konu edilir.

ز آن رخ همچون گل و زلفِ چو سنبل در چمن آتشِ لاله نشاندی و آبِ سوسن می بَری

*Gül gibi olan o yüzden ve çimendeki sümbül gibi olan zülüften
Lalenin ateşini gösterir ve zambağın suyunu götürürsün. (367/7)*

4.7.3. Meyveler

4.7.3.1. Meyve (میوه، ثمر)

Seyf, güneşten renk alması yönüyle şiirinde meyveye yer verir. Meyvenin güneşten beslenerek ondan renk alması gibi sevgiliden beslenerek ondan renk almak ister.

گلِ مه‌رت عجب از دُوحهٔ استعدادش همچو میوه ز سپیدار و شکوفه از بید

Senin sevgi gülün onun yetenek ağacında

Kavak ağacındaki meyve ve söğüt ağacındaki tomurcuk gibi tuhaftır. (52/3)

چون گل بیوی من همه آفاق خوش شود گر من چو میوه گیرم از آن ماهتاب رنگ

Ben o ay ışığından meyve gibi renk alırsam

Benim kokumla bütün ufuklar gül gibi güzel kokar. (59/5)

4.7.4. Diğer Bitkiler

4.7.4.1. Buğday (گندم)

Şair, buğdayı genel anlamıyla kullanır. Sevgilinin aşkını değirmene, âşığın gönlünü ise buğdaya benzeter.

بدستِ عشق تو ای دوست دانهٔ دل من چو گندمست که در حکم آسیا آمد

Ey sevgili! Benim gönlümün yemi senin aşkının elinde

Değirmenin emrinde olan buğday gibidir. (577/8)

4.7.4.2. Fidan (نهال)

Seyf, fidanı genel manası itibariyle şiirinde konu eder. Aşk ve ümiti fidana benzetir ve sevgilinin aşk fidanını âşığın canına diktiğini, gözyaşıyla sevgiliye kavuşma ümidinin fidanını suladığını ifade eder.

دوست ننه‌اندی نهالِ عشق خود در باغ جان در سفالی تن اگر بر نامدی ریحان دل

Gönül reyhanı beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı

Sevgili kendi aşk fidanını can bağında dikmezdi. (241/10)

بآب چشم برین خاک در نهالِ امید بسی نشاندم و بسیار برنمی آید

Bu kapının toprağında gözyaşıyla ümit fidanını

Çok diktim; ama çok çıkmıyor. (276/6)

4.7.4.3. Kimyon (زیره)

İran'ın Kirman şehrinde meşhur olan kimyon burada bol miktarda yetişir. Seyf, kapısında sayısız seveninin canını sunduğu sevgiliye canını götürmenin, kimyonun bolca yetiştiği Kirman'a kimyon götürmek gibi olacağını söyler. Bu bağlamda kimyona şiirinde yer verir.

آن دوست را بجان کسی احتیاج نیست خرما ببصره زیره بکرمان همی برند

O sevgilinin kimsenin canına ihtiyacı yoktur.

Hurmayı Basra'ya, kimyonu Kirman'a götürürler. (104/4)

دل جان بتحفه پیش تو می برد سیف گفت خرما ببصره زیره بکرمان همی بری!

Gönül, canı hediye olarak senin huzuruna götürüyordu. Seyf şöyle dedi:

Basra'ya hurma; Kirman'a kimyon götürüyorsun! (394/9)

4.7.4.4. Safran (زعفران)

Sonbaharda çiçek açan, 20-30 cm boyunda, çiğdem cinsinden soğanlı bir kültür bitkisi ve bu bitkiden çıkarılan bir baharattır. Safran bitkisi yaprakları şerit şeklinde, mor çiçekleri üç tepecikten oluşur.

Seyf, safranı rengi sebebiyle ele alır. Servi boylu, güzel yüzlü sevgiliden dolayı yüzünün renginin safran rengini aldığını ifade eder.

کردست قدم چون کمان، رویم برنگ زعفران آن ماه روی سرو قد آن سرو قد ماه رو

O servi boylu ay yüzlü; o ay yüzlü servi boylu

Benim boyumu yay gibi ve yüzümü safran rengi yapmış. (107/2)

بسان دانه نارسست اندر زعفران غلطان زشوقش اشک رنگینم که بر رخسار می آید

*Onun coşkısından dolayı yüze gelen renkli gözyaşım
Safranda yuvarlanan ateş tanesi gibidir. (408/10)*

4.7.4.5. Üzerlik otu (سپند)

Nazar değmemesi için ateşte yakılıp tütsülenen, nazar değmiş kişilerin önünde de yakılıp koklatılan üzerlik otu, kısmen güzel koku verdiği için tekkelerde de öd ağacı gibi yakılır. Bir rivayete göre üzerlik otunun yanarken çıtırtı çıkarması nazar cinlerinin kaçıp gitmesine sebep olurmuş.⁵¹⁰

Seyf, üzerlik otunu ateşe atılıp yakılması yönüyle ele alır. Sevgili için üzerlik otu gibi ateşe atılabileceğini söyler.

از هوای تو در آفاق بگردد چون باد وز برای تو بر آتش بنشیند چو سپند

*Senin arzundan dolayı rüzgâr gibi ufuklarda dolaşır.
Ve senin için üzerlik gibi ateşin üzerine oturur. (220/6)*

⁵¹⁰ Pala, 406

SONUÇ

Seyf-i Fergânî'nin tek eseri kaside, kıta, gazel ve rubâî nazım şekillerinden oluşan 10.277 beyitlik Divan'ıdır. Şair, bu manzumelerini remel, hezec, muzâri, müctes, hafif, mütekârib, münserih, recez, seri' olmak üzere toplam dokuz bahirde kaleme almıştır.

Divanı'ndaki 582 adet gazeliyle Seyf-i Fergânî'ye bir gazel şairi demek mümkündür. Şiirlerinde, aruz bahirlerini ve kafiyei ustaca kullanmıştır. Seyf-i Fergânî; teşbih, istiâre, kinaye, mecaz, cinas, îhâm, iştikâk, kalb, tecrid, tezâd, ibdâ', mürâ'ât-i nazîr, ırsâl-i mesel, tensîku's-sıfât, suâl ve cevap, tazmin, iktibas, telmih ve daha birçok edebî sanata yer vermiş olup, edebî sanatlara hâkim bir şairdir.

Sûfi meşrep bir şair olan Seyf-i Fergânî, şiirlerinde tasavvufî konulara sıkça yer vermiştir. Ayet ve hadislerden yapmış olduğu iktibaslar, ayet ve hadislerle peygamber kıssalarına ve onların hayat hikâyelerine yapmış olduğu telmihler; melekler, kitaplar, ahiret ve ilgili mefhumlar; namaz, oruç, abdest vb. birçok dinî konuyu işlemiş olması onun bu alandaki vukûfiyetinin göstergesidir.

Şair, dinî ve tasavvufî alandaki hâkimiyetinin yanında tarîh, mitoloji, astronomi, gök bilimi, zooloji ve botanik, konularında da bilgi birikimine sahiptir.

Daha çok aşk konusunu işlenen gazellerde, insana ait unsurlar, insan tipleri, meslekler ve ünvanlar, süs eşyaları, günlük hayatta kullanılan eşyalar, şahsiyetler, milletler, ülkeler, şehirler, bölgeler, nehirler, dağlar, denizler, vadiler, kaleler, yiyecek ve içecekler, musiki ve oyun gibi birçok hususa temas edilmiştir.

Seyf'in şiirlerinde âşık ve maşuk ilişkisi genel itibariyle ilahî aşk için kullanılmıştır. Ancak ilahî aşk dışında kullanımlar da vardır. Az da olsa, hayali bir dünyada hayali duygularla meydana getirdiği âşık-maşuk ilişkisi de görülmektedir. Bu şekil kullanımlarda maşuk; nazlı, zâlim ve gönül çalandır; âşığa hiç yüz vermez ve ona eziyet edip, onu üzmekten lezzet alır.

Seyf'in gazellerinde; şahıs kadrosu, tarîhi, mitolojik, mutasavvıf ve dinî şahıslar ile şairlerden oluşur. Leyla, Mecnun, Ferhat ve Şirin gibi hikâye kahramanları, çeşitli telmihler içinde çokça işlenmiştir. Kozmik unsurlardan güneş, ay ve gökyüzü çokça geçmektedir. Gece, gündüz, mevsimler, su ve ilgili unsurlar ile hayvanlar ve bitkiler de oldukça fazla kullanılmıştır.

Seyf'in gazellerinde Allah'a; Allah'ın varlığına, birliğine, peygamberlerine, meleklerine, kitaplarına, kader ve kazaya, ahirete, kıyamete, cennet ve cehenneme inanmak başta olmak üzere; namaz, oruç, zekât, hac, kurban vb. dini konular işlenmiştir. Ayrıca Allah ve dünya ilişkisine değinen Seyf'e göre, bu dünyanın yanında diğer dünyayı da terk etmek gerekir. Gerçek sevgili Allah'a, ancak ilahî aşkla kavuşulabilir.

Seyf, kendisini âşık olarak tanıtır. O'na göre, sevgiliye kavuşma yoluna baş koyan âşığa, iki dünya bir lokma şeklinde sunulsa da o buna meyletmez. Âşığın tek arzusu sevgiliye kavuşmaktır. Sevgiliye kavuşmada asıl engelin kendisi olduğunu anlayan âşık, kendisini kendisinden uzak tutmaya çalışır. Çünkü bu haliyle sevgiliye kavuşamayacaktır. Her ne kadar görünüşte ayrılık olsa da varlıkta birlik (vahdet-i vücud) esastır. Senlik-benlik vb. ayrımlar bize göredir, Allah'a nispetle hepsi birdir. Kendi benliğini bir kenara koyan, sevgilide yok olabilir. Âşık kendi varlığını unutup her şeyiyle maşukta yok olduğunda ben ve sen diye bir şey kalmaz. Artık tamamen maşuk Yani sevgilinin kendisi olmuştur.

Seyf'e göre, Allah Teâlâ gözden gizlidir. Yani dünya gözüyle O'nu görmeye yetkimiz yoktur. Fakat O'nun isimlerinin tecellisi, dünya üzerinde müşahade edilebilir. Seyf'e göre asıl mana peşinde olanlar için kâinatta Allah'ı bulmak, beden için can gibidir. Nasıl ki can olmayan beden bir şey ifade etmiyorsa dünya hayatında yaratanın izlerini bulamayan kişi de cansız bir beden gibidir. Sevgiliye ulaşma amacında olmayanlar anlamsız işlerle uğraşıyor demektir.

Seyf-i Fergânî, yaşadığı hayatı ve içinde gördüğü olumlu olumsuz durumları ve düzendeki sıkıntıları mümkün olduğu ölçüde şiirine yansıtmaya çalışan, tasavvufi ve dinî düşüncelerle divanını donatan, nasihat ve öğüt vermeyi ihmal etmeyen bir şairdir. Aşk içerikli şiirlerinin yanında nasihat ve öğüt içerikli şiirlerinin sayısının da az olması bunun en büyük delilidir. Ayrıca zamanın İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a hitaben yazdığı şiirinde de bu açıkça görülmektedir.

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde, Horasan üslubu özellikleri hâkimdir. Seyf, bazen anlamı zorlaştıran kullanımlara yer vermesine rağmen, oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, sözü ve düşünceleri akıcı bir üslup içinde ifade etmiştir. Anlatmak istediği fikri, akıcı bir üslup içerisinde fesahat ve belagat kurallarına uygun olarak işlemiştir.

Şiirlerini dokuz bahrin çeşitli vezinlerinde söyleyen şair, seçtiği bahirlerle, şiirine sade ve akıcı üslubunu pekiştiren bir ahenk katmıştır.

Seyf-i Fergânî Dîvânı'nda, sadece şiirlerde âhengi sağlamakla kalmayıp; anlatımı pekiştirerek, etkili bir biçimde sunulmasına yardım eden teşbih, iktibas ve telmihlere de rastlanmaktadır. Seyf, çeşitli benzetmelerle bezediği şiirlerinde ayet ve hadislerden iktibas yapıp peygamber kıssalarına telmîhte bulunarak anlatımını daha da güçlü hale getirmiştir.

Seyf'in gazellerinden bazıları, Sa'dî, Humâm-i Tebrîzî ve diğer şairlere cevaben kaleme alınmıştır. Fakat Seyf'in yaşadığı yer olan Aksaray, Konya'ya son derece yakın bir yer olmasına ve Mevlânâ ile çağdaş olmasına rağmen şiirlerinde Mevlânâ'ya herhangi bir işaret yahut telmih yoktur.

Seyf-i Fergânî, kendinden önceki ve çağdaşı meşhur şairlerin şiirlerini okumuştur. Başta Sa'dî olmak üzere Hâkânî, Rûdekî, Senâî, 'Attâr, 'Am'ak-i Buhârâyî, Enverî, Kemâleddîn-i İsmâ'îl, Humâm-i Tebrîzî gibi şairlerin şiirlerinden etkilenmiş; ancak şiir yazarken tamamen onların etkisi altında kalmamış, kendine has bir üslup meydana getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdu'r-resul HayyamPur, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-ı Telâye, Tahran 1372 hş.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-cerrâhî, keşfu'l-hafâ ve muzîlû'l-ilbâs amme işteharâ mine'l-ehâdîsi ala elsineti'n-nâs, I-II, Şam 1351 hş.
- Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş.
- _____, *Ferheng-i Cihângîrî* (I-II), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1359 hş.
- _____, *Ferhengnâme-i Şi'r* (I-III), İntişârât-ı Surûş, Tahran 1391 hş.
- ‘Âli, Fatîma, “Seyr-i Gazel der Şi'r-i Fârsî”, *Faslname-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran, 95-114.
- Amîd, Hasan, *Ferheng-i Amîd*, Tahran 1389 hş.
- Amîd, Hasan, *Ferheng-i Farsî*, İntişârât-ı Ferhengnûma, Tahran 1388 hş.
- Akay, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, (3. Baskı) İşâret Yayınları, İstanbul 2005.
- Akkuş, Metin, *Divan Şiirinde İnsan, Dini Kişilikler*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.
- Aksu, Cemal, *Divan Arasında Lütî Divanı'nın Tahlili*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.
- Akûn, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 416.
- Albayrak, Nurettin, “Ferhad ve Şirin”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 388.
- ‘Alevî, Abdurrızâ, *Ferheng-i Mesnevî Tavzîh ve Ma'ni-yi Lugât Be Kârrefte Der Mesnevî-i Ma'nevî*, Tahran 1389 hş.
- Alper, Ömer Mahir, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 319.
- Altınay, Ramazan, “Satranç” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 178.
- Apaydın, H. Yunus, “Rey”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 40.
- Apaydın, H. Yunus; Aydın, M. Âkif; Bardakoğlu, Ali ve Çağrııcı, Mustafa, *İlmihal* (I-II), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Âsım Efendi, Mütercim, *Burhân-ı Katı* (haz. Müsrel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Atalay, Mehmet, “Unsurî”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 162.
- _____, *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, (2. Baskı) Demavend Yayınları, İstanbul 2018.
- Ateş, Ahmet, “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, *Belleten*, XXIII (91), 1959.

- ‘Attâr-ı Nişâbü’rî, Ferîduddîn Muhammed, *Divân-ı Attâr*, Çâp-ı Heştom, Şerh-i Ahvâl-i Bedi‘üzzaman-i Furûzânfer, İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1390 hş.
- _____, *Tezkiretü’l-evliyâ*, Berresi, Tashîh-i Metin, Tovzîhât ve Fihristhâ ez Muhammed İsti‘lâmî, Çâp-ı Bist u Sevvom, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1391 hş.
- Avfî, Muhammed, *Lubâbu’l-elbâb*, Be Tashih-i Edward G. Browne, Ba Mukaddime-yi Muhammed Kazvînî ve Tashîhât-ı Cedîd u Hevâşî u Ta‘likât-i Sa‘îd Nefîsî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1389 hş.
- Ayan, Gönül, “Vâmık ve Azrâ” *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 504.
- Aydın, Mahmut, “Yahyâ” *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 233.
- Bahâr, Muhammed Takî, *Sebk Şinâsî*, Çâp-ı Dehhom, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1391 hş.
- Bakır, Abdülhâlik, “Basra”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 108.
- Bardakoğlu, Ali, “Köpek”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 251.
- Başaran, Orhan, *Fars Edebiyatında Kelime-i Tevhîd (Seçme Şiirler–Mazmunlar–Yorumlar)*, Erzurum 2016.
- Baytop, Turhan; Bozkurt, Nebi, “Misk”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 181.
- Baytop, Turhan; Kurnaz, Cemal, “Lale”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 79.
- Bebek, Adil, “Sûr”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 533-534.
- Berzger, Huseyn, Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş., I, 538-539.
- Beyhakî, Hâce Ebu’l-fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, Be Tashîh-i ‘Ali Ekber Feyyâz, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1387 hş.
- Bilgili, Ali Sinan, “Tebriz”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 219.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 360.
- Bozkurt, Nebi; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Medine”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 305.
- Bozkurt, Nebi, “Deri”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 174.
- Bozkurt, Nebi; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 555.
- Canan, İbrahim, *Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 12 cilt, Ankara 1992.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- Ceyhan, Semih, “Zühd”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIV, 532.
- Ceylan, Ömür, “Tavus”, *DİA*, XXXX, İstanbul 2011, 184.

- Çavuşoğlu, Mehmed, Necatî Bey Divanının Tahlili (3. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Çiçekler, Mustafa, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-406.
- Çiftçi, Hasan, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- Darâbi, Şukûfe, Cilvehâ-yi ‘İrfân ve Tasavvuf der Dîvân-ı Seyf-i Fergânî, Pâyânnâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Gurûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi ‘Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385 hş.
- Değirmençay “Attâr’ın Divan’ında Vezin Türleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebî Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 26, 245-249, Erzurum 2000.
- _____, *Farsça Arûz ve Kafiye* (2. Baskı), Atatürk Üniversitesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2012.
- _____, *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, İstanbul 2010.
- _____, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Erzurum 2013.
- _____, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, Aktif Yayınevi, Ankara 2014.
- _____, *İmâmüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, Kurtuba Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Divan-ı Hakîkî)*, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Erzurum 2004.
- _____, “Senâî’nin Divan’ında Vezin Türleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebî Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 26, 251-256, Erzurum 2000.
- _____, “Teşbih” *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 556.
- Dihhudâ, Ali Ekber, Emsâl u Hikem (I-II), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1377.
- _____, *Lugatnâme I-L*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1345 hş.
- Demirci, Kürşat, “Kabir”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 33.
- Demirel, Şener, “Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig Dergisi*, İlkbahar, 2002.
- _____, “Mazmundan İmgeye Bir Yolculuk”, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* (Atatürk Üniversitesi), 2 (2), 2007.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- Dia, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 499.
- Dia, “Çin”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 318.

- Doğaner, Suna, “Mısır”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 553.
- Durmuş, İsmail ve Pala, İskender, “İstiare” *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 315.
- Durmuş, İsmail, “İrsâl-i Mesel” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 450.
- _____, “Kalb”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 232
- _____, “Mecaz”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 217
- _____, “Sokr”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 334.
- _____, “Telmih”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 407.
- Durusoy, Ali, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 322.
- Ebu’l-Hasan En-Nedvî, *Kur’ân’da Adı Geçen Peygamberlerin Hayatı*, Risale Yayınları, İstanbul 2008.
- Ece, Selami, “İktibas”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2002, 39-53.
- _____, *Hüsnüne Aşk Olsun*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri I-II* (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1987.
- _____, *Menâkıbu’l-‘ârifin I-II* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1980.
- Efşâr, Gulam Huseyin Sadrî; Hakemî, Nesrîn ve Hakemî, Nesteran, *Ferheng-i Fârsî-yi İmrûz* (I-II), Müessese-i Neşr-i Kelime, Tahran, 1373 hş.
- _____, *Ferhengnâme-yi Fârsî-yi Vâjegân u A’lâm* (I-III), Çâp-i dovvom, Tahran 1389 hş.
- Enûşe, Hasan, *Ferheng-i Edebî-yi Fârsî, Dânişnâme-i Edebî-yi Fârsî* (I-VI), Sâziman-ı Çâp ve İntişârât, Tahran 1376 hş.
- Enverî, Hasan, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen* (I-VIII), Çâp-ı Pencom, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1386 hş.
- _____, *Ferheng-i Kinâyât-ı Sohen* (I-II), Çâp-ı Sevvom, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1390 hş.
- _____, *Ferheng-i Rûz-ı Sohen*, Çâp-ı Pencom, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1386 hş.
- _____, *Ferheng-i Emsâl u Sohen* (I-II), İntişârât-ı Sohen, Tahran 1384 hş.
- Erdem, Sargon, “Buhurdan”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 384.
- Esin, Emel, “Amuderya”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 98.
- es-Seyyid, Eymen Fuâd, “Nil”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 122.
- Fergânî, Seyf, *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî* (tsh. Zebîhullah Sâfâ), (2. Baskı), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1392 hş.
- Fesâ’î, Restigâr, *Envâ’-ı Şi’r-i Fârsî*, İntişârât-ı Nevîd, Şîrâz 1372 hş.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.
- _____, “Hüseyin”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 518-519.
- Furûzânfer, Bedî‘üzzaman, *Ehâdîs u Kasas-ı Mesnevi*, (ter. ve tanzim: Hüseyin-i Davudî) İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1390 hş.
- _____, *Sohen u Sohenverân*, Çâp- ı Pencom, İntişârât-ı Harzemî, Tahran 1380 hş.
- _____, *Şerh-i Mesnevi-i Şerîf* (I-III), İntişârât-ı Âvâz, Tahran 1388 hş.
- Futûhî, Mahmud, *Belâgat-i Tasvîr*, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1385 hş.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn* (I-IV), (ter.: Mehmed A. Müftüoğlu, tetkik ve Tashih: A. Fikri Yavuz) Bedir Yayınevi, İstanbul 2007.
- Gaznevî, Senâî, *Dîvân-ı Hekîm Senâî*, Be Kûşîş-i Mezâhir-i Musaffâ ve Şâhruh-i Hikmet, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1389 hş.
- Gencevî, Hekîm Nizâmî, *Leylâ u Mecnûn*, Kitâb-ı Âbân, Tahran 1391 hş.
- _____, *Leylâ ve Mecnûn* (çev. A. Naci Tokmak), Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Goherîn, Seyyid Sâdık, *Şerh-i Istilâhât-ı Tasavvuf* (I-X), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1388 hş.
- Gölpınarlı, Abdalbâki, *Tasavvuftan Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.
- _____, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.
- Güç, Ahmet, “Kible” *DİA*, Ankara 2002, XXV, 364.
- Gündüz, Şinasi, “Maniheizm”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 575.
- Güzel, Abdurrahman, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı el Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Halıcı, Feyzi, “Çevgân”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 295.
- Hamîdyân, Sa‘îd, “Tefavut-i reh ez Sa‘dî ta Seyf-i Fergânî”, *Faslnâme-yi Tahassusî-yi Zebân u Edebiyât-ı Farsî*, Sâl-i Evvel, Şomare-yi Yek, Pejuhişgâh-i ‘Ulûm-i İnsânî, Tahran 1393 hş., 161-176.
- Hanlerî, Pervîz Nâtîl, *Târîh-i Zebân-ı Fârsî*, Tahran 1373 hş.
- Hanlerî, Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyat-ı Fârsî-yi Derî*, İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1348.
- _____, *Numûne-yi Gazel-i Fârsî*, Çâp-ı Devvom, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1345.
- Harman, Ömer Faruk, “İsâ” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 469.
- _____, “İsrâîl (Benî İsrâîl)”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 193.

_____, “Mûsâ” *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 207.

_____, “Yûsuf” *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 2.

Harman, Ömer Faruk ve Kurnaz, Cemal, “Hüdhüd”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 461.

Hañçerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004,

Hidayet, Rızâ Kuli Hân, *Mecma’u’l-Fusahâ* (yay. Muzâhir-i Musaffâ), Tahran 1336 hş.

Hidâyetî, Pervîn, *Nakd-i İctimâ’î-yi Eş’âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi

Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâ ve Târîh, Tahran 1385.

Hourcade, Bernard, “İran”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 392.

Humâyî, Celâluddîn, *Funûn-i Belâgat ve Sînâ’ât-i Edebî*, Tahran 1377 hş.

İbn Hallekân, *Menzarü’l-insan Tercüme-yi Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zamân*,

(I-III) (ter. Ahmed b. Muhammed b. Osmân b. ‘Ali b. Ahmed eş-şecâ’u’s-sencerî,

Tashîh ve Ta’lik-i Fatime Müderrisî, Urûmiye 1381 hş.

İbrâhimpûr, ‘Alî Honerî, *Berresî ve Tahlîl-i ‘İlm-i Beyân der Divân-i Seyf-i Fergânî*,

Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Humeynî, Dânişkede-yi

Ulûm-i İnsânî, Tahran 1392.

İnalcık, Halil, “İpek”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 361.

Kalkandelen, Ayşe Hilal, “Attâr’ın İlâhînâme’sinde Âhiret”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*,

Aralık 2017, 2 (48), 195-213.

Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 27.

Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri I- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* (22. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Karagöz, İsmail (haz.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Karaismailoğlu, Adnan ve İsmail Söylemez, “Seyfi Fergânî’nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3 (1), Bahar 2017, 137-160.

Karaman, Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi ve Gümüş, Sadrettin, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2006.

Kedkenî, Muhammed Rıza Şefî’î, *Mûsîkî-yi Şi’r*, Çâp-ı Sîzdehom, Tahran 1391.

Kerîm-i Aksarâyî, Mahmud b. Muhammed, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr* (tsh. Osman Turan), Ankara 1943 (1944).

Kezâyî, Hâdî, *Zindegînâme-yi Nivîsendegân ve Şâirân ez Rûdekî tâ Dovletâbâdî, İntişârât-ı Behzâd*, Tahran 1386 hş.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Akaid” *DİA*, İstanbul 1989, II, 212.

_____, “Azrâil” *DİA*, İstanbul 1991, IV, 351.

Kılıç, Hulusi ve Yetiş, Kâzım, “Cinas” *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 12.

Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi I-II* (19. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.

Kurnaz, Cemal, “Bülbül”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 485-486.

_____, . “Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı: Mehmed Çavuşoğlu”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 2011, S.8, 69-90.

_____, “Gül”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 219-220

_____, *Hayâlî Bey Divanının Tahlîli*, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

Kurşun, Zekeriya, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 437.

Kurt, Halil, “Yemen”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 400.

Kurtuluş, Rıza, “Lebîbî-i Horasânî”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 121.

Kutluer, İlhan, “Felek” *DİA*, İstanbul 1995, XII, 303-304.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, (3. Baskı) Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Macit, Muhsin, *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

Mahcûb, Muhammed, *Sebk-i Horâsânî*, Tahran 1345 hş.

Mahiyâr, Abbâs, ‘*Arûz-i Fârsî Şîveyî Nov Berâyî Âmûziş-i ‘Arûz ve Kâfiye*, İntişârât-ı Katre, Tahran 1378 hş.

Mâzenderânî, Huseyin Şehîdî, *Ferheng-i Şâhnâme (Nâm-ı Kesân ve Câyhâ)*, İntişârât-ı Bunyâd-ı Nîşâbûr, Neşr-i Belh, Tahran, 1377.

Mermer, Ahmet ve Koç Keskin, Neslihan, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

- Meşhedî, Muhammed Emîr; Abbâsî, Abullah Vâsık ve Sevâb, Fâtîme, “Nakd u Berresi-yi Teşbih der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî” *Funûn-i Edebî (İlmî-Pejuhişî)*, Dânişgâh-i İsfahan, Sal-i Pencom, Şomare-yi do, Payiz ve Zemistan 1392 hş., 123-148.
- Meşhedî, Muhammed Emîr ve Meşhedî, Muhammed Rızâ, *Îhâm Der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî*, 289-306.
- Mîrsâdikî, Meymenet, *Vâjenâme-yi Hüner-i Şâ'irî*, Neşr-i Kitâb-ı Nehvâz, Tahran 1376 hş.
- Miftâh İlhâme; Vehhâb Velî, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Türkiyye*, Tahran 1374 hş.
- Mucevvezi, Muhammed ve Nezâmdost, Sârâ, “Berresi-yi Mesâil-i İntikâdî der Eş'âr-i Seyfuddîn Muhammed Fergânî ve Destebend-i An Mesâil ber Esâs-ı Dîvân-ı Şâir”, *Sebk şinasi-yi Nazm u Nesr-i Farsî*, S. 4, 1393 hş., 243-261.
- Muhyiddin en-Nevevi, *Riyâzü's-Sâlihîn -Metin ve Çeviri-* (Çev. M. Emin Özaşar ve Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Muîn, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî* (I-VI), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1371 hş.
- Mu'temen, Zeynelâbidin, *Şi'r ve Edeb-i Pârisî*, Tabeş Yayınları, Tahran 1332.
- Murtazavî, Menûçehr, *Mekteb-i Hâfız* (I-II), Çâp-ı Pencom, İntişârât-ı Tûs, Tahran 1388 hş.
- Mustevfî, Hamdullâh, *Tarih-i Gozide* (haz. Abdülhüseyn-i Nevâî), (5. Baskı), İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahran 1387 hş.
- Naskali, Esko, “İran”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 394-395.
- Nefîsî, Ali Ekber, *Ferheng-i Nefîsî* (I-V), Kitapfurûşî-yi Hayyâm, Tahran 1343 hş.
- Nefîsî, Sa'îd, *Tarih-i Nazm u Nesr Der İran Der Zebân-ı Fârsî* (I-II), İntişârât-ı Furûgî, Tahran 1363 hş.
- Onay, Ahmet Talat *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz) Berikan Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Önkâl, Ahmet; Bozkurt, Nebi, “Deve”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 222.
- Özervarlı, M. Sait, “Melek” *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 40.
- Pâdşeh, Muhammed, *Ferheng-i Câmi'-i Fârsî/Anendrâc*, (nşr. Muhammed Debîrsiyakî), Tahran 1363 hş.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

- Rızazade-i Şefîk, Sadık, *Târih-i Edebiyat-ı İran*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Pehlevî, Tahran, 1352.
- Rezmcû, Hüseyin, Envâ‘-ı Edebî, Meşhed 1372 hş.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i Osmânî*, Tahran 1369 hş.
- Sabûr, Dârîyûş, *Âfâk-ı Gazal-i Fârsî*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1384 hş.
- Safâ, Zebîhullah, *Gencîne-yi Sohen* (I-VI), Çap-ı Heftom, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1391 hş.
- _____, *Târih-i Edebiyât der Îrân* (I-V), Çap-ı Panzdehom, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1388 hş.
- Salihoğlu, Mahmut, “Sâmîrî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 78.
- Sarıkaya, Meliha Y., “Tecâhül-i Ârif” *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 233.
- Savi, Saime İnal, “Senâî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 502-503.
- Sayyâre, Mahînfâr, “Fergânî”, *Encyclopaedia Iranica*, IX, 256.
- Seccâdî, Seyyid Ca‘fer, *Ferheng-i Lugât u Istilâhât u Ta‘birât-ı İrfânî*, İntişârât-ı Tehûrî, Tahran 1350 hş.
- _____, *Ferheng-i Mu‘ârif-i İslâmî* (I-III), İntişârât-ı Kumeş, Tahran 1373 hş.
- _____, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü (Açıklamalı ve Alfabetik)*, (Çev. Hakkı Uygur) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Seccâdî, Ziyâeddîn, *Ferheng-i Lugat u Ta‘birât ba Şerh-i İ‘lâm u Muşkilât-i Divân-i Hâkânî-i Şîrvânî I-II* (3. Baskı), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1389 hş.
- _____, *Mukaddime-yi ber Mebânî-yi ‘İrfân ve Tasavvuf*, Çap-ı Sevvom, Tahran 1373 hş.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev‘î Divanı’nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2007.
- Semerkindî, Rûdekî, *Dîvân* (yay. Sa‘îd-i Nefisî- Y. Braginsky), Tahran 1373 hş.
- Sinanoğlu, Mustafa “İman” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 212.
- Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- Söylemez, İsmail, *Seyf-i Fergânî Divanı Tahlili (Kaside, Kıt‘a ve Rubailer)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri Fars Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Ortak Doktora Programı, Kırıkkale 2018.

- Sühreverdî, Şehabeddîn, *Avarifu'l-maarîf* (haz. Kâsım-ı Ensârî), (9. Baskı), İntişârât-ı İlm u Ferhengî, Tahran 1364 hş.
- Sümer, Faruk, "Tatarlar", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 168.
- Şahin, M. Süreyya, "Cennet" *DİA*, İstanbul 1993, VII, 374-376.
- Sa'îdî, Gul Baba, *Ferheng-i Istilâhât İrfânî Muhyiddin İbn 'Arabî*, İntişârât-ı Şefî'i, Tahran 1387.
- Şemîsa, Sîrûs, *Rubâ'î ve Rubâ'îserâyân*, Tahran 1375 hş.
- , *Envâ-ı Edebî*, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1383 hş.
- , *Ferheng-i Telmihât* (1.Baskı), Neşr-i Mitra, Tahran 1385 hş.
- , *Nakd-ı Edebî*, Neşr-i Mîtrâ, Tahran 1385 hş.
- , *Sebkşinâsî-yi Şi'r*, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1382 hş.
- , *Seyr-i Gazel Der Şi'r-i Fârsî (Ez Âgâz Tâ İmrûz)*, Çâp-ı Sevvom, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1370 hş.
- Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, *el-Mu'cem fî Me'âyîr-i Eş'ârî'l-'acem*, Ba Kuşîş-i Sîrûs Şemîsâ, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1373 hş.
- Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Razî, *el-Mu'cem fî Me'âyîr-i Eş'ârî'l-'acem*, Be Tashîh-i Muhammed b. Abdulvehâb Kazvînî ve Tashîh-i Mücedded Sîrûs Şemîsâ, Tahran 1388 hş.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (nşr. Ahmed Cevdet), İkdâm Matbaası, İstanbul 1317 hş.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (haz. Raşit Gündoğdu vd.), 3. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Şerîfî, Muhammed, *Ferheng-i Edebiyât-ı Farsî*, Çap-ı Çehârrom, İntişârât-ı Mu'în, Tahran 1390 hş.
- Şîrâzî, Sa'dî, *Bostân-ı Sa'dî*, Be Kuşîş-i Halîl Hatîb Rehber, Çâp-ı Devâzdehom, İntişârât-ı Safî 'Alîşâh, Tahran 1391 hş.
- , *Bostân* (haz. Azmi Bilgin), (8. Baskı), Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.
- , *Gülistân-ı Sa'dî*, Be Kuşîş-i Halîl Hatîb Rehber, Çâp-ı bist u çeharrom, İntişârât-ı Safî 'Alîşâh, Tahran 1391 hş.
- , *Gülistân* (haz. Azmi Bilgin), (5. Baskı), Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.
- , *Külliyât-ı Sa'dî* (tsh. Nizâmeddîn Nûrî), Çâp-ı Heştom, İntişârât-ı Kitab-ı Âbân, Tahran 1376 hş.

- , *Külliyât-i Sa‘dî*, Ba İhtimam-i Muhammed Ali Furûgî, Çâp-ı Panzdehom, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1389 hş.
- Şîrvânî, Hâkânî, *Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî*, Çâp-ı Dehhom, Be Kûşîş-i Seyyid Ziyâeddîn Seccâdî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1391 hş.
- Şükûn, Ziya, *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya I-III* (2. Baskı), MEB yayınları, İstanbul 1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîh-i Bel‘amî* (ter. Ebu Alî Bel‘amî; tsh. Meliku‘ş-şuara Bahar, Muhammed Pervîn Gunâbâdî), İntişârât-ı Hermes, Tahran 1386 hş.
- , *Târîh-i Taberî-Bel‘amî* (msh. Azîzullâh Alîzâde), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1389 hş.
- Taneri, Aydın, “Han”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 518.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Taşagıl, Ahmet “Hoten”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 251-253.
- , “Türkistan”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 556.
- Tebrîzî, Muhammed Huseyn b. Halef, *Burhân-ı Kâtı‘*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1341.
- Tekin, Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* (4. Baskı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010.
- Tekin, Oğuz, “Sikke”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 179.
- Tokmak, A. Naci, “Vâmık ve Azrâ” *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 503.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Topaloğlu, Bekir, “Âhiret” *DİA*, İstanbul 1988, I, 543.
- , “Huri”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 387.
- , “Kıyamet” *DİA*, Ankara 2002, XXV, 516.
- Tûsî, Esedî, *Lugât-ı Furs* (tsh. Fethullah-ı Muctebâî, Ali Eşref Sâdıkî), İntişârât-ı Harezmi, Tahran 1365 hş.
- Tuncel, Metin, “Aras” *DİA*, İstanbul 1993, III, 332.
- Tümer, Günay “Din” *DİA*, İstanbul 1994, IX, 316.
- Uludağ, Süleyman “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377.
- , “Ârif”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 361.
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- Uygun, Mehmet Nuri “Ney”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 68-69.

Uzun, Mustafa “Bedahşan”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 291-292.

_____, “Can”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 138.

_____, “Tûbâ”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 317.

Üzüm, İlyas, “Mezhep”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 526.

Vanlıoğlu, Mehmet; Atalay, Mehmet, *Edebiyat Lügati*, Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1994.

Yâhakkî, Muhammed Ca‘fer, *Çûn Sebû-yi Teşne-Edebiyyât-ı Mu‘âsır- ı Îrân*, İntişârât-ı Câmî, Tahran, 1375.

_____, *Ferheng-i Esâtîr ve Dâstânvârehâ der Edebiyat-ı Fârsî*, İntişârât-ı Ferheng-i Muâsır, Tahran 1386.

_____, *Târih-i Edebiyat-ı Îrân*, İdare-i Küll-i Çâp ve Neşrî-yi Kitaphâ-yi Dersî-yi Îrân, Tahran, 1376.

Yalçın, İsmail, “Sürme”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 169.

Yardım, Ali, “Düldül”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 20.

Yavuz, Yusuf Şevki “Âdem”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 358

_____, “Kader” *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 58.

_____, “Ruh”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 187.

Yavuz, Yusuf Şevki ve Ünal, Zeki, “Cebrail” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 202.

Yavuz, Yusuf Şevki ve Çetin, Abdurrahman, “Ayet”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 242.

Yazıcı, Tahsin, “Fergâna”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 375.

Yeniçeri, Celal, “Güneş”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 288.

Yıldırım, Mehmet, *İnsan Anatomisi* (7.Baskı), Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 2013.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

_____, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Fenomen Yayıncılık, İstanbul 2012.

_____, “Seyf-i Fergânî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 27.

Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014

Zavotçu, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

Zerrînkûb, Abdülhüseyn, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi Îran*, İntişârât-ı Beyn’el-milelî-yi Hedy, Tahran 1375 hş.

_____, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi Îrân*, İntişârât-ı Sohen, Tahran 1385 hş.

_____, *Nakd-i Edebî*, Çâp-ı Nohom, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1389 hş.

Zeynîvend, Muhammed Sâdık, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pejuhişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâla'ât-i Ferhengî, Tahran, 1387 hş.

Zumurrudî, Humeyrâ, *Nakd-i Tatbîkî-yi Edyân ve Esâtîr Der Şâhnâme-yi Firdevsî, Hamse-yi Nizâmî ve Mantuku't-tayr*, Tahran 1382 hş.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.kuranmeali.org Erişim Tarihi: (20.06.2017)

www.loghatnaameh.org Erişim Tarihi: (15.07.2017)

<http://ganjoor.net> Erişim Tarihi: (25.06.2017)

<http://ketabnak.com> Erişim Tarihi: (11.02.2018)

<http://parsî.wiki> Erişim Tarihi: (18.02.2018)

<https://nyildirim.com> Erişim Tarihi: (20.07.2017)

DİZİN

A

Âdem -----	70, 71, 102, 114, 115, 296
Aden -----	211, 217, 218
Aksaray-----	20
Alevî -----	117
Ali ----	18, 20, 21, 27, 81, 117, 183, 185, 201, 214, 223, 249, 251, 292, 293, 294, 295, 296
Allah -	21, 26, 45, 50, 52, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 121, 122, 124, 132, 135, 136, 137, 139, 142, 143, 149, 151, 157, 160, 166, 167, 168, 170, 183, 184, 185, 186, 187, 196, 198, 206, 207, 213, 219, 220, 226, 227, 228, 231, 234, 238, 239, 252, 267, 281, 290, 293
Anadolu -----	19
Anka -----	277, 278
Arş-----	85, 107, 108
Ashâb-ı Kehf -----	187
Âşık -	84, 92, 94, 96, 117, 118, 121, 122, 124, 141, 154, 161, 162, 170, 192, 209, 211, 235, 241, 253, 272
Aşk ---	33, 37, 41, 42, 50, 56, 66, 72, 78, 85, 86, 91, 107, 109, 112, 121, 126, 127, 129, 130, 136, 149, 150, 155, 163, 169, 174, 178, 184, 196, 222, 246, 254, 259, 262, 267, 268, 278
Ay -----	27, 60, 132, 151, 229, 230
Ayaz -----	27, 52, 113, 200
Âzer -----	27, 72, 200
Azrail -----	86

B

Basra-----	27, 209, 211, 212, 288, 292
Bedahşan -----	27, 212, 296
Behram -----	27, 197, 198
Bîjen -----	27, 199
Bireh -----	221
Bismillah -----	98

C

Cebraîl-----	85
Cehennem-----	96
Cem -----	27, 47, 198
Cennet -----	93
Ceyhun -----	27, 218

Ç

Çin ---	27, 171, 177, 195, 208, 210, 216, 217, 247, 248, 293

D

Davud-----	79
Düldül -----	249, 296
Dünya	26, 27, 53, 59, 90, 139, 157, 193, 226, 227, 230, 235, 259

E

Eres nehri -----	218, 219
Eymen vadisi -----	219
Eyüp -----	76

F

Fatiha -----	98
Fergâna ----	17, 18, 19, 27, 213, 215, 290

Fergânî----18, 19, 20, 27, 28, 29, 30, 33, 290

Ferhat -----27, 190, 191, 192, 194, 195

G

Gökyüzü-----234, 235

Güneş 27, 49, 59, 60, 75, 119, 161, 167, 168, 227, 228, 229, 230, 296

H

Hakan -----1, 14, 15, 17, 171, 302

Hallaç -----27, 202, 203

Hızır- 21, 27, 45, 81, 170, 184, 185, 189

Hicaz -----27, 211, 213, 215, 216, 295

Hint -----27, 205, 206, 209, 211, 254

Hoten -----216, 295

Hristiyan-----117, 118

Hüseyin-----27, 185, 294

Hüsrev ----190, 191, 192, 209, 254, 255

İ

İbn-i Sina-----201

İbrahim - 26, 46, 72, 73, 76, 79, 84, 112, 115, 200, 292

İran --18, 20, 21, 27, 186, 192, 198, 199, 202, 205, 209, 210, 212, 214, 238, 275, 288, 294, 295

İrem -----278

İsa -----82

İsfahan -----212

İskender24, 68, 184, 185, 188, 189, 209, 265, 295

İsrâiloğulları -----206

J

Jüpiter-----27, 51, 231, 232

K

Kâbe 33, 41, 73, 84, 105, 110, 111, 112, 115, 116, 126, 127, 166, 213, 215, 216

Kazan Han -----20

Kevser -----92

Konya-----20

Kur'ân -----87

Kutup -----236

L

Leyla-----56, 193, 194, 195, 196

M

Makam-ı Mahmûd-----113

Malik -----87

Mani -----46, 73, 186

Me'va Cenneti -----95

Mecnun-----56, 193, 194, 195, 196

Medine ---27, 49, 84, 85, 185, 213, 214, 215, 292

Mekke ----27, 49, 84, 85, 115, 183, 213, 214, 215, 216, 292

Merkür-----27, 233

Mevlana Ebu'l-Mehâmid Seyfûddin Muhammed-i Fergânî -----18

Mısır 27, 73, 75, 76, 206, 209, 210, 219, 249, 293

Moğol-----19

Muhammed -----18

Muhammed b. Ali Aksarâyî--18, 20, 21

Mûsa -----77

Mustafa-----84
102, 103, 116, 123, 164, 165

N

Ney-----223, 296

Nil-----27, 210, 219, 294

Nuh----- 50, 71, 72
Nurullah ----- 16,100

R

Rey ----- 27, 214, 292
Rıdvan ----- 86
Rum ----- 27, 210, 217
Rüstem----- 27, 199, 200, 276

S

Sa'dî - 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 64, 65,
203, 204, 205, 292
Sadî-yi Şîrâzî ----- 20
Samiri-----186, 187
Senâî ----- 27, 205, 295
Seyf -- 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 39, 41,
42, 43, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 62,
63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97,
98, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 120,
122, 124, 125, 126, 128, 129, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 147, 149, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164, 166,
169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
183, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 196, 197, 198,
199, 200, 202, 204, 205, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
224, 226, 227, 228, 229, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
247, 248, 249, 250, 251, 252, 253,

254, 255, 256, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 263, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 276, 277, 278, 279, 280, 282,
283, 284, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 296

Seyf-i Fergânî 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 41,
42, 43, 48, 53, 55, 56, 65, 67, 70, 83,
87, 90, 96, 102, 103, 108, 116, 118,
120, 125, 128, 134, 135, 139, 149,
154, 172, 174, 175, 179, 180, 181,
187, 191, 193, 204, 217, 220, 227,
242, 243, 244, 248, 249, 250, 252,
253, 257, 266, 268, 271, 283, 290,
296

Seyfuddin ----- 18
Sûr----- 91
Sûha----- 27, 234
Süleyman----- 79

Ş

Şemseddin Veravî ----- 19, 20
Şeyh Necmeddin Erdebilî ----- 19, 20
Şîrin-- 27, 138, 190, 191, 192, 194, 209,
292

T

Tahran ----- 41, 292, 294
Tatar ----- 27, 207
Tebriz-----20, 27, 214, 290, 292
Tûbâ ağacı ----- 114, 115
Tur ----- 27, 50, 78, 156, 186, 202, 220
Türk-- 27, 161, 171, 203, 207, 208, 210,
212, 223, 292, 294, 295
Türkistan -----210, 216, 295

U

Umman Denizi ----- 48, 220

Unsurî-----195, 197, 292

Ü

Ülker yıldızı -----233

V

Vâmık-----195, 196, 292, 296

Venüs ----- 27, 232

Y

Yahya----- 82

Yakup----- 46, 50, 73, 74, 75, 76, 77

Yemen ----- 27, 172, 211, 278, 295

Yusuf ----- 74

Z

Zemzem ----- 112

Zülkarneyn----- 81

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hakan YAMAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Akşehir/1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	Farsça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Tahran Üniversitesi, Uluslararası Farsça Öğretim Merkezi, TAHRAN (dil ve araştırma bursu) (1 ay) 2007. Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, KAZ-VİN (dil ve araştırma bursu) (1 ay) 2013. <i>Bildiriler, Dünyada Mevlana İzleri</i>, (Uluslararası Sempozyum) 13-15 Aralık 2007, Yayın ve Düzelti Kurulu Üyesi, 2010. “Mu’izzî’nin Divanında Vezin Türleri”, <i>Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i>, S. 54, Haziran 2015.
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü; Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	hakanyaman4225@hotmail.com
Tarih	2018